

Національна академія наук України
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова Національної академії наук України»
Центр перспективних досліджень і співробітництва
з прав людини у сфері економіки
Уповноважений Верховної Ради України з прав людини
Національна академія правових наук України
Відділення теорії та історії держави і права
Донецький науковий центр Національної академії наук України
та Міністерства освіти і науки України
Програма розвитку ООН в Україні
Офіс аналітики та консультацій з питань сталого розвитку

РОЗВИТОК УКРАЇНИ В УМОВАХ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ: СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ, ЕКОНОМІЧНІ ТА ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

ТОМ 1

Київ - 2023

Загальна редакція:

Устименко В.А., директор Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України», член-кореспондент НАН України, член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Рецензенти:

член-кореспондент НАН України, доктор економічних наук, старший науковий співробітник Князев С.І.

доктор юридичних наук, професор Лазур Я.В.

Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України» (протокол № 11 від 29 травня 2023 року)

Розвиток України в умовах мілітарного впливу: соціально-правові, економічні та екологічні аспекти : Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 28 березня 2023 р.). У 2-х томах. Том 1. За заг. ред. Устименка В.А.; ред.-упоряд.: Градобоева Є.С., Ілларіонова О.Ю., Санченко А.Є. Київ: ВАІТЕ, 2023. – 464 с.

ISBN 978-617-14-0140-2 (Т. 1.)

Збірник містить матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток України в умовах мілітарного впливу: соціально-правові, економічні та екологічні аспекти», яку ініційовано Державною установою «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України» та проведено 28 березня 2023 року спільно з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Національною академією правових наук України, Програмою розвитку ООН в Україні, українськими і зарубіжними громадськими організаціями за фінансової підтримки Уряду Японії. Представлено результати науково-практичних досліджень із пропозиціями і рекомендаціями щодо розвитку соціально-економічної та екологічної сфер на тлі мілітарного впливу. Враховано нові підходи до формування системи правових методів і засобів забезпечення економічної безпеки країни, діяльності суб'єктів господарювання за воєнних загроз і релокації, захисту прав людини у сфері господарювання в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення, покращення раптово враженого війною суспільного добробуту та захисту довкілля, що зазнає багатаспектного негативного впливу.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів різних спеціальностей закладів вищої освіти, працівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування, фахівців-практиків, суб'єктів господарювання та їх об'єднань, широкою зацікавленої громадськості.

The collection comprises the materials of the International scientific and practical conference «*Development of Ukraine under the Impact of War: Socio-Legal, Economic and Ecological Aspects*», initiated by the State Institution «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine» and held on March 28, 2023 in cooperation with the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights, National Academy of Legal Sciences of Ukraine, United Nations Development Programme (UNDP) in Ukraine, Ukrainian and foreign civil society organisations with the financial support of the Government of Japan. The collection presents the results of scientific and practical research, which provide proposals and recommendations for the development of socio-economic and ecological areas of relations under the military impact. They consider new approaches to formation of a system of legal methods and means of ensuring the economic security of the country, functioning of economic entities under the military threats and circumstances of relocation, protection of human rights in economics under martial law and during the post-war recovery, improvement of the rapidly affected by the war public welfare, and protection of environment, undergoing a multifaceted negative impact.

For scientists, lecturers, graduate students and students of various specialties of higher education and scientific institutions, employees of the State power authorities and local self-government bodies, practitioners, economic entities and their associations, and the general public interested.

Підготовлено за сприяння Програми розвитку ООН (ПРООН) в Україні в межах проєкту «Належна обачність щодо прав людини в глобальних ландшафтах постачання: впровадження Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини для справедливого поновлення», що реалізується в Україні за фінансової підтримки Уряду Японії.

Викладені у цьому виданні погляди належать авторам і не можуть вважатися такими, що виражають офіційну позицію ООН, Уряду Японії. Наведені інформація та розробки дозволені для вільного копіювання, перевидання і поширення на всій території України всіма способами, якщо вони здійснюються безоплатно для кінцевого споживача та якщо за такого копіювання, перевидання та поширення зроблене обов'язкове посилання на автора і суб'єкта майнового права на цю інформацію та розробки.

ISBN 978-617-14-0099-3

- © Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України», 2023
- © Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, 2023
- © Відділення теорії та історії держави і права Національної академії правових наук України, 2023
- © Донецький науковий центр Національної академії наук України та Міністерства освіти і науки України, 2023
- © Програма розвитку ООН в Україні, 2023
- © Офіс аналітики та консультацій з питань сталого розвитку, 2023
- © Автори тез і статей, 2023

National Academy of Sciences of Ukraine
State Organisation "V. Mamutov Institute of Economic and
Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine"
Centre for Advanced Studies and Cooperation on Human Rights in Economics
Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Department of Theory and History of the State and Law
Donetsk Scientific Centre of the National Academy of Sciences of Ukraine
and of the Ministry of Education and Science of Ukraine
United Nations Development Program (UNDP) in Ukraine
Office for Analytics and Advice on Sustainable Development

DEVELOPMENT OF UKRAINE UNDER THE IMPACT OF WAR: SOCIO-LEGAL, ECONOMIC, AND ENVIRONMENTAL ASPECTS

VOLUME 1

Kyiv - 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	17
УСТИМЕНКО Володимир , директор Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України	17
ВСТУП	19
Ключові виклики та стратегічні параметри розвитку України на засадах поваги соціально-економічних та екологічних прав людини в умовах мілітарного впливу	19
ЛЮБИМОВА Яна , заступник Керівника Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини	19
СІЛЬЄ Яко , Постійний представник Програми розвитку ООН в Україні	23
РЯБЦЕВА Олена, КУПЧУК Марина . Поточна діяльність Міністерства економіки України щодо забезпечення поваги прав людини та просування відповідального ведення бізнесу для економічного відновлення.	25
ІВАНОВ Юрій . Дотримання прав громадян на працю та підприємницьку діяльність в умовах мілітарного впливу	29
РОЗДІЛ 1. АКТУАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТА ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ. ДЕРЖАВА У ВПРОВАДЖЕННІ КЕРІВНИХ ПРИНЦИПІВ ООН З ПИТАНЬ БІЗНЕСУ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ	35
1.1 Соціальна справедливість на засадах правового регулювання економіки та політико-правові гарантії дотримання соціально-економічних прав людини в умовах мілітарного впливу та повоєнної трансформації	36
УСТИМЕНКО Володимир, ДЖАБРАІЛОВ Руслан . Окремі проблеми реалізації гарантій дотримання соціально-економічних прав людини в умовах війни та можливі шляхи їх вирішення.	36

ЗАЙЧУК Олег, ЗАЙЧУК Юрій. Деякі аспекти міжнародного права щодо відповідальності держав за екологічну шкоду, заподіяну під час воєнних дій.	41
ПОЄДИНОК Валерія. Статус міжнародного спонсора війни: правові підстави і наслідки	48
БЕЛЯНЕВИЧ Олена. Про економічну багатоманітність як конституційну засаду суспільного життя в Україні.	52
БАТАНОВ Олександр. Конституціоналізація публічних фінансів: розвиток Конституції України у контексті зарубіжного досвіду	58
НОВИКОВА Ольга. Стратегічні напрями забезпечення реалізації соціальних і трудових прав людини на засадах резильєнтності в умовах мілітарного впливу.	63
САНЧЕНКО Алевтина. Національна стратегія у сфері прав людини як політико-правова рамка гарантій прав людини у сфері економіки: питання дієвості під час війни.	69
ПЕТРУНЕНКО Ярослав. Зважена соціально-економічна політика держави як засіб забезпечення соціальної справедливості в суспільстві	75
МІЩЕНКО Вікторія. Обґрунтування підходів щодо втілення принципу справедливості у методологію правового забезпечення економічних відносин у воєнний та повоєнний періоди	80
БЕРЕЗОВСЬКА Наталя. Соціально-правові аспекти мілітарного впливу в Україні	86
ХЛОНЬ Олександр. Формування правосвідомих устремлень та уявлень про соціальну справедливість у майбутніх спеціалістів, керівників та державних діячів.	90
КОВЕРЗНЕВ Вадим, ПОНОМАРЬОВ Сергій. Джерела відшкодування збитків, завданих збройною агресією Російської Федерації.	93
ДЕРЕВ'ЯНКО Богдан. Про порядок оформлення документів на відшкодування шкоди, завданої суб'єктам господарювання Російською Федерацією.	98
ПОЛОВЧЕНЯ Алла. Проблеми відшкодування майнової шкоди, спричиненої воєнними діями в Україні	104
РОЗОВСЬКИЙ Борис. Криза права. Пошук шляху часткового подолання	109
КАРП'ЯК Марія. Проблеми збереження людського потенціалу України в умовах мілітарного впливу.	122
ПАНЬКОВА Оксана, КРАСУЛІНА Яніна. Основні зміни у трудовому законодавстві України в умовах мілітарного впливу: контекст захищеності прав працюючих	128
КАСПЕРОВИЧ Олександр. Основні напрями удосконалення системи нормативно-правового регулювання нових форм зайнятості в умовах мілітарного впливу на соціально-трудова сферу України	136

МОЗГОВАЯ Наталя. Державна підтримка соціального підприємництва у контексті утвердження ідеології соціальної справедливості.	140
ВАВЖЕНЧУК Сергій. До питання про попередній договір: проблеми правового регулювання	144
ПЕТРОСЯН Крістіна, КОТОВА Любов. Вибіркові перевірки фактичного перебування внутрішньо переміщених осіб для надання допомоги на проживання: доцільність під час дії воєнного стану	148
СЕЛІВАНОВА Ірина. Як відновлювати та розвивати систему охорони здоров'я України після завданого війною удару.	154
ШУЛЬЦ Світлана, ВОЙТЕНКО Ольга. Сфера культурних послуг у регіонах України в умовах війни	158
ПАЩЕНКО Олександр, ХОМЕНКО Володимир, РАСЦВЕТАЄВ Валерій. Вплив цифрової трансформації: можливості та правові аспекти	163
ПАРФЬОНОВА Олена. Розвиток цифрових інновацій у післявоєнній відбудові України	168
ГРИЩЕНКО Ганна. Використання е-петиції в місцевій демократії.	175
ГЕВЛИЧ Лариса, ГЕВЛИЧ Іван. Цифровізація облікової професії	179
ШВЕД Вадим. Роль соціальних мереж у зростанні інформаційної безпеки держави	184

1.2 Державне регулювання діяльності суб'єктів господарювання з урахуванням міжнародних та національних норм і стандартів щодо соціальної відповідальності на тлі мілітарного впливу. 189

БУЛЄЄВ Іван. Економіка та економічна наука як домінанти трансформацій суб'єктів господарювання	189
РЕЗНИКОВА Вікторія. Вплив держави на економіку в умовах війни в Україні: концептуально-правові засади	194
МИКИТЕНКО Вікторія. Перехід України до сталого господарювання у воєнному та повоєнному періодах	204
ДОБРОВОЛЬСЬКА Володимира. Щодо децентралізації та дерегуляції господарської діяльності	213
КРАМСЬКИЙ Сергій. Механізми впровадження політики селективного регулювання	217
ЩЕРБАКОВА Наталія. Вплив реорганізаційних процесів на економічний правопорядок в Україні	221
УСТИМЕНКО Володимир, ДЖАБРАІЛОВ Руслан. Правові засоби усунення деяких диспропорцій між ринком праці та ринком освітніх послуг в Україні в умовах війни і повоєнного відновлення	231
МАЛОЛІТНЕВА Веста. Реалізація принципу соціальної справедливості у публічних закупівлях України у післявоєнний період: роль критеріїв оцінки тендерних пропозицій	237

ГОНЧАРЕНКО Олена. Розвиток економічного законодавства України в умовах мілітарного впливу: окремі аспекти санкцій	243
ЗАХАРЧЕНКО Андрій. Про оновлення переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації.	248
КОВАЛЬ Ірина. Стримуючий вплив Цивільного кодексу України на розвиток інноваційних відносин.	254
НИКИТЧЕНКО Наталія, ГАБРИСЬ Олександр. Правові засоби державної підтримки суб'єктів господарювання у воєнний та повоєнний час	260
ПАВЛЮЧЕНКО Юлія. Роль господарсько-правових норм у державній підтримці агробізнесу	265
ФАТЄЄВ Андрій. Про правове регулювання господарсько-торговельної діяльності в сучасних умовах	271
ХАНДІЙ Олена, ШАМІЛЕВА Лариса. Державна підтримка відновлення і стабілізації ринку праці, підвищення рівня зайнятості та подолання безробіття	275
БОГУЦЬКА Ольга, ВИШНЕВСЬКИЙ Олександр. Огляд інструментів фінансової підтримки суб'єктів господарювання у період воєнного стану в Україні	279
ГРИГОР'ЄВА Христина. Фінансова підтримка агробізнесу в умовах війни: правовий аналіз	283
ЛІЛЛЕМЯЄ Олена. Правові інструменти оцінки державної допомоги суб'єктам господарювання, що спрямована на подолання наслідків воєнних дій	288
МУШЕНОК Віктор. Податкова лібералізація періоду воєнного стану та її вплив на наповнення місцевих бюджетів	293
КУЛИК Олег. Щодо можливості використання штучного інтелекту в державному регулюванні ринку віртуальних активів	298
МОГИЛ Людмила. Щодо проблем використання криптовалют під час воєнного стану	303
ГУДІМА Тетяна, ШМИГОВ Михайло. Деякі особливості захисту прав споживачів фінансових послуг та небанківських фінансових установ в Україні.	307
МАМЕДОВА Світлана. Воєнний стан як підстава для звільнення від сплати неустойки	313
ФІЛАТОВ Владислав. Забезпечення доступу кредиторів і боржників до засобів правового захисту у процедурах банкрутства	319
БЕЛОМЄСТНОВ Олександр. Щодо реалізації права на доступ до правосуддя у відносинах власності: питання практики правозастосування	326

1.3 Політико-правові гарантії дотримання екологічних прав людини та правові аспекти «зеленої» енергетичної трансформації України в процесі повоєнного відновлення економіки 332

ПЛАЗА Кармен. Право людини на здорове, чисте і стале навколишнє середовище та вплив війни на довкілля (укр. та англ.) 332

КІРІН Роман. Види екологічних прав людини та їх порушень в умовах мілітарного впливу. 343

ЛИПНИЦЬКА Євгенія. Щодо забезпечення права на екологічну інформацію: стан та перспективи 352

РЯБОКОНЬ Іван. Гарантії дотримання соціально-економічних та екологічних прав людини в умовах мілітарного впливу та повоєнної трансформації 359

АНІСИМОВА Ганна. Кліматична шкода: новий виклик для України 364

КУПЧЕНЯ Лідія, РОМАНЧУК Іда. Правове забезпечення становлення «зеленої» моделі повоєнного відновлення економіки України 369

ТРЕГУБ Олександр. Особливості державного екологічного контролю в умовах воєнного стану 373

БОЙКО Ольга. Вплив російської воєнної агресії на трансформацію природоохоронного законодавства в Україні: здобутки першого року війни та очікування бізнесу 378

ЄРЕМЕЄВА Наталія, ГЕРАСИМЕНКО Наталія. Правові засоби захисту вразливих споживачів, запобігання енергетичній бідності в контексті завдань «зеленої» енергетичної трансформації України 385

ТОКУНОВА Анастасія. Урахування ініціатив стосовно належної обачності бізнесу щодо прав людини та довкілля під час формування національної політики у сфері «зеленої» енергетичної трансформації України 391

СЕМЕНЕНКО Євген, МЕДВЕДЄВА Ольга, ТЕПЛА Тетяна, ГАЛЬЧЕНКО Заряна. Перешкоди на шляху повоєнного відновлення економіки України, які обумовлені «зеленою» енергетичною трансформацією. 397

КРАВЧИК Сергій. «Зелена» енергетика України у воєнний та повоєнний час 401

ЖАРОВА Любов. Відновлювана енергія як засіб захисту на війні (англ.) . 407

ОЛЮХА Віталій. Декарбонізація як складова повоєнного відновлення міст (господарсько-правовий аспект) 413

БРИЛЬ Ірина. Дослідження становлення та розвитку екосистем 418

ОСТАПЕНКО Наталія, КРЮЧКОВА Світлана, БОНДАРЕНКО Лариса, КИРИЧЕНКО Вікторія. До питання про визначення екологічно безпечних напрямів функціонування геотехнічних систем на техногенно навантажених територіях в умовах мілітарного впливу (англ.) 422

БЕВЗ Олена. Перспективи розвитку дозвільної системи у сфері екології в контексті формування концептуальних засад правового регулювання Смарагдової мережі в Україні	428
МІРОНОВ Олег, КАЧАЛОВА Наталія, ДЗЮБА Оксана. Економічні, наукові та екологічні аспекти переробки українського бурштину	435
ЮХНО Альона. Економіко-екологічне управління земельними ресурсами України	441
ДОЛГЕРТ Віталій. Правове забезпечення відновлення сільськогосподарських угідь після мілітарного впливу	446
НЕВАР Оксана. Сталий розвиток деревообробної промисловості України в контексті «зеленої» енергетичної трансформації.	451
ХОМИН Володимир. Енергетична трансформація незалежної України: історико-правовий аспект (1990-1993 рр.).	455

CONTENTS

FOREWORD	17
USTYMENKO Volodymyr , Director of the State Organisation “V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine”.	
	17
INTRODUCTION	19
Key challenges and the strategy for the Ukraine’s development based on respect for social-economic and environmental human rights under the military impact	
	19
LIUBYMOVA Yana , Deputy Head of the Secretariat of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights	
	19
CILLIERS Jaco , Resident Representative a.i. of the United Nations Development Programme (UNDP) in Ukraine	
	23
RYABTSEVA Olena, KUPCHUK Maryna . Current activities of the Ministry of Economy of Ukraine on ensuring respect for human rights and promoting responsible business conduct for economic recovery	
	25
IVANOV Yurii . Observance of the citizens’ rights for labour and entrepreneurial activity in conditions of the military impact.	
	29
PART 1. ACTUALIZATION OF POLITICAL AND LEGAL PROTECTION OF SOCIO-ECONOMIC AND ENVIRONMENTAL RIGHTS IN THE WAR IMPACT CONTEXT. THE STATE’S PART IN IMPLEMENTATION OF THE UNITED NATION GUIDING PRINCIPLES ON BUSINESS AND HUMAN RIGHTS	35
1.1 Social Justice on the Basics of the Legal Regulation of Economy. Political and Legal Guarantees of Observance of Socio-Economic Human Rights in Conditions of the Military Impact and the Post-War Transformations of Ukraine	
	36
USTYMENKO Volodymyr, DZHABRAILOV Ruslan . Specific problems of realisation of guarantees of observance of the socio-economic human rights in conditions of the war and possible ways to solve them	
	36
ZAICHUK Oleg, ZAICHUK Yuri . Some aspects of the international law on the responsibility of states for environmental damage caused during military operations.	
	41

POIEDYNOK Valeriia. Status of an international sponsor of war: legal foundations and consequences	48
BELIANEVYCH Olena. On the economic variety as the constitutional basis of social life in Ukraine	52
BATANOV Oleksandr. Constitutionalisation of public finances: development of the Constitution of Ukraine in the context of foreign experience	58
NOVIKOVA Olga. Strategic directions for ensuring of the social and labor human rights' implementation on the basis of resilience in conditions of the military impact.	63
SANCHENKO Alevtyna. National Strategy for Human Rights as a political and legal framework for guarantees of human rights in economics: issues of effectiveness during the war	69
PETRUNENKO Iaroslav. Balanced socio-economic policy of the State as a means of ensuring the social justice in a society.	75
MISHCHENKO Viktoriia. Substantiation of approaches to implementation of the principle of justice in the methodology of legal regulation of economic relations in the war and post-war periods	80
BEREZOVSKA Natalya. Social and legal aspects of the military impact in Ukraine.	86
KHLON Oleksandr. Formation of the future specialists' managers' and public officials' law-conscious aspirations and ideas about the social justice	90
KOVERZNEV Vadym, PONOMARYEV Sergiy. Sources of compensation for damages caused by the armed aggression of the Russian Federation	93
DEREVYANKO Bogdan. On the procedure of filing the documents for compensation of damage caused to economic entities by the Russian Federation	98
POLOVCHENIA Alla. Problems of compensation for property damage caused by the military actions in Ukraine	104
ROZOVSKIJ Borys. Crisis of law. Search for a way of its partial overcome	109
KARPIAK Maria. Problems of preserving the human potential of Ukraine in conditions of the military impact	122
PANKOVA Oksana, KRASULINA Yanina. Main changes in the system of the labour legislation of Ukraine under the military impact: the context of protection of employee's rights	128
KASPEROVYCH Olexandr. Main directions of improvement of the system of normative and legal regulation of new forms of employment under the military impact on the social and labour spheres of Ukraine	136
MOZGHOVAIA Natalia. State support for social entrepreneurship in the context of establishing the social justice ideology	140
VAVZHENCHUK Serhii. On the issues of a preliminary contract: problems of legal regulation	144

PETROSIAN Kristina, KOTOVA Liubov. Random inspections of the actual presence of internally displaced persons for provision them with the living allowances: expediency during marital law	148
SELIVANOVA Iryna. How to restore and develop the health care system of Ukraine after the impact of war	154
SHULTS Svitlana, VOITENKO Olha. Sphere of cultural services in the regions of Ukraine in the war conditions.	158
PASHCHENKO Oleksandr, KHOMENKO Volodymyr, RASTSVIETAIEV Valerii. Influence of the digital transformation: opportunities and legal aspects	163
PARFONOVA Olena. Development of digital innovations in the post-war reconstruction of Ukraine.	168
GRYSHCHENKO Hanna. Use of an e-petition in the local democracy.	175
HEVLYCH Larysa, HEVLYCH Ivan. Digitalisation of the accounting profession.	179
SHVED Vadym. Role of social networks in strengthening of the State's information security	184

1.2 State regulation of business entities' activities with regard to the international and national norms and standards on their social responsibility against the military impact's background. . . 189

BULEEV Ivan. Economy and economic science as dominants of transformations of economic entities.	189
REZNIKOVA Victoria. State's influence on economy in conditions of the war in Ukraine: conceptual and legal basis	194
MYKYTENKO Viktoriia. Ukraine's transition to the sustainable economy in the war and post-war periods	204
DOBROVOLSKA Volodymyra. On decentralisation and deregulation of economic activities.	213
KRAMSKYI Serhii. Mechanisms of implementation of the selective regulation policy	217
SHCHERBAKOVA Nataliia. Influence of the reorganisation process on the economic law and order in Ukraine	221
USTYMENKO Volodymyr, DZHABRAILOV Ruslan. Legal means to eliminate some disproportions between the labour and the educational services markets in Ukraine in conditions of the war and post-war recovery .	231
MALOLITNEVA Vesta. Implementation of the principle of social justice in public procurement in the post-war period in Ukraine: the role of the award criteria	237
HONCHARENKO Olena. Development of the economic legislation of Ukraine in conditions of the military impact: some aspects of sanctions	243
ZAKHARCHENKO Andrii. On the update of the list of the state-owned entities that are not subject to privatization	248

KOVAL Iryna. Constraining influence of the Civil Code of Ukraine on development of innovative relations	254
NYKYTCHENKO Natalia, HABRYS Olexandr. Legal instruments of the State support for economic entities during the war and the post-war period	260
PAVLIUCHENKO Yuliia. Role of the economic and legal norms in the State support for agribusiness	265
FATIEIEV Andrii. Legal issues on commercial trade activities in the current conditions	271
KHANDII Olena, SHAMILEVA Larysa. State support for the recovery and stabilisation of the labour market, increasing the level of employment and overcoming unemployment	275
BOHUTSKA Olha, VYSHNEVSKYI Oleksandr. Overview of the financial support instruments for economic entities during the period of martial law in Ukraine	279
HRYHORIEVA Khrystyna. Financial support for agribusiness in conditions of the war: legal analysis	283
LILLEMIAE Olena. Legal instruments for assessment of the State aid to economic entities for overcoming the military actions' consequences	288
MUSHENOK Viktor. Tax liberalisation during the period of martial law and its influence on local budgets' filling.	293
KULYK Oleh. On the possibility to use Artificial Intelligence in the State regulation of the virtual assets market	298
MOGYL Lyudmyla. On the problems of cryptocurrencies' use in the martial law period	303
HUDIMA Tetiana, SHMYGOV Mykhailo. Some peculiarities of protection of consumers of financial services and non-bank financial institutions in Ukraine.	307
MAMEDOVA Svitlana. Martial law as the basis for exemption from a penalty payment	313
FILATOV Vladyslav. Ensuring access of creditors and debtors to legal remedies in insolvency proceedings	319
BELOMYESTNOV Oleksandr. On realisation of the right for access to justice in property relations: issues of the law enforcement practice.	326

1.3 Political and legal guarantees for the observance of environmental human rights and legal aspects of the «green» energy transformation of Ukraine in the process of the post-war economic recovery 332

PLAZA Carmen. Human right to a healthy, clean, and sustainable environment and the environmental impact of war (in Ukrainian and English)	332
KIRIN Roman. Types of environmental human rights and their violations in conditions of the military impact	343
LYPNYTSKA Yevheniia. On ensuring the right to environmental information: the state of play and prospects	352

RYABOKON Ivan. Guarantees for the socio-economic and environmental rights' observance in conditions of the military impact and the post-war transformation.	359
ANISIMOVA Hanna. Climate damage: the new challenge for Ukraine	364
KUPCHENIA Lidiia, ROMANCHUK Ida. Legal ensuring of establishment of a «green» model of the post-war recovery of the Ukraine's economy	369
TREHUB Oleksandr. Specific features of the State environmental control under martial law.	373
BOIKO Olga. Impact of the Russian military aggression on transformation of the environmental legislation in Ukraine: achievements during the first year of the war and expectations of business .	378
EREMEEVA Nataliia, HERASYMENKO Nataliia. Legal means of the vulnerable consumers' protection, preventing the energy poverty in the context of the «green» energy transformation of Ukraine.	385
TOKUNOVA Anastasiia. Consideration of the human rights due diligence initiatives and environmental issues in forming of the national policy on the «green» energy transformation of Ukraine	391
SEMENENKO Yevhen, MEDVEDIEVA Olha, TEPLA Tetiana, HALCHENKO Zariana. Obstacles for the post-war recovery of Ukraine's economy conditioned by the «green» energy transformation.	397
KRAVCHIK Sergiy. «Green» energy of Ukraine during the war and after the war	401
ZHAROVA Lubov. Renewable energy as a tool of defense in war (in English)	407
OLIUKHA Vitalii. Decarbonisation as a component of the post-war renewal of cities (economic and legal aspects).	413
BRYL Iryna. Research on the ecosystems' formation and development . . .	418
OSTAPENKO Nataliya, KRYUCHKOVA Svitlana, BONDARENKO Larysa, KYRYCHENKO Victoriya. On determination of the environmentally safe directions of functioning of geotechnical systems on the technologically loaded territories in conditions of the military impact	422
BEVZ Olena. Prospects for development of the permit system in the field of ecology in the context of forming the conceptual basis of the legal regulation of the Emerald Network in Ukraine	428
MIRONOV Oleg, KACHALOVA Nataliya, DZYUBA Oksana. Economic, scientific and ecological aspects of processing the Ukrainian amber	435
IUKHNO Alona. Economic and environmental management of the Ukraine's land resources	441
DOLHERT Vitalii. Legal ensuring of restoration of agricultural lands after the military impact	446
NEVAR Oksana. Sustainable development of the Ukraine's wood processing industry in the context of the «green» energy transformation . .	451
KHOMYN Volodymyr. Energy transformation of the independent Ukraine: historical and legal aspects (1990-1993)	455

ПЕРЕДМОВА

Понад рік наша країна потерпає від неспровокованої воєнної агресії Російської Федерації. Складно назвати таку сферу суспільного життя, яку війна не вражає. Руйнівний вплив, який, на жаль, досі продовжується, є безпрецедентним з часів Другої світової війни. Масово зруйновано та пошкоджено житлові будинки, підприємства, заклади освіти та охорони здоров'я, інженерні комунікації тощо. Практично щоденно відбуваються ракетні, бомбові та артилерійські обстріли, агресором застосовуються все нові й нові види озброєння проти нашої країни. Особливо руйнівного мілітарного впливу зазнають території України, що є прилеглими до державних кордонів з Російською Федерацією та лінії фронту. Величезних втрат зазнала територія, яка вже звільнена Збройними Силами України.

Вітчизняна наукова спільнота не може залишатися і не залишається осторонь вивчення та всебічного дослідження наслідків мілітарного впливу на нашу країну, її суспільство, економіку та навколишнє середовище. Саме тому Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України» разом із Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Секретаріатом Уповноваженого, Програмою розвитку ООН в Україні, Національною академією правових наук України ініціювала проведення міжнародної науково-практичної конференції **«Розвиток України в умовах мілітарного впливу: соціально-правові, економічні та екологічні аспекти»**.

Відображені в Програмі Конференції напрями науково-практичних досліджень стосуються найбільш значущих аспектів діяльності українського суспільства і влади, питань забезпечення і захисту прав, основоположних свобод і законних інтересів людини під час воєнного стану та перспектив повоєнного відновлення в Україні. Людина є сутнісним центром будь-якої спільноти, соціальної системи. І, безумовно, саме людина, її права і потреби розвитку є серцевиною наших численних досліджень. Побудова людиноцентричної економіки, соціальної та правової держави, забезпечення прав і свобод людини є найважливішою метою, проголошеною Конституцією України. Учасники Конференції, серед яких науковці, представники викладацької спільноти, органів державної влади, бізнес-середовища, презентували ідеї та механізми їх впровадження на шляху до побудови європейського, гідного та благополучного майбутнього мирної України, за яке самовіддано воюють наші славні захисники Вітчизни.

У зв'язку з цим хотів би наголосити на важливості участі в Конференції представників європейської експертної та наукової спільноти із Великої Британії, Італії, Іспанії, міжнародних організацій. Їхні знання, досвід та небайдужа підтримка є вельми корисними. Надважливим для нас є також бачення представників реального сектора економіки, зокрема Європейської Бізнес Асоціації, зацікавлених стейкхолдерів із числа суб'єктів господарювання. Координація творчих зусиль, вироблення спільного бачення стосовно науково- та емпірично обґрунтованого розв'язання комплексу надзвичайно складних і нових для українського суспільства питань подолання мілітарних викликів і забезпечення повоєнного відновлення заради безпеки, відродження та добробуту суспільства в цілому і кожної людини зокрема є невід'ємним елементом побудови цивілізованого, європейського майбутнього України.

Дуже важливими є обговорення в ході Конференції можливих шляхів, методів, програм і заходів, які сприятимуть забезпеченню реалізації Плану відновлення України з урахуванням «Принципів Лугано» і багатьох міжнародних ініціатив щодо підтримки України, рішень Європейської Комісії стосовно просування України на шляху до Європейського Союзу.

Органічно збалансоване та цілеспрямоване поєднання соціальних, економічних та екологічних аспектів діяльності всіх суб'єктів суспільних відносин в умовах мілітарного впливу та повоєнного відновлення є необхідним для реалізації Цілей сталого розвитку України, впровадження в нашої державі Керівних принципів ООН з питань бізнесу і прав людини та загальновизнаних норм і стандартів міжнародного права, заснованого на повазі прав людини.

Хотів би щиро подякувати установі Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Програмі розвитку ООН в Україні, Уряду та народу Японії, Національній академії правових наук України, Європейській Бізнес Асоціації, Ресурсному центру з питань бізнесу та прав людини та всім учасникам і учасницям Конференції за підтримку наших ініціатив і активну участь у їх реалізації за умов надскладних зовнішніх викликів, створених жорстокою війною Російської Федерації проти нашої держави.

Ми впевнені в найкращому майбутньому України! Разом до перемоги!

УСТИМЕНКО Володимир / USTYMENKO Volodymyr,

директор Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»,

член-кореспондент Національної академії наук України,

член-кореспондент Національної академії правових наук України,

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

ВСТУП

КЛЮЧОВІ ВИКЛИКИ ТА СТРАТЕГІЧНІ ПАРАМЕТРИ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ НА ЗАСАДАХ ПОВАГИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТА ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ

ЛЮБИМОВА Яна / LIUBIMOVA Yana,

заступник керівника Секретаріату

Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини

Щиро вітаю учасників і учасниць міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток України в умовах мілітарного впливу: соціально-правові, економічні та екологічні аспекти», яку організовано Секретаріатом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у співпраці з Інститутом економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова НАН України, Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) в Україні та іншими партнерськими установами і організаціями.

Від імені Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Дмитра Лубінця висловлюю вам повагу та вдячність. Дякуємо нашим партнерам науковцям, які вже зараз опрацьовують проблематику планування повоєнного відновлення України, і в цій ситуації роль науки важко переоцінити. Дякуємо міжнародним партнерам, з якими ми маємо сталу співпрацю щодо реалізації важливих ініціатив у справі захисту прав людини. Без їх допомоги та підтримки Україні сьогодні було б дуже складно, адже РФ вже понад рік продовжує жорстокий терор по відношенню до Української Держави, українців та українок. Окремо хочу подякувати Уряду Японії за підтримку українців у цей важкий час, а також фінансову підтримку проєкту ПРООН «Належна обачність щодо прав людини в глобальних ланцюгах постачання: впровадження Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини для справедливого відновлення», який сприяє імплементації Керівних принципів ООН з питань бізнесу і прав людини в Україні у поточних складних умовах.

Повномасштабна військова агресія з боку Російської Федерації призводить до збільшення випадків порушень прав людини в Україні та зростання негативних соціальних, економічних та екологічних наслідків. Цей факт підтверджується аналітичними даними, підготовленими Департаментом моніторингу соціальних та економічних прав Секретаріату Уповноваженого. Так, за минулий 2022 р. до Уповноваженого надійшло 14874 повідомлення громадян України про порушення їх соціальних, економічних та екологічних прав. З них 9767 повідомлень свідчать про порушення права на соціальний захист, 1467 – про порушення права на працю, 690 – про порушення права на охорону здоров'я, 175 – про порушення права на безпечне довкілля.

У 2023 р. ці показники не зменшуються. Через вторгнення РФ в європейську державу Україна, Уповноважений та ми разом з усіма вами маємо дуже багато роботи. Реальність сьогодення підкреслює нагальність забезпечення та захисту прав людини в Україні. Внаслідок знищення значного обсягу засобів виробництва у ході військової агресії РФ реальний сектор національної економіки зазнає негативного впливу, що, на жаль, спричиняє обмеження прав найманих працівників. Велика кількість громадян позбавляється можливості отримати достатні заробітки, які є засобами для гідного існування їх самих та їхніх сімей.

Одночасно ми разом з вами турбуємося і про тих громадян України, які вимушено залишаються на тимчасово окупованій території та не можуть реалізувати своє право на отримання соціального захисту. У зв'язку з цим необхідно звернути увагу на те, що з метою забезпечення додержання прав громадян на соціальний захист і пенсійне забезпечення за таких обставин, багато питань необхідно додатково врегулювати на рівні законодавства. Зокрема, це стосується необхідності унормувати питання про призначення (перерахунку) пенсії з дати виникнення на це права для громадян України з тимчасово окупованих територій та територій, де ведуться бойові дії, у зв'язку з тим, що вони з незалежних від них причин не мають можливості подати заяву та необхідні документи до територіальних органів Пенсійного фонду України в межах встановленого законодавством терміну. Для вирішення цього питання Уповноваженим розроблено та надано рекомендації Міністерству соціальної політики України щодо внесення змін до відповідного законодавства. Позитивним є те, що позиція Уповноваженого в цьому питанні підтримана, робота з удосконалення законодавства успішно ведеться зазначеним Міністерством.

Особливої уваги заслуговує забезпечення права громадян України на безпечне навколишнє середовище. В Україні існує реальна небезпека ядерної та гуманітарної катастрофи. Ці виклики є предметом серйозних обговорень серед вітчизняних і зарубіжних політиків та науковців. На даний час ми

стикаємося з такими винятково небезпечними проблемами забруднення довкілля, що є всі підстави говорити про реальний екоцид, який вчиняється державою-агресоркою і який руйнує та знищує нашу країну.

Так, через зниження рівня води у Каховському водосховищі, що відбувається внаслідок навмисних дій РФ, підвищується ризик аварії на Запорізькій АЕС, яка є найбільшою АЕС Європи. У зв'язку з неконтрольованим скидом води на Каховській ГЕС, рівень води у Каховському водосховищі стрімко знижується, оскільки обсяги скиду перевищують обсяг наповнення. Зупинка подачі води може спричинити проблеми з охолодженням реакторів Запорізької АЕС. І ця ситуація є екстраординарним викликом і надзвичайною загрозою катастрофи, яка може мати негативні наслідки не лише для України.

Крім того, ми свідомі, що за таких обставин виникла проблема забезпечення доступу до питної води. Каховське водосховище є джерелом питного водопостачання таких міст, як Кривий Ріг, Нікополь, Марганець та окремих районів Херсонської, Запорізької та Дніпропетровської областей, а також Автономної Республіки Крим через Північно-Кримський канал. Уповноважений здійснює моніторинг безпекової ситуації на Запорізькій АЕС та стану забезпечення населення вказаних територій питною водою. Ситуація станом на зараз є достатньо загрозливою, і ми це фіксуємо та постійно співпрацюємо з органами державної та місцевої влади, відповідними фахівцями та науковцями.

У цілому зазначу, що питання, винесені на обговорення учасників і учасниць усіх сесій конференції, є, безсумнівно, актуальними. Їх реалізація неможлива без вивчення науковою спільнотою шляхів подолання різноманітних проблем для відвернення та подолання катастроф, що стаються внаслідок мілітарного впливу, і захисту прав людини. Так само їх реалізація неможлива без вивчення міжнародного досвіду та підтримки наших міжнародних партнерів, зокрема ПРООН, що сприяє проведенню цієї конференції, які налаштовані бути разом із Україною під час війни та її повоєнного відновлення. Не перебільшуючи зазначу, що сьогодні є відвагою бути в Україні та з Україною, адже щоденна робота тут є абсолютним викликом. Але ми впевнені, що саме така співпраця приведе до спільного розроблення стратегії розв'язання найактуальніших проблем, які постали перед Україною в умовах війни.

Хочу зазначити, що Уповноважений Верховної Ради України з прав людини відкритий до діалогу та плідної співпраці для реалізації нових проєктів з метою забезпечення ефективного захисту прав людини в Україні. Співпраця та спілкування всіх зацікавлених у спільній справі захисту прав людини є великою цінністю. Переконана, що конструктивний обмін знаннями та до-

свідом у межах теми конференції стане імпульсом для реалізації спільних цілей і завдань у цій сфері та сприятиме вирішенню нагальних викликів, що постають у сфері захисту прав людини в умовах війни та повоєнної відбудови України.

Бажаю усім нам плідної роботи, цікавих дискусій та успішної реалізації наукових ідей і задумів. На щастя, ми разом готові йти вперед до перемоги.

Слава Україні!

Яко СІЛЬЕ / Ясо CILLIERS,

Постійний представник

Програми розвитку ООН (ПРООН) в Україні

Шановні пані та панове, від Програми розвитку ООН (ПРООН) в Україні вітаю вас із проведенням міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток України в умовах мілітарного впливу: соціально-правові, економічні та екологічні аспекти».

Повномасштабна війна, що зараз триває в Україні, призвела до величезних втрат людей, знищення засобів до існування, змусивши мільйони людей залишити свої домівки, створивши безпрецедентні виклики для економіки, довкілля та звівши нанівець п'ятнадцять років прогресу України.

Вже зараз ми повинні інвестувати у стале відновлення та відбудову України. За оцінками, проведеними Урядом України, Групою Світового банку, Європейською комісією та ООН у березні 2023 р., вартість реконструкції та відновлення України становитиме близько 411 млрд дол. США. Й ці цифри зростають щодня.

Війна створила також низку серйозних викликів для бізнесу, включаючи пошкодження активів, ризики для безпеки персоналу, руйнування інфраструктури й кібератаки, які в сукупності значно поглибили соціальну та економічну кризу в Україні.

Оскільки війна триває, ускладнюючи життя всіх українців, права людини, гендерна рівність та недискримінація повинні бути в центрі всіх соціально-економічних заходів і планів відновлення. Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй з питань бізнесу та прав людини (далі – Керівні принципи) забезпечують чіткі рамки для цього та надають можливість подолати проблеми, які нині стоять перед нами.

За фінансової підтримки Уряду Японії ПРООН в Україні надає підтримку Уряду України, бізнесу та іншим суб'єктам шляхом проведення досліджень, реалізації заходів, спрямованих на підвищення обізнаності та розвиток спроможності ключових стейкхолдерів у впровадженні Керівних принципів. За часів безпрецедентної кризи життєздатність і стійкість економіки є одними з основних пріоритетів для країни, а наукові дослідження відіграють важливу роль у визначенні найкращих рішень і шляхів посилення економічного потенціалу України.

Зараз настав час створити підвалини для сталого, справедливого та комплексного економічного відновлення, яке не залишить нікого осторонь. Впровадження Керівних принципів сприятиме реалізації стратегічних цілей України та пришвидшить досягнення Глобальних Цілей сталого розвитку 2030.

Від імені ПРООН в Україні я хотів би подякувати Інституту економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова НАН України, Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Уряду Японії, представникам і представницям наукової спільноти та всім партнерам, які ініціювали проведення та приєдналися до цієї конференції, щоб сприяти кращому, комплексному та справедливому відновленню України.

РЯБЦЕВА Олена / RYABTSEVA Olena,
*заступник директора департаменту інвестицій,
інновацій та інтелектуальної власності – начальник
управління інвестицій Міністерства економіки України*

КУПЧУК Марина / KUPCHUK Maryna,
*завідувач сектору міжнародного інвестиційного співробітництва
та сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу, управління
інвестицій департаменту інвестицій, інновацій та
інтелектуальної власності Міністерства економіки України*

ПОТОЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МІНІСТЕРСТВА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОВАГИ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ПРОСУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОГО ВЕДЕННЯ БІЗНЕСУ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ

CURRENT ACTIVITIES OF THE MINISTRY OF ECONOMY OF UKRAINE ON ENSURING RESPECT FOR HUMAN RIGHTS AND PROMOTING RESPONSIBLE BUSINESS CONDUCT FOR THE ECONOMIC RECOVERY

Відбудова та економічне відновлення України на принципах сталого розвитку та поваги прав людини є на сьогодні одними з першочергових цілей національної політики й однією із головних умов подальшої інтеграції України в європейську спільноту, набуття повноправного членства в Європейському Союзі та Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР). Адже нині наша держава та весь український народ стоять на захисті європейських цінностей та прагнуть побудувати розвинуту європейську країну, в якій серед головних пріоритетів економічного розвитку – повага прав людини та відповідальне ведення бізнесу, а досягнення Цілей сталого розвитку (далі – ЦСР) є головною метою.

Для реалізації цих завдань і з метою подальшого сприяння розвитку відповідального ведення бізнесу Міністерство економіки України (далі – Мінекономіки) продовжує свою роботу у напрямі імплементації та впровадження Керівних принципів ОЕСР з відповідального ведення бізнесу та Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини, що є одним із пріоритетів плану діяльності Уряду та плану діяльності Мінекономіки на 2023 р.

У поточний час, в умовах складних обставин війни, продовжується активна співпраця Мінекономіки з ОЕСР. Зокрема, у лютому 2023 р. у штаб-квар-

тирі ОЕСР в Парижі відбулась зустріч на рівні міністрів, що стосувалася питань відповідального ведення бізнесу (далі – ВВБ) на тему: «Сприяння та забезпечення відповідального ведення бізнесу в глобальній економіці», в якій взяв участь заступник Міністра економіки України Олександр Грибан.

Результатом цієї зустрічі стало затвердження Декларації про заохочення та сприяння відповідальному веденню бізнесу в глобальній економіці (далі – Декларація) [1], в якій викладені основні меседжі прихильників щодо ролі ВВБ у глобальній економіці. Зокрема, в Декларації наголошується на важливості стандартів ВВБ для стійкості в глобальній економіці; підкреслюється їх роль у підтримці кліматичних заходів, сталого фінансування, цифровізації та стійких ланцюжків постачання; наголошується на унікальній ролі національних контактних пунктів ОЕСР (НКП) у впровадженні стандартів ВВБ.

Також Декларація наголошує на важливості дотримання таких принципів як: відкрита, вільна, чесна, інклюзивна та заснована на правилах багатостороння торгова система; прозорість і підзвітність урядів; верховенство права; захист прав людини; соціальний діалог; рівність, різноманітність, включаючи гендерну рівність; сприяння екологічній стійкості та захисту клімату, та визнає стандарти ВВБ ключовим компонентом реалізації цих принципів.

Окрім того, в Декларації підкреслюється важливість узгодження глобальних стандартів і взаємодоповнюваності внутрішньої політики щодо ВВБ. Керівні принципи ОЕСР з відповідального ведення бізнесу, Керівні принципи ООН з питань бізнесу і прав людини та Тристороння декларація Міжнародної організації праці про принципи, що стосуються багатонаціональних підприємств і соціальної політики, визнаються провідними міжнародними документами в цій сфері регулювання міжнародних відносин.

У рамках співпраці з Комітетом з інвестицій ОЕСР 25.04.2023 р. відбулося засідання за участю делегатів Комітету з інвестицій, представників агенцій сприяння інвестиціям із країн ОЕСР, а також учасників від української сторони у складі представників Мінекономіки, зокрема заступника Міністра економіки України Олександра Грибана, Офісу реформ, UkraineInvest та українського бізнесу. Темою зустрічі були питання відбудови України та підтримка і роль ОЕСР у цьому процесі. У ході зустрічі розглядалися такі питання:

- визначення інвестиційних потреб України для її реконструкції та відбудови;
- забезпечення того, щоб зусилля з реконструкції узгоджувалися з ЦСР;
- подолання викликів у площині інвестиційного клімату, які виникли до часу початку поточної війни, та узгодження інвестиційної політики України з інструментами, що розроблені Комітетом з інвестицій ОЕСР.

Повоєнна відбудова та відновлення України потребуватимуть залучення значних обсягів інвестиційних коштів. Адже інвестиції розширюють

виробничий потенціал економіки, створюють робочі місця та збільшують дохід. Водночас, поряд із державними та приватними інвестиціями, велике значення матимуть прямі іноземні інвестиції (далі – ПІІ). Також, разом із значним показником кількості інвестицій, важливим аспектом є їх якість.

Слід зазначити, що ПІІ сприяють просуванню України на шляху до реалізації ЦСР за рахунок створення якісних робочих місць, розвитку людського капіталу, просування гендерної рівності та впровадження декарбонізації, збільшення інновацій. Іноземні інвестори часто привозять нові технології в економіку країн-реципієнтів, водночас іноземні інвестиції можуть призвести до передачі місцевих технологій та поширення інновацій. Покращення інвестиційного клімату та створення сприятливих умов для сталого інвестування матиме важливе значення для відновлення більш продуктивної, інклюзивної та сталої України. Продовження прогресу в реформуванні та покращенні інвестиційного клімату допоможе підвищити довіру інвесторів і створити нове глобальне сприйняття України як привабливого місця для інвестицій. Після ухвалення рішення Ради ОЕСР від 04.10.2022 про визнання України потенційним членом ОЕСР узгодження правового та регуляторного поля України з вимогами інструментів ОЕСР буде пріоритетом і сприятиме покращенню інвестиційного клімату.

Одним із таких інструментів на сьогодні є Рекомендація щодо якості прямих іноземних інвестицій для сталого розвитку [2] та Інструментарій щодо політики якості ПІІ (далі – Інструментарій) [3], які були прийняті Радою ОЕСР на рівні міністрів 10.06.2022 за пропозицією Комітету з інвестицій. Зміст Рекомендації спрямований на підтримку урядів у максимізації внеску ПІІ у сталий розвиток.

Рекомендації структуровані навколо таких ключових принципів / напрямів політики:

1. Управління: забезпечення узгодженого стратегічного напрямку щодо заохочення інвестицій на підтримку сталого розвитку, сприяння безперервності політики та ефективній реалізації такої політики.

2. Внутрішня політика та законодавча база: вжиття заходів для забезпечення того, щоб внутрішня політика та правова база сприяли позитивному впливу інвестицій на сталий розвиток.

3. Фінансова та технічна підтримка: пріоритизація ЦСР під час надання фінансової та технічної підтримки для стимулювання інвестицій.

4. Інформаційні та допоміжні послуги: сприяння інвестиціям у можливості сталого розвитку шляхом усунення недоліків інформації та адміністративних бар'єрів.

5. Співробітництво в галузі розвитку: посилення ролі співробітництва в галузі розвитку для мобілізації ПІІ та посилення їх позитивного впливу в країнах, що розвиваються.

В Інструментарії дотримано тієї самої структури та містяться детальні вказівки для урядів щодо посилення впливу ПІІ у чотирьох сферах ЦСР, включаючи продуктивність та інновації; якість роботи та навички; гендерну рівність, а також декарбонізацію.

Ще одним важливим документом ОЕСР є Рекомендація щодо ролі урядів у сприянні відповідальному веденню бізнесу [4], яку було ухвалено Радою ОЕСР 12.12.2022 р. за пропозицією Комітету з інвестицій та оприлюднено під час зустрічі міністрів ОЕСР з питань ВВБ, що відбулася 14-15 лютого 2023 р. Рекомендації являють собою єдиний комплексний набір принципів і політичних рекомендацій для надання допомоги урядам, органам державної влади та відповідним зацікавленим сторонам у їхніх зусиллях із розробки та впровадження політики, яка дозволяє ВВБ та сприяє йому, об'єднуючи вказівки щодо державної політики та узгодженості політики для ВВБ з існуючими стандартами ОЕСР щодо ВВБ або в пов'язаних із ВВБ сферах.

Отже, уряди відіграють ключову роль у підтримці ефективного впровадження стандартів ВВБ бізнесом, забезпечуючи сприятливе політичне середовище, правове та регуляторне поле, створюючи стимули та демонструючи ВВБ у своїй діяльності. Використання вищезазначених інструментів допоможе Україні інтегрувати принципи та стандарти, пов'язані з ВВБ, і створити сприятливе середовище для ВВБ через національне законодавство, політику, нормативні акти та ініціативи. Це, у свою чергу, сприятиме залученню якісних інвестицій та повоєнній відбудові України на засадах міжнародно визнаних стандартів відповідального бізнесу.

Приєднання до всіх цих інструментів та подальша співпраця з ОЕСР підтверджує прихильність України міжнародним принципам і стандартам, зокрема у сфері прав людини, та незмінний курс на імплементацію їх в національну політику та підприємницьку діяльність.

Список літератури

1. Declaration on Promoting and Enabling Responsible Business Conduct in the Global Economy, adopted on 15 February 2023 on the occasion of the Ministerial Meeting on Responsible Business Conduct (RBC). *Oecd*. 2023. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0489>
2. Recommendation of the Council on Foreign Direct Investment Qualities for Sustainable Development, adopted by the OECD Council at Ministerial Level on 10 June 2022 on the proposal of the Investment Committee (IC). *Oecd*. 2023. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0476>
3. OECD, FDI Qualities Policy Toolkit, 2022. *Oecd*. 2022. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/7ba74100-en.pdf?expires=1684499612&id=id&accname=guest&checksum=A86E039D0ADCD2C46DF4142C15236C0F>
4. OECD Recommendation on the Role of Government in Promoting Responsible Business Conduct, adopted on 12 December 2022. *Oecd*. 2022. URL: <https://mneguidelines.oecd.org/oecd-recommendation-on-the-role-of-government-in-promoting-rbc.htm>

ІВАНОВ Юрій / IVANOV Yurii,

*начальник відділу права на працю Департаменту моніторингу
додержання соціальних та економічних прав Секретаріату Уповноваженого
Верховної Ради України з прав людини*

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН НА ПРАЦЮ ТА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УМОВАХ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ

OBSERVANCE OF THE CITIZENS' RIGHTS FOR LABOUR AND ENTREPRENEURIAL ACTIVITY IN CONDITIONS OF THE MILITARY IMPACT

Вітаю шановних учасників конференції!

Передусім з позиції представника Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини підкреслюю безпрецедентну руйнівність неспровокованого військового вторгнення РФ в Україну, що призвело до невинувато жорстоких порушень прав людини, великих людських жертв, масового переміщення населення в межах країни і за кордон, значного пошкодження об'єктів критичної інфраструктури та інших критичних наслідків.

На підтвердження цього 27.03.2023 р. директорка Кризового бюро Програми розвитку ООН (ПРООН) пані Асако Окай в ексклюзивному інтерв'ю агентству «Інтерфакс-Україна» заявила про декілька обґрунтованих фактами висновків. Так, нею зазначено, що один рік повномасштабного вторгнення РФ перекреслив 15 років розвитку України. Оцінка потреб України на відновлення зросла до \$ 411 млрд. У 2022 р. ВВП України скоротився на 29,2%, а рівень бідності зріс із 5,5% до 24,1%, що майже вп'ятеро більше у порівнянні з попереднім роком. Це означає, що ще 7,1 млн людей опинилися за межею бідності. Агресором зруйновано половину енергетичної інфраструктури країни. Це означає, що 12,5 млн домогосподарств і майже 400000 підприємств залишалися без електрики до 10 годин на добу [1].

Станом на 20.03.2023 р. кількість біженців із України в Європі становить 8,2 млн осіб, з яких 4,9 млн зареєстровані для тимчасового захисту [2]. В Україні офіційно зареєстровано 4,9 млн внутрішньо переміщених осіб, а, за міжнародними оцінками, кількість внутрішніх переселенців перевищує 7 мільйонів громадян [3].

Відомо, що у період ведення боротьби за контроль над територією та ресурсами будь-якої держави збільшується ризик порушень прав людини. Це стосується і порушення права на підприємницьку діяльність.

До поточних порушень права людини на підприємницьку діяльність в Україні можна віднести:

- руйнування засобів виробництва;
- відсутність достатнього капіталу;
- погіршення логістики;
- відсутність достатньої кількості платоспроможних клієнтів на внутрішньому ринку;
- скорочення попиту на продукцію та послуги;
- цілковита непрогнозованість розвитку ситуації в Україні.

Водночас зменшення можливостей ефективного ведення господарської діяльності призводить до зниження рівня дотримання прав найманих працівників. Серед них зазначаються, зокрема, такі практики:

- надання відпустки без збереження заробітної плати;
- скорочення робочого часу, а відповідно – суми оплати праці;
- застосування простою;
- призупинення трудових відносин до закінчення воєнного стану тощо.

Складна економічна ситуація в країні спонукала Уряд України приймати швидкі рішення для спрощення ведення господарської діяльності в умовах війни. Зокрема, призупинено проведення контролюючими органами планових і позапланових заходів державного нагляду (контролю) за діяльністю суб'єктів господарювання, що призводить до неможливості до закінчення воєнного стану встановлювати факти порушення права людини на працю.

Разом із тим, звернення мешканців нашої країни до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноважений) засвідчують наявність фактів порушення прав найманих працівників з боку роботодавців. До основних проблемних сфер, де зазначаються порушення, відносяться:

1. Додержання права працівників на своєчасне отримання винагороди за працю.

Наразі в державі відсутня повна статистична інформація щодо суми заборгованості з виплати заробітної плати у зв'язку з тим, що роботодавці під час дії воєнного стану та протягом трьох місяців після його припинення мають право не подавати статистичну й фінансову звітність.

Однак варто враховувати, що заборгованість по виплаті заробітної плати станом на 01.01.2023 р. (без урахування даних, що стосуються частини тимчасово окупованих територій) становила 2,8 млрд грн. Заборгованість

по виплаті заробітної плати на підприємствах, що знаходяться у сфері управління центральних органів виконавчої влади, становила 2,1 млрд грн.

2. Забезпечення права працівників на офіційне працевлаштування.

Рівень незадекларованої праці в Україні залишається високим. Органи державної статистики з лютого 2022 р. не проводять обстеження робочої сили, на підставі яких отримується інформація щодо неформальної зайнятості населення. Державна служба України з питань праці та її територіальні органи з 24.02.2022 р. не здійснюють заходи державного нагляду (контролю) за додержанням законодавства про працю юридичними особами незалежно від форми власності, виду діяльності та форм господарювання, та фізичними особами, які використовують найману працю.

Державною службою України з питань праці також не здійснюється державний нагляд (контроль) за додержанням законодавства про працю у період дії воєнного стану в частині додержання вимог норм Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 р. [4]. Так само Державною службою України з питань праці не здійснюється державний нагляд (контроль) з метою виявлення неоформлених трудових відносин та законності припинення трудових договорів з підстав відсутності форм документів, що складаються під час здійснення заходів державного нагляду та контролю в умовах воєнного стану. Такі форми передбачені наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України «Про затвердження форм документів, що складаються при здійсненні заходів державного нагляду та контролю Державною службою України з питань праці» від 27.10.2020 р. № 2161 [5], до якого не внесені відповідні зміни.

Водночас Уповноваженим неодноразово надавались рекомендації Міністерству економіки України щодо необхідності внесення змін до цього наказу.

3. Додержання права громадян у разі безробіття.

Безробіття – один із ключових негативних соціальних наслідків війни. За інформацією Державного центру зайнятості України, у 2022 р. 867636 осіб мали статус безробітного, що складає 72,8% у порівнянні з минулим роком (у 2021 р. – 1191008 осіб). Разом із тим, з початком повномасштабної агресії РФ проти України кількість вакансій на кінець 2022 р. складала 21241 одиниць або 51,8% у порівнянні з минулим роком (у 2021 р. – 41042). На 1 вакансію у 2022 р. припадало 9 безробітних, у 2021 р. – 7 безробітних [6].

Всупереч зменшенню загальної кількості безробітних, кількість осіб, які не отримують заробітну плату або інші види прибутку, є набагато більшим. Серед факторів такого стану можна назвати такі: неповна інформація Дер-

жавного центру зайнятості; відсутність даних з тимчасово окупованих територій України; масовий виїзд населення за кордон; застосування відпусток без збереження заробітної плати; запровадження простою; призупинення трудових відносин тощо.

4. Призупинення дії трудових договорів.

Призупинення дії трудового договору – це тимчасове припинення роботодавцем забезпечення працівника роботою і тимчасове припинення працівником виконання роботи за укладеним трудовим договором у зв'язку із збройною агресією РФ проти України, що виключає можливість обох сторін трудових відносин виконувати обов'язки, передбачені трудовим договором.

Зазначимо, що під час призупинення трудового договору:

- роботодавець не несе жодних витрат на утримання працівника або сплату єдиного соціального внеску (далі – ЄСВ);
- тягар витрат з компенсації оплати праці та сплати ЄСВ покладається на державу-агресора;
- час призупинення трудового договору не входить до стажу для надання та обчислення щорічної основної відпустки (ст. 9 Закону України «Про відпустки» [7]);
- особа, з якою призупинено трудовий договір, не може зареєструватись як безробітний;
- особа, з якою призупинено трудовий договір, не може працевлаштуватись за основним місцем роботи;
- особа, з якою призупинено трудовий договір, не завжди може отримати соціальну допомогу як малозабезпечена.

Принагідно до проведення сьогоднішньої міжнародної науково-практичної конференції необхідно звернути увагу на те, що в перші місяці повномасштабної військової агресії РФ проти України спостерігалось «затишшя» у науковій сфері, не проводились наукові конференції, семінари тощо. Згодом наукове життя почало відновлюватись, про що свідчить значна кількість проведених у 2022 р. науково-практичних заходів. Вони стосувалися різних галузей науки і сфер життєдіяльності, але їх основною тематикою була війна та поточні події, пов'язані з нею. Сьогодні ж поступово все більше «набирає обертів», набуває ваги післявоєнна тематика.

24.03.2023 р. у Комітеті Верховної Ради України з питань економічного розвитку відбулись комітетські слухання «План відновлення України від наслідків війни», які було організовано за ініціативи Українського союзу промисловців і підприємців. Як зазначалося під час слухань, загальні потреби у фінансуванні Плану відновлення України оцінюються Урядом України в 750 млрд дол. на 2023-2032 рр. Учасники слухань обговорювали ключові

елементи, на яких має ґрунтуватися стале відновлення України. Серед них названо інтеграцію України в ЄС і доступ до ринків ЄС і G7; питання забезпечення національної безпеки; створення сприятливого середовища для ведення господарювання; забезпечення міцного людського капіталу та ін.

Серед широкої тематики обговорення, на нашу думку, особливо важливим питанням є повернення до України осіб, які вимушено покидали країну та виїхали за кордон у пошуках безпеки від збройної агресії. Зокрема, зазначалось, що до 2030 р. в Україні може залишитись тільки 30 млн мешканців, що може бути обумовлено виїздом чоловіків до дружин із дітьми, які нині мешкають за кордоном, що утворить велику демографічну прірву. З огляду на це, зазначалася гостра необхідність забезпечення житлом осіб, житло яких було зруйновано під час воєнних дій, та відбудови економіки [8].

Питання виконання гарантій держави щодо забезпечення і захисту прав людини та додержання суб'єктами господарювання прав людини є, очевидно, непростими, але надзвичайно важливими під час війни та у повоєнному відновленні.

Тому зичу всім нам плідної праці, а учасникам цієї Міжнародної конференції бажаю обговорити і напрацювати ефективні пропозиції стосовно заходів щодо дотримання прав громадян на працю, підприємництво, здорове та безпечне середовище, життя в умовах воєнного стану та під час повоєнної відбудови нашої держави.

Список літератури

1. Один рік повномасштабного вторгнення РФ перекреслив 15 років розвитку України, це надзвичайно шокує – директорка Кризового бюро ПРООН. Ексклюзивне інтерв'ю директорки Кризового бюро Програми розвитку ООН (ПРООН) Асако Окай агентству «Інтерфакс-Україна». *Інтерфакс-Україна*. 27.03.2023. URL: <https://interfax.com.ua/news/interview/900195.html>
2. Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН). 2023. URL: https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine#_ga=2.228732760.514168680.1646989952-176134281.1646551413
3. В Україні зареєстрували 4,8 мільйона внутрішніх переселенців. *Укрінформ*. 06.04.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3649695-v-ukraini-oficijno-zareestruvali-4-867-106-pereselenciv.html>
4. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>
5. Про затвердження форм документів, що складаються при здійсненні заходів державного нагляду та контролю Державною службою України з питань праці: наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства

України від 27.10.2020 № 2161. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1280-20#Text>

6. Дані щодо кількості зареєстрованих безробітних та надання їм послуг, а також кількості зареєстрованих вакансій. *Офіційний сайт Державного центру зайнятості*. 2023. URL: <https://www.dcz.gov.ua/publikaciya/1-dani-shchodo-kilkosti-zareyestrovanyh-bezrobitnyh-ta-nadannya-yim-poslug-takozh>
7. Про відпустки: Закон України від 15.11.1996 № 504/96-ВР. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text>
8. За сприяння УСПП, Антикризового штабу у Верховній Раді відбулися комітетські слухання щодо Плану відновлення України від наслідків війни. *Офіційний сайт Українського союзу промисловців і підприємців*. 24.03.2023. URL: <https://uspp.ua/news/ostanni-novyny/2019/za-spriyannia-uspp-antykryzovoho-shtabu-u-verkhovnij-radi-vidbulysia-komitetski-sluhannia-shchodo-planu-vidnovlennia-ukrainy-vid-naslidkiv-viiny>

**РОЗДІЛ 1.
АКТУАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНИХ ТА ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ
ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ МІЛІТАРНОГО
ВПЛИВУ. ДЕРЖАВА У ВПРОВАДЖЕННІ
КЕРІВНИХ ПРИНЦИПІВ ООН З ПИТАНЬ
БІЗНЕСУ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ**

1.1. СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ НА ЗАСАДАХ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ ТА ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ДОТРИМАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ ТА ПОВОЄННОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

УСТИМЕНКО Володимир / USTYMENKO Volodymyr,
член-кореспондент НАН України, член-кореспондент НАПрН України,
д-р юрид. наук, професор, заслужений юрист України, директор,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-1094-422X

ДЖАБРАІЛОВ Руслан / DZHABRAILOV Ruslan,
д-р юрид. наук, професор, заступник директора з наукової роботи,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-4422-2102

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ГАРАНТІЙ ДОТРИМАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Анотація. Досліджено деякі проблеми, пов'язані із забезпеченням дотримання соціально-економічних прав людини, особливо в умовах війни. Запропоновано деякі науково обґрунтовані шляхи їх усунення та подальшого вдосконалення правового регулювання досліджуваної сфери відносин.

Ключові слова: соціально-економічні права людини, гарантії дотримання прав людини, війна.

SPECIFIC PROBLEMS OF REALISATION OF GUARANTEES OF OBSERVANCE OF THE SOCIO-ECONOMIC HUMAN RIGHTS IN CONDITIONS OF THE WAR AND POSSIBLE WAYS TO SOLVE THEM

Abstract. The paper examines some problems related to ensuring the observance of the socio-economic human rights, particularly in conditions of the war. Several scientifically-based approaches are proposed for resolving these problems and for the further improvement of the legal regulation of this area of relations.

Keywords: socio-economic human rights, guarantees of the human rights' observance, war.

Проблематика забезпечення дотримання соціально-економічних прав людини, особливо в умовах війни РФ проти України та повоєнної трансформації, набуває ознак комплексності. Її вирішення вбачається за можливе у разі поєднання методів і засобів економічної та правової науки.

Реалізація гарантій прав людини та громадянина, визначених у законодавстві України, можлива за умови економічної спроможності держави забезпечити реальне, а не формальне, їх дотримання. Водночас відновлення економіки нашої країни можливе за умов наявності достатнього людського ресурсу, який був би ще й економічно вмотивованим своєю власною працею створювати необхідні фінансово-економічні передумови утвердження гарантій соціально-економічних прав людини.

На початку воєнної агресії, за даними Світового банку, представленими у його аналітичній доповіді, 4 млн громадян України виїхали за межі України у статусі біженців, 6,5 млн співвітчизників стали внутрішньо переміщеними особами та 12 млн громадян України потребують гуманітарної допомоги [1].

Наразі, за оцінками Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, масштаб втрат України через зовнішню міграцію варіює від 500 тисяч до 5 мільйонів громадян [2]. А згідно з даними, наведеними у розділі «Права людини» проєкту Плану відновлення України, представленому для ознайомлення на урядовому порталі, станом на 20.06.2022 р. кількість зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб сягає 4 253 379 осіб, що свідчить про значні обсяги внутрішньої міграції [3].

Якщо у довоєнний період проблеми, які були характерні для соціально-трудової сфери мали помірний характер, але були значно посилені через обмежувальні протипандемічні заходи, то в умовах війни завдання забезпечення дотримання соціальних і трудових стандартів як невід'ємних

елементів гарантій соціально-економічних прав людини стає надскладним для виконання через значні міграційні ризики, які полягають у зміні структури населення як за віковими, так і професійними критеріями.

Зовнішня міграція населення хоч і дала можливість уникнути колапсу у соціальній сфері, втім внутрішня міграція має значний потенціал до посилення. У більшості випадків це спричинено саме воєнним чинником та його наслідками – відсутність роботи, втрата житла, екологічна небезпека, ризики для життя та здоров'я тощо. Водночас значна питома вага внутрішніх мігрантів є отримувачами різних соціальних виплат від держави на фоні зниження надходжень до Державного бюджету України та місцевих бюджетів.

Відповідно, дотримання соціально-економічних прав людини може і має бути забезпечене шляхом не стільки здійснення соціальних виплат, які наразі хоч і виправдані, але несуть ризики у довгостроковій перспективі, скільки шляхом створення умов для реалізації передбачених законодавством України прав людини.

Вважаємо за доцільне підтримати думку академіка НАН України Е.М. Лібанової про те, що першочерговим є саме створення гідних умов праці та гідної оплати [2].

Втім дотепер продовжується тенденція до нівелювання значущості соціальних стандартів як невід'ємного елемента гарантій соціально-економічних прав людини. Зокрема, змінами у законодавстві України, які відбулися після 01.01.2017 р., було встановлено, що мінімальна заробітна плата не застосовується як розрахункова величина для визначення посадових окладів та заробітної плати працівників та інших виплат, окрім розрахунку щорічного обсягу фінансування статутної діяльності політичних партій [4]. Відповідно, з січня 2017 р. в Україні відбулася зміна підходу до визначення мінімального посадового окладу з мінімальної заробітної плати на прожитковий мінімум, що знайшло відображення у Кодексі законів про працю України та Законі України «Про оплату праці».

Як результат, набули поширення випадки нарахування заробітних плат, що є нижчими за розмір мінімальної заробітної плати. Згідно з даними Державної служби статистики України, питома вага працівників, яким заробітна плата у грудні 2021 р. була нарахована у розмірі до 6500 грн, склала 13,4% [5, с. 109]. Крім того, у деяких засобах масової інформації наводяться відомості із посиланням на статистику Пенсійного фонду України про те, що більш ніж кожному десятому із застрахованих працівників (11,3%) у грудні 2020 р. нараховували заробітну плату нижчу за мінімальну [6].

До речі, ключовим для підвищення ефективності системи гарантій дотримання соціально-економічних прав слід визнати вирішення проблеми формування економічно обґрунтованого рівня прожиткового мінімуму. Як

було зазначено у Рекомендаціях парламентських слухань на тему: «Проблеми формування прожиткового мінімуму в Україні», формування прожиткового мінімуму має велике значення та передбачає високу відповідальність, оскільки розраховані на його основі соціальні стандарти і гарантії є індикатором якісної та ефективної державної соціальної політики, що має бути стратегічною метою будь-якої цивілізованої держави [7]. Непослідовність державної політики у частині формування прожиткового мінімуму призвела до визнання останнього в Україні низьким стандартом якості життя. Оскільки внаслідок зниження його розмірів були встановлені низькі розміри мінімальної заробітної плати, мінімальної пенсії за віком, допомоги малозабезпеченим сім'ям та інших соціальних виплат. Саме така оцінка прожиткового мінімуму міститься у Стратегії людського розвитку [8].

Варто також зауважити, що недоліком поточної державної політики, яка ситуативно формується у воєнний час, слід визнати відсутність кореляції між міграційними процесами та переміщенням (релокацією) бізнесу. Адже наразі превалює ситуація, коли переміщений до західних регіонів України бізнес потерпає від нестачі працівників того чи іншого фаху, яку не здатен компенсувати місцевий ринок праці, а перекваліфікація працівника потребує часових та грошових витрат. Оптимально, щоб релокація бізнесу відбувалася б із одночасним переміщенням працівників у нове місце розташування відповідного підприємства.

Втім змінами, внесеними до ст. 15 «Повноваження військових адміністрацій» Закону України «Про правовий режим воєнного стану», не передбачені положення щодо порядку евакуації працівників підприємств разом із підприємствами, виробничі потужності яких підлягають переміщенню (евакуації) із зони бойових дій, та, відповідно, забезпечення їх житлом у подальшому. Так, як зазначено у ч. 4 ст. 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», у разі необхідності переміщення (евакуації) виробничих потужностей підприємств будь-якої форми власності із зони бойових дій, обласна, Київська міська військова адміністрація, з території якої переміщуються (евакууються) виробничі потужності, та обласна військова адміністрація (а у разі припинення або скасування воєнного стану на відповідній території – обласна, Київська міська державна адміністрація), на територію якої такі потужності переміщуються (евакууються), приймають спільне рішення, яким визначаються:

1) перелік осіб, яким надається право на одержання в оренду без проведення земельних торгів земельної ділянки державної, комунальної власності для розміщення виробничих потужностей підприємств, переміщених (евакуйованих) із зони бойових дій;

2) перелік підприємств, виробничі потужності яких підлягають переміщенню (евакуації) із зони бойових дій [9].

Однак для цього необхідне комплексне рішення, у тому числі, у частині забезпечення переміщених працівників житлом. Вочевидь, через складнощі у задоволенні житлових потреб та через інші обставини виникли взаємопов'язані проблеми, які зумовили мало контрольовані з боку держави міграційні процеси, що лише ускладнюють ситуацію на ринку праці.

Отже, державна політика воєнного часу має особливим чином сфокусуватися на соціально-економічних правах людини, пріоритизуючі їх дотримання як основний вектор подальших реформ.

Список літератури

1. World Bank Group. War in the region. Europe and Central Asia Economic Update. Office of the Chief Economist. Spring 2022. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/37268>
2. Елла Лібанова: «Держава – це люди, які вважають себе українцями». URL: https://uacrisis.org/uk/ella-libanova-derzhava-tse-lyudy-yaki-vvazhayut-sebe-ukrayintsyamy?fbclid=IwAR0vHtzoxSMExFEC3adAzImm-mspA8YwO3Ozeo4_Wg7dlr-vBk4O5sS1ylc
3. Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Робочі групи. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni/robochi-grupi>
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 06.12.2016 № 1774-VIII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1774-19#top>
5. Праця України 2021. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2022. 209 с.
6. Скільки насправді заробляють українці: статистика vs реальне життя. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-56496903>
7. Рекомендації парламентських слухань на тему: «Проблеми формування прожиткового мінімуму в Україні»: схвалено Постановою Верховної Ради України від 19.05.2020 № 620-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/620-IX#top>
8. Стратегія людського розвитку, затверджена Указом Президента України від 02.06.2021 № 225/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 45. Ст. 2758.
9. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#top>

ЗАЙЧУК Олег / ZAICHUK Oleg,
*академік, в.о. академіка-секретаря відділення теорії та історії
держави і права Національної академії правових наук України,
д-р юрид. наук, професор, заслужений юрист України,
м. Київ, Україна*

ЗАЙЧУК Юрій / ZAICHUK Yurii,
*LLM, MBI, канд. юрид. наук, експерт Центру перспективних
досліджень і співробітництва з прав людини у сфері економіки,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ЩОДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВ ЗА ЕКОЛОГІЧНУ ШКОДУ, ЗАПОДІЯНУ ПІД ЧАС ВОЄННИХ ДІЙ

Анотація. У тезах аргументується, що війна РФ проти України посилила актуальність розроблення нових або вдосконалення класичних міжнародних механізмів відшкодування шкоди, заподіяної під час воєнних дій, включаючи екологічну шкоду. Пропонується більш уважно вивчити гібридний механізм відшкодування шкоди від воєнних дій з метою його можливого застосування в Україні.

Ключові слова: воєнні дії, навколишнє середовище, екологічна шкода, компенсація за заподіяння шкоди, міжнародне право, міжнародне гуманітарне право, Римський статут, Міжнародний кримінальний суд.

SOME ASPECTS OF THE INTERNATIONAL LAW ON RESPONSIBILITY OF STATES FOR ENVIRONMENTAL DAMAGE CAUSED DURING MILITARY OPERATIONS

Abstract. The paper argues that the Russian Federation's war against Ukraine has increased the urgency to develop new or improve the classical international mechanisms of compensation for the damage caused during military operations, including the damage to environment. It is proposed to study more carefully the hybrid mechanism of compensation for damage of military operations with the aim of its possible application in Ukraine.

Key words: Military operations, environment, ecological damage, compensation for damage, international law, international humanitarian law, Rome Statute, International Criminal Court.

Негативний вплив воєнних дій на навколишнє середовище – це загальновідомий і досить добре задокументований феномен. У 146 р. до н.е. римляни знищили за допомогою солі поля навколо Карфагену для того, щоб зруйнувати економіку міста. У 1945 р. використання ядерної зброї примусило Японію погодитись на капітуляцію. Але це призвело до численних жертв серед населення країни і критичного забруднення навколишнього середовища. Під час війни у В'єтнамі використання отруйної суміші «Агент Орандж» з боку США як хімічної зброї мало на меті знищення джунглів як місця дії в'єтнамських партизанів. Іншим класичним прикладом вчинення катастрофічної шкоди під час воєнних дій було захоплення Кувейту військами Іраку під керівництвом Саддама Хусейна, коли Ірак підпалив сотні нафтових свердловин і вилив приблизно чотири мільйони барелів нафти до Перської затоки. Під час війни у колишній Югославії авіаційні удари сил НАТО призвели, у тому числі, до того, що приблизно 200 кг ртуті опинились у річці Дунай. Таким чином, заподіяння Російською Федерацією (далі – РФ) шкоди навколишньому середовищу у ході її воєнної агресії проти України не є новим явищем.

Зазначимо, що метою міжнародного гуманітарного права (далі – МГП), яке також називається міжнародним правом воєнних конфліктів, є обмеження негативних наслідків воєнних конфліктів із гуманітарних причин. МГП встановлює обмеження та заборони для попередження та подолання негативних наслідків війни по відношенню до осіб, які не беруть участі у воєнному конфлікті, шляхом обмеження засобів ведення військових дій. МГП має багаторічну історію, але адаптація його норм для притягнення країн до відповідальності за екологічну шкоду, заподіяну під час воєнних дій, є відносно новим явищем.

Загальні принципи МГП, які закладені у Гаазьких конвенціях про закони та звичаї війни 1899 і 1907 рр. [1], знайшли подальший розвиток у чотирьох Женевських конвенціях про захист жертв війни 1949 р. [2], які, разом із трьома додатковими протоколами, є фундаментом сучасного МГП. Серед принципів МГП зазначимо принцип «пропорційності» – воєнні дії, що здійснюються на основі принципу «необхідності», мають балансуватися принципом «пропорційності», відповідно до якого ці дії не мають призводити до непропорційних втрат людських життів і заподіяння шкоди майну та навколишньому середовищу.

Женевські конвенції 1949 р. були ратифіковані 196 країнами, включаючи Україну і РФ, яка всупереч своїм міжнародним зобов'язанням 24.02.2022 р. розпочала широкомасштабну війну проти України. Стаття 55 першого додаткового протоколу «Захист природного середовища» передбачає «заборону використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть такої шкоди природному середовищу, й тим самим завдадуть шкоди здоров'ю або виживанню населення». Ця ж стаття попереджає про необхідність утримуватися від «заподіяння шкоди природному середовищу як репресалій». Стаття 56 цього ж протоколу передбачає заборону атак на цивільні об'єкти, включаючи електростанції, дамби та інші подібні об'єкти, знищення яких може призвести до жертв серед цивільного населення і заподіяння шкоди навколишньому середовищу [3]. Перший додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 р. став першим міжнародно-правовим документом, який запровадив до МГП міжнародно визнане положення про захист навколишнього середовища.

З огляду на результати масового використання отруйних речовин для знищення навколишнього середовища під час війни у В'єтнамі, була прийнята Конвенція про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, яка забороняє трансфігурацію навколишнього середовища для військових цілей, що призводить до широко розповсюдженого, довгострокового або суттєвого впливу на навколишнє середовище з метою знищення або заподіяння шкоди стороні конфлікту [4].

На цьому перелік обов'язкових для виконання міжнародно-правових договорів, які мають відношення до захисту навколишнього середовища під час воєнних дій, закінчується.

Під час «Саміту Землі» у Ріо-де-Жанейро у 1992 р. до змісту Декларації про навколишнє середовище і розвиток увійшов принцип дотримання країнами-підписантами міжнародного права у сфері захисту навколишнього середовища під час воєнних дій (Принцип 24) [5]. Після проведення у 1993 р. міжнародної конференції ООН щодо захисту жертв воєнних конфліктів під егідою Міжнародного Червоного Хреста, з'явилися «Керівні принципи щодо захисту природного середовища під час збройного конфлікту» (1996 р.) [6]. Того ж 1996 р. орган Генеральної асамблеї ООН – Комісія з міжнародного права – прийняла «Проект статей щодо відповідальності держав за порушення міжнародного права». Стаття 19 (пар. 71) цього документа передбачає, що міжнародний злочин може стати результатом порушення міжнародних зобов'язань щодо захисту людського середовища (*human environment*) [7]. У 2022 р. Комісія з міжнародного права прийняла «Проект принципів щодо захисту міжнародного середовища під час воєнних конфліктів». Стаття 9

цього документа передбачає, що шкода, яка була заподіяна під час воєнних дій, має бути повністю відшкодована тією країною, яка її вчинила [8].

На сьогодні на міжнародному рівні немає консенсусу (чи він не є очевидним) щодо прийняття спеціальної нової міжнародної конвенції у сфері захисту навколишнього середовища під час воєнних конфліктів. Таким чином, стан міжнародного права в цій сфері залишається на рівні першого протоколу до Женевської конвенції 1949 р.

Отже, постає питання про наявність міжнародно-правового механізму отримання компенсації за заподіяння шкоди навколишньому середовищу під час війни. Відповідь очевидна – на жаль, такого механізму фактично немає.

Розгляд позовів до Міжнародного Суду ООН передбачає згоду обох сторін щодо юрисдикції цього суду. Навряд чи РФ на це погодиться. Міжнародний кримінальний суд було утворено для розгляду позовів проти фізичних осіб за вчинені ними воєнні злочини. Тобто цей орган не має юрисдикції щодо суверенних держав.

Іншим, на наш погляд, більш ефективним механізмом було б створення спеціального органу щодо отримання компенсації за заподіяну шкоду за рішенням Ради Безпеки (далі – Радбез) ООН, подібного до того, який було утворено у 1991 р. спеціальною резолюцією ООН. Втім проблема полягає у тому, що доки РФ, яка самозахопила місце СРСР у Радбезі ООН, буде присутня у цьому органі, і цей підхід не спрацює.

Отже, з точки зору міжнародного права, натепер, як не прикро, не існує ефективного механізму для отримання Україною компенсації від РФ за знищення нею навколишнього середовища під час війни.

Під час зустрічі з виконавчим директором Програми Організації Об'єднаних Націй з довкілля (UNEP) в Офісі Президента України, що відбулася в березні 2023 р., було повідомлено, що збитки, заподіяні екології України внаслідок агресії РФ, досягли астрономічних 2 трлн грн без урахування шкоди навколишньому середовищу на тимчасово окупованих територіях [9].

РФ продемонструвала абсолютне ігнорування МГП і міжнародного права в цілому. Прикладом повної неповаги до МГП є використання дуже старих ракет Х-22, які за особливостями конструкції не можуть точно влучити у наземні об'єкти і використовують гептил і меланж як паливо. Гептил є настільки отруйним, що його можна віднести до хімічної зброї, але він є тільки «додатком» до майже тони вибухівки в одній ракеті.

Україна з весни 2022 р. закликає міжнародне співтовариство підтримати створення спеціального міжнародного трибуналу для розслідування злочинів агресії РФ. 19.01.2023 р. Європейський парламент ухвалив резолюцію на підтримку дії зі створення міжнародного трибуналу для притягнення до відповідальності вищого керівництва РФ і всіх, хто винний у злочині

агресії проти України [10]. 26.01.2023 р. у своїй резолюції «Правові аспекти та аспекти прав людини агресії РФ проти України» цей підхід підтримала Парламентська асамблея Ради Європи [11]. У Міністерстві закордонних справ України анонсували, що незабаром резолюцію щодо трибуналу буде винесено на голосування в Генеральній асамблеї ООН.

На цей момент відомо про понад десять країн, які підтримують створення такого трибуналу. Ініціативу створення Спеціального трибуналу вже підтримали також Парламентська асамблея НАТО і Парламентська асамблея ОБСЄ. Стало відомо, що Велика Британія приєдналася до коаліції країн, які підтримують створення трибуналу у справах агресії РФ проти України, але ця держава виступає за впровадження «гібридної» ідеї: створення спеціалізованого суду, інтегрованого до національної системи правосуддя України, з міжнародними елементами.

У липні 2022 р. Міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба наживав п'ять основних параметрів майбутнього трибуналу для керівництва РФ, зокрема: «Спецтрибунал буде базуватися на правилах і підходах, які застосовуються Міжнародним кримінальним судом і викладені в його Римському статуті. Він розслідуватиме та переслідуватиме злочини агресії проти України, вчинені на її території, як це визначено статтею 8bis Римського статуту.

Спеціальний трибунал матиме юрисдикцію стосовно фізичних осіб, які здійснюють ефективний контроль над політичними чи військовими діями держави або безпосередньо керують ними» [12].

З погляду міжнародного права, рішення всіх згаданих вище міжнародних органів і організацій не мають обов'язкової юридичної сили. Тільки рішення Радбезу ООН щодо створення спеціального трибуналу мало б юридичну силу, але, поки до його складу належить і РФ, Радбез ООН, фактично, не працює. Складність ситуації полягає у тому, що, якщо виключити РФ зі складу ООН, до якої вона ніколи формально не вступала, тоді рішення Радбезу ООН відносно РФ теж не матимуть юридичної сили.

Саме по собі рішення рухатись у напрямі створення спеціального міжнародного трибуналу щодо засудження військових злочинів РФ проти України є, на наш погляд, правильним. Але, враховуючи згадані юридичні моменти, досить перспективним виглядає підхід, запропонований Великою Британією. Водночас з позицій міжнародного права, екологічна шкода, яка завдана і завдається Україні, вчиняється не окремими військовими злочинцями, а РФ як державою-агресором, по відношенню до якої діє суверенний імунітет, який ніхто з неї не може зняти.

Війна в Україні стала ще одною демонстрацією застарілості та неефективності нині існуючих механізмів виконання норм міжнародного права

на базі ООН, яка має бути реформована, інакше неуспішна історія Ліги Націй може повторитися. На цьому етапі не зрозуміло, як буде виглядати оновлена система забезпечення міжнародної безпеки, включаючи захист від заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу під час воєнних дій і отримання компенсації за таку шкоду.

Фактично, з технічної точки зору, є два варіанти мінімізації екологічної шкоди від воєнних дій, а саме:

1. Повна заборона ведення воєнних дій.
2. Заборона використання застарілої, неточної і екологічно небезпечної зброї.

На жаль, нині світ переконався в обмеженій ефективності сучасного міжнародного права, яке працює на базі Вестфальської суверенності, та ООН як єдиної універсальної міжнародної організації. Виходом з цієї ситуації може стати реформування системи забезпечення міжнародної безпеки на базі «спільноти цивілізованих країн», які активно підтримують Україну під час війни, до якої, зокрема, не входять Індія та Китай. ООН за Статутом наділена «універсальністю», але в умовах надзвичайних безпекових викликів виявилася не досить ефективною структурою. Адже РФ, будучи державою-агресором, не лише входить до складу Радбезу ООН, але ще й не позбавлена права головувати в ній через понад рік ведення нею війни, а також права накладати вето на рішення органів ООН щодо грубого порушення нею норм міжнародного права. З огляду на подібні проблеми, здається можливим, що у майбутньому світ поділиться на декілька «міжнародних спільнот», які будуватимуть взаємовідносини на базі різних міжнародно-правових норм.

Список літератури

1. Гаазькі конвенції про закони та звичаї війни 1899 та 1907 рр. URL: https://avalon.law.yale.edu/subject_menus/lawwar.asp
2. Женевські конвенції 1949 р. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/geneva-conventions-1949additional-protocols-and-their-commentaries>
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
4. Конвенція про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 10.12.1976. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/hostenv.shtml/
5. Ріо-де-Жанейрська Декларація щодо навколишнього середовища і розвитку. Доповідь Конференції Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища та розвитку, Ріо-де-Жанейро, 3-14 червня 1992 р. С. 3–7. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N92/836/57/PDF/N9283657.pdf?OpenElement>

6. Керівні принципи щодо захисту природного середовища під час збройного конфлікту. 1996. URL: <https://blogs.icrc.org/ua/2023/02/23/6047/>; <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/article/other/57jn38.htm>
7. Draft articles on state responsibility with commentaries thereto, adopted by the International Law Commission on first reading, 1996. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_1996.pdf
8. Draft principles on protection of the environment in relation to armed conflicts. Adopted by the International Law Commission in 2022 and submitted to the UN General Assembly. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/8_7_2022.pdf
9. Андрій Єрмак обговорив із виконавчим директором Програми ООН з довілля питання відповідальності РФ за екологічні злочини в Україні. *Новини. Офіс Президента*. 14.03.2023. URL: <https://www.president.gov.ua/news/andrij-yermak-obgovoriv-iz-vikonavchim-direktorom-programi-o-81609>
10. European Parliament resolution of 19 January 2023 on the establishment of a tribunal on the crime of aggression against Ukraine, RC-B9-0063/2023. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0015_EN.html
11. Parliamentary Assembly of the Council of Europe Resolution 2482 (2023) of 26 January 2023 «Legal and human rights aspects of the Russian Federation's aggression against Ukraine». URL: <https://pace.coe.int/en/files/31620/html>
12. Спецтрибунал для керівництва рф: Кулеба назвав п'ять основних параметрів. *Слово і Діло*. 14.07.2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/07/14/novyna/pravo/specztrybunal-kerivnytva-rf-kuleba-nazvav-pyat-osnovnyx-parametriv>

ПОЄДИНОК Валерія / POIEDYNOK Valeriia,

*д-р юрид. наук, професор, професор кафедри економічного права
та економічного судочинства Навчально-наукового інституту права,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-1583-1312*

СТАТУС МІЖНАРОДНОГО СПОНСОРА ВІЙНИ: ПРАВОВІ ПІДСТАВИ І НАСЛІДКИ

Анотація. Національним агентством з питань запобігання корупції ведеться список «міжнародних спонсорів війни», але що це значить? З'ясовано, що такий статус не ґрунтується на належних правових підставах, не тягне за собою правових наслідків і не має достатнього міжнародного визнання. Запропоновано рекомендації щодо удосконалення зазначеного інструмента.

Ключові слова: міжнародний спонсор війни, санкції, World-Check, належна обачність, знай свого клієнта.

STATUS OF AN INTERNATIONAL SPONSOR OF WAR: LEGAL FOUNDATIONS AND CONSEQUENCES

Abstract. The National Agency on Corruption Prevention runs the list of «international sponsors of war», but what does it mean? I argue that such a status lacks the appropriate legal foundations, it entails no legal consequences and hardly enjoys international recognition. Recommendations for improving this tool are provided.

Keywords: an international sponsor of war, sanctions, World-Check, due diligence, know your customer.

Влітку 2022 р. на сайті Національного агентства запобігання корупції (далі – НАЗК) з'явився розділ «Міжнародні спонсори війни» [1]. Наразі в ньому представлені 18 іноземних суб'єктів бізнесу – від маловідомих широкому загалу грецьких судноплавних компаній до монстрів ритейлу «Leroy Merlin», «Auchan» та «Metro». 02.02.2023 р. НАЗК внесло до списку міжнародних спонсорів війни найбільшого у світі (виторг за 2022 р. – \$80 млрд) виробника побутової хімії та товарів особистої гігієни «Procter&Gamble (P&G)». За словами голови наряду мінімізації корупційних ризиків у санкційній політиці НАЗК Агії Загребельської, підставою для такого рішення слугувало те, що,

попри заяви про зменшення своєї присутності в РФ, ця транснаціональна компанія навіть збільшила обсяги діяльності у грошовому виразі; відповідно, зросли і суми податків, сплачені до російського бюджету. «Кожне рішення приймається індивідуально, цей список не схожий на реєстр, де просто включаються всі компанії, що діють у Росії», – пояснила Загребельська [2].

Що означає статус міжнародного спонсора війни, якими є правові підстави запровадження такого статусу і чи має він реальні правові наслідки?

Згідно з інформацією на сайті НАЗК, міжнародними спонсорами війни є іноземні компанії, які, незважаючи на визнання міжнародною спільнотою Росії країною-агресором та санкційні обмеження, продовжують співпрацю із нею. Першочерговими кандидатами на санкції є ті компанії, що забезпечують державний та приватний сектор товарами і послугами критичного призначення, а також поповнюють бюджет країни, тим самим фінансуючи війну [1].

07.09.2022 р. НАЗК повідомила, що відтепер усі компанії, які продовжують співпрацювати з агресором та включені до списку «Міжнародних спонсорів війни», а також ті, що будуть додаватися до нього у майбутньому, вносяться до бази даних World-Check з метою захисту фінансового сектора всіх країн світу від спонсорів російської війни [3].

База даних World-Check є комерційною, що належить Refinitiv (раніше була частиною Thomson Reuters) і надає інформацію та розвідувальні дані про фізичних і юридичних осіб, які можуть становити потенційний фінансовий, регуляторний або репутаційний ризик для бізнесу та урядів. Користувачами цієї бази даних є, насамперед, фінансові установи, включаючи банки, страхові компанії та інвестиційні фірми, що здійснюють *дью дїлідженс* (процедуру належної обачності) щодо своїх клієнтів і партнерів. Вона містить інформацію про підсанкційних осіб та організації, політичних діячів (*politically exposed persons* – PEPs), осіб, підозрюваних у відмиванні коштів, фінансуванні тероризму та інших незаконних діяч, та осіб і організації з історією фінансових злочинів. Інформація в базі World-Check отримується з різноманітних публічних і приватних джерел, у тому числі з урядових списків, повідомлень ЗМІ та регуляторних органів. База даних постійно оновлюється, щоб інформація залишалася актуальною [4].

Важливо зазначити, що World-Check є приватною ініціативою, а користування нею цілком належить до сфери розсуду заінтересованих суб'єктів. Водночас World-Check неодноразово була предметом суперечок і критики через її (не)точність, (не)повноту та потенційний вплив на конфіденційність і права окремих осіб та організацій. Є достатньо випадків, коли окремі особи та компанії класифікувалися в базі даних у несприятливий спосіб через застарілу, неточну або спотворену інформацію. Прикладами є включення до бази даних фізичної особи/компанії через:

- участь у судових процесах або розслідуваннях, які пізніше були облішені іншою стороною, але при цьому висвітлення в онлайн-ЗМІ отримав лише початок справи;
- фігурування у витоках даних (як-от «Панамські папери»), коли ймовірну діяльність згодом було спростовано;
- негативні результати фальшивих кримінальних проваджень у юрисдикціях, що не мають вільних і незалежних правових систем, або
- помилкову класифікацію як політичного діяча (PEP) або партнера PEP [5].

Цікаво зауважити, що на сайті World-Check окремо зазначено про включення до бази економічних інтересів, пов'язаних з Іраном (*Iran Economic Interest – IEI*), але нічого не сказано про інтереси, пов'язані з РФ [4]. Загалом аналіз відкритих джерел засвідчує, що український статус міжнародного спонсора війни не отримав глобального чи навіть європейського резонансу. Закордонні веб-ресурси не наводять інформації про такий статус і про врахування його в базі даних World-Check. Винятком є сайт Ресурсного центру з питань бізнесу та прав людини (Велика Британія), де проаналізовано кейс Procter&Gamble (P&G): «Справа P&G повинна змусити кожну компанію, яка продовжує заробляти мільярди в Росії, подумати, що вона також ризикує стати спонсором війни. Компанії, включені до списку, тепер позначатимуться як «міжнародні спонсори війни» в рамках WorldCheck [...]. Однак, можливо, більший вплив має репутація. Цю пляму неможливо відмити ані Ariel, ані Tide, для P&G це вже частина історії» [6].

Якими є правові підстави ведення НАЗК відповідного списку? НАЗК пов'язує свої повноваження з Дорожньою картою індивідуальних санкцій Міжнародної робочої групи з питання санкцій проти Росії (група Єрмака-Макфола), в якій була визначена роль НАЗК у санкційній політиці [7]. Однак тут виникають правові зауваження:

1) відповідно до ч. 2 ст. 6 Конституції України, органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України. Повноваження НАЗК визначено ст. 11 Закону України від 14.10.2014 р. «Про запобігання корупції», однак повноважень щодо санкційної політики серед них нема;

2) навіть якби такі повноваження були передбачені, включення до списку міжнародних спонсорів війни не є санкцією: такий статус не згадується ані в Законі України від 14.08.2014 р. «Про санкції», ані в Дорожній карті індивідуальних санкцій групи Єрмака-Макфола [8].

Отже, можна зробити висновок, що ведення списку міжнародних спонсорів війни НАЗК здійснюється без належної правової підстави. Логічним результатом такої ситуації є те, що статус міжнародного спонсора війни не тягне і не може тягнути за собою жодних правових наслідків.

На відміну від бази даних World-Check та подібних приватних ініціатив, список міжнародних спонсорів війни офіційно ведеться органом державної влади України. Тому не є прийнятними ані відсутність правових підстав для його ведення, ані виключно репутаційне його значення, і те швидше в межах України. Це підриває довіру до цього інструмента і шкодить економічному фронту боротьби з державою-терористом.

Список літератури

1. Міжнародні спонсори війни. НАЗК. 2022. URL: <https://sanctions.nazk.gov.ua/boycott/>
2. Штука Н., Федорчук В. «Це питання репутації». НАЗК внесло Procter&Gamble у список міжнародних спонсорів війни. Що це за список та чи має він якийсь реальний вплив. *Forbes Ukraine*. 05.02.2023. URL: <https://forbes.ua/30-rokiv-ukrainskogo-biznesu/tse-pitannya-reputatsii-nazk-vneslo-procterampgamble-u-spisok-mizhnarodnikh-sponsoriv-viyni-shcho-tse-za-spisok-ta-chi-mae-vin-yakiys-realniy-vpliv-05022023-11528>
3. Компанії з реєстру НАЗК «Міжнародних спонсорів війни» відтепер в базі даних World-check, яку використовують для перевірки контрагентів у всьому світі. НАЗК. 07.09.2022. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/kompaniyi-zi-reyestru-nazk-mizhnarodnyh-sponsoriv-vijny-vidteper-v-bazi-danyh-world-check-yakuykorystovuyut-dlya-perevirky-kontragentiv-u-vsomu-sviti/>
4. Refinitive. Why choose Refinitiv World-Check Risk Intelligence? URL: <https://www.refinitiv.com/en/products/world-check-kyc-screening>
5. Rudkin, Thomas. World-Check: what to do if I'm wrongly listed? Farrer & Co. 16.11.2022. URL: <https://www.farrer.co.uk/news-and-insights/world-check-what-to-do-if-im-wrongly-listed/>
6. Business and Human Rights Resource Centre. Ukraine: Govt. names 13 intl. companies sponsors of war due to their continued operations in Russia. 10.02.2023. URL: <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/ukraine-govt-names-13-western-cos-international-sponsor-of-war-over-their-continued-operations-in-russia/>
7. НАЗК 2.0. Санкційна політика-2022: участь у створенні санкційних планів, портал «Війна і санкції», активи росіян та пошук іноземців у російських компаніях. НАЗК. 23.01.2023. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/pro-nazk/nazk-2-0-sanktsijna-polityka-2022-uchast-u-stvorenni-sanktsijnyh-planiv-portal-vijna-i-sanktsiyi-aktyvyrosiyan-ta-poshuk-inozemtsiv-u-rosijskyh-kompaniyah/>
8. Міжнародна робоча група з питання санкцій проти Росії. Дорожня карта індивідуальних санкцій: Рекомендації щодо санкцій проти Російської Федерації від 06.06.2022. URL: https://drive.google.com/file/d/1bF56mx3D2-jn_VJ4zv8lxY5EJtcu1O1/view.
9. Міжнародна робоча група з питання санкцій проти Росії. План дій щодо посилення санкцій проти Російської Федерації від 19 квітня 2022 р. URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/14/09/ec9604286261bb499fd3ee12e0df3bbf_1650466841.pdf

БЕЛЯНЕВИЧ Олена / BELIANEVYCH Olena,

*д-р юрид. наук, професор, професор кафедри цивільного права і процесу,
Донецький національний університет імені Василя Стуса,
м. Вінниця, Україна
orcid.org/0000-0002-2590-2807*

ПРО ЕКОНОМІЧНУ БАГАТОМАНІТНІСТЬ ЯК КОНСТИТУЦІЙНУ ЗАСАДУ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ В УКРАЇНІ

Анотація. Дослідження присвячене економічній багатоманітності та реалізації економічних прав і свобод людини крізь призму Конституції України. Аргументовано, що багатоманітність організаційно-правових форм господарювання можна вважати надбанням української правової системи. І ця багатоманітність узгоджується із Угодою про асоціацію між Україною та ЄС та вимогами адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Збереження економічної багатоманітності в умовах мілітарного впливу та повоєнного відновлення країни слугує однією з гарантій відновлення економічної активності громадян.

Ключові слова: Конституція України, соціальна справедливість, економічні права, економічна багатоманітність, організаційно-правова форма.

ON THE ECONOMIC VARIETY AS THE CONSTITUTIONAL BASIS OF THE SOCIAL LIFE IN UKRAINE

Abstract. The paper is devoted to the economic variety and the exercise of economic human rights and freedoms through the prism of the Constitution of Ukraine. It is argued that the variety of economic organizational and legal forms can be considered as an achievement of the Ukrainian legal system; this variety is being compliant with the EU-Ukraine Association Agreement and the requirements to adapt the legislation of Ukraine to the EU legislation. The preservation of economic variety in conditions of the military impact and the post-war reconstruction of the country serves as one of the guarantees of the restarting of economic activities of its citizens.

Keywords: Constitution of Ukraine, social justice, economic human rights, economic variety, organizational and legal form.

Війна України за свою незалежність та виклики відновлення економіки в повоєнний час, прагнення України до набуття членства в Європейському Союзі (далі – ЄС), нормотворча діяльність на виконання Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншого боку, що ратифіковано Законом України 16.09.2014 р., зумовлюють необхідність розробки філософії сучасного господарського права на засадах ідеології соціальної справедливості.

Хартія основних прав ЄС, урочисто проголошена 07.12.2000 р. керівниками Європейського парламенту, Ради Союзу та Європейської Комісії, визначає, що ЄС ґрунтується на нероздільних та загальних цінностях – людській гідності, свободі, рівності та солідарності; він спирається на принципи демократії та верховенства права; він ставить людину в основу своєї діяльності, запроваджуючи громадянство Союзу та створюючи простір свободи, безпеки і справедливості. Формулювання прав людини навколо поняття людської гідності, як зазначають дослідники, свідчить про визнання цієї властивості людини джерелом усіх її прав, а також про поступове зростання значення гуманізму, як системоутворюючої з-поміж інших засад сучасного інституту прав людини. Й у цьому аспекті Хартія основних прав ЄС робить значний внесок у вирішення такої сучасної проблеми загальної теорії прав людини, як визнання універсальності, взаємопов'язаності, невідчужуваності та непорушності прав людини [1, с. 26].

З огляду на це, в основі аксіологічною ідеєю, наріжним каменем такої сучасної філософії має бути людиноцентричність правового регулювання соціально-економічного життя в Україні. Вона має розумітися саме в контексті актів публічного законодавства (насамперед Конституції України та міжнародних договорів і угод, учасницею яких є держава Україна) та відносин держави з громадянином.

Війна прискорила і актуалізувала повернення та відродження власної правової традиції, яка історично глибоко укорінена в європейській правовій традиції, що ґрунтується на засадах справедливості, демократії, розвитку народовладдя, забезпеченні прав і свобод людини, поділу державної влади. Саме ідею людиноцентричності покладено в основу ст. 1 Конституції України, яка проголошує Україну суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою.

Як наголосив Конституційний Суд України у п 2.1 мотивувальної частини рішення від 25.01.2012 р. № 3-рп/2012, «соціальна держава визнає людину найвищою соціальною цінністю, розподіляє суспільне багатство згідно з принципом соціальної справедливості та піклується про зміцнення громадянської злагоди у суспільстві... Основними завданнями соціальної держави є створення умов для реалізації соціальних, культурних та економічних прав

людини, сприяння самостійності й відповідальності кожної особи за свої дії, надання соціальної допомоги тим громадянам, які з незалежних від них обставин не можуть забезпечити достатній рівень життя для себе і своєї сім'ї» [2].

Соціально-економічні права та свободи людини і громадянина як права людини другого покоління знайшли закріплення у Загальній декларації прав людини 1948 р. та Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., і є системою позитивних прав, які повинні бути забезпечені державою у відповідних організаційних та правових формах.

Ідея соціальної справедливості закладена в преамбулу Господарського кодексу України (далі – ГК), який має на меті забезпечити зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва і на цій основі підвищення ефективності суспільного виробництва, його соціальну спрямованість відповідно до вимог Конституції України, утвердити суспільний господарський порядок в економічній системі України, сприяти гармонізації її з іншими економічними системами. Це означає, що її реалізація має бути забезпечена в усіх основних інститутах господарського права.

Стаття 15 Конституції визначає, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Конституційна засада економічної багатоманітності закріплена і в Преамбулі ГК: Господарський кодекс України встановлює відповідно до Конституції України правові основи господарської діяльності (господарювання), яка базується на різноманітності суб'єктів господарювання різних форм власності. На цьому слід особливо наголосити, оскільки цим спростовуються завідомо хибні й такі, що вводять в оману суспільство, твердження стосовно начебто «втілення у ГК радянських традицій». Адже в період існування тоталітарного СРСР після згорання «нової економічної політики» ані плюралізму форм власності, ані плюралізму організаційно-правових форм господарювання не було і не могло бути. Якщо Конституція України визначила економічну багатоманітність як конституційну ціннісну засаду життя в суспільстві, то в Преамбулі ГК як акті систематизації господарського законодавства перших років відновлення незалежності України знайшли закріплення різноманітні – вже існуючі на час розробки та прийняття ГК – організаційно-правові форми суб'єктів господарської діяльності: підприємства об'єднань громадян, підприємства споживчої кооперації, орендні підприємства, індивідуальні підприємства, сімейні підприємства, спільні підприємства, фермерські господарства, колективні сільськогосподарські підприємства, малі підприємства. Зазначимо, що до врегулювання цього питання в ГК різноманітні види підприємств визначались Законом «Про підприємства в Україні», який втратив чинність із введенням в дію ГК. Саме унормування започаткування та ведення власної господарської діяльності в різноманітних формах надало можливість значній частині громадян України забезпечити свою економічну незалежність та

фінансову спроможність в умовах транзиту економічної системи від планово-розподільчої до ринкової.

Відповідно до частини 1 ст. 42 Конституції України кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Зазначене конституційне право належить до фундаментальних соціально-економічних прав та свобод людини і громадянина, реалізація якого забезпечує матеріальні умови для її існування та всебічного розвитку.

Багатоманітність організаційно-господарських форм узгоджується із положеннями ст. 3 Угоди про асоціацію, відповідно до якої Сторони визнають, що принципи вільної ринкової економіки становлять основу для їхніх відносин. Для цілей Глави 6 «Заснування підприємницької діяльності, торгівля послугами та електронна торгівля» в ст. 86 Угоди про асоціацію визначено, зокрема: «юридичну особу» як будь-яку юридичну особу, яку належним чином засновано або створено згідно з відповідним законодавством з метою отримання прибутку або з іншою метою та яка перебуває у приватній чи державній власності, зокрема будь-яку корпорацію, траст, підприємство, спільне підприємство, індивідуальне приватне підприємство або асоціацію (п. 4), а «заснування підприємницької діяльності» стосовно фізичних осіб – право фізичної особи України або Сторони ЄС розпочинати та здійснювати економічну діяльність як самозайні особи, а також створювати підприємства, зокрема акціонерні товариства, діяльність яких вони в належний спосіб контролюють (пп. «б» п. 9).

Війна є серйозним викликом правопорядку, а спроба проведення так званої «реформи системи юридичних осіб» в умовах воєнного стану створює додаткові ризики дестабілізації правової системи України. Спроби уніфікувати всіх суб'єктів господарювання в організаційно-правову форму господарських товариств, посилаючись на Угоду про асоціацію, не мають під собою основи з точки зору адаптації українського законодавства до законодавства ЄС.

В умовах широкомасштабної агресії РФ проти України, коли заперечується сама можливість існування України як незалежної держави та самоідентифікації Українського народу як історично сформованої нації, проголошені Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод основні права людини, насамперед, право на життя, економіка країни зазнає величезних втрат. Тому держава зобов'язана формувати економічну та господарсько-правову політику як в умовах мілітарного впливу, так і повоєнного відновлення країни на засадах соціальної справедливості. Поняття соціальної справедливості нерозривно пов'язане із соціальною державою, що має забезпечити кожному існування, гідне людини, і соціальною спрямованістю економіки, яку держава зобов'язана забезпечити (ч. 4 ст. 13 Конституції).

Обговорюючи проблеми повоєнного відновлення економіки України у фахових дискусіях, фокусують увагу здебільшого на гроші та майно (фінансування, інвестиції та інновації). Але економіка – це, передусім, людина, яка є водночас і її метою, і її засобом. Тому вже зараз необхідно говорити, зокрема, про відновлення та охорону економічних прав ветеранів війни, внутрішньо переміщених осіб, вимушених переселенців, які тимчасово виїхали за кордон, оскільки від цього значною мірою залежатиме встановлення громадянської злагоди в суспільстві, травмованому війною.

Зокрема, після 2014 р. у країні розвивається поки не інституціоналізоване в законодавстві ветеранське підприємництво (ветеранський бізнес), підтримка якого з боку держави здійснюється Українським ветеранським фондом (УВФ) при Міністерстві у справах ветеранів України шляхом виділення грантів. За результатами другого анонімного онлайн-опитування серед ветеранів та чинних військовослужбовців «Портрет ветерана. Блок «Потреби ветеранів», проведеного 6-12 лютого 2023 р. УВФ, статус безробітного мають 28% ветеранів, які зараз не служать; 5,3% ветеранів, які зараз не служать, мають власну справу (є самозайнятими особами або мають статус фізичної особи-підприємця); 63,3% ветеранів, які зараз не служать, виявили бажання мати власну справу; 64,6% респондентів, які є чинними військовими, виявили однозначне бажання мати власну справу. Після повернення з війни 77,5% ветеранів зіткнулися з проблемою відсутності роботи [3]. Це означає, що не тільки фінансова підтримка з боку держави (хоча з урахуванням рівня падіння економіки навряд чи вона може стати вирішальною і бути доступною усім бажаним), але й, не в останню чергу, можливість вибору організаційно-правових форм та стабільність правового регулювання господарської діяльності може сприяти розвитку цього явища.

З позицій соціальної справедливості (а для ветеранів – і соціальної адаптації) потребує законодавчого господарсько-правового врегулювання незалежна професійна діяльність, яка має вагоме значення для суспільства і держави. Громадяни, які її здійснюють, відіграють значну роль в економіці країни, забезпечуючи не лише себе і свої родини засобами для існування та розвитку, але й створюючи нові робочі місця та наповнюючи Державний бюджет та позабюджетні фонди. Європейський досвід доводить, що представники так званих «вільних професій» у багатьох випадках роблять ключовий внесок у створення та підтримку соціальної інфраструктури і таким чином сприяють мирному та продуктивному співіснуванню громадян [4]. Особи, які здійснюють незалежну професійну діяльність, наразі мають лише особливий податковий статус. Але законодавець поки ще не визнає їх суб'єктами господарського права нарівні з іншими. Натомість оподаткування доходів таких осіб порівняно із фізичними особами-підприємцями наразі можна вважати дискримінаційним.

У приватному секторі економіки примусова корпоратизація повністю скасовує можливість вибору виду підприємства як організаційно-правової форми господарювання, що суперечить проголошеній Конституцією України економічній багатоманітності (ст. 15 Конституції). Тобто велика кількість економічно активних громадян – підприємців, власників зазначених вище підприємств, на цей час перебувають у лавах ЗСУ. Як свідчать дані наведеного вище опитування, серед чинних військових 13,9% мали до початку служби власну справу, здійснюють волонтерську діяльність, допомагаючи ЗСУ, а тому не мають можливості займатись реорганізацією підприємств в господарські товариства у випадку прийняття проєкту Закону № 6013. Загалом, у випадку ухвалення цього законопроєкту Парламентом, його реалізація буде прямим порушенням Конституції України та верховенства права, непропорційним втручанням у підприємницьку діяльність, порушенням права на мирне володіння майном суб'єктів приватного сектору економіки, які через війну зазнають величезних втрат, а також стабільності умов їх господарювання.

Підсумовуючи, слід наголосити, що незалежність країни, демократія та правові цінності, здобуті Українським народом, потребують постійного захисту, і не тільки на полі бою, але й у сфері наукових досліджень. Тому нагальною можна вважати необхідність розвитку в інститутах господарського права ідеї соціальної справедливості, економічної багатоманітності, збереження багатоманітності організаційно-правових форм суб'єктів господарювання з одночасним напрацюванням пропозицій щодо удосконалення законодавчого регулювання діяльності окремих видів і форм суб'єктів господарювання.

Список літератури

1. Добрянський С. Хартія основних прав Європейського Союзу як регіональний праволюдний стандарт. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 23–30.
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України від 25.01.2012 № 3-рп/2012.
3. Друге анонімне онлайн-опитування серед ветеранів та чинних військовослужбовців «Портрет ветерана. Блок «Потреби ветеранів» 6-12 лютого 2023. URL: <https://veteranfund.com.ua/doc/6-12-02-23.pdf>
4. Худенко М.В. Господарсько-правовий статус осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність: дис. ... докт. філософії у галузі знань 08 – Право спеціальності 081 Право. ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України». К., 2022. 208 с.

БАТАНОВ Олександр / BATANOV Oleksandr,
д-р юрид. наук, професор, провідний науковий співробітник
відділу конституційного права та місцевого самоврядування,
Інститут держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-0239-4539

КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНИХ ФІНАНСІВ: РОЗВИТОК КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Анотація. Досліджено проблему конституціоналізації публічних фінансів. Розкрито правову природу та об'єктивну зумовленість конституціоналізації публічних фінансів. Встановлено, що процес конституціоналізації публічних фінансів пов'язаний з істотним розширенням впливу конституцій на процеси соціально-економічного розвитку соціуму, та доведено, що публічні фінанси є категорією конституційного права з огляду на міру свободи індивіда та межі повноважень інститутів публічної влади у сфері публічних фінансів.

Ключові слова: конституціоналізація, конституція, публічні фінанси, держава, права людини, конституційний лад.

CONSTITUTIONALISATION OF PUBLIC FINANCES: DEVELOPMENT OF THE CONSTITUTION OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF FOREIGN EXPERIENCE

Abstract. The paper focuses on the problem of constitutionalisation of public finances. The legal nature and objective conditions for the constitutionalisation of public finances is disclosed within. It is established that the process of constitutionalisation of public finances involves a significant increase in the impact of constitutions on the social and economic development of a society. It is proved that public finances is a category of the constitutional law in terms of the degree of individual's freedom and the limits of the powers of public authorities in the field of public finances.

Keywords: constitutionalisation, constitution, public finances, State, human rights, constitutional order.

Зарубіжний досвід свідчить, що фінансово-економічні фактори усе більше впливають як на життя людини та її соціальне і природне довкілля, так і на процеси формування демократичної державності в цілому, функціонування й організацію публічної влади. Сучасні суспільство і держава, з метою свого оптимального та цивілізованого функціонування, об'єктивно вимагають наявності системи взаємопов'язаних ринків, що втягує у свій обіг не тільки звичайні товари і послуги, але і саму працю, продукти культурної та інтелектуальної діяльності тощо. Вплив «ефекту економіки» та «публічних фінансів» відчувається практично на всіх суспільних структурах та інститутах. Політичне життя суспільства і держави чимдалі більше концентрується навколо створення умов для динамічного фінансово-економічного розвитку.

Нові економічні виклики не лише для України та європейського континенту, а й Світу в цілому, виникли в умовах повномасштабної збройної агресії путінської московії проти України та триваючої понад 9 років російсько-української війни. Попри це, вже сьогодні актуалізується питання щодо проведення системних заходів із повоєнного відновлення та розвитку України. Вони, зокрема, передбачатимуть інституційне й функціональне відновлення, що, насамперед включатиме відбудову транспортної, медичної, соціальної, комунальної, виробничої інфраструктури та житла, інфраструктури енергетики, зв'язку, військової інфраструктури і військово-промислового комплексу; структурну модернізацію та перезапуск економіки; заходи з подолання безробіття, підтримки сімей з дітьми, вразливих верств населення, осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах внаслідок війни; відновлення та збереження об'єктів культурної спадщини, ін. Водночас ці заходи стосуватимуться визначення та напрацювання пропозицій щодо пріоритетних реформ, прийняття та реалізація яких є необхідними у воєнний і післявоєнний періоди. Насамперед у цьому контексті слід здійснити підготовку стратегічних ініціатив щодо комплексного правового забезпечення, прийняття та реалізація яких є необхідними для ефективної роботи та відновлення України у воєнний і післявоєнний періоди. Реалізація комплексу відповідних заходів потребуватиме колосальних фінансових ресурсів.

Рецепція концепції конституційного регулювання економічних відносин або так званої «конституційної економіки» (економічної конституції, економічного конституціоналізму) [1-3], а також практика застосування зарубіжного досвіду конституціоналізації публічних фінансів [4] та формування фіскального конституціоналізму [5] до процесів відновлення України, її фінансово-економічної та соціальної відбудови в умовах російсько-української війни та повоєнної перспективи, конституційного, законодавчого, інституціонального, функціонального, ідеологічного та інфраструктурного забезпечення майбутнього розвитку вітчизняної державності, дозволяє зробити низку узагальнень і відповідних висновків.

Передусім звертаємо увагу на те, що положення чинної Конституції України в аспекті регулювання фінансово-економічних відносин відрізняються фрагментарністю, суперечливістю, розпорошеністю по різних частинах конституційного тексту та надмірною еkleктичністю. Значною мірою це детермінувало кризові процеси в економіці, істотно впливаючи на стабільність економічних засад конституційного ладу України, які посилися та загострилися в умовах поточної російсько-української війни.

У сучасних умовах необхідність забезпечення стабільності конституційного ладу України набуває особливо важливого значення. Від стану економічної та фінансової систем, реального фінансово-економічного потенціалу держави значною мірою залежить зміст і спрямованість вітчизняного конституційно-правового регулювання. Взаємодія держави, права, економіки та фінансів набуває особливої значущості у періоди радикальних соціально-економічних і суспільно-політичних перетворень. Про це свідчить досвід так званих «нових індустріальних країн», де перехід до ринкової економіки та її стрімкий розвиток відбулися за найактивнішої участі та підтримки держави. Фундаментальні перетворення в економіко-правовій сфері постсоціалістичних держав із усією визначеністю порушують питання щодо необхідності кардинального перегляду ролі держави і місця органів публічної влади в процесах життєзабезпечення суспільства.

Зарубіжний досвід доводить, що успішний розвиток економіки залежить від досконалості механізму конституційно-правового регулювання відносин у сфері публічних фінансів, а також визначення місця і ролі держави в управлінні економічними процесами. Особливо важливою є роль конституційного регулювання фінансово-економічних відносин.

Ці та інші фактори обумовлюють необхідність кардинального оновлення «економічного блоку» норм Конституції України щодо публічних фінансів. З огляду на це, найбільш перспективним кроком було б закріплення у Конституції окремого розділу «Публічні фінанси». Такий підхід обумовлюється, з одного боку, вкрай фрагментарним регулюванням фінансово-економічних відносин у чинній Конституції України, а з іншого боку, тими тенденціями, які відбуваються у сфері економіки та фінансів у сучасних демократичних державах і світі в цілому. Так, наприклад, у Конституції Республіки Польща 1997 р. є спеціальний Розділ X «Публічні фінанси».

У сучасному світі вже стало традицією фінансову систему або публічні фінанси держави розглядати в контексті більш загальних понять економіки та економічної системи. Особлива роль економіки та публічних фінансів в житті держави і суспільства спричинила у другій половині ХХ ст. виникнення таких явищ, як «конституційна економіка» та «економічна конституція», принципи яких стали всебічно фіксуватися в конституційному праві сучасних держав.

Реформи ХХ ст., які оформили нові державні економічні функції, стали не тільки наслідком соціально-політичної трансформації, але і самі створили

нові економічні умови. Сучасні конституційні моделі оформили механізми публічного втручання в економіку, що забезпечують гарантії конституційних прав людини та реалізують соціально-сервісні функції публічної влади. Найважливіші сегменти економічної діяльності стали предметом масштабного конституційно-правового регулювання. Зокрема, у рамках практики перехідного періоду в посткомуністичних країнах було гостро поставлене питання про взаємозв'язок конституційних і економічних перетворень. Водночас предметом такої дискусії є зміст і роль впливу конституційного законодавства на економічні процеси в умовах вирішення завдання щодо реформування економіки та всього суспільного устрою.

Розвиток сучасного етапу світового конституціоналізму ознаменований активізацією тенденції інтернаціоналізації конституційного права, яка стає окремим проявом глобалізації. Інтернаціоналізація сучасних конституцій зачепила всі об'єкти конституційного регулювання, в тому числі економіку, включаючи фінансові відносини. Одночасно основним проявом цієї тенденції конституціоналізації публічних фінансів стало включення в тексти досить значного числа конституцій спеціальних структурних підрозділів, що регламентують економічні та фінансові питання. Зокрема, це Конституції Італії 1947 р., Німеччини 1949 р., Греції 1975 р., Португалії 1976 р., Іспанії 1978 р., Бразилії 1988 р. тощо. Особливий вплив на конституційні зміни, що відбулися в деяких державах (наприклад, в Іспанії), мали наслідки Світової фінансової кризи 2008 р. Усе це свідчить, що наразі увага до фінансових аспектів з боку конституцій продовжує посилюватися.

У сучасних державах конституційна регламентація публічних фінансів здійснюється за двома напрямками: це створення матеріальних гарантій ефективності держави і водночас запобігання її сваволі. Така регламентація має бути спрямованою на гармонізацію цих двох конституційних цінностей. Передусім фінансова система має бути побудована таким чином, щоб гарантувати формування, накопичення і збереження заощаджень, а також застосування фінансових коштів, необхідних для сталого економічного та соціального розвитку, що значною мірою відгукуватиметься на злободенні проблеми та виклики соціально-економічного життя сучасної України, а також відповідатиме тенденціям сталого розвитку у провідних державах світу.

У цілому традиція конституційної регламентації фінансових відносин була закладена ще на першому етапі розвитку світового конституційного розвитку. Сучасні економісти та конституціоналісти доводять, що саме з фінансовими інститутами, зокрема з інститутами податків і державного бюджету, точніше – з їх демократизацією, слід пов'язувати зародження конституціоналізму. Підтвердженням тому, зокрема, є конституційні акти Великої Британії.

Втім конституційно-правовий зміст інституту публічних фінансів пояснюється не тільки його значущістю в будь-якій державі. Вона зумовлена і тим, що саме в конституційній державі правове регулювання інституту публічних

фінансів і фінансової системи держави має особливо важливу роль. Оскільки таке регулювання відповідно до принципів правової демократичної соціальної держави колосально збільшує можливості практичного здійснення цих принципів.

Вважаємо, що виділення в Конституції окремого розділу «Публічні фінанси» вказуватиме не тільки на особливе конституційне значення цього інституту, а і на його синергетичний зв'язок із принципами конституційного ладу, а також розділами «Національний банк України» та «Публічна власність», на необхідність виділення у Конституції яких ми вже звертали увагу раніше [6].

Попри те, що більшість конституцій спочатку регулювали фінансові відносини доволі фрагментарно, по мірі розвитку конституціоналізму конституціоналізація інституту публічних фінансів посилювалася: конституційне регулювання фінансів ставало з часом все більш деталізованим і розгалуженим, а отже, і об'ємним. Звертаємо увагу Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України на необхідність поглиблення деталізації конституційного регулювання публічних фінансів. На сучасному етапі розвитку конституціоналізму це пояснюється дією тенденцій економізації, соціалізації та інтернаціоналізації конституційного права. Це зумовлює зростання як важливості, так і складності фінансових відносин та їх юридичної регламентації. У цьому контексті закріплення у Конституції України розділу «Публічні фінанси» значною мірою відгукуватиметься на тенденції розвитку сучасного конституціоналізму.

Список літератури

1. Добродумов П.О. Конституційна економіка як об'єкт дослідження. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2010. № 1(3). С. 18–23.
2. Лощихін О.М. Конституційна економіка та економічні функції сучасної держави в умовах глобалізації: концептуальний аспект. *Fundamental and Applied Researches in Practice of Leading Scientific Schools*. 2018. Vol. 26(2). P. 239–246.
3. Савчин М.В. Конституційний лад України та економічний конституціоналізм. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 96–100.
4. Худик А.М. Конституціоналізація публічних фінансів: зарубіжний досвід та українська модель: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2020. 266 с.
5. Ільницький О. Фіскальний конституціоналізм як нормативний механізм євроінтеграції у сфері фінансової політики. *Український часопис конституційного права*. 2022. № 3. С. 81–90.
6. Батанов О.В. Розвиток Конституції України та повоєнне економічне відновлення України: ідеї, принципи, інструментарій. *Відновлення та розвиток України: ідеї, правові засади, інструментарій*: матеріали міжнар. круглого столу (м. Ужгород, 26 грудня 2022 р.). Ужгород: УЖНУ, 2022. С. 12–34.

НОВІКОВА Ольга / NOVIKOVA Olga,
д-р екон. наук, професор, заступниця директора,
Інститут економіки промисловості Національної академії наук України,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-8263-1054

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ І ТРУДОВИХ ПРАВ ЛЮДИНИ НА ЗАСАДАХ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ В УМОВАХ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ

Анотація. Здійснено аналіз реалізації соціальних і трудових прав людини в Україні в контексті національної стійкості та безпеки. Визначено негативні тенденції змін трудового законодавства України за період воєнного стану. Запропоновано стратегічні напрями забезпечення реалізації соціальних і трудових прав людини на засадах резильєнтності.

Ключові слова: соціальні та трудові права людини, національна стійкість, національна безпека, загрози, мілітарний вплив, воєнний стан, резильєнтність, трудове законодавство.

STRATEGIC DIRECTIONS FOR ENSURING OF THE SOCIAL AND LABOR HUMAN RIGHTS' IMPLEMENTATION ON THE BASIS OF RESILIENCE IN CONDITIONS OF THE MILITARY IMPACT

Abstract. The paper considers the status of implementation of the social and labor human rights in Ukraine in the context of the national stability and security. The negative trends of changes in the labor legislation of Ukraine during the period of martial law are determined. The strategic directions for ensuring the realization of the social and labor human rights on the basis of resilience are proposed.

Keywords: social and labor human rights, national stability, national security, threats, military impact, martial law, resilience, labor legislation.

За роки незалежності Україна зробила значні успіхи у забезпеченні захисту прав людини. Але цей шлях був непростим, й досягти конституційно закріпленого пріоритету прав і свобод людини та громадянина було складно

через наявність перешкод правового, економічного, трудового, соціального, безпекового характеру. Ці чинники мали характер зовнішніх і внутрішніх загроз. Але вони були недостатньо усвідомленими та скерованими, що сприяло несформованості національної системи стійкості та накопиченню проблем у сфері прав людини.

Набуття Україною без'ядерного статусу держави продемонструвало перед зарубіжними країнами високий рівень довіри нашої держави до світової спільноти, яка через значну низку правових домовленостей гарантувала захист у забезпеченні реалізації прав, гарантій і свобод людини у безпечному середовищі. Система національної безпеки була спрямована на мирний розвиток країни та стале безпечне зовнішнє середовище. Визнаючи зовнішні загрози національній безпеці, державне управління не було зорієнтоване на дієві заходи щодо забезпечення системи національної стійкості. Але опосередковано законодавчо визначені зовнішні загрози національній безпеці гальмували процеси захисту прав і свобод людини та громадянина, бо вони торкалися посягань на територіальну цілісність країни, втручання і за мирних часів іноземних держав у внутрішні справи України.

Яскравою була орієнтація розвитку суспільства на європейські соціальні стандарти без належного урахування ментальних особливостей і ресурсних підстав для їх реалізації в Україні. Не було необхідного ефективного курсу, який би знизив енергетичну залежність країни. Виявилась нездатність України протистояти світовій фінансовій кризі та нівелювати її негативний вплив на економічну ситуацію в країні. Високою була готовність приймати у свою культуру ментальні настанови інших народів і культур, що послаблювало національну ідентичність. Простежувалося поширення міжнародної економічної і кримінальної злочинності та тероризму й виявлялась слабка спроможність країни протистояти цим явищам. Невідповідним було реагування на цілеспрямовану інформаційну війну проти України з боку РФ. Зовнішній вплив на права і свободи людини не визначався як загроза національній безпеці, що не додавало гарантованості попередження та протидії цим загрозам і шкодило проявам національної стійкості.

Більш показовими були внутрішні загрози, які визначали несформованість і нереалізованість системи національної стійкості у соціальній та трудовій сферах і слабкої дієвості системи захисту соціальних і трудових прав людини. Наявність внутрішніх загроз національній безпеці, які не було мінімізовано, обумовила нестійкість її сфер. Перш за все, це незбалансованість національної, економічної, соціальної безпеки, низький рівень економічного розвитку країни, зростання бідності серед працюючих, зростання безробіття, недосконалість державної політики зі збереження людського та трудового потенціалу, нереалізованість соціальної орієнтації економіки, високий рівень зовнішньої трудової міграції, інтелектуального

капіталу та молоді, неврахованість у державних і регіональних стратегіях розвитку пріоритетів, напрямів і заходів із забезпечення національної та соціальної безпеки, слабкість національної еліти у захисті національних і соціально-трудовах інтересів держави та суспільства тощо.

Усі вищезазначені оцінки свідчать про невідпрацьованість у державній політиці України проблем національної стійкості, їх співвідношення та координаті з національною економічною, соціальною та трудоворесурсною безпекою. На протипагу законодавчому декларуванню гарантування й дотримання соціально-економічних, трудових та екологічних прав людини діють загрози соціальній безпеці людини та суспільства, як необхідно мінімізувати та ліквідувати. За результатами дослідження [1], найбільш небезпечними для суспільства є: деградація соціальних цінностей; незахищеність соціальних прав і гарантій громадян; неефективна соціальна політика; низький рівень культури безпеки суспільства; неефективна співпраця громадянського суспільства і влади; зростання соціальної нерівності; деформація соціальної структури суспільства, неефективна державна політика у трудовій сфері; ігнорування участі громадянського суспільства в управлінні сферами національної безпеки як суб'єкта партнерства; високий рівень тінізації національної економіки та її трудової сфери тощо.

Проведені дослідження, спрямовані на діагностику стану соціальної безпеки [2], показали, що саме через недосконалість державного управління виникає значна кількість загроз соціальній безпеці та захисту прав людини. Це байдужість представників влади до соціальних потреб населення; відсутність збалансованості інтересів між владою і суспільством; незатребуваність відповідальності керівництва держави за погіршення стану національної та соціальної безпеки; відсутність у положеннях про діяльність органів влади завдань, повноважень, обов'язків і відповідальності за погіршення стану національної та соціальної безпеки; відсутність вимог суспільства до особистості, її соціальної поведінки; низький рівень правової свідомості тощо.

Загрози соціальній безпеці людини, які є перешкодою для її психологічної стійкості (резильєнтності), закладені в умовах і якості життя людини. Найбільш вагомими серед них, за оцінками експертів, це: ризик погіршення соціально-економічного становища (67%), поширення бідності (61%), нестабільність у країні та її регіонах (60%), руйнування системи соціальних цінностей (56%), незахищеність прав і свобод громадянина (53%). Вагомість інших загроз була значно нижчою, але в комплексі вони дають настанови для відпрацювання напрямів державного регулювання та забезпечення національної стійкості суб'єктів суспільних відносин. Вони стосуються погіршення здоров'я, поширення безробіття, небезпечного екологічного

середовища, низької залученості громадян до державного та регіонального управління тощо.

Наявність проблем щодо забезпечення національної стійкості та необхідність їх розв'язання визначались в Україні вже протягом тривалого терміну. Але їх посилення та загострення відчулося з повномасштабною агресією РФ проти України 24.02.2022 р. та її наслідками. Нові ризики та небезпеки обумовили значні втрати людського, економічного, соціального, трудового та екологічного характеру. Наслідки воєнних дій та запровадження воєнного стану призвели до порушення прав і свобод людини на життя, гідне існування, роботу, освіту, безпечне середовище, вільне пересування, на розвиток тощо. Психологічні, матеріальні, фінансові втрати, поряд із руйнуванням виробничої та житлової інфраструктури, з погіршенням можливостей харчування, відпочинку, мати світло в оселі та травмуванням від людських втрат, стали доказом свідомого терористичного наміру ворога порушити, принизити та відняти права людини в українському суспільстві.

Оцінювання руйнування соціально-трудової сфери, її розбалансованість в умовах воєнного стану виявились у зниженні рівня трудових прав і гарантій, зростанні соціальної незахищеності працюючих, падінні рівня оплати праці та доходів, підвищенні рівня безробіття і неповної зайнятості, бідності, втраті трудового та освітнього потенціалу, а також людського потенціалу (загибель на фронті, втрати цивільного населення, зовнішня міграція) [3].

Запровадження правового режиму воєнного стану змусило прийняти низку законів, які обмежують конституційні права і свободи [4]. Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 05.03.2022 р. № 2352-IX обмежує права на працю, страйк, відпочинок, своєчасну виплату зарплати, спрощено регулювання трудових відносин через полегшення процедури звільнення, переведення працівників на іншу роботу тощо. Більше поглиблює обмеження Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення регулювання трудових відносин в сфері малого і середнього підприємництва та зменшення адміністративного навантаження на підприємницьку діяльність» від 19.07.2022 р. № 2434-IX, який фактично виключає зі сфери трудового права суб'єктів малого і середнього підприємництва з чисельністю працівників до 250 тис. осіб тощо. Більш докладно про зміни трудового та податкового законодавства України в умовах воєнного стану в контексті проблем і перспектив удосконалення представлено в результатах наукових досліджень Інституту економіки промисловості України [5]. Визначено, що законодавчі ініціативи протидії соціально-економічним наслідкам війни мають недостатню ефективність. Перш за все, це пов'язано зі змінами трудового законодавства в Україні, які засновані на ідеології неолібералізму, що переважно відображають інтереси роботодавців та істотно обмежують

права працівників. Такі підходи посилюють ризики руйнування усталених інститутів соціально-трудових відносин.

У контексті забезпечення національної стійкості, соціально-трудова сфера, перш за все, не має необхідних характеристик та якостей через відсутність правових підстав для захисту прав людини. Передусім за роки незалежності не було прийнято Трудовий кодекс України. Міністерство економіки України пішло більш спрощеним шляхом і представило для розгляду і схвалення у 2020 р. не проєкт Трудового кодексу, а проєкт Закону України «Про працю». Саме через просування державою у цьому законопроєкті ліберальної ідеології та ігнорування вимог кодифікації законодавства, його невідповідність міжнародним нормам, Конституції України, й, одночасно, негативні оцінки експертів Міжнародної організації праці, а також протистояння українських вчених, роботодавців і профспілок, цей законопроєкт було відхилено та у лютому 2020 р. знято Верховною Радою України з розгляду. В колективній монографії «Трансформація соціально-трудової сфери в умовах цифровізації економіки» [6] розкрито всю причиново-наслідкову долю проходження та відхилення цього законопроєкту «Про працю» у 2020 р.

Але потреба в удосконаленні трудового законодавства України ще більш зросла і зросли одночасно оптимістичні очікування щодо врахування набутого досвіду. Цьому сприяли положення Закону України «Про дерадянізацію законодавства України» від 21.04.2022 р. № 2215-IX (пп. 4 п. 3 розділу II), де Уряду було доручено розробити та внести на розгляд Верховної Ради України проєкт Трудового кодексу України. Але сподівання не справдились. Замість Трудового кодексу України Міністерство економіки України оприлюднило для громадського обговорення 23.09.2022 р. проєкт Закону України «Про працю». За змістом його більш правильно було би назвати законом про трудовий договір або трудові відносини, адже з його 119 статей третина присвячена саме регулюванню трудового договору. Він майже на 50% дублював проєкт закону 2020 року. Схвальними у цьому законопроєкті були положення, де вписано вкрай необхідне врегулювання питань надомної, дистанційної, домашньої роботи, зайнятості в умовах воєнного стану, а також щодо обов'язковості трудового договору, врегулювання питань примусової праці, дискримінації та її прояву – мобінгу. Але ці позитивні сторони законопроєкту не впливають позитивно на місце України у міжнародних рейтингах щодо трудових прав працюючих, про що свідчить низьке місце України за глобальним індексом забезпечення трудових прав. Одночасно, його запровадження може призвести до трудового свавілля при обмеженні прав профспілок і неефективній системі захисту трудових прав у судах.

Отже, в умовах воєнного стану гостро постають проблеми захисту соціальних і трудових прав людини. Виникає необхідність формування умов забезпечення здатності соціальної та трудової сфери через високий рівень

готовності протистояти руйнівним наслідкам війни і виявлення спроможностей до повоєнного відновлення. Розробляючи плани повоєнного відновлення України, доцільно врахувати пріоритетність захисту прав людини на засадах резильєнтності в стратегічних напрямках державної політики соціальної, економічної, трудової, політичної, екологічної, інформаційної спрямованості.

Виходячи з необхідності забезпечення захисту соціальних і трудових прав людини в країні в умовах мілітарного впливу, пропонується реалізація стратегічних напрямів та заходів з їх здійснення на принципах резильєнтності (стійкості). Вони адресовані законодавчим і виконавчим органам державної влади.

Робота підготовлена за науковим проектом «Інституційні інструменти повоєнної розбудови резильєнтності економіки України» (за договором № 1-2 від 03.01.2023) в межах цільової програми досліджень «Стойкий (резильєнтний) розвиток вітчизняної економіки у воєнний та повоєнний періоди».

Список літератури

1. Сидорчук О.Г. Соціальна безпека: державне регулювання та організаційно-економічне забезпечення: монографія; Львівський регіональний ін-т держ. управління. Львів, 2018. 360 с.
2. Новікова О.Ф., Сидорчук О.Г., Панькова О.В. та ін. Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки: монографія. Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ; НАН України, Інститут економіки промисловості. Київ; Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2018. 184 с.
3. Новікова О.Ф., Шамілева Л.Л., Хандій О.О. Оцінювання розбалансованості трудової сфери в умовах воєнного стану і можливості її подолання. *Економіка України*. 2023. № 2. С. 17–54. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.02.017>
4. Новак І.М. Зменшення негативного впливу воєнного стану на сферу праці в Україні. *Глобальна безпека та асиметричність світового господарства в умовах нестабільного розвитку економічних систем*: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (Кропивницький, 29 листопада 2022 р.). Кропивницький: Друк ТОВ «Поліграф-Сервіс», 2022. С. 205–209.
5. Новікова О.Ф., Остафійчук Я.В., Новак І.М. Зміни трудового і податкового законодавства України в умовах воєнного стану: проблеми і перспективи удосконалення. *Економіка промисловості*. 2022. № 2 (98). С. 75–90. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2022.02.075>
6. Трансформація соціально-трудої сфери в умовах цифровізації економіки: монографія. За наук. ред. О.Ф. Новікової. НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2022. 385 с.

САНЧЕНКО Алевтина / SANCHENKO Alevtyna,
канд. юрид. наук, старший науковий співробітник,
керівниця Центру перспективних досліджень і співробітництва з
прав людини у сфері економіки, провідний науковий співробітник,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-9001-7564

НАЦІОНАЛЬНА СТРАТЕГІЯ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ПОЛІТИКО-ПРАВОВА РАМКА ГАРАНТІЙ ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ: ПИТАННЯ ДІЄВОСТІ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Анотація. Національна стратегія у сфері прав людини у 2021 році визначила стратегічний напрям діяльності із забезпечення дотримання прав людини в господарській діяльності. Запровадження такої політико-правової рамки гарантій прав людини у сфері економіки відповідає міжнародним зобов'язанням України, зокрема з виконання Порядку денного ООН у сфері сталого розвитку до 2030 року та імплементації Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини. Водночас недоліки формулювання положень зазначеного стратегічного напрямку цієї Національної стратегії та відсутність необхідних урядових рішень, включно з планом заходів та ресурсів для його впровадження, перешкоджають реалізації задекларованих гарантій, про що свідчить значна кількість звернень громадян до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Ключові слова: гарантії прав людини, Національна стратегія у сфері прав людини, Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини, належна обачність щодо прав людини, сталий розвиток.

NATIONAL STRATEGY FOR HUMAN RIGHTS AS A POLITICAL AND LEGAL FRAMEWORK FOR GUARANTEES OF HUMAN RIGHTS IN ECONOMICS: ISSUES OF EFFECTIVENESS DURING THE WAR

Abstract. In 2021 the National Strategy for Human Rights has defined the strategic direction of activities to ensure respect for human rights in economic activities. The introduction of this political and legal framework of guarantees

for human rights in economics corresponds to the Ukraine's international obligations, in particular – to implementation of the 2030 UN Agenda for Sustainable Development and the UN Guiding Principles on Business and Human Rights. However, the shortcomings in formulation of provisions of the newly introduced strategic direction of the National Strategy, as well as the lack of necessary government decisions, including the Action plan and resources for its implementation, prevent the realisation of the declared guarantees, as evidenced by a significant number of appeals from citizens to the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights.

Keywords: human rights guarantees, National Strategy for Human Rights, UN Guiding Principles on Business and Human Rights, human rights due diligence, sustainable development.

Оновлена в 2021 р. Національна стратегія у сфері прав людини (далі – Національна стратегія) [1] створила певну політико-правову рамку гарантій прав людини в сфері економіки, об'єднавши обов'язок держави забезпечувати реалізацію прав людини на працю та соціальний захист, рівність та недискримінацію, безпечне навколишнє природне середовище та здоров'я, справедливий суд, ін. із відповідальністю суб'єктів господарювання щодо дотримання прав людини. Це відбулось внаслідок введення стратегічного напрямку, зафіксованого у § 16 «Забезпечення дотримання прав людини в процесі ведення господарської діяльності». Як ціль його реалізації встановлено застосування суб'єктами господарювання підходу, заснованого на правах людини, а особам, чий права порушено суб'єктами господарювання, має бути забезпечено доступ до ефективних засобів захисту їхніх прав. Першочерговим завданням, спрямованим на досягнення цієї мети, є імплементація Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини (далі – Керівні принципи) [2] та Рекомендації CM/Rec(2016)3 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про права людини та бізнес [3], яка комплексно інтегрує Керівні принципи в загальноєвропейське правове поле. Варто підкреслити, що актуалізація дотримання прав людини в господарській діяльності зафіксована у § 67 Порядку денного ООН у сфері сталого розвитку на період до 2030 року [4], який, як відомо, визначає й Цілі сталого розвитку України на поточне десятиріччя.

Національну стратегію оновлено з огляду на особливе загострення проблеми захисту прав і свобод людини, що сталось внаслідок збройної агресії Російської Федерації (далі – РФ) проти України, тимчасової окупації нею частини територій у Донецькій та Луганській областях, а також анексії території Автономної Республіки Крим. Введення до Національної стратегії § 16 засвідчило, що права людини у сфері економіки зазнають значного негативного впливу, а їх захист є одним із стратегічних напрямів діяльності

держави та інститутів суспільства. Проте у формулюванні стратегічної цілі цього напрямку бракує реалізації обов'язку держави захищати права людини, і станом на поточний час імплементація § 16 виявилась проблематичною та не призвела до виконання встановлених ним завдань і досягнення очікуваних результатів [5].

Завдання § 16 передбачають посилення спроможності органів державної влади і органів місцевого самоврядування впроваджувати Керівні принципи; підвищення обізнаності суб'єктів господарювання та їх об'єднань, професійних спілок, інших інститутів громадянського суспільства про Керівні принципи; сприяння оновленню суб'єктами господарювання їхніх політик (зокрема, у сфері трудових відносин, захисту навколишнього природного середовища, персональних даних і прав споживачів, корпоративної соціальної відповідальності, запобігання корупції, протидії торгівлі людьми тощо) для забезпечення їх кореляції з Керівними принципами та іншими відповідними міжнародними документами; забезпечення громадянам України доступу до судових, позасудових засобів захисту їх прав людини від порушень, що виникають у зв'язку з веденням господарської діяльності.

Але, фактично, перелічені завдання залишились не поставленими перед відповідними органами державної влади України. Жоден центральний орган виконавчої влади не отримав від Уряду України повноважень відповідати за імплементацію стратегічного напрямку забезпечення прав людини у сфері господарської діяльності. Планом дій з реалізації Національної стратегії на 2021-2023 роки [6] не визначено заходів, які б повністю співвідносились з кожним із окреслених завдань та визначених в § 16 очікуваних результатів діяльності, відсутня державна матеріально-технічна підтримка дій держави та суспільства в цьому напрямі. Єдиний захід, внесений до Плану дій (під номером 59), передбачав проведення дослідження кращих зарубіжних практик імплементації Керівних принципів, що, безсумнівно, важливо, але далеко не відповідає усім наявним потребам суспільства в цій сфері.

Зокрема в умовах війни держава повинна бути вкрай зацікавленою та відповідальною у впровадженні принципу 7 Компоненту I «Обов'язок держави захищати права людини» Керівних принципів, що спеціальним чином звертається до проблеми забезпечення дотримання суб'єктами господарювання прав людини на вражених конфліктами територіях. Обов'язком держави у контексті принципу 7 є недопущення участі суб'єктів господарювання у вчиненні грубих порушень прав людини. Заходи Плану дій на виконання § 16 мали б передусім передбачати конкретні кроки посилення взаємодії держави з вітчизняними та зарубіжними суб'єктами господарювання, які працюють в Україні. Така взаємодія мала бути спрямована на допомогу суб'єктам господарювання виявляти, оцінювати, запобігати і пом'якшувати пов'язані з порушеннями прав людини ризики, що на загальному

фоні війни можуть спричинитися або спричиняються їхньою діяльністю та їхніми діловими відносинами, у тому числі в їх ланцюгах постачання. Водночас необхідно було би передбачити заходи реагування по відношенню до суб'єктів господарювання, які виявлятимуться причетними до грубих порушень прав людини та відмовлятимуться співпрацювати з державою в цілях виправлення ситуації. Серед таких заходів реагування має бути анулювання державної підтримки та допомоги, якими вони користуються, заборона доступу до отримання ними в майбутньому будь-якої державної підтримки та державних послуг, їх участі в державних закупівлях, державно-приватному партнерстві тощо. Іншими заходами, включеними до Плану дій для реалізації принципу 7, повинні бути такі, що спрямовані на усунення ризику участі суб'єктів господарювання у вчиненні грубих порушень прав людини, стосуватись рівня законодавства та правозастосовної практики і передбачати, крім іншого, введення та накладання, залежно від характеру порушення прав людини, цивільної, адміністративної та кримінальної відповідальності на винних суб'єктів господарювання. Керівними принципами наголошується, що за умов збройного конфлікту всі такі заходи повинні доповнювати заходи з виконання державою зобов'язань за міжнародним гуманітарним правом та за міжнародним кримінальним правом.

На жаль, саме під час війни, виписана в § 16 система цілей, завдань і очікуваних результатів щодо забезпечення дотримання прав людини у сфері господарської діяльності виявилась суто формальною, не підкріпленою конкретними проявами (рішеннями, діями та їх результатами) виконання державою її обов'язків.

До прикладу, опублікована у березні 2023 р. інформація Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини свідчить, що у 2022 р., під час дії воєнного стану, коли населення України є найбільш вразливим, до Уповноваженого Верховної Ради України (далі – Уповноважений) надійшло 1744 повідомлень про порушення прав споживачів. Найбільшу їх кількість надіслано споживачами житлово-комунальних послуг. Вісімдесят відсотків із них стосувались питань отримання послуг з електро-, газо- та водопостачання. За результатами багатосторонніх обговорень, ініційованих Уповноваженим та підтриманих Програмою розвитку ООН в Україні у рамках глобального Проєкту «Належна обачність щодо прав людини в глобальних ланцюгах постачання: впровадження Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини для справедливого відновлення», представники Мінекономіки, Мінінфраструктури, Національного банку України, ПриватБанку, Держпродспоживслужби, НКРЕКП, НКЕК, Укртрансбезпеки, виконавчого органу Київської міської ради, громадських організацій, які опікуються захистом прав споживачів, експерти та науковці провідних вищих закладів освіти дійшли висновку про наявність підстав для посилення

наявних і розроблення нових дієвих інструментів захисту прав споживачів, у тому числі на законодавчому рівні [7].

Цей приклад, спрямованість і зміст інших звернень громадян з питань захисту прав людини від порушень з боку суб'єктів господарювання, які опрацьовуються Секретаріатом Уповноваженого, і які під час особистого прийому громадян розглядає Представник Уповноваженого з соціальних та економічних прав [8], переконують, передусім, у важливості повноцінного впровадження належним чином актуалізованих положень стратегічного напрямку Національної стратегії стосовно захисту прав людини у сфері господарювання для забезпечення реалізації гарантій держави в цій сфері.

Зокрема наразі наявна гостра необхідність системної та скоординованої роботи органів влади, відповідальних за ухвалення рішень загальнодержавного та місцевого значення, під керівництвом визначеного Урядом України центрального органу виконавчої влади. Ця діяльність має спрямовуватись на попередження порушень прав людини суб'єктами господарювання, зокрема і шляхом проведення інформаційно-методичної роботи з ними у питаннях аналізу їх впливу на права людини, застосування посиленої процедури належної обачності щодо прав людини в умовах війни. Настанови з питань належної обачності нині запропоновані Програмою розвитку ООН у двох україномовних посібникових публікаціях – «Поглиблена процедура належної обачності щодо прав людини для бізнесу за несприятливих обставин, спричинених конфліктом» (2022 р.) [9] та «Навчальний посібник з належної обачності щодо прав людини» (2023 р.) [10]. Водночас державі та суб'єктам господарювання слід працювати в напрямі усунення наслідків таких порушень прав людини шляхом: а) вдосконалення законодавчої і регуляторної бази; б) зміцнення системи державних і недержавних органів та установ, а також способів та механізмів операційного рівня, призначених для розгляду звернень, скарг, претензій та для розв'язання спорів і конфліктів між особами, чії права порушено в ході або результаті господарської діяльності, і суб'єктами господарювання, у тому числі шляхом притягнення до відповідальності винних суб'єктів господарювання та їх посадових осіб за рішенням судів відповідної юрисдикції.

Метою державних гарантій прав людини та реалізації її конституційно закріпленого статусу є забезпечення втілення системи задекларованих Конституцією України та законодавством принципів, норм і можливостей людини у реальне гідне життя населення України в умовах сталого розвитку.

Список літератури

1. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24.03.2021 № 119/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537>

2. Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини: Реалізація Рамкової програми ООН «Захист, повага і засоби захисту», схвалені Резолюцією 17/4 Ради ООН з прав людини 16 червня 2011 року. *Зміцнення засад у сфері бізнесу та прав людини: драйвери для України*: збірник науково-практичних матеріалів міжнародного проекту. Наук. ред. В.А. Устименко. Київ: НАН України, Інститут економіко-правових досліджень, 2019. С. 164–199. URL: http://www.iepd.kiev.ua/?page_id=8524
3. Рекомендація CM/Rec(2016)3 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про права людини та бізнес, прийнята 02.03.2016. URL: http://www.iepd.kiev.ua/?page_id=8524
4. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. Резолюція 70/1, прийнята Генеральною Асамблеєю 25.09.2015. URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda>
5. Санченко А. Контекст впровадження Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини в Україні воєнного часу. *Бізнес і права людини в Україні: проблеми та рішення під час війни і повоєнного відновлення*: збірник матеріалів II-го Всеукраїнського конкурсу наукових робіт / за заг. ред. Устименка В.А.; ред.-упоряд. Санченко А.Є., Градобоева Є.С., упоряд. Єршов В.В. Київ: ВАІТЕ, 2023. С. 168-179
6. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.06.2021 № 756-р. *Урядовий портал*. 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-dij-z-realizaciyi-nacionalnoyi-strategiyi-u-sferi-prav-lyudini-na-20212023-roki-i230621-756>
7. Допис на Facebook сторінці директора департаменту моніторингу соціальних та економічних прав Світлани Глушенко від 15.03.2023. URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid02aV6CuLJFFJ3WX78QWDKQFpBNdiC84dHVfSUsXCruwzUYmtmPtsDNew6U3FaQqUHI&id=100058832943820; «Дотримання бізнесом прав людини є вкрай важливим для стійкого та швидкого відновлення економіки, – експертка ПРООН» прес-реліз ПРООН в Україні від 15.03.2023. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/dotrymannya-biznesom-prav-lyudyyny-ye-vkrajvazhlyvym-dlya-stiykoho-ta-shvydkoho-vidnovlennya-ekonomiky-ekspertka-proon>
8. Допис на Facebook сторінці Офісу Омбудсмена України від 16.03.2023 «Представник Уповноваженого з соціальних та економічних прав Олена Колобродова провела особистий прийом громадян». URL: <https://www.facebook.com/office.ombudsman.ua/>
9. Пашуд Дж., Мілатович С. Поглиблена процедура належної обачності щодо прав людини для бізнесу за несприятливих обставин, спричинених конфліктом: Посібник. Програма розвитку ООН. 2022. 61 с. URL: [file:///C:/Users/%D0%AE%D0%BB%D0%B8%D1%8F%20%D0%A1%D0%B0%D0%BD%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE/Downloads/B+HR_hHRDD_revised_ENG-UKR-2-web%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%AE%D0%BB%D0%B8%D1%8F%20%D0%A1%D0%B0%D0%BD%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE/Downloads/B+HR_hHRDD_revised_ENG-UKR-2-web%20(1).pdf)
10. Ліз Ш. Навчальний посібник з належної обачності щодо прав людини. Програма розвитку ООН. 2023. 75 с. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/navchalnyy-posibnyk-z-nalezhnoyi-obachnosti-shchodo-prav-lyudyny>

ПЕТРУНЕНКО Ярослав / PETRUNENKO Iaroslav,

*д-р юрид. наук, професор, старший науковий співробітник
відділу проблем модернізації господарського права та законодавства,*

*Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»,*

м. Київ, Україна

orcid.org/0000-0002-1186-730X

ЗВАЖЕНА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ В СУСПІЛЬСТВІ

Анотація. Визначено, що зважена соціальна політика, з одного боку, є засобом для утвердження ідеології соціальної справедливості в суспільстві, а з іншого – ефективність такої політики в сучасних умовах ринкової економіки зумовлена саме проникненням ідеї соціальної справедливості в основу формування державної соціальної політики. Зауважено, що порушення засад соціальної справедливості в умовах ринкової економіки, як правило, зумовлене виникненням соціальних проблем у суспільстві, для вирішення яких держава фактично й забезпечує формування та реалізацію соціальної політики. Сформульовано висновок про те, що соціальна політика держави, яка ґрунтується на засадах соціальної справедливості, має зосереджуватися передусім на врівноваженні можливостей членів суспільства, забезпечені доступу кожного з них до участі у створенні та справедливому розподілі суспільних благ, зменшенні негативного впливу соціально несприятливих об'єктивних факторів, що перешкоджають рівності.

Ключові слова: соціальна політика, соціальна справедливість, утвердження ідеології соціальної справедливості, ринкова економіка.

BALANCED SOCIO-ECONOMIC POLICY OF THE STATE AS A MEANS OF ENSURING THE SOCIAL JUSTICE IN A SOCIETY

Abstract. The paper argues that a balanced social policy is a means of establishing the social justice ideology in a society. Also, the effectiveness of such a policy in the modern conditions of a market economy is due to the introduction of the idea of social justice into the basis of formation of the State social policy. It is noted that violation of the principles of social justice in conditions of a market economy, as a rule, is caused by the emergence of social problems in a society, for the solution of which the State actually ensures the formation and implementation

of its social policy. It is concluded that the social policy of the State, which is based on the principles of social justice, should primarily focus on balancing the capabilities of members of the society, ensuring access to each of them to participate in the created and fair distribution of public goods, reducing the negative impact of socially unfavorable objective factors, which hinder the equality.

Keywords: social policy, social justice, affirmation of the social justice ideology, market economy.

Статтею 46 Конституції України гарантовано право громадян на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [1]. Отже, держава взяла на себе зобов'язання щодо створення гідних умов життя для всіх верств населення, незалежно від їх соціального та майнового стану. Водночас дієвим інструментом для реалізації цього зобов'язання є формування зваженої соціальної політики, що ґрунтується, зокрема, на засадах соціальної справедливості.

У цьому аспекті варто зауважити, що зважена соціальна політика, з одного боку, є засобом для утвердження ідеології соціальної справедливості в суспільстві, а з іншого – ефективність такої політики в сучасних умовах ринкової економіки зумовлена саме проникненням ідеї соціальної справедливості в основу формування державної соціальної політики. Проте закладення ідеї соціальної справедливості в соціальну політику держави потребує, щонайменше, визначення поняття соціальної справедливості в практичній площині.

З цього приводу зарубіжні науковці зауважують, що соціальна справедливість є спірним терміном, який увійшов в обіг політичних та громадських кіл. Однак, незважаючи на це, наразі відсутній єдиний підхід до розуміння цього терміна. Одні вчені стверджують, що для забезпечення рівності, принаймні можливостей, потрібне втручання держави; інші вважають, що досягнення соціальної справедливості підкріплено ринковою економікою з незначним втручанням або, навіть, без втручання держави. На сьогоднішній день політичні філософи зробили недостатньо серйозних спроб пояснити, як теорія соціальної справедливості перетворюється на державну політику [2].

Деякі західні науковці порівнюють принципи соціальної справедливості з принципами так званої розподільчої справедливості. Визначаючи її, застосовують таку формулу: кожен має однакову можливість бути залученим до створення суспільних благ і однаковий ступінь впливу на процес такого створення; ті, хто цього потребує, повинні отримувати підтримку для врів-

новаження їхньої участі у згаданому процесі, а ті, хто докладає найбільше зусиль та має найбільшу участь, отримують найбільший вплив [3].

Таким чином, у західній ідеології превалює ринковий підхід до визначення соціальної справедливості, в якому роль держави мінімізується та зводиться до зваженої соціальної політики, яка спрямована на забезпечення рівних соціально-економічних умов для соціально незахищених верств населення.

Що стосується розуміння соціальної справедливості у вітчизняній науці та практиці, то з цього приводу необхідно погодитись з думкою Н.В. Федіної, яка зазначає, що для українського суспільства справедливість означає встановлення відповідності між цінностями європейських соціальних стандартів та критичне переосмислення здобутків власного соціалістичного досвіду у розв'язанні соціальних проблем, соціального захисту населення. Це означає, що сучасне українське суспільство повинно мати свою програму розв'язання соціальних проблем, у якій принципи рівності, справедливості посядуть гідне місце. Особливо важливо, на думку вченої, переосмислити процедури, пов'язані з розподілом матеріальних і духовних цінностей, критерії розподілу, міру втручання держави в розподільні процеси [4, с. 70].

Порушення засад соціальної справедливості в умовах ринкової економіки, як правило, зумовлене виникненням соціальних проблем у суспільстві, для вирішення яких держава фактично й забезпечує формування та реалізацію соціальної політики. На думку деяких науковців, ефективність вирішення соціальних проблем у першу чергу залежить від посилення ролі держави в соціальній сфері. В обґрунтування цієї думки С.В. Пасічніченко зауважує, що могутня держава потрібна для забезпечення верховенства права, закону, реального впровадження в життя принципів соціальної справедливості в економічній та соціальній сферах [5, с. 58]. А.М. Гриненко, досліджуючи соціальну справедливість як ключовий принцип у реалізації соціальної політики держави, доходить висновку, що найважливішим показником соціально-справедливої спрямованості суспільства є характер соціальних відносин. У той же час, вектор їх розвитку може бути розгорнутим у бік посилення нерівності, що приводить до панування одних соціальних груп і підпорядкування їм інших, і як наслідок – росту соціальної напруженості. Але цей вектор може бути розгорнутим й в іншому напрямку, коли формується декомпозиція статусів соціальних груп і виникає соціальне перемир'я, яке дозволяє соціальному розвитку здобувати стійкий прогресивний характер [6, с. 107]. Науковцем фактично підіймається проблема забезпечення зваженості у процесі формування соціальної політики з тим, щоб система соціальних виплат і різних видів соціальної допомоги не порушувала засади соціальної справедливості, тобто щоб не створювалися умови, за яких хтось із членів суспільства отримував необґрунтовані переваги. Це означає, що посилене «соціальне піклування» держави може призвести до ситуації

отримання соціального забезпечення окремими категоріями громадян, які «штучно» створюють підстави для цього (наприклад, добровільна відмова від пошуку роботи або інших джерел доходу).

Наразі національним законодавством України передбачена розгалужена система соціальних виплат, у тому числі пенсій та усякого роду допомог, право на які виникає залежно від настання різних непередбачуваних та, в основному, незалежних від волі особи (об'єктивних) факторів – досягнення пенсійного віку, настання інвалідності, тимчасова або постійна втрата працездатності тощо. Проте є й такі умови, які можна вважати об'єктивно-суб'єктивними, як-от: втрата роботи, соціальне неблагополуччя та ін. Саме на останні слід звернути особливу увагу для усунення будь-яких посягань на застосування принципу соціальної справедливості.

Необхідно зауважити, що у ст. 8 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», яка визначає основні засади внутрішньої політики в соціальній сфері, закладено ідеї соціальної справедливості, зокрема у таких положеннях: надання громадянам упродовж усього життя соціальних гарантій на основі вдосконалення системи соціальних стандартів і пільг; поліпшення соціального захисту дітей, утвердження духовно і фізично здорової, матеріально забезпеченої та соціально благополучної сім'ї; подолання бідності й зменшення соціального розшарування тощо [7].

Принагідно слід зазначити, що Україною ратифіковано такі надважливі європейські документи у сфері соціального забезпечення – Європейський кодекс соціального забезпечення [8] та Європейську соціальну хартію [9], які визначають справедливий рівень соціальних гарантій. Разом із тим, у вищезазначених міжнародних актах, які переглядалися відповідно до сучасних ринкових умов, не закріплена засада соціальної справедливості, що можна розглядати як певний недолік. Водночас сам термін «справедливість» згадується в Європейській соціальній хартії лише стосовно умов праці та права на винагороду, яка забезпечить достатній життєвий рівень працівників для них самих та їхніх сімей.

Таким чином, соціальна політика держави, що ґрунтується на засадах соціальної справедливості, має зосереджуватися, передусім, на врівноваженні можливостей членів суспільства, забезпечені доступу кожного з них до участі у створенні та справедливому розподілі суспільних благ, зменшенні негативного впливу соціально несприятливих об'єктивних факторів, що перешкоджають рівності. З цієї метою необхідним є упорядкування всіх видів соціального забезпечення, уніфікація підходів до визначення розміру такого забезпечення, а також розроблення акт стратегічного характеру (наприклад, це може бути Національна стратегія реформування соціального забезпечення) та кодифікованого акта у сфері регулювання соціального забезпечення (зокрема, Кодексу соціального забезпечення).

Список літератури

1. Конституція України від 28.06.1996. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Piachaud D. Social justice and public policy: a social policy perspective. Published online by *Cambridge University Press*: 19 January 2022. URL: https://www.researchgate.net/publication/291775458_Social_justice_and_public_policy_a_social_policy_perspective
3. Nathan J. Bennett, Jessica Blythe, Andrés M. Cisneros-Montemayor. Just Transformations to Sustainability. *Sustainability*. 2019. URL: https://mrnathanjbenett.files.wordpress.com/2019/07/bennett-et-al_2019_just-transformations-to-sustainability.pdf
4. Федіна Н.В. Концепція соціальної справедливості в теорії держави і права. *Правові новели*. 2018. № 4. С. 66–72.
5. Пасічніченко С.В. Соціальна політика і соціальна справедливість. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2013. Т. 26 (65). № 2-2. С. 53–60.
6. Гриненко А.М. Соціальна справедливість як ключовий принцип у реалізації соціальної політики держави. *Наукові праці*. 2009. Вип. 99. Т. 112. С. 104–107.
7. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 № 2411-VI. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>
8. Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) (ETS № 139): міжнародний документ від 06.11.1990. № ETS, № 139. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_651#Text
9. Європейська соціальна хартія (переглянута): міжнародний документ від 03.05.1996. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text

МІЩЕНКО Вікторія / MISHCHENKO Viktoriia,
*канд. юрид. наук, науковий співробітник відділу
проблем модернізації господарського права та законодавства,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-0283-029X*

ОБҐРУНТУВАННЯ ПІДХОДІВ ЩОДО ВТІЛЕННЯ ПРИНЦИПУ СПРАВЕДЛИВОСТІ У МЕТОДОЛОГІЮ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН У ВОЄННИЙ ТА ПОВОЄННИЙ ПЕРІОДИ

Анотація. У тезах розглянуто найбільш проблемні питання формування економічної стратегії та тактики держави на засадах ідеології соціальної справедливості у повоєнний період. Встановлено, що утвердження ідеології соціальної справедливості в суспільстві на засадах правового регулювання економіки базуватиметься на здобутках наукових шкіл економіко-правового профілю. Проаналізовано, які саме підходи виявляються найбільш актуальними для соціально-економічної ситуації в Україні. Розглядаючи зазначені наукові підходи з позиції повоєнного відновлення України, проаналізовано, як окреслені проблемні питання можуть бути вирішені відповідно до тієї чи іншої концепції соціальної справедливості.

Ключові слова: соціальна справедливість, повоєнне відновлення, економіка, правове регулювання, ідеологія соціальної справедливості.

SUBSTANTIATION OF APPROACHES TO IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF JUSTICE IN THE METHODOLOGY OF LEGAL REGULATION OF ECONOMIC RELATIONS IN THE WAR AND POST-WAR PERIODS

Abstract. The paper considers the most problematic issues of the formation of the State's economic strategy and tactics based on the ideology of social justice in the post-war period in Ukraine. It is argued that the establishment of the ideology of social justice in the society on the basis of the legal regulation of economy will be based on the achievements of scientific schools of economic

and legal profile. It is analyzed which approaches are the most relevant for the socio-economic situation in Ukraine. Considering the mentioned scientific approaches from the standpoint of the post-war recovery of Ukraine, it is analyzed how the outlined problematic issues can be solved according to one or another concept of social justice.

Keywords: social justice, post-war recovery, economy, legal regulation, ideology of social justice.

Під час війни Україна переживає великі руйнування і потрясіння. Наразі, як всередині країни, так і на міжнародній арені починаються розмови про повоєнну відбудову. Від того, які концепції соціальної справедливості будуть покладені в основу державної ідеології соціальної справедливості, буде залежати те, які рішення будуть прийматися та як буде будуватися стратегія і тактика повоєнної відбудови нашої держави. З огляду на це, актуальним вбачається дослідження підходів щодо втілення принципу справедливості у методологію правового забезпечення економічних відносин у воєнний та повоєнний період.

Попит на справедливість існує у всіх видах суспільних відносин, тому об'єктивною умовою виникнення питання щодо справедливості є наявність спору чи конфлікту.

У науковій літературі розглядаються різні аспекти соціальної справедливості. У різні історичні періоди в кожній людській спільноті формувалося своє уявлення про справедливість, яке відображало суспільну й індивідуальну потребу у погоджених правилах взаємодії у сфері розподілу суспільних благ, прав і обов'язків суб'єктів по відношенню один до одного.

Юристи акцентують увагу на правовому забезпеченні діяльності держави й особистості, розглядаючи соціальну справедливість через призму розподілу відповідальності, співвідносячи між собою вчинок, дію та міру відплати за неї (покарання або звільнення від нього). Політики та політологи розглядають соціальну справедливість як набір політичних прав і свобод. Філософи підкреслюють загальнолюдський характер і моральний зміст справедливості, надаючи останній значення на категоріальному рівні. Соціологи вивчають питання структурного змісту соціальної справедливості, механізми та закономірності її формування, зміни та її функції. В економіці соціальна справедливість розглядається у взаємозв'язку із розвитком економічного потенціалу суспільства, ефективністю виробництва та принципами розподілу матеріальних благ [1, с. 18]. З огляду на це, в дослідженнях економіко-правового спрямування справедливість (у тому числі соціальна справедливість) має розглядатися з урахуванням усіх зазначених підходів,

водночас слід акцентувати увагу на правовому забезпеченні економічних відносин у воєнний та повоєнний період.

Повоєнна відбудова країни має здійснюватися на засадах сталості та справедливості. Однак прихильники різних політичних доктрин по-різному уявляють підходи до визначення поняття «справедливість», а також до механізмів справедливого розподілу. Наявність різних, часто протилежних один одному підходів, робить неможливим їх застосування «у чистому вигляді» в умовах сьогодення. Утвердження ідеології соціальної справедливості в суспільстві на засадах правового регулювання економіки базуватиметься на здобутках наукових шкіл економіко-правового профілю. Також слід проаналізувати, які саме підходи виявляться найбільш актуальними для соціально-економічної ситуації в Україні.

Прихильники егалітаристської концепції вважають справедливим зрівняльний розподіл доходів, тобто коли всі члени суспільства отримують рівні блага. Ліберали виходять із загальної концепції гідного людського життя. Навіть найменш захищені категорії населення мають отримувати соціальний пакет, який забезпечуватиме гідне існування. Це не означає, що ці категорії людей мають процвітати та жити за рахунок інших, проте вони мають отримувати гідний мінімум. Втім якщо проаналізувати статистичні показники в Україні цьогорічні та минулих років (зокрема, прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата тощо), то стає очевидним, що держава визначає такий мінімум досить низько, за порогом гідності.

Відповідно до утилітарного підходу, головним завданням держави є забезпечення найбільшого щастя для якомога більшого числа членів суспільства. Одержувати більшу частку суспільного багатства, однак, повинен той, хто здатний у більшій мірі одержати корисність. Таким чином, загальна корисність максимізується не у випадку рівного розподілу багатства між членами суспільства, а в результаті пропорційного (відповідно до різних функцій корисності) його розподілу [2]. Чи можна вважати доречним зазначене розуміння соціальної справедливості, враховуючи окреслене нами коло питань (щодо повоєнного відновлення країни, соціальної політики держави у питаннях державної підтримки, та, зокрема, застосування критерію наявності доходу, меншого за певний поріг, для отримання права на допомогу)? На нашу думку, зазначений підхід частково може бути застосований в українських реаліях, проте з певними нюансами. Утилітаристи виступають за найбільші блага для найбільшої кількості людей. Проте кожен бажає, щоб до нього ставилися з повагою. Й тому у випадку, коли через певні обставини (як наприклад, війна), люди опиняються серед представників меншості людей з меншим достатком та можливостями, то мало хто з них захоче потерпати від дискримінації заради добробуту більшості.

Аристотель розглядає справедливість із позиції мети. За Аристотелем, справедливість розподілу треба вирішувати, виходячи із призначення речі, тобто треба дивитись на «телос» (кінцева мета). Прихильники телеологічної аргументації (роздум від цілі) вважають, що саме мета має визначати, справедливим є розподіл чи ні. Якщо застосувати такий підхід до ситуації в Україні, то, по-перше, слід визначити кінцеву мету (швидко відновити інфраструктуру чи створити умови для повернення трудових ресурсів до країни, забезпечити необхідний мінімум соціальної допомоги якнайбільшій кількості громадян) і, вже виходячи з мети, визначити критерії справедливості.

На нашу думку, саме ця концепція справедливості може бути найкращим чином реалізована у процесі повоєнної відбудови країни. Тобто для того, щоб визначити, яке із рішень є справедливим, спочатку треба окреслити коло задач, які треба вирішити, та їх ієрархію. І вже виходячи із мети, робити висновок про справедливість чи несправедливість.

Відповідно до меритократичного принципу, винагорода залежить від того, скільки людина доклала зусиль, а тому розподіл доходів, багатства та можливостей не має виходити з обставин, на які сама людина ніяким чином не впливає. Через це, головна ідея цієї концепції полягає у тому, що має бути вільний доступ до можливостей у кожного, незалежно від походження, а лише за особистими якостями. Тому, за умов, коли всі позиції потенційно відкриті для всіх, людям надається можливість продемонструвати їхні здібності та отримати відповідну винагороду, що і розглядається як шлях до справедливості.

На нашу думку, також і ця концепція може бути ефективно застосована в умовах України. Зокрема, питання рівних прав і вільного доступу до можливостей – це правова складова цих відносин, у той час як питання обсягу докладених зусиль, так би мовити, вольовий аспект – це вже філософське питання. Утім навіть у цієї концепції є критики, які вважають меритократію недостатньо справедливою, аргументуючи це тим, що старання, зусилля, ставлення до роботи – все це дуже залежить від оточення, походження, наявності таланту та інших обставин, які людина сама не створювала, проте які надають їй певні переваги [2]. В умовах воєнної України прикладом такої ситуації може бути бізнес, якому вдалося зробити релокацію в більш безпечні регіони власними силами без зовнішньої допомоги.

Дж. Ролз, автор «Теорії справедливості», відійшов від утилітаристського принципу та вважає, що принципами соціальної справедливості можуть бути тільки ті, які приймуть вільні та раціональні індивіди як основу свого об'єднання у суспільство в умовах «вихідного положення». Вчений розуміє під цим положенням певний розумовий експеримент, в якому людина повинна обрати принцип справедливості для суспільства, не знаючи, яке становище вона сама могла б у ньому мати [3]. Тим самим, через універсалізацію

поведінки шляхом гіпотетичної зміни ролей, віднаходяться такі принципи для справедливості, з якими б погодилися всі розумні люди. Ідея Дж. Ролза полягала не просто в тому, щоб допомагати тим, хто щось втрачає через випадковості або нещастя, а в тому, щоб поставити всіх суб'єктів у рівне становище, в якому б вони могли управляти своїми власними справами та брати участь у соціальній кооперації за рівних умов [2].

За Дж. Ролзом, принцип справедливої нерівності – це коли соціальна та економічна нерівність допустима, якщо вона працює на благо всіх і кожного. Тобто він не відмовляється від нерівності, проте зазначає, що добробут окремих членів суспільства має приносити користь усім, у тому числі менш спроможним. На нашу думку, це виглядає справедливим саме з позиції бідних та позбавляє мотивації тих, хто є більш успішним. Проте, зрештою, погляди Дж. Ролза на справедливість є слушними та можуть бути певною мірою застосовані в українських реаліях.

У сучасне розуміння соціальної справедливості вагомий внесок вніс Р. Дворкін, який здійснив переміщення уваги з результатів на можливості, зосередженість на особистій відповідальності та зусиллях самої людини у її прагненні досягти певних результатів, включаючи добробут. Окрім цього, цей автор довів необхідність досягнення легітимності певної концепції соціальної справедливості [4].

М. Сендел підкреслює необхідність суспільної дискусії у випадках, коли стикаються цінності різного порядку. Він задається питанням – що є більш важливим: цінності ринку, переваги для своїх громадян чи цінності загальноєвропейського порядку? М. Сендел наголошує, що питання справедливості є досить складними, тому потрібно вміти їх обговорювати [2]. Суспільна дискусія дуже потрібна – політики часто маніпулюють, у еліт свої інтереси. На його думку, справжня справедливість є балансом між незалежністю, справедливими цінами для громадян та економічними інтересами певних груп, а тому ситуація, коли акцент робиться на чомусь одному – це несправедливість.

З огляду на цей підхід, у питаннях повоєнного відновлення України варто наголосити, що політики, які сьогодні прийматимуть рішення стосовно відбудови, мають визначити, які саме цінності є пріоритетними. Окремо слід розглянути питання свободи ринку у зазначених концепціях. Зокрема, свобода ринку має бути обмежена мораллю. Солідарність суспільства полягає у тому, щоб не використовувати катастрофу (а саме – війну) в ринкових цілях.

Таким чином, застосування зазначених підходів у визначенні стратегічних і тактичних кроків у процесі повоєнної відбудови України матиме різний результат. Отже, якою має бути нова Україна? Чи є шанс на розбудову суспільства на засадах солідарності, справедливості та сталого розвитку?

На наш погляд, зважаючи на окреслене коло питань, які потребують конкретизації принципу соціальної справедливості, та виходячи зі складності соціально-економічної ситуації у країні в умовах війни, найбільш ефективним буде поєднання декількох наукових підходів та конкретизація принципу справедливості у чинному законодавстві.

Список літератури

1. Жовновата В.О. Соціальна справедливість як концепт. *ВІСНИК НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2012. Вип. 3. С. 16–22.
2. Michael J. Sandel. *Justice: What's The Right Thing To Do?* Penguin, 2010. 320 p.
3. Ролз Джон. Теорія справедливості. Пер. з англ. О. Мокровольський. К: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 822 с.
4. Дворкін Роналд. Серйозний погляд на права. Пер. А. Фролкін. К.: Основи, 2000. 520 с.

БЕРЕЗОВСЬКА Наталя / BEREZOVSKA Natalya,
*канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри МВ СЦ ІТТ,
Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку,
м. Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-7968-1053*

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ В УКРАЇНІ

Анотація. Робота вивчає соціально-правові аспекти мілітарного впливу в Україні. Констатується становище вимушеного правового режиму воєнного стану в Україні для захисту території та населення держави. Наголошується на пріоритеті прав та основоположних свобод людини і громадянина в поточний час та в майбутньому, як основі політики держав світу.

Ключові слова: мілітарний вплив, пріоритет прав людини і свобод та громадянина.

SOCIAL AND LEGAL ASPECTS OF THE MILITARY IMPACT IN UKRAINE

Abstract. The work studies the social and legal aspects of the military impact in Ukraine. The situation of the forced legal regime of martial law in Ukraine to protect its territory and population is described. The priority of human rights and fundamental freedoms of a person and a citizen at the present and in the future, as the basis of the public policy of States in the world is emphasized/

Keywords: military impact, priority of human rights and freedoms.

Актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю дуже уважного та ретельного ставлення до проблем, що виникають у зв'язку зі збройним вторгненням РФ на територію України. Світова спільнота стурбована наслідками воєнної агресії РФ, адже порушуються найважливіші суспільні цінності, що охороняються в цивілізованому світі, де пріоритетне значення має людина, її права та основоположні свободи, її благополуччя. Життя та здоров'я, особиста безпека, статеві свободи і недоторканність, воля, честь і гідність, а також політичні, економічні, соціальні та інші права і свободи людини та громадянина під час війни в Україні нівелюються агресором, їм

спричиняється шкода. Окрім того, відбувається погіршення екологічної ситуації, якого Україна ще не зазнавала. Збройний агресор вбиває та калічить людей і тварин, знищує об'єкти житла, інфраструктури, промисловості, охорони здоров'я та культури, завдає шкоди екологічній безпеці та ін., що призводить до масштабних порушень у всіх сферах життєдіяльності держави на великих за масштабами територіях, вражає велику кількість населення.

Порушуються норми міжнародного та національного права, зокрема Статуту ООН та Ради Європи, Загальної декларації прав людини, Декларації прав дитини, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (далі – ЄКПЛ), Женевських конвенцій та протоколів до них, Конституції України, Кримінального кодексу України та ін., що потребує всебічного вивчення та вироблення механізмів застосування їх норм для захисту порушених прав людини.

Світ не залишається осторонь проблем, що зараз виникають в Україні. Оскільки наслідки попередньої бездіяльності мають витоки зі розв'язаних РФ конфліктів, що відбувались на територіях інших країн: у Придністров'ї (1992-1993 рр.), Абхазії (1992-1993 рр.), Чечні (1994-1996 рр., 1999-2009 рр.), Грузії (2008 р.), Сирії (2011-2022 рр.). У 2014 р. незупинена агресія РФ дісталась й до України.

Як вказувалось у наших дослідженнях, «для нашої країни події 20.02.2014 р. стали такими, які дали підставу деяким науковцям вести мову про те, що міжнародне гуманітарне право не діє. Відбулась акцентуація питань необхідності перегляду гарантій підписаних раніше домовленостей. Тоді, коли значна частина світу жила з упевненістю в тому, що всі зобов'язання будуть дотримані, що світ має знаходитися в мирному співіснуванні, що кожній країні гарантується дотримання недоторканності її суверенітету, РФ продемонструвала яскраву позицію загарбника. У лютому-березні 2014 р. відбулися блокада та захоплення стратегічних об'єктів і військових частин, «зелені чоловічки» без знаків розрізнення заповнили Автономну Республіку Крим, пізніше там провели з усіма можливими порушеннями так званий референдум, і РФ оголосила, що АРК переходить до складу РФ. Почалась окупація України. Першим було захоплено Крим. Життя в звичному правовому полі не дозволило українцям розгледіти реальності фізичної загарбницької загрози з боку сусідньої держави, бо і вона визнала статус України як незалежної держави, своєю згодою підтвердила позицію про цінування суверенітету, і суверенітету України в тому числі» [1, с. 493].

Є. Голибард висловлює переконання, що «Росія завжди була, є і буде джерелом небезпек для всього людства. На жаль, світова спільнота не хоче цього усвідомити та продовжує гратися з Росією у «партнерство». Війна, що її розпочала Російська Федерація навесні 2014 р. на території суверенної України, є фактом агресії і захоплення Криму та частини Донбасу російськими

військами, для багатьох була цілковитою несподіванкою. Проте насправді ця війна стала лише логічним продовженням традиційної, незмінної впродовж багатьох століть, загарбницької політики Москви... Росія, яка шанує лише право сили, хоче відновити свою імперію та панувати у цілому світі. Зокрема, Росія, передусім її політичне керівництво та й – що гріха таїти – значна частина росіян, не визнають української державності, не хочуть визнати незалежної, суверенної України. Зрештою, РФ займає таку позицію не лише щодо України, а й стосовно Польщі, країн Балтії, деяких держав на Балканах, стосовно всіх народів, які обирають дорогу демократії і шанування людської гідності. Російська присутність, а по суті – втручання Росії в усі сфери життя в Україні – в інформаційну, культурну, економічну галузі тощо – вже стали настільки звичними, що часом навіть не викликають здивування. Незважаючи на те, що Україна від грудня 1991 р. стала незалежною державою, Росія продовжувала нав'язувати Україні свою політику, свою модель державного устрою та організації життя суспільства. Росія не лише хоче, а й впродовж тривалого часу багато робить для того, аби знову перетворити Україну на свою колонію у власних російських, імперських інтересах» [2].

На прикладі політики та дій країни-агресора можемо прослідкувати надання переваги воєнізованому способу вирішення проблем, вигаданих задач, а також і підміну понять. Коли визнання певних дій сусідніх держав подається як привід для нападу на суверенну державу, порушення її територіальної цілісності, спричинення шкоди життю і здоров'ю населення, водночас завдається шкода особистій безпеці людей, статевої свободі та недоторканності, волі, честі та гідності, виборчим, трудовим та іншим особистим правам і свободам людини та громадянина, власності, довкіллю, іншим суспільним відносинам, що охороняються законом.

Поняття мілітаризму трактують як різновид політичного режиму, як ідеологічну доктрину, як перехід існуючого політичного режиму та громадської свідомості під вплив військових інтересів, як забезпечення обороноздатності та національних інтересів у країні як пріоритетних. Це поняття подається населенню в розумінні як такого, що забезпечує існування держави та нації в цілому. У вузькому значенні цьому процесу приписували лише військову складову. В широкому – додавали й ті соціальні групи інтересів, які використовували військову складову для забезпечення своєї життєдіяльності, для існування певних сегментів системи тощо.

Україна сьогодні перебуває у стані війни, вимушена змінювати свої політику та законодавство з урахуванням особливостей нинішнього періоду. У тому числі це стосується певного, вимушеного війною обмеження прав і свобод людини та громадянина. Але, безумовно, це не означає, що такий стан речей в нашій демократичній державі буде тривати постійно. Із закінченням війни і завершенням дії правового режиму воєнного стану

станеться перехід до мирного життя та колосального відновлення нашої країни заради розвитку. Зрозуміло, що минуле не повернути, й що всі українці за час війни змінилися. Війна залишить глибокий слід у національній та світовій історії, в душах людей. Але прогресивний розвиток суспільства – це не про мілітаризм і постійні війни, а про визнання та піднесення цінності людини, спрямування дій держави на задоволення інтересів і потреб людини та громадянина.

Соціально-правові аспекти мілітарного впливу в Україні є вкрай актуальні та потребують ретельного політико-правового, економічного, соціологічного аналізу, в тому числі для розроблення та впровадження законодавчих механізмів ідентифікації різних видів і форм порушень прав людини, визнання статусу потерпілих, оцінки збитків та їх відшкодування. Але немалозначним є і прагнення самого населення України до повоєнної відбудови та відновлення нашої держави для життя у сталому та благополучному суспільстві.

Список літератури

1. Березовська Н.Л. Правовий статус Автономної Республіки Крим в сучасних умовах. *Юридичний науковий електронний журнал. Запорізький національний університет*. 2022. № 12. С. 492–495. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-12/116>
2. Голибард Є. Злочинна рука росії в Україні. Фрагмент сучасного літопису (1994 – початок 2015 рр.). Події, особи, коментарі. Київ: Фенікс, 2015. 410 с. URL: https://dbc.wroc.pl/Content/115927/globyard_zlocinna_ruka.pdf

ХЛОНЬ Олександр / KHLON Oleksandr,
*канд. псих. наук, доцент, доцент кафедри практичної психології,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0001-9733-8531*

ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМИХ УСТРЕМЛІНЬ ТА УЯВЛЕНЬ ПРО СОЦІАЛЬНУ СПРАВЕДЛИВІСТЬ У МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ, КЕРІВНИКІВ ТА ДЕРЖАВНИХ ДІЯЧІВ

Анотація. Соціальна справедливість відіграє важливе значення у питаннях регулювання економіки. Важливого значення тут також набуває розгляд тематики вивчення психологічних особливостей правосвідомих устремлінь майбутніх посадовців, які можуть проходити навчання чи бути студентами, і саме в цьому віці, коли їхня свідомість не відрізняється ригідністю, доречним було б визначення на підставі отриманих знань базових принципів формування правосвідомості майбутніх керівників з метою забезпечення подальшого їх правового становлення не лише як правосвідомого громадянина, але і як посадовця, який має стійкі правосвідомі уявлення та ідеали.

Ключові слова: правосвідомість, справедливість, право, молодь, мотивація.

FORMATION OF THE FUTURE SPECIALISTS', MANAGERS' AND PUBLIC OFFICIALS' LAW-CONSCIOUS ASPIRATIONS AND IDEAS ABOUT THE SOCIAL JUSTICE

Abstract. The paper argues that the social justice plays an important role in the matters of economic regulation. It is important to consider the topic of studying the psychological features of future public officials' law-conscious aspirations, who may study or be students, and precisely at the age, when their consciousness is not characterised by regularity. As well, it is important to study and identify the basic principles of the future managers' legal awareness shaping in order to ensure their further formation not only as law-conscious citizen, but also as public officials who have stable legal ideas and ideals.

Keywords: law-consciousness, justice, law, youth, motivation.

Соціальна справедливість має важливе значення у питаннях регулювання економіки. Зважаючи на те, що сучасна економіка розрахована на досягнення пріоритетної цілі сприяння у розбудови правової держави та дотримання прав і свобод людини і громадянина, варто зауважити її важливу функцію формування переважних принципів побудови такої економічної моделі, яка б усебічно забезпечувала виконання вище поставлених завдань. У цьому контексті потрібно зазначити, що розроблення економічних реформ здійснюється посадовцями, які мають розуміти систему права відповідно до її функціонального призначення та уявлення про цінності, які вона покликана захищати. З огляду на це, важливого значення набуває формування правосвідомих устремлінь у таких посадовців, а також вивчення їх психологічних особливостей. Важливого значення тут також набуває розгляд тематики вивчення психологічних особливостей правосвідомих устремлінь майбутніх посадовців, які можуть проходити навчання чи бути студентами, і саме в цьому віці, коли їхня свідомість не відрізняється ригідністю, доречним було б визначити – на підставі отриманих знань – базові принципи формування правосвідомості майбутніх керівників з метою забезпечення подальшого їх правового становлення не лише як правосвідомих громадян, але й як посадовців, які мають стійкі правосвідомі уявлення та ідеали.

Формулюючи питання, що стосуються розкриття тематики розгляду психологічних особливостей розвитку правосвідомих уявлень студентів та молоді під час навчання та самореалізації, варто зазначити, що ця тема є досить актуальною в умовах сучасного світу, коли сучасними подіями нівелюються усі можливі установки, які свідчать про недоторканність порушення моральних і гуманістичних уявлень, захисту прав і свобод людини та громадянина. В той же час суспільство потребує конкретики стосовно непорушності основних ціннісних передумов побудови цивілізованого та прогресивного суспільства.

Водночас важливим є збереження стійкої мотивації, спрямованої на розуміння стратегічної цінності гуманістичних уявлень як базової потреби людини ідентифікувати себе як особистість.

До цього варто додати, що питанням про право як мотив людських дій за часів Л.Й. Петражицького займалися переважно криміналісти, які вирішували його односторонньо, з різким ухилом у кримінальний бік, оскільки найчастіше вони мали справу зі злочинцями. Теорія ж Л.Й. Петражицького, за словами Б.А. Кістяківського, уможливила ширше з'ясувати мотиваційну властивість права [1, с. 285; 2, с. 14].

Надаючи узагальнену характеристику основоположних категорій права, зазначимо, що необхідною складовою розуміння феномену права у контексті дослідження правосвідомості молодого покоління є його принципи. Принципи права – це основні ідеї, підмурівок процесу формування права,

його розвитку і функціонування. Вони не можуть бути довільними, мають відповідати соціальному та економічному устрою у певний історичний період культурного розвитку суспільства. Це та правова конструкція, на якій тримається вся система права [3, с. 12].

З огляду на це, можна зазначити, що важливим у формуванні правосвідомих устремлінь серед молоді, представники якої в майбутньому, можливо, стануть державними діячами, є розуміння права як важливої цінності, розуміння та підтримання правових принципів та ідеалів, а також уявлення про власну поведінку, як таку, що має неухильно слідувати принципам права та правосвідомих устремлінь.

Список літератури

1. Кистяковский Б.А. Социальные науки и право. Очерки по методологии социальных наук и общей теории права. М.: Изд-во М. и С. Сабашниковых, 1916. 708 с.
2. Удовика Л.Г. Співвідношення права і моралі крізь призму праворозуміння. *Науковий вісник: наук.-теоретичний журнал*. 2003. № 4.
3. Темченко В.І. Проблеми поваги до права у світлі сучасного праворозуміння. *Науковий вісник: наук.-теоретичний журнал*. 2001. № 2. С. 7–15.

КОБЕРЗНЕВ Вадим / KOVERZNEV Vadym,

*д-р юрид. наук, професор, старший науковий співробітник,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-4228-1368*

ПОНОМАРЬОВ Сергій / PONOMARYEV Sergiy,

*д-р юрид. наук, директор Департаменту розвитку
електронних комунікацій Адміністрації, Державна служба спеціального зв'язу
та захисту інформації України,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-0263-9089*

ДЖЕРЕЛА ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Анотація. Акцентовано увагу на тому, що чинне законодавство не визначає джерела надходжень до спеціального фонду Державного бюджету України, що використовуватиметься для відшкодування збитків, завданих економіці держави та суб'єктам приватного права мілітарним впливом Російської Федерації. Доведено, що одним із таких джерел можуть бути грошові кошти, одержані від конфіскації національними судами активів, що знаходяться на території України і належать державі-агресору, а також юридичним і фізичним особам, які підтримують її правлячий режим. Обґрунтовано доцільність ухвалення Верховною Радою України спеціального законодавства, яке встановлює правові основи для пошуку таких активів та визначає механізм їх конфіскації на користь України.

Ключові слова: збройна агресія, конфіскація активів, виплата компенсації.

SOURCES OF COMPENSATION FOR DAMAGES CAUSED BY THE ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION

Abstract. The paper is focused on the fact that the current legislation does not determine the source of revenues to the special fund of the State Budget of Ukraine, which will be used to compensate for the losses caused to the economy of the State and private law entities by the Russian Federation's military impact.

It is proved that one of these sources can become the funds received from the confiscation by the national courts of the assets located on the territory of Ukraine and belonging to the state-aggressor, as well as to the legal entities and individuals who support the ruling regime of Russia. The expediency of the adoption by the Verkhovna Rada of Ukraine of special legislation establishing the legal basis for the search for such assets and determining the mechanism of their confiscation for the benefit of Ukraine is substantiated.

Keywords: armed aggression, confiscation of assets, payment of compensation.

Агресивна війна, розв'язана Російською Федерацією проти незалежної України і спрямована на її знищення, триває вже другий рік і має руйнівні наслідки для економіки. Застосування Росією масованих ракетно-бомбових ударів призвело до знищення майже 50% енергетичної інфраструктури держави. За оцінками Світового банку, станом на початок грудня 2022 р. вартість повоєнної відбудови у зв'язку з ракетними обстрілами Російської Федерації (далі – РФ) по енергетичній інфраструктурі України становила приблизно 500-600 млрд євро, а повноцінне відновлення України неможливе без розробки великого плану на кшталт «Плану Маршалла» [1].

Після перемоги України виникне питання відшкодування збитків, завданих державі, а також суб'єктам господарювання та фізичним особам, за рахунок коштів РФ як держави-агресора, що свавільно порушила основоположні принципи міжнародного права, закріплені в статуті Організації Об'єднаних Націй, а саме: принцип розв'язання міжнародних спорів мирними засобами, принцип незастосування сили або загрози силою, принцип невтручання у справи, що належать до внутрішньої компетенції будь-якої держави, що тягне за собою настання міжнародно-правової відповідальності за негативні наслідки злочинних дій [2, ст. 2; 5].

За повідомленням заступника Міністра юстиції України Ірини Мудрої, в перші місяці після початку війни багато західних країн, які підтримали Україну в прагненні захистити свою незалежність, заблокували активи РФ на суму близько 350 млрд дол. США, з метою їх спрямування в подальшому на відновлення економіки [3]. Очевидно, що зазначених коштів не вистачить на повне відновлення зруйнованої економіки та відшкодування усіх збитків, завданих як суб'єктам господарювання, так і звичайним людям (далі – збитки), у зв'язку з чим питання джерел формування фонду відшкодування збитків залишається доволі актуальним.

Одним із джерел відшкодування збитків можуть бути грошові кошти, отримані від реалізації активів держави-агресора, а також активів юридичних і фізичних осіб, пов'язаних з її правлячим режимом, розміщених на території

України. Втім в Україні досі відсутнє законодавство, що визначає правові основи пошуку таких активів і механізм їх конфіскації в дохід держави, що свідчить про актуальність обраної теми дослідження.

Статтею 41 Конституції України гарантовано непорушність права власності; примусове відчуження об'єктів права приватної власності допускається лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі та в порядку, встановлених законом, і за умови попереднього та повного відшкодування їх вартості; примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом [4]. За приписом частини першої ст. 321 Цивільного кодексу України, право власності є непорушним; ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні [5]. Таким чином, недоторканність російських активів, розміщених на території України, гарантується Конституцією та Цивільним кодексом України, що значно ускладнює застосування процедури їх конфіскації з метою спрямування отриманих від реалізації грошових коштів на відновлення зруйнованої економіки та відшкодування завданих збитків, утім не унеможлиблює вирішення вказаного питання за умови ухвалення спеціального законодавства.

З 2014 р. в Україні діє Закон «Про санкції», який прийнято з метою реагування на наявні та потенційні загрози національним інтересам і національній безпеці України, включаючи ворожі дії, збройний напад інших держав чи недержавних утворень, завдання шкоди життю та здоров'ю населення, захоплення заручників, експропріацію власності держави, фізичних та юридичних осіб, завдання майнових втрат і створення перешкод для сталого економічного розвитку, повноцінного здійснення громадянами України належних їм прав і свобод. Цей закон передбачає можливість блокування активів, що належать фізичним або юридичним особам, і стягнення їх в дохід держави. Пропозиції щодо застосування, скасування та внесення змін до санкцій виносяться на розгляд Ради національної безпеки та оборони України Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України, Національним банком України, Службою безпеки України. Рішення про застосування, скасування та внесення змін до санкцій щодо іноземної держави або невизначеного кола осіб певного виду діяльності (секторальні санкції) вводяться в дію Указом Президента України і є обов'язковими для виконання [6].

Таким чином, Закон застосовується до будь-яких наявних і навіть потенційних загроз національній безпеці й національним інтересам України, водночас надає право виключно Президенту України застосовувати санкції. Це право реалізовується ним на підставі рішення Ради національної

безпеки та оборони України, що має рекомендаційний характер. Ураховуючи масштаби та чисельність воєнних злочинів, скоєних представниками збройних сил РФ і контрольованих нею приватних військових компаній, а також значний розмір завданих ними збитків, зрозуміло, що застосування механізму накладення санкцій, передбаченого Законом України «Про санкції», є недостатньо ефективним і тривалим у часі, а тому не дозволить забезпечити максимально повне відшкодування збитків у розумні строки.

Станом на березень 2023 р. на розгляді Верховної Ради України перебуває проєкт Закону «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорії об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації» № 7198 (далі – законопроект), що визначає коло осіб, які в разі його ухвалення матимуть право на отримання компенсації, та процедуру її отримання.» [7]. Статтею 4 законопроекту встановлено, що одночасно з отриманням компенсації її отримувач повинен буде укласти договір про відступлення державі права вимоги до РФ щодо відшкодування збитків за пошкодження або знищення об'єкта нерухомого майна, заподіяних внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією РФ.

Проєкт не визначає джерела наповнення спеціального фонду Державного бюджету України, з якого передбачається виплата компенсацій, що створює загрозу неможливості його реального виконання через відсутність необхідного та достатнього фінансування.

Виходячи з наведеного, уявляється доцільним ухвалення Верховною Радою України спеціального Закону «Про виявлення та конфіскацію активів Російської Федерації на території України», який визначатиме правові основи пошуку активів, що належать РФ та особам, які підтримують її правлячий режим, та механізм їх конфіскації в судовому порядку, з метою спрямування отриманих від конфіскації грошових коштів на відновлення економіки України та виплату компенсації особам, які є постраждалими від розв'язаної Росією агресивної війни.

Ухвалення такого закону потребує внесення доповнень до Кодексу адміністративного судочинства України з метою запровадження ефективної судової процедури, здатної забезпечити швидкий розгляд справ про конфіскацію російських активів місцевими адміністративними судами за спрощеною процедурою, яка передбачатиме скорочені строки розгляду справ, ігнорування судового імунітету РФ (що дозволить розглядати справи без повідомлення власника активів, які підлягають конфіскації в дохід України) і допуск судових рішень про конфіскацію російських активів до негайного виконання.

Отже, представлене дослідження доводить, що чинне законодавство України не визначає джерела наповнення спеціального фонду Державного бюджету України, з якого передбачається виплата компенсацій на відшкодування збитків, завданих збройною агресією РФ; не встановлює правові основи пошуку російських активів; не визначає механізм їх конфіскації з метою спрямування отриманих від реалізації активів грошових коштів на відновлення економіки України та виплату компенсацій потерпілим особам.

За таких обставин існує потреба ухвалення спеціального Закону «Про виявлення та конфіскацію активів Російської Федерації на території України», а також внесення доповнень до Кодексу адміністративного судочинства України і запровадження ефективної судової процедури, спрямованої на забезпечення швидкого розгляду таких справ місцевими адміністративними судами за спрощеною процедурою, що передбачатиме скорочені строки розгляду справ, ігнорування судового імунітету РФ та допуск судових рішень до негайного виконання.

Список літератури

1. Вартість повоєнної відбудови України після ракетних обстрілів зростає майже вдвічі. *Дзеркало тижня*. 05.12.2022. URL: <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/vartist-povojennoj-vidbudovi-ukrajini-pislja-raketnikh-udariv-rosijan-zroslo-majzhe-vdvichi.html>
2. Статут Організації Об'єднаних Націй, підписаний у Сан-Франциско. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf
3. Скільки російських активів заморозив Захід. *Аналітичний портал «Слово і діло»*. 07.07.2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/07/07/novyna/finansy/skilky-rosijskyx-aktyviv-zamorozyv-zaxid-nazvano-sumu>
4. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
6. Про санкції: Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 40. Ст. 2018.
7. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації: проект Закону від 06.09.2022 № 2557-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73967

ДЕРЕВ'ЯНКО Богдан / DEREVYANKO Bogdan,

*д-р юрид. наук, професор, головний науковий співробітник,
Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені
академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0001-7408-8285*

ПРО ПОРЯДОК ОФОРМЛЕННЯ ДОКУМЕНТІВ НА ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ СУБ'ЄКТАМ ГОСПОДАРЮВАННЯ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ

Анотація. У тезах порушено проблему відшкодування Російською Федерацією шкоди, завданої майну суб'єктів господарювання. Наведено основні положення Конституції України, Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України, спеціальних законів та підзаконних актів, які гарантують захист майнових прав. Визначено загальну структуру порядку оформлення документів і забезпечення захисту майнових прав суб'єктів господарювання.

Ключові слова: майнові права, відшкодування шкоди, захист майнових прав, воєнний стан, суспільні потреби, компенсація, держава-агресор, Європейський суд з прав людини, юрисдикція.

ON THE PROCEDURE OF FILING THE DOCUMENTS FOR COMPENSATION OF DAMAGE CAUSED TO ECONOMIC ENTITIES BY THE RUSSIAN FEDERATION

Abstract. The theses raises the issue of compensation by the Russian Federation for damage caused to the property of economic entities. The main provisions of the Constitution of Ukraine, the Civil Code of Ukraine, the Economic Code of Ukraine, special laws and by-laws that guarantee the protection of property rights are given. The general structure of the procedure for processing documents and ensuring the protection of property rights of economic entities has been determined.

Keywords: property rights, compensation for damage, protection of property rights, martial law, public needs, compensation, aggressor state, European Court of Human Rights, jurisdiction.

Війна проти України, розпочата Російською Федерацією ще на початку 2014 р. і продовжена після нападу уніч на 24.02.2022 р., призвела до завдання багатомільярдних збитків українським суб'єктам господарювання. Сьо-

годні набувають пріоритетності питання якщо не повного відшкодування завданих збитків винуватцем, то хоча б вірного оформлення документів для уможливлення цього у майбутньому. На жаль, далеко не всі суб'єкти господарювання обізнані з усіма процедурами. Їх слід визначити і розписати в окремій науковій статті. У межах тез, що наводяться, буде достатнім схематичне визначення такого порядку.

Частиною 4 ст. 13 Конституції України визначено: «Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності й господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом» [1]. Положення про захист права власності в Україні визначено нормами глави 23 «Загальні положення про право власності», глави 24 «Набуття права власності», глави 25 «Припинення права власності» Цивільного кодексу України [2].

Важливе значення також мають Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [3], Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» [4], Закон України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» [5] та інші.

Якщо майно суб'єкта господарювання було відчужено державою чи територіальною громадою для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності, то повернути це майно або ж отримати компенсацію за нього, зокрема і на основі положень спеціальних актів: Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» [6] і Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» [7] легше, ніж отримати компенсацію від Російської Федерації. В іншому випадку треба йти далі за порядком.

Нормами Господарського кодексу України (далі – ГК України) декларовано захист майнових прав суб'єктів господарювання. Так, у ч. 2 ст. 5 «Конституційні основи правопорядку у сфері господарювання» серед іншого визначено, що конституційні основи правового господарського порядку в Україні становлять забезпечення державою захисту прав усіх суб'єктів права власності й господарювання [8; 9]. Частиною 2 ст. 20 «Захист прав суб'єктів господарювання та споживачів» визначено, що кожний суб'єкт господарювання та споживач має право на захист своїх прав і законних інтересів [8; 9].

Важливе значення для суб'єктів господарювання мають: визначення підстав для висунення вимог до держави ч.ч. 3 і 4 ст. 47 «Загальні гарантії прав підприємців» ГК України; норма ч. 7 ст. 66 «Майно підприємства» ГК України, ч. 4 ст. 133 «Правовий режим майна суб'єктів господарювання» ГК України,

ст. 417 «Порядок здійснення господарської діяльності в умовах воєнного стану» ГК України, а також ст. 418 «Гарантії прав учасників господарських відносин в умовах спеціального режиму господарювання» ГК України [8; 9].

Крім норм кодифікованих та спеціальних законів особливості захисту прав суб'єктів господарювання визначаються нормами спеціальних підзаконних актів. Такими актами є постанова Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» [10]. Цим порядком у п. 2 визначено шкоду та збитки окремо за різними напрямками. Стосовно суб'єктів господарювання можуть бути застосовані пп.18 і 19 [10].

За обома напрямками, визначеними підпунктами 18 і 19, названо міністерства, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування не як такі, що будуть відшкодовувати підприємствам, установам та організаціям завдані їм збитки. Їх названо «відповідальними за визначення шкоди та збитків», тобто лише як органи, покликані допомогти суб'єктам господарювання правильно визначити, а точніше – поррахувати завдані їм збитки.

У додатку до названого вище Порядку, що має назву «Загальні засади оцінки збитків, завданих майну та майновим правам внаслідок збройної агресії Російської Федерації», крім основних положень визначаються організаційні засади оцінки збитків та методичні засади визначення розміру збитків, спричинених збройною агресією [10].

Постановою КМУ від 26.03.2022 р. № 380 «Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації» визначено процедуру подання інформаційних повідомлень про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, викликаних військовою агресією Російської Федерації [11].

У переважній більшості випадків майно українських підприємств було знищено чи пошкоджено внаслідок воєнної агресії Російської Федерації. А тому кінцеве відшкодування шкоди має бути покладено саме на державу-агресора. У сучасній ситуації це є проблематичним, адже одразу після широкомасштабного вторгнення російської армії на територію України Рада Європи виключила Російську Федерацію зі свого складу. 25 лютого 2022 р. членство Російської Федерації в організації було призупинене, а 15 березня 2022 р. з ініціативи України та Польщі Рада Європи ухвалила остаточне рішення.

16 вересня 2022 р. Російська Федерація остаточно вийшла з Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Це

стало наслідком виключення Російської Федерації зі складу Ради Європи. Європейський суд з прав людини остаточно втратив юрисдикцію над Російською Федерацією, а розгляд тисяч скарг проти неї опинився під питанням, у тому числі скарги, подані Україною.

Зрозуміло, що станом на початок 2023 р. Європейський суд з прав людини не прийматиме скарги до Російської Федерації. Але є підстави вважати, що після остаточної перемоги України і вирішення питань про виплату репарацій з боку Російської Федерації ситуація буде іншою. Після воєнної поразки Російської Федерації ідеологія рашизму-путінізму буде визнана злочинною та засуджена в усьому світі. Відповідно, за завдані Російською Федерацією збитки будуть розраховуватися особи, які під час війни були громадянами Російської Федерації, та держави, які утворюються на території сучасної Російської Федерації. Тому можна обґрунтовано сподіватися на положення проекту Закону про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації, зареєстрованого за № 7198 24.03.2022 р., який сьогодні очікує на друге читання [12]. Але і цей законопроект у більшій мірі спрямований на надання компенсацій за знищення та пошкодження житла громадян, а не об'єктів комерційної нерухомості. Тому питанням майбутнього ще є розробка положень і прийняття законодавчим органом держави акта про відшкодування вартості або ж відновлення майна, знищеного або пошкодженого в результаті воєнних дій внаслідок воєнного вторгнення в Україну військ Російської Федерації.

Однією із серйозних проблем в Україні є проблема ефективного правозастосування. Так, наведені вище норми проголошують різноманітні гарантії захисту прав суб'єктів господарювання, перелічують способи захисту, але не містять конкретного алгоритму дій суб'єктів господарювання під час виникнення проблем, пов'язаних із потребою захисту їх прав.

Для відшкодування у майбутньому вартості пошкодженого чи знищеного майна суб'єктів господарювання потрібно уже зараз обов'язково провести обстеження такого майна із складанням відповідною територіальною громадою акта обстеження нерухомого майна, пошкодженого (знищеного) внаслідок війни (збройної агресії) Російської Федерації проти України. Такий акт є одним із найважливіших документів, на основі якого український суб'єкт господарювання у майбутньому зможе звертатися до судових інстанцій. Також важливим буде зафіксувати пошкодження нерухомого майна за посередництва порталу «Дія». Для цього необхідно здійснити вхід на портал з профілю суб'єкта господарювання (юридичної особи). У графі «нерухомість» слід вказати «інше майно» та описати його.

Обов'язково треба долучити фотографії пошкоджених об'єктів нерухомого майна у файлах *.pdf-формату.

Наступним етапом для суб'єкта господарювання буде подання заяви до відповідної обласної державної адміністрації та обласної військової адміністрації, де цей суб'єкт господарювання зареєстрований, або де він сплачує податки, або де він фактично здійснює діяльність та працевлаштовує мешканців громади, на отримання допомоги для суб'єктів господарювання – юридичних осіб. В окремих областях в організаційно-правовій формі комунальної установи можуть утворюватися обласні фонди підтримки підприємництва. І саме за рахунок коштів цих фондів суб'єкти господарювання можуть отримувати відшкодування за пошкоджене або знищене майно. Замість цього етапу, паралельно із ним або після цього етапу незалежно від результату може застосовуватися етап судового розгляду.

Список літератури

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.
4. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
5. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24.02.2022 № 2102-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>
6. Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності: Закон України від 17.11.2009 № 1559-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 1. Ст. 2.
7. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: Закон України від 17.05.2012 № 4765-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 15. Ст. 99.
8. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 462.
9. Хозяйственный кодекс Украины: Науч.-практ. Комментар. Под общ. Ред. А.Г. Бобковой. Х.: Издатель ФЛ-П Вапнярчук Н.Н., 2008. 1296 с.
10. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: постанова Кабінету Міністрів

України від 20.03.2022 № 326. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>

11. Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації: постанова Кабінету Міністрів України від 26.03.2022 № 380. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380-2022-%D0%BF#Text>
12. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації: проєкт Закону України від 24.03.2022 реєстр. № 7198. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73967

ПОЛОВЧЕНЯ Алла / POLOVCHENIA Alla,
*канд. юрид. наук, доцент кафедри права,
Миколаївський інститут розвитку людини «Україна»,
м. Миколаїв, Україна
orcid.org/0000-0001-8512-3488*

ПРОБЛЕМИ ВІДШКОДУВАННЯ МАЙНОВОЇ ШКОДИ, СПРИЧИНЕНОЇ ВОЄННИМИ ДІЯМИ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглянуто проблемні питання відшкодування збитків, завданих через пошкодження та знищення майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації проти України. Наведений аналіз нормативних положень, що спрямований на виявлення особливостей і складнощів у застосуванні цивільно-правового механізму захисту прав фізичних та юридичних осіб, які зазнали матеріальної шкоди під час війни.

Ключові слова: знищене, втрачене, пошкоджене майно, відшкодування шкоди, компенсація.

PROBLEMS OF COMPENSATION FOR PROPERTY DAMAGE CAUSED BY THE MILITARY ACTIONS IN UKRAINE

Abstract. The article deals with the problem of compensation for damages flowing from the injury and destruction of property as a result of military actions, acts of terrorism, sabotage caused by the military aggression of the Russian Federation against Ukraine. The analysis of the normative provisions is aimed at revealing the peculiarities and difficulties in the application of the civil-law mechanism for protection of the rights of natural and legal persons who have suffered material damage during the war.

Keywords: destroyed, lost, damaged property, reparation, compensation.

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації (далі – РФ) на територію України призвело до швидкого збільшення кількості зруйнованих і пошкоджених житлових будівель, розширення масштабу та географії їх місцезнаходження. Для врегулювання ситуації, що склалася, було розроблено низку нормативно-правових актів.

Проект Закону про державну реєстрацію збитків, завданих внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України (реєстр. № 7193), яким передбачено створення механізму для державної реєстрації розміру збитків, завданих внаслідок збройної агресії РФ проти України, після проведення їх оцінки. Також пропонується створення Державного реєстру збитків, тобто державної інформаційно-комунікаційної системи збирання, зберігання, накопичення, обробки та захисту інформації, що міститься в ній, яка забезпечує реєстрацію звітів про оцінку або актів оцінки збитків, завданих внаслідок збройної агресії РФ проти України [1].

Проект Закону про компенсацію за майно, втрачене, пошкоджене та знищене внаслідок збройної агресії Російської Федерації та справедливий розподіл репарацій (реєстр. № 7237), яким пропонують визначити механізм надання первинної та повної компенсації за втрачене, пошкоджене та знищене майно постраждалим фізичним особам, їх спадкоємцям, та постраждалим юридичним особам України в результаті збройної агресії РФ проти України з 20.02.2014. Проектом передбачається створення Державного реєстру майна, знищеного, пошкодженого або втраченого внаслідок збройної агресії РФ, для збору та обліку інформації про відповідне майно постраждалих осіб. Також пропонується визначити механізм компенсації завданої шкоди майну на тимчасово окупованій території за принципом «ефективного контролю» та механізм забезпечення стягнення репарацій з РФ та їх адресного розподілу [2].

Проект Закону про відшкодування шкоди, завданої потерпілому внаслідок збройної агресії Російської Федерації (реєстр. № 7385), яким пропонується визначити особливості державної політики щодо відшкодування у повному обсязі шкоди, заподіяної збройною агресією РФ проти України, в тому числі завдану здоров'ю потерпілого або у разі його смерті, шкоду, заподіяну майну фізичної особи, шкоду, заподіяну фізичній особі, яка була вимушена залишити або покинути своє місце проживання (ВПО), моральну шкоду, заподіяну фізичній особі, шкоду, заподіяну майну юридичної особи, фізичної особи - підприємця. Пропонується створити Фонд відшкодування шкоди, завданої потерпілому внаслідок збройної агресії РФ проти України, як окрему юридичну особу, що здійснює керівництво та управління системою відшкодування шкоди, у тому числі: провадить акумуляцію та облік коштів, наданих державі Україна на підставі міжнародних договорів (за рахунок заарештованих активів), здійснює виплати (відшкодування), готує документи та здійснює розрахунки для виплати, здійснює контроль за цільовим використанням коштів Фонду тощо. Також передбачається створення Реєстру потерпілих внаслідок збройної агресії [3].

Проект Закону про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних

актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації (реєстр. № 7198) пропонує визначити правові та організаційні засади надання компенсації за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією РФ проти України з дня набрання чинності Указом Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», тобто з 24.02.2022 р. Також передбачається збір інформації для майбутніх позовів держави Україна до РФ та створення Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією РФ. Цей законопроект був прийнятий Верховною Радою України 23.02.2023 р., а 17.03.2023 р. він був підписаний Президентом України [4].

Із усіх внесених на розгляд Парламенту законопроектів, проєкт Закону № 7198 про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації, пропонував найбільш чітку регламентацію правових та організаційних засад надання компенсації за пошкодження і знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією РФ проти України.

Враховуючи мету цього Закону, його центральним поняттям є компенсація. Положення ст. 1 визначають її як відшкодування майнової шкоди за пошкоджений та/або знищений об'єкт нерухомого майна, завданої внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією РФ, у спосіб, передбачений ним [4]. Оскільки збройна агресія РФ проти України загалом триває вже довгий час – починаючи з 2014 р., то одразу слід підкреслити, що передбачені Законом механізми мають застосовуватися до випадків пошкодження / знищення об'єктів нерухомого майна тільки в період з дня набрання чинності Указом Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні».

Разом із тим, Закон містить ряд недоліків. Як зазначено в ч. 1 ст. 2, на отримання компенсації мають право фізичні особи – громадяни України. З огляду на такі положення, іноземні громадяни, а також особи без громадянства будуть позбавлені можливості отримати передбачену ним компенсацію.

Відповідно до ст. 26 Конституції України, іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України [5]. Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 р. № 64/2022 обмеження

прав і свобод, передбачених ст. 26 Конституції України, у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану також не передбачене.

Крім цього, як і раніше, залишається відкритим питання щодо осіб, які, отримавши житло, не встигли приватизувати його і стати його власниками. Наразі отримати передбачену Законом компенсацію вони не зможуть.

Так само залишається питання стосовно власників житла – юридичних осіб, які також, виходячи із норм Закону, не матимуть можливості звертатися по компенсацію зруйнованого або пошкодженого житла. Наприклад, подібне питання виникне у мешканців гуртожитків, які за відсутності власного житла на правових підставах мешкають в них. Виходячи з норм Закону, вони не зможуть отримати компенсацію, оскільки не є власниками цієї нерухомості, крім випадків, коли такі особи приватизували свої кімнати у гуртожитку і отримали право власності на них в передбаченому законодавством порядку. Але власники, часто юридичні особи, не зможуть звернутися за компенсацією.

Закон також встановлює визначення термінів «пошкоджені об'єкти нерухомого майна» та «знищені об'єкти нерухомого майна», що означають об'єкти нерухомого майна, які, відповідно, пошкоджені або знищені внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених ввійськовою агресією РФ, та для пошкоджених об'єктів – можуть бути відновлені шляхом поточного або капітального ремонту чи реконструкції, або у випадку знищення – відновлення яких є неможливим шляхом поточного або капітального ремонту чи реконструкції або є економічно недоцільним.

Такими об'єктами нерухомого майна є:

а) квартири, інші житлові приміщення в будівлі, будинки садибного типу, садові та дачні будинки;

б) об'єкти будівництва, в яких були зведені несучі та зовнішні огорожувальні конструкції та щодо яких отримано право на виконання будівельних робіт;

в) складові частини об'єктів, визначених підпунктом «б» вище, які після прийняття в експлуатацію є самостійними об'єктами нерухомого майна.

Одночасно об'єкти, зазначені в підпункті «а», явно охоплюють лише житлову нерухомість: квартири, житлові будинки тощо, оминаючи складові домоволодінь (гаражі та ін.). Натомість формулювання підпункту «б» не містять вказівки, що в цьому випадку йдеться виключно про об'єкти житлового будівництва, охоплюючи, з огляду на це, і нежитлові, комерційні та промислові об'єкти.

Підстави саме такого розподілу об'єктів викликають питання щодо їх обґрунтованості. Коли йдеться не про згаданих вище власників об'єктів

будівництва (нагадаємо, законодавство передбачає можливість державної реєстрації права власності на об'єкт незавершеного будівництва), а про постраждалих осіб, які здійснили інвестування та фінансування будівництва, – обмеження «фінансування будівництва об'єктів житлового будівництва» законопроектом все ж таки передбачено.

На жаль, Закон не надає чіткого розуміння процедур розгляду документів та надання компенсації, окреслюючи тільки загальні кроки, та не наводить підстав, за яких в наданні компенсації може бути відмовлено (до яких слід віднести, наприклад, встановлення фактів надання недостовірної інформації заявником). Тож, за відсутності такого чіткого регулювання окремих питань, на сьогоднішній день важко спрогнозувати всі аспекти функціонування встановлених законом механізмів та їх можливі недоліки.

Таким чином, проведене дослідження питання щодо відшкодування збитків, завданих фізичним та юридичним особам пошкодженням або руйнуванням майна в умовах воєнної агресії РФ проти України, засвідчує необхідність доопрацювання ряду нормативно-правових актів та, що найважливіше – узгодження їх між собою. Також варто врахувати усі категорії постраждалих, розширити перелік об'єктів, пошкодження та руйнування яких підлягає відшкодуванню, а також розробити більш чітку процедуру відшкодування із визначенням джерел його фінансування.

Список літератури

1. Проект Закону про державну реєстрацію збитків, завданих внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України від 22.03.2022 реєстр. № 7193. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7193#Text>
2. Проект Закону про компенсацію за майно, втрачене, пошкоджене та знищене внаслідок збройної агресії Російської Федерації та справедливий розподіл репарацій від 31.03.2022 реєстр. № 7237. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7237#Text>
3. Проект Закону про відшкодування шкоди, завданої потерпілому внаслідок збройної агресії Російської Федерації від 17.05.2022 реєстр. № 7385. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7385#Text>
4. Проект Закону про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації: від 24.03.2022 реєстр. № 7198. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7198#Text>
5. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

РОЗОВСЬКИЙ Борис / ROZOVSKIJ Borys,
*д-р юрид. наук, професор, Заслужений юрист України,
провідний науковий співробітник відділу проблем
модернізації господарського права та законодавства,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-5087-7076*

КРИЗА ПРАВА. ПОШУК ШЛЯХУ ЧАСТКОВОГО ПОДОЛАННЯ

Анотація. Досліджено деякі проблеми, які притаманні праву на сучасному етапі його розвитку, та запропоновано окремі шляхи їх подолання. Наголошено на низькій ефективності правового регулювання економічних відносин та запропоновано можливі напрями підвищення якості правотворчої роботи із залученням представників бізнес-кіл. Запропоновано більш широке використання переваг науки господарського права та наголошено на доцільності подальшого вдосконалення господарського законодавства з урахуванням пріоритетів повоєнного відновлення України.

Ключові слова: право, господарське законодавство, економіка, повоєнне відновлення.

CRISIS OF LAW. SEARCH FOR A WAY OF ITS PARTIAL OVERCOME

Abstract. This paper examines several problematic issues inherent to the law during its current stage of development and proposes specific ways to overcome them. It highlights the low effectiveness of the legal regulation of economic relations and suggests potential directions for improving the quality of legislative work by means of involving representatives from the business community. Furthermore, it advocates for a broader use of advantages provided by the economic law science and emphasizes the need for further refinement of economic legislation, taking into account the Ukraine's post-war recovery priorities.

Keywords: law, economic legislation, economics, post-war recovery.

Час летить швидко. Здавалося, п'ять років – не кругла дата, і тому може виявитися непоміченою. Але у кожної людини, в наукових і професійних колективах були люди і події, які навечно увійшли в їх історію і не можуть залишатися без низького поклону. 15 березня 2023 р. виповнилося п'ять років, як не стало талановитого вченого і прекрасної людини Валентина Карловича Мамутова. Його ім'я носить Інститут, який ініціював цю конференцію; я багато років продуктивно працював під його керівництвом і вважаю своїм обов'язком нагадати про цю сумну подію.

Валентин Карлович є ініціатором та організатором створення Господарського кодексу України, він заклав у нього основоположні ідеї. Цей Кодекс пережив численні нападки, але вистояв і продовжує сприяти ефективності підприємницької діяльності в наш важкий воєнний час.

Відмінна риса таланту В.К. Мамутова – не заспокоюватися на досягнутому, шукати і розвивати нові резерви, виходячи за необхідності за рамки однієї галузі. Спробую і я намітити деякі незвичайні на перший погляд можливості.

Історія науки рясніє прикладами тривалого, стійкого слідування канонам, які давно втратили свою реалістичність. Не є винятком і юриспруденція. Наберуся сміливості констатувати, що вітчизняне право давно переживає системну кризу. Водночас криза права не означає, як деякі вважають, його смерть. У багатьох правових відносинах досягнення бажаного результату забезпечується застосуванням інститутів стимулювання та відповідальності. У максимальному ступені для реалізації останньої використовуються норми кримінального права, яке практично є замикаючою галуззю всієї системи права. Але реально воно давно є фікцією, не є дієвим засобом охорони людини і суспільства, обумовлює невинуваті витрати, дискримінуючи тим всю систему права. Орієнтуючись на міць кримінальної відповідальності, галузеві фахівці не докладають необхідних зусиль для підвищення ефективності регулювання відносин, не приділяють належної уваги пошуку шляхів попередження та припинення правопорушень своїми силами, не здійснюють оцінку шкоди різними типами порушень.

Наведу приватний приклад. Розробники проєкту нового Кримінального кодексу України ніяк не можуть визначитися з критеріями відповідальності за екологічні злочини. Так, відповідальність за забруднення атмосферного повітря намагалися встановити залежно від розміру заподіяної шкоди. Але далі показників «великий», «значний», «істотний» справа не пішла. Розробники заговорили не про забруднення, а про виснаження природних ресурсів. Адже вже десятки років підприємствам встановлюють нормативи гранично допустимих викидів шкідливих речовин (далі – ГДК). Однак і донині розробники цих нормативів не можуть сказати, які наслідки можуть настати у разі перевищення ГДК у півтора, два і більше разів, що дозволило б знайти реальний ґрунт для побудови системи відповідальності.

Ближче до справи. Століттями основним регулятором боротьби зі злочинністю вважають покарання, і що важче – то ефективніше. Але ані злочинність, ані інші прояви соціального «зла» не пропали, а навпаки, набувають дедалі більшого поширення. «Скільки тисяч людей займається розбоєм, хоча за це належить смерть!» – говорив ще Цицерон. Якщо ми знаємо, що у минулі століття безліч крадіжок гаманців відбувалося у людей, присутніх на місці публічної страти злодія, то про яку ефективність покарання можна вести мову?

У Великобританії в 1965 р. оголосили мораторій на смертну кару на п'ять років, щоб подивитися, що з цього вийде. Минуло п'ять років – кількість злочинів, за які смертна кара могла бути призначена, не збільшилася.

Для оцінки ефективності реалізації іншої мети – перевиховання злочинців – наведу цифри. У США до в'язниці, згідно зі статистикою, протягом трьох років повертаються 70% осіб, які вперше потрапили до неї. Протягом п'яти років – 80%. В Україні більше третини відбувають термін покарання в другий та більше разів. Деякі злочинці мають 8-9 судимостей.

Поки генетики не розберуться з біологічною природою злочинності, позбавлення волі залишається серед заходів кримінального покарання. Однак розглядатися воно повинно як винятковий захід і застосовуватися до осіб, які є безумовно соціально небезпечними. Такий статус стосовно осіб повинен визначатися висновком фахівців-психіатрів. Але в розроблюваному зараз проєкті Кримінального кодексу України максимальний термін позбавлення волі, при збереженні довічного утримання, пропонують збільшити до тридцяти років.

Водночас спостерігається реакція «повної тиші» серед інших фахівців кримінального права, Сізіфову працю своїх зусиль вони бачити не хочуть. Важко уявити, скільки часу може тривати така робота.

Але реальне життя вимагає розплющити очі та адекватно оцінити перспективи. На початку 2020 р. Міжнародний валютний фонд (далі – МВФ) вустами його Постійного представника в Україні Йости Лунгмана запропонував формулу успіху для України: «повне реформування економіки та зростання ВВП на 6% щорічно дозволять українцям досягти сьогоднішнього рівня економіки в сусідніх країнах протягом 20 років». Звісно, тоді до уваги не було взято трагічно розв'язану війну РФ проти України.

Сьогодні, як ніколи, економічні інтереси держави неминуче зводяться в один ранг з політичними. Постійний спад виробництва. Високий рівень державного боргу, що вимагає на його погашення та обслуговування понад 40% бюджетних коштів. Знос основних фондів (понад 60%). Україна входить до п'ятірки країн за темпами скорочення населення. Про це свідчать прогнози Організації Об'єднаних Націй, опублікованих виданням Quartz.

Україна у 2020 р. посіла 92-ге місце у світовому рейтингу добробуту. Хоча ми і піднялися на 4 позиції в порівнянні з минулим роком, це найгірший показник серед країн Східної Європи.

Вчені Єнського університету імені Фрідріха Шиллера в Німеччині склали рейтинг країн із найвищим рівнем смертності від серцево-судинних захворювань через неправильне харчування. На першому, найгіршому місці – Україна. За ВВП на душу населення (3425 дол. США у 2020 р.) Україна посіла останнє місце серед країн Європи.

Україна стрімко втрачає робочу силу. Великі військові втрати. За приблизними підрахунками Мінсоцполітики, не менше 3,2 млн українців постійно працюють за кордоном, ще 9 млн наших громадян виїжджають на сезонні роботи. Інші підрахунки говорять, що на благо Європи постійно працюють від чотирьох до шести мільйонів українців, тобто кожен п'ятий мешканець України. Згідно з національними демографічними прогнозами, до 2025 р. чверть українців досягне віку 60-65 років. У той же час, у деяких роботодавців існують вікові критерії під час відбору кандидатів. А з урахуванням того, що молодь мігрує з нашої країни, цінних працездатних кадрів не вистачає [1]. З початку 2020 р. понад 66 тис. українських лікарів та медичних працівників виїхали з України. Про це йдеться в щорічному звіті Центру Разумкова. «З початку 2020 року Україну покинули понад 66 тисяч лікарів і медичних працівників. Ще понад 5000 лікарів спеціалізованої ланки та майже 34 тисячі медпрацівників, більшість з яких пенсійного та передпенсійного віку, звільнилися», – йдеться у звіті. Також, за даними Міністерства охорони здоров'я, станом на 1 січня в Україні не вистачає 33707 лікарів і понад 35 тис. фахівців середнього медперсоналу. У той же час в Україні тривають масові звільнення медичних працівників, пов'язані з ліквідацією медичних установ в рамках «реформи Супрун». Майже третина повідомлених про звільнення сьогодні якраз є медиками. Крім того, з квітня 2020 р. в Україні звільнилися понад 5 тис. лікарів спеціалізованих галузей, при цьому нових лікарів було трохи більше 1 тис.

За настільки несприятливої ситуації в країні не можна не дивуватися відсутності вагомого конструктивного голосу авторитетів економічної науки. Спроби здійснюються. Була оприлюднена стратегія «Повоєнна розбудова України (погляд на економіку НАН України)» (далі – Стратегія). Її мета – розбудова нової країни, що відкриває широкі можливості для розвитку («Україна: можливості для кожного»). Ознайомлення з нею в черговий раз підтверджує відсутність у рідній Вітчизні кваліфікованих тверезо мислячих економістів високого рівня. Завдяки їм і керівникам держави всі роки незалежності були витрачені даремно – Україна звернула на шлях аграрної країни, повністю залежної від зовнішньої кон'юнктури, потрапила в число 18 країн світу, економіки яких скоротилися за період з 1990 по 2017 рр., показавши п'ятий з кінця результат – в середньому «мінус» 0,2% щорічно.

Нашим економічним «стратегам» авторитет МВФ і війна – не перешкоди. Щоб блиснути перед владою і народом, вони згадали старе агітаційне радянське гасло «наздоженемо і переженемо!» і вже через 10 років, до 2032 р., планують досягти основних параметрів якості життя східноєвропейських країн за тривалістю життя, медіанними параметрами рівня життя, рівнем декларованої зайнятості, ступенем диференціації доходів, мірою безпечності середовища (природного, економічного, правового, соціального, інформаційного), результатами зовнішньої міграції.

Не буду аналізувати всі позиції, але зупинюся лише на деяких з них. У Стратегії планується до 2030 р. забезпечити українцям досягнення тривалості життя європейців. Сьогодні, згідно зі зведеною таблицею Світового банку «Очікувана тривалість життя в країнах в 1960-2019 рр. (при народженні)», у більшості європейських країн тривалість життя перевищує 80 років. Український показник нині – 71,8 рік. Такий показник був зафіксований в Австрії, Великобританії, Німеччині, Франції, інших країнах в 1980 р. Вісімдесятирічна тривалість життя громадян там була досягнута в 2009-2010 рр. Таким чином, в Європі для збільшення тривалості життя на 10 років витрачено часу в три рази більше – мінімум 30 років. Глобальні аспекти стратегів не цікавлять, їм невямки, що, за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, через пандемію COVID-19 у 2019-2021 рр. середня тривалість життя у світі скоротилася з 72,8 років майже до 71 року. А припинення захворюваності не гарантовано.

Хотілося б знати, яким способом українські економісти-«новатори» планують поставити у Вітчизні десятирічний світовий рекорд? Проведуть масову заміну ДНК жителів, здійснять поголовне «чіпування»? І для досягнення решти обіцяних показників у повоєнній Україні будуть застосовані подібні методи? Чарівники!

Наведемо приклад ще одного з багатьох «ляпів» Стратегії. Після війни ставлять завдання відновити всі зруйновані підприємства. Але час йде, й технології застарівають. Необхідно з використанням допомоги зарубіжних партнерів будувати підприємства з сучасною прогресивною технологією, що відповідатимуть найзухвалішим очікуванням.

Цей документ широко обговорювався, знайшлися фахівці, які вказали на ці та інші недоліки. Академіки-розробники виправились: від швидкісної спроби зробити з українців надлюдей відмовились. Замінили відновлення зруйнованих підприємств сучасними. Якими? Пропонується розробка робочих планів, визначено загальні напрями розвитку, які є типовими для будь-якої промислово розвиненої держави. Розраховуємо на неминучу допомогу зарубіжжя. Але Стратегія так й іменується, щоб дати стратегічні шляхи вирішення, показати які наявні ресурси, географічне положення, комунікації привабливі для зарубіжних інвесторів, які гарантії ми можемо дати. Нічого цього в Стратегії немає, є лише загальний заклик. Відсутня стратегія підго-

товки та перепідготовки робітників і наукових кадрів, передусім, спеціалістів інформаційних технологій.

З метою забезпечення зайнятості та поповнення кваліфікованої робочої сили економічно і соціально, на наш погляд, виправданим буде розміщення в Україні зарубіжних підприємств і філій з їх робітниками. У зв'язку з цим одночасно підлягатиме відновленню і міська інфраструктура – житловий фонд, лікарні, заклади культури, підприємства з надання побутових та інших послуг. Зрозуміло, що в Україні досі ведеться війна, але думати про відновлення треба наперед. Зокрема й про те, хто і як все це робитиме в умовах породженого війною дефіциту робочої сили.

Вважаємо, що у числі перших потрібно створення великого поселення, можливо агломерації «Обитель Хмари», яким іменується двигун бізнес-моделей на базі штучного інтелекту. Це має бути науковий центр, де зосередяться значні сили фахівців у таких сферах, як штучний інтелект, ядерна інженерія, квантова фізика, інших революційних напрямів науки. Спочатку до нього повинні бути запрошені великі зарубіжні вчені та практики, завезено відповідне обладнання. До часу виходу на самоокупність цього проєкту обов'язки фінансування і технічного забезпечення за відповідними домовленостями повинні взяти на себе зарубіжні держави з подальшим колективним використанням досягнутих результатів.

Україна займає низьке місце в рейтингу країн за загальним обсягом інвестицій у високотехнологічні компанії, чисельність «лідерів економіки знань» нижче відповідного їм середньосвітового обсягу інвестицій. Ми істотно відстаємо за кількістю лідерів креативних індустрій і високо цитованих вчених. Організаційно-стимулююча роль у вирішенні проблеми може бути відведена «Обителі Хмари».

Наближаючись до теми представленої роботи, хочу зазначити, що історично основне призначення права – попередження виникнення та відшкодування винним заподіяної шкоди. У Великобританії законом про злочини і суди 2013 р. передбачається використання так званих угод про відстрочку судового переслідування. Відповідно до такої угоди між прокурором і компанією, яка потрапила під підозру в скоєнні економічного злочину, компанія погоджується на низку умов, а представник звинувачення – на відкриття відстроченої кримінальної справи по передбачуваному злочину, даючи компанії таким чином можливість усунути порушення. Водночас під час дії відстрочки жодний інший орган влади не може висувати звинувачення проти цієї компанії за можливе вчинення того ж злочину.

Крім того, в країнах Європи доволі поширеною є корпоративна та адміністративна відповідальність за економічні злочини. Серед найпоширеніших

видів покарань, зокрема: обов'язкові громадські роботи, заборона на продовження підприємницької діяльності, великі грошові штрафи.

В Україні останніми роками проявилася тенденція зменшення випадків винесення судами вироків з мірою покарання позбавлення волі за рахунок призначення штрафів та застосування інших економічних заходів. У цих умовах кримінальне право значною мірою вступає в конкуренцію з іншими галузями права. У підприємницькій діяльності сферу дії кримінального права може істотно замінити право господарське, в якому в'язниця – міра, що застосовується у виняткових випадках. Також, на жаль, у фахівців господарського права оцінка тяжкості вчиненого правопорушення знаходиться поза межами їх інтересів.

Такий підхід дозволить внести корективи в кримінальний процес і використовувати практику Швейцарії, де більше 90% вироків виносяться не суддями, а прокурорами з відступом від принципу поділу влади. Згідно зі швейцарським законодавством, прокурори (в тому числі і Федеральна прокуратура) мають право засуджувати обвинувачених у тих чи інших справах до покарання у вигляді позбавлення волі строком до шести місяців, а також до виплати грошових штрафів. Крім того, прокуратура в Швейцарії може приймати рішення про накладення арешту на майнові активи в необмеженому обсязі, наприклад, для забезпечення виконання вироку в частині цивільного позову, а також для здійснення інших майнових стягнень. Швейцарський закон якщо в чому і обмежує прокурорів, то тільки у праві визначення ними тривалості термінів тюремного ув'язнення, але не виду правопорушення. Таким чином, обвинувач може винести своє прокурорське подання в рамках спрощеного судочинства не тільки за дрібними проступками, злочинами і правопорушеннями, але й у справах, пов'язаних з тяжкими злочинами, у разі якщо він (сам прокурор!) вважатиме, що в законодавстві передбачено достатньо видів покарань, цілком здатних виявитися «адекватними» для покарання та відновлення порушених даним злочином прав. Система переговорів і досудового врегулювання між підприємцем і прокурором існує у Великобританії, Італії, Норвегії. В результаті, якщо бізнесмен визнає свою провину, він погоджується виплатити певну суму компенсації, а також виконати низку інших умов. Утім, на відміну від Швейцарії, в цих країнах така угода потім передається до суду для її затвердження.

На відміну від кримінального, господарське право засноване на договорі, що передбачає взаємну зацікавленість сторін в ефективному його виконанні. Звідси випливають широкі можливості для попередження конфліктів і раціонального вирішення конфліктів у разі їх виникнення.

В Італії, наприклад, у вересні-грудні 2009 р. Уряд оголосив амністію, і тисячі італійців, не тільки чиновників, погодилися задекларувати раніше приховані доходи в сумі 95 (!) млрд євро під оподаткування в розмірі 5% з отриманого

доходу, що склало майже 5 млрд євро. Амністію було продовжено до травня 2010 р., але з наростанням відсотка оподаткування. Ставка під 6% оподаткування діяла до 1 березня. Ті ж, хто чекав квітня, мали заплатити вже 7% податку з доходу. А після цього терміну стосовно правопорушників передбачалось накладання штрафів і притягнення до кримінальної відповідальності.

Подібна практика існує і в інших країнах – Франції, Великобританії, Німеччині, Португалії, Бельгії, Австралії, Індії, Малайзії, Аргентині, Бразилії, Мексиці. На жаль, в Україні така практика поширення не отримала.

Розглянемо й інший аспект. Нині розширюється практика заміни судами у вироках щодо позбавлення волі, як покарання за багатомільйонні економічні злочини, на умовну міру покарання у разі погашення винним заподіяної шкоди. У країнах Європи вирок з економічних і фінансових злочинів з реальними термінами ув'язнення становлять невеликий відсоток від загальної кількості. Абсолютним рекордсменом в цьому випадку є Франція. Так, за даними французького Міністерства юстиції, лише 1% від загальної кількості вироків, що виносяться в країні, пов'язаний зі злочинами у сфері підприємництва.

Але чи потрібно здійснювати розгляд всіх правопорушень у межах кримінального права? Чому не можна в статуті господарського підприємства прямо передбачити, що в разі заподіяння будь-якої шкоди його засновником, відшкодування здійснюється за рахунок його активів?

Якщо винний є єдиним власником бізнес-структури, її активи повинні бути беззастережно звернені на відшкодування заподіяної шкоди. Складнішою є ситуація, якщо винний у вчиненні правопорушення є її співвласником. Законодавці Нідерландів, Люксембургу, Данії, Швеції, Франції та Португалії передбачили можливість накладення на комерційні організації корпоративних штрафів, у рамках яких юридична особа притягується до кримінальної відповідальності.

З метою підвищення взаємоконтролю і скорочення судової тяганини з неминучими витратами доцільно розглянути питання про регламентацію в статуті компанії загального страхового фонду для відповідних виплат на відшкодування шкоди та штрафи.

Отже, невирішених проблем багато. Практика вимагає внесення своєчасних корективів до чинного законодавства. За час дії Господарського кодексу України для його вдосконалення було прийнято близько 150 законодавчих актів. У багатьох містилося по 2-5 новацій. Настільки значна рухливість правового поля пояснюється не тільки змінами економічної політики, але чималою мірою й недоліками в прогнозуванні та оцінці ситуації когортою вчених. Ця проблематика є темою окремого дослідження.

Втім дається взнаки й недостатній професіоналізм вітчизняних законодавців. Далеко не всі народні депутати України мають достатню підготовку для

ефективної участі в законодавчому процесі. Звіти народних депутатів України перед виборцями є нечастим явищем після виборів, виборці звертаються до них з пропозиціями про вдосконалення законодавства у небагатьох випадках.

Тому, щоби виключити серйозні похибки в роботі складу народних депутатів України - членів партії «Слуга народу», після обрання, Президент України В. Зеленський першим заходом організував їх навчання. Воно відбувалось сім днів у форматі лекцій, також були передбачені індивідуальна робота, робота в групах і домашні завдання. За цей час новообраним народним депутатам допомогли навчитися технологіям політичного процесу та зорієнтуватися в роботі секторальних напрямів економіки. Але очевидно, що навіть за найнапруженіший тиждень навчання всіх знань і навичок набути неможливо.

Звісно, є критерії, норми, правила, приписи, вимоги – єдині для всіх громадян у звичайному поточному житті. Однак є й чимало специфічних форм діяльності, якою займається, нехай навіть велике, але обмежене коло людей. Водночас життя триває, і воно є багатоваріантним і мінливим, воно вимагає своєчасного реагування на стимули та антистимули, що періодично виникають. Виникають нові проблеми та складнощі, тому бувають потрібні непередбачені раніше невідкладні рішення. З огляду на низку причин їх складно відстежувати своєчасно. Проект закону зазвичай розглядається Верховною Радою України не менше шести місяців, коригування закону за існуючих процедур вимагає ще більш значних витрат часу. А час, як відомо, – гроші, з усіма наслідками, що випливають.

Середньостатистичний правозастосовник інтелектуально не встигає за змінами у законодавстві. Аналіз понад 90 інструментів відомчого регулювання в Україні виявив, що майже половина з них не має необхідного функціоналу щодо захисту інтересів держави та суспільства, вони є застарілими або дублюючими і повинні бути скасовані. Про це повідомила віце-прем'єр міністр і міністр економіки України Юлія Свириденко [2].

Не буду намагатися в цій статті охопити весь комплекс проблем. Але, на наш погляд, варто обміркувати таке питання: чому не можна всю подальшу роботу з удосконалення господарського законодавства, що нині розглядається, за необхідності – кардинального реформування, передати в руки його користувачів?

Суспільство і бізнес мають бути відкритими для ідей. Хотілося б в порядку експерименту дозволити суб'єктам господарських відносин здійснювати регулювання певної частини таких відносин за виробленими ними самими правилами, а не за готовими приписами, ухваленими законодавцем. Вирішення такого завдання є багатоваріантним. Один із них – визнати допустимим прийняття спеціальних нормативних актів, що регулюють господарську діяльність, зібраним для цієї мети з'їздом уповноважених представників

суб'єктів виробничої та підприємницької діяльності. Організацію з'їзду, порядок виборів делегатів могла б взяти на себе одна з наявних в Україні професійних спілок. Нехай би, дотримуючись вимог державної та громадської безпеки, поважаючи права і свободи громадян, з метою розвитку господарського законодавства вони розробили та ухвалили Статут господарської (підприємницької) діяльності й швидко, без перешкод його застосовували. За необхідності його вдосконалення, своєчасно, за участю науковців вони могли би коригувати цей документ, не допускаючи, як це практикується зараз, тривалого збереження дії норм, що виявилися недієвими. Також можна було б передбачити й оскарження рішень з'їзду в спрощеному судовому порядку. Перевага такого рішення полягає в тому, що рука того, хто застосовує прийняті норми, – «на пульсі», виконавець кровно зацікавлений у результаті, відсутня плутанина в нормах і тяганина, що нерідко спостерігається під час проходження проєктів законів у Парламенті України. Таким чином нарешті з'явиться можливість бачити реального автора проєкту нормативного акта і співпрацювати з ним. І, з урахуванням результатів діяльності його компанії та внеску в загальну справу, оцінювати потенційну значущість новації. Одночасно виникне ефективний механізм оцінки численних наукових досліджень, що продукуються сьогодні, у частині вдосконалення чинного законодавства, які часто не мають ані практичної, ані теоретичної користі.

Така «революція» є відносною. За оцінками фахівців, в реальності вже дві третини економічної діяльності здійснюється в режимі саморегулювання. Більше того, самі закони обростають безліччю практичних доповнень, без яких вони нерідко позбавлені сенсу. Досить згадати так звані «італійські страйки», що мали популярність, коли, наприклад, диспетчери аеропорту стали пунктуально виконувати встановлені правила – в результаті польоти довелося призупинити.

Як обґрунтування вищенаведених думок можна також навести непряме підтвердження із зарубіжної практики. Єдиний торговий кодекс США допускає аргументацію, засновану на «доброму сумлінні», «комерційній розумності», «фактичній чесності в поведінці або угоді», «на дотриманні розумної комерційної чесності у здійсненні торгових угод». У кожному з таких випадків повноваження щодо ухвалення остаточного рішення в спорі належить суду. Американські юристи, і насамперед судді, не прагнуть однаково тлумачити нормативний матеріал, але висувають на перший план «розумний інтерес», «дійсну мету» тощо. У Великобританії на сьогодні у суді найчастіше береться до уваги принцип «економічної реальності», суть якого в тому, щоб розглядати кожен випадок індивідуально.

Статути та порівнянні до них документи є в більшості великих компаній і на непоодиноких підприємствах. Вони регулюють не лише внутрішньогосподарські відносини, а й діяльність зовнішньоекономічну. Пропонується

підняти рівень вагомості цих документів, поширивши їх вплив на організацію господарської діяльності в цілому.

Розвиваючи вище наведену ідею про господарське саморегулювання через створення та діяльність з'їзду, зазначу, що невід'ємним партнером підприємців в організації та діяльності з'їзду має бути Союз споживачів, необхідність масштабного формування якого необґрунтовано ігнорується в Україні. Доводити роль і значення інтересів споживачів у функціонуванні ринку й організації господарської діяльності в цілому, необхідності немає. Проте сьогодні реальні інтереси споживача знаходяться ніби на другому плані. Значною мірою вони нав'язуються йому виробником, виходячи з його економічних інтересів. Звідси неекономна економіка в плані витрачання ресурсів, вирішення соціальних, екологічних та інших проблем. Хочеться сподіватися, що подібний запропонований організаційний тандем виробника і споживача дозволить з часом усунути наявні диспропорції.

Делегатами з'їзду можуть бути представники зарубіжних компаній і організацій, що мають господарські та економічні зв'язки з українськими суб'єктами господарювання. Питання про наділення їх правом вирішального чи дорадчого голосу має вирішуватися з'їздом.

З'їзд має бути постійно діючим органом та періодично скликатися для вирішення життєво важливих питань, що виникли. Він вироблятиме і затверджуватиме стратегію регулювання господарської діяльності, створюватиме спеціальний орган для розробки, із залученням кваліфікованих вчених, проєктів відповідних основоположних нормативних актів, які розглядає і приймає.

У положеннях Статуту доцільно забезпечити нормативну єдність господарського права та процесу. У далекому минулому саме процесуальному праву належала провідна та систематизуюча роль у правовому розвитку. Нині його вплив не менший, але досліджений недостатньо.

На відміну від Господарського кодексу, Статут може включати норми інших галузей права, що відносяться до регулювання господарської діяльності, у тому числі кримінального права. Тим самим буде ліквідована наявна «чехарда» законів, конфліктів теоретиків з приводу сфер правового регулювання, що нині підтримуються високопоставленими чиновниками. Користувач правових норм звільниться від неприємної роботи пошуку правового обґрунтування господарського рішення під час підготовки його у лабіринті наявних численних законодавчих актів. Своєю чергою, полегшиться завдання забезпечення єдності нормативного регулювання господарської діяльності, усунення неузгодженості різного роду норм.

Виходячи за рамки господарського права, пропонуємо в Статуті закріпити механізм протидії «епідемії сірих зарплат», за допомогою яких олігархічні клани й інші представники бізнес-структур уникають сплати податків, зри-

ваючи поповнення держбюджету. Соромно, коли мінімальна погодинна оплата праці в Україні через здійснювані махінації практично в 26 разів менше, аніж в економічно розвинених країнах. Адже «жебрак-працівник» не дасть високої продуктивності праці, не піклуватиметься про підвищення добробуту суспільства. На наш погляд, давно необхідно розробити науково обґрунтовані диференційовані нормативи відрахувань від прибутку господарюючих суб'єктів не тільки до бюджету, але й до фонду заробітної плати. Розмір зарплати доцільно коригувати з урахуванням фінансових результатів діяльності підприємства. Вона може бути вище ставки за наявності прибутку, але і знижуватися у разі збиткової діяльності. Потрібна розробка механізму наочної оцінки працівниками формування їхньої зарплати. Грамотних консультантів для цієї роботи вони знайдуть. Вважаю, що такий підхід мотивуватиме кожного брати участь в оцінці ефективності господарювання, створить вагому перешкоду порушенням прав працюючих, корупції та іншим правопорушенням з боку суб'єктів господарювання.

Представництво на з'їзді делегатів від широких верств господарників і споживачів дозволить врахувати всі інтереси, знизити ризик «захоплення влади» та користуватись розумним лобіюванням. Розгляд протестів щодо прийнятих з'їздом нормативних актів, як думається, допустимо віднести до компетенції Верховної Ради України.

Запропонований проєкт орієнтований на кардинальну зміну порядку нормування господарських відносин. Передбачаю опозицію у середовищі фахівців – мовляв, треба вносити зміни до Конституції України, такому механізму немає аналогів у зарубіжному законодавстві та міжнародному праві. Але якщо ми хочемо здійснити практичну реалізацію проголошеного Конституцією України постулату «єдиним джерелом влади в Україні є народ», таке починання може розглядатись як реалістичне.

Як крайній захід, можливо допустити варіант, коли повноваження з'їзду промисловців і підприємців будуть обмежені тільки правом законодавчої ініціативи і внесення розроблених проєктів законів на розгляд Верховної Ради України. Тут вимушено роблю відступ від вище наведених пропозицій, бо знаю, наскільки важко у нас впровадити нові ініціативи.

Ще один напрям. Демократичний розвиток України та поточна війна вимагають вдосконалення системи управління в державі. У розвинених країнах проблема організації управління є першочерговою. Як стверджували аналітики Світового банку, національне багатство розвинених країн тільки на 5% відсотків складають природні ресурси, на 18% – матеріальний, виробничий капітал, а основне місце – близько 77% – займають знання та вміння ними розпоряджатися. Недарма Кондоліза Райс – екс-держсекретар США, не так вже давно вимагала: «У вас за 25 років відбулося три революції – власне здобуття незалежності, Помаранчева революція та Майдан-2014. Може, нарешті

пора починати керувати державою? Ми теж хочемо бачити Україну сильною і життєздатною. Але над цим має працювати українське керівництво».

У вирішенні цього завдання до стандартних заходів можна також додати нетрадиційні, використовуючи, зокрема, досвід Ізраїлю, де діє Рада старійшин. До неї входять всі колишні вищі чиновники і депутати, які працювали в системі державної влади. Вони щорічно готують публічні звіти про результати року, що пройшов, і про їхнє бачення перспектив розвитку країни у наступному році. Такій досвід свідчить, що на думку ізраїльтян, великі гроші, витрачені на підготовку та оплату праці кожного чиновника, поки він «набивав шишки», не дозволяють державі відмовитися від вже оплаченого податками населення державного досвіду. Крім того, це запобігає проявам самодурства з боку чинних посадовців.

На завершення представлення думок ще раз повторюю: передбачаю вельми критичну оцінку колегами запропонованих в цій роботі пропозицій. Формування вітчизняного права постійно супроводжується дискусіями про відповідність його передовим міжнародним зразкам. Переважна тенденція полягає у доцільності запозичення досвіду інших країн. Окрім заходів для обговорення і переконання у вірності такого підходу, іноді, залежно від обставин, деякі зарубіжні структури напряму наполягають на цьому. Час від часу здається, що в деяких питаннях Україна опиняється під надмірним тиском думок зарубіжних експертів, які не завжди добре обізнані з українськими політикою, правом і реальністю. Але почнемо ж ми колись «дивитися собі під ноги», оцінювати свій значний невикористаний потенціал і розробляти адекватні правові програми, аби забезпечити реалізацію прагнень до сталого розвитку нашої країни, безпеки та добробуту її громадян.

Список літератури

1. Все на выезд. Трудовая миграция из Украины бьет рекорд. 2023. URL: <http://ua1.com.ua/rus/publications/vse-na-vyezd-trudovaja-migratsija-iz-ukrainy-bet-rekord-45438.html>
2. Оздоровлюємо регуляторне поле для бізнесу: 49% інструментів регулювання Міністерства охорони здоров'я потребують скасування. *Урядовий портал*. 17.03.2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ozdorovliuemo-rehuliatorne-pole-dlia-biznesu-49-instrumentiv-rehuliuвання-ministerstva-okhorony-zdorovia-potrebuut-skasuvannia>.

КАРП'ЯК Марія / KARPIAK Maria,
*канд. екон. наук, старший науковий співробітник,
Державна установа «Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долишнього Національної академії наук України»,
м. Львів, Україна
orcid.org/0000-0003-2892-4806*

ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ В УМОВАХ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ

Анотація. Розглянуто проблематику збереження людського потенціалу як основного стратегічного ресурсу держави в умовах негативного впливу бойових дій і воєнної агресії Росії на демографічне становище України. Проаналізовано напрями міграційних потоків українських біженців, зокрема серед молоді, та аргументовано прогнози щодо економічних перспектив України й визначальної ролі демографічного чинника для її подальшого економічного майбутнього. Окреслено основні шляхи збереження людського потенціалу держави, а також його відтворення в умовах післявоєнного відновлення економіки.¹

Ключові слова: людський потенціал, демографічний чинник, економічна спроможність, регіональний розвиток, російська агресія.

PROBLEMS OF PRESERVING THE HUMAN POTENTIAL OF UKRAINE IN CONDITIONS OF THE MILITARY IMPACT

Abstract. The problem of preserving the human potential as the main strategic resource of the State in conditions of the negative impact of hostilities and military aggression of Russia on the demographic situation in Ukraine is considered in this paper. Directions of the migration flows of the Ukrainian refugees, in particular among young people, are analyzed and forecasts regarding the economic prospects of Ukraine and the determining role of the demographic factor for its further economic future are argued. The main ways to preserve the human potential of the State, as well as its reproduction in conditions of the post-war economic recovery, are outlined.

Keywords: human potential, demographic factor, economic capacity, regional development, Russian aggression.

Людський потенціал є основним стратегічним ресурсом будь-якої держави і найбільшим багатством нації. Сьогодні він є основою для зростання спроможності держави як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках, і в цілому – підґрунтям для соціально-економічного поступу суспільства.

Безпрецедентне вторгнення Росії в Україну і розгортання на території нашої держави повномасштабної війни призвело до миттєвих змін демографічного становища держави. Це спричинило відповідні наслідки для економіки, які будуть відчутні ще тривалий час. Тому пріоритетним завданням держави сьогодні є створення умов для збереження її людського потенціалу, формування можливостей для його відтворення, а також реалізація ефективного сценарію управління людським потенціалом як на національному, так і на регіональному рівнях.

З початку війни з території України виїхало більше 6 млн осіб. Приблизно 7,7 млн осіб були змушені покинути свої домівки і стали внутрішньо переміщеними особами. Відповідно, Україна втратила значний відсоток свого людського потенціалу, який надзвичайно потрібен для подальшої відбудови країни та відновлення її економічної спроможності.

Оскільки найбільш мобільною категорією населення є молодь, її зростаюча міграційна мобільність сьогодні є серйозною проблемою для майбутнього держави, адже саме молодь є її стратегічною цінністю. В Україні ж нині спостерігається катастрофічна ситуація щодо скорочення чисельності молоді внаслідок воєнних дій на території держави.

Колектив молодих вчених Державної установи «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України» здійснив аналітичне дослідження структури міграції української молоді, що дозволило виявити пріоритетні напрями її виїзду за кордон [1]. Як показують результати цього наукового пошуку, основними країнами міграції української молоді впродовж досліджуваного періоду були Польща, Німеччина, Франція та Італія. Серед них Польща стала головною країною прийому українських мігрантів. За даними опитування, 35,9% вітчизняної молоді обрали саме її.

Аналіз намірів української молоді щодо її перебування та подальшої діяльності за кордоном засвідчив таку ситуацію (рис. 1).

Найбільша кількість респондентів, а саме 34%, працюють за кордоном і не мають наміру повертатися в Україну. Майже половина з такої ж кількості осіб, а саме 17,7% респондентів, також працюють нині за кордоном, проте зазначили, що хочуть в подальшому повернутися в Україну і влаштувати тут своє життя.

Таким чином, порівняльний аналіз міграційних намірів респондентів виявив той факт, що більше 40% опитаних українських молодих людей не планує повертатися назад в Україну після навчання чи праці за кордоном. А це становить вагомий частку людського потенціалу країни. Відповідно, постає запитання: чи насправді українська молодь відчуває себе настільки конкурентоспроможною на іноземних ринках праці, чи є інша причина, яка обумовлює настільки високий рівень її закордонних орієнтацій.

Рис. 1. Наміри мігрантів щодо їх перебування та подальшої діяльності

Джерело: побудовано автором на основі [1].

Згідно з результатами дослідження, найбільший відсоток респондентів, зокрема майже половина опитаних, обирали фізичну, але різноманітну працю за кордоном. Це пов'язано передусім з тим, що пропозиція такого характеру праці на закордонному ринку є значною, й подібну роботу знайти там доволі легко (рис. 2).

Між тим, 21% респондентів обирають за кордоном розумову працю, а також таку, що вимагає прийняття власних рішень. Це пояснюють високі прагнення українців відкрити власний бізнес, зокрема у тій самій Польщі, до чого спонукає краща економічна ситуація, умови здійснення підприємницької діяльності та ін.

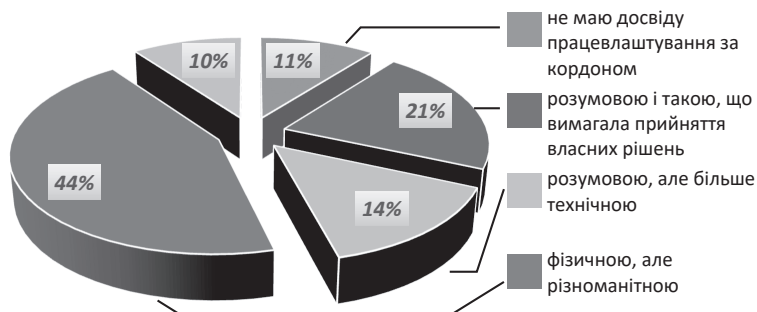

Рис. 2. Розподіл мігрантів за характером їхньої праці за кордоном
 Джерело: побудовано автором на основі [1].

У більшості випадків українські мігранти врегульовують свій статус перебування та працевлаштування відповідно до вимог місцевого законодавства країн реципієнтів. Як показує здійснене дослідження, 54,1% респондентів зазначили, що їхня праця була повністю офіційною з дотриманням усіх норм закону, а 12,9% відповіли, що, попри офіційне працевлаштування у приймаючій країні, були порушені деякі норми праці, зокрема право на відпустку, кількість робочих годин, рівень оплати праці та ін. Таким чином, загалом 67% опитаних мігрантів серед української молоді були офіційно влаштовані на роботу за кордоном (рис. 3).

Рис. 3. Розподіл мігрантів за статусом працевлаштування за кордоном
 Джерело: побудовано автором на основі [1].

Однак значна частина трудових мігрантів з України працює за кордоном без належних дозволів, тобто нелегально. Зокрема, такими є приблизно 23% опитаних. Серед них 15,4% зазначили, що попри те, що їхня праця була неофіційною, всі умови праці були дотримані роботодавцем. Натомість 6,7% респондентів відповіли, що були влаштовані на роботу за кордоном неофіційно і умови їхньої праці були з порушенням трудових норм.

Міграція української молоді, яка сьогодні отримує очевидні переваги, не відповідає національним інтересам України. Навчатися і працевлаштуватися за кордон виїжджає економічно активне населення найбільш працездатного віку. Причинами виїзду вони називають зменшення соціальної напруги та навантаження на ринок праці, зниження рівня безробіття, значного припливу валюти та фінансової допомоги близьким, в основному громадянам пенсійного віку, за своїм профілем. Така ситуація, безумовно, негативно впливає на людський потенціал України.

Якщо зробити певні припущення щодо економічних перспектив і визначальної ролі демографічного чинника для подальшого економічного майбутнього України, то можемо окреслити певні гіпотетичні сценарії, які будуть мати місце у коротко-, середньо- та довгостроковому періоді.

Відтак, еміграція 15% населення нашої держави зумовить різке скорочення як внутрішнього попиту, так і пропозиції робочої сили. Проте у короткостроковій перспективі демографічний чинник тут ще не відіграє визначальної ролі для економіки. У середньостроковій перспективі в умовах післявоєнної відбудови та відкриття можливості виїзду за кордон для чоловіків, може виникнути дефіцит робочої сили в окремих галузях, в першу чергу, в будівництві, що може сповільнити притік грантових коштів у вигляді грантів, дешевих кредитів та інвестицій [2].

У майбутньому, після того як в українській економіці завершиться етап відбудови і вона вийде на шлях поступового розвитку, людський капітал відіграватиме визначальну роль. Цілком реальною для України може стати небезпека виїзду молодого населення з метою отримання освіти та подальшого працевлаштування і проживання за кордоном або через страх чергового повторення воєнної агресії з боку Росії. Отже, у подальшому може відбуватися постійний відтік населення з нашої країни, що призведе до змін у його віковій структурі, старіння нації та зменшення частки людей з вищою освітою. Таким чином, у довгостроковій перспективі, а саме у масштабі декількох десятиліть, демографічний чинник може стати визначальним для розвитку економіки нашої держави.

Окрім втрати людського потенціалу, виникає й ще одна проблема, з якою зіткнеться Україна вже у найближчому майбутньому. Це масова рееміграція в обставинах, коли країна не матиме можливості забезпечити людей роботою

та достатнім доходом, а у випадку повернення біженців на територію, яка значно постраждала від наслідків бойових дій, вочевидь, і житлом.

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що сьогодні в Україні категорії людський капітал і людський розвиток є взаємозалежними та доповнюючими детермінантами, які тісно корелюють між собою, змушені функціонувати у системі координат військово-економічних відносин. Таким чином, сучасна економічна політика держави вимагає посилення заходів не тільки військово-економічного, але й передусім соціально-культурного та морально-етичного розвитку людського капіталу всередині країни, зокрема ефективного стратегічного управління ним у процесах формування пріоритетів зовнішньоекономічної діяльності та євроатлантичної перспективи.

Список літератури

1. Біль М.М., Мульска О.П., Бараняк І.Є., Махонюк О.В., Карп'як М.О. Оцінювання впливу міграційної мобільності молоді на людський потенціал Карпатського регіону: електронне наукове видання. НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України». Львів, 2021. 67 с.
2. Маліброда С.Б., Чернобай Л.І., Єсиркепова А.М. Демографічні виклики довгострокового розвитку України. *Управління економічними процесами на макро- і мікрорівні: проблеми та перспективи вирішення*: матеріали V Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції молодих учених (25-26 травня 2022 р.). Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2022. URL: <http://pnu.ua/conferencelink>

ПАНЬКОВА Оксана / PANKOVA Oksana,

*канд. соц. наук, доцент, провідний науковий співробітник,
Інститут економіки промисловості Національної академії наук України,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-2003-8415*

КРАСУЛІНА Яніна / KRASULINA Yanina,

*провідний інженер,
Інститут економіки промисловості Національної академії наук України,
м. Київ, Україна*

ОСНОВНІ ЗМІНИ У ТРУДОВОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ В УМОВАХ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ: КОНТЕКСТ ЗАХИЩЕНОСТІ ПРАВ ПРАЦЮЮЧИХ

Анотація. На підґрунті аналізу трансформацій трудового законодавства України в умовах мілітарного впливу окреслено основні зміни, які відбулися у вітчизняній системі соціально-трудових відносин. Розкрито особливості трудових відносин, порівняно нові норми відносно прав роботодавців і працівників в умовах воєнного стану. Виявлено ключові проблеми, що посилюють незахищеність прав працюючих, зокрема, щодо компенсації наслідків призупинення дії трудового договору для працівників, запропоновано шляхи їх розв'язання.

Ключові слова: трудове законодавство України, мілітарний вплив, права роботодавців і працівників в умовах воєнного стану, трудовий договір.

MAIN CHANGES IN THE SYSTEM OF THE LABOR LEGISLATION OF UKRAINE UNDER THE MILITARY IMPACT: THE CONTEXT OF PROTECTION OF EMPLOYEE'S RIGHTS

Abstract. The paper outlines the main changes that took place in the national system of social and labour relations in conditions of military influence on the basis of analysis of changes in the Ukrainian labour legislation system. The specific features of the labour relations are revealed, and new norms on protection of the rights of employers and employees under the martial law are compared. The key problems hindering the protection of the employees' rights are identified, in particular – those regarding the compensation for the

consequences of the suspension of the employment contract. Means of solving these problems are proposed.

Keywords: system of the labour legislation of Ukraine, military impact, rights of employers and employees under the martial law, labour contract.

Повномасштабне російське вторгнення на територію України, запровадження воєнного стану та активні бойові дії змінюють звичний порядок речей. Війна призвела до значних руйнувань і втрат, підвищила ризики невизначеності, створивши бар'єри для вільного руху факторів виробництва, у т.ч. робочої сили, зруйнувала життя багатьох людей, території, виробництва, інститути ринку праці тощо. Фізичні втрати людського капіталу, кадрового потенціалу та виробничих активів, зростання рівня безробіття, дискримінація на робочому місці, у т.ч. по відношенню до молоді, значні дисбаланси між попитом і пропозицією робочої сили, масове збідніння, проблеми з логістикою та невизначеність майбутнього [1] – це неповний перелік маркерів мілітарного впливу на життєдіяльність українського населення, на вітчизняний ринок праці та зайнятості.

Значного мілітарного впливу зазнала також і вітчизняна система соціально-трудова відносин, трудове законодавство. Тимчасове обмеження соціально-економічних прав людини в стані війни є цілком обґрунтованим і не викликає заперечень. Проте у демократичній державі не повинні бути створені умови, за яких реалізація того чи іншого права буде неможлива. Ключові зміни до трудового законодавства України було внесено Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 № 2136-IX (далі – Закон). Він визначає особливості трудових відносин працівників усіх підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, виду діяльності та галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором, що укладається з фізичною особою. Цим Законом, зокрема, передбачено для роботодавців:

- можливість укласти строкові трудові договори з новими працівниками на період дії воєнного стану або на період заміщення тимчасово відсутнього працівника;

- переведення працівника на період дії воєнного стану на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором, без його згоди (за винятком переведення на роботу в іншу місцевість, де тривають активні бойові дії);

- звільнення працівника в період його тимчасової непрацездатності або відпустки (крім відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами та відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку) з першого дня після завершення непрацездатності або відпустки;

- встановлення п'ятиденного або шестиденного робочого тижня, за рішенням військового командування разом із військовими адміністраціями;
- встановлення часу початку та закінчення щоденної роботи (зміни);
- звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання щодо строків оплати праці, якщо порушення сталося внаслідок ведення бойових дій або дії інших обставин непереборної сили. Строк виплати заробітної плати може бути відтермінований до моменту відновлення діяльності підприємства. Водночас звільнення роботодавця від відповідальності за несвоєчасну оплату праці не звільняє його від обов'язку виплати заробітної плати;
- протягом воєнного стану роботодавець має право відмовити працівнику у наданні будь-якого виду відпустки (крім відпустки у зв'язку вагітністю та пологами та відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку), якщо такий працівник залучений до виконання робіт на об'єктах критичної інфраструктури. До того ж, роботодавець має права протягом періоду дії воєнного стану на прохання працівника надавати йому відпустку без збереження заробітної плати без обмеження строку, встановленого частиною першою статті 26 Закону України «Про відпустки».

На період дії правового режиму воєнного стану Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 р. № 2136-IX (далі – Закон) зі змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 01.07.2022 р. № 2352-IX, а також інші нормативно-правові та законодавчі норми, прийняті в умовах воєнного стану, обмежують певні конституційні права і свободи громадян. Для працівників:

- надається можливість розірвати трудовий договір за власною ініціативою у строк, зазначений у заяві, тобто без двотижневого терміну попередження (за винятком примусового залучення до суспільно корисних робіт або на об'єктах критичної інфраструктури) за умов активних бойових дій на території місцезнаходження роботи;

- на період воєнного стану дозволяється застосування праці жінок (крім вагітних жінок і жінок, які мають дитину віком до одного року) за їхньою згодою на важких роботах і на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах.

Отже, в умовах мілітарного впливу для роботодавців певною мірою розширився спектр прийняття рішень і маневрування у зв'язку з бойовими діями і воєнним станом, посилилася державна підтримка, збільшилися повноваження в регулюванні процесів (у т.ч. договірних) на виробничому рівні, для працівників – зміни певною мірою спрямовані на безпеку, проте обмежень зазнали трудові та соціальні права.

Зміни в трудовому законодавстві в умовах воєнного стану обумовлені також тим, що у квітні 2022 р. був прийнятий Закон України «Про внесення

змін до деяких законів України щодо функціонування сфер зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття під час дії воєнного стану» від 21.04.2022 р. № 2220-IX, а у липні 2022 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» від 01.07.2022 р. № 2352-IX, який змінив певні положення зазначеного раніше Закону, а також положення Кодексу законів про працю України. Вже у вересні 2022 р. були прийняті зміни до Закону України «Про зайнятість населення», що регламентовано Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування служби зайнятості, соціального страхування на випадок безробіття, сприяння продуктивній зайнятості населення, у тому числі молоді, та впровадження нових активних програм на ринку праці» від 21.09.2022 р. № 2622-IX. Останній містить статтю 29 «Розширення можливостей для підвищення конкурентоспроможності молоді».

Аналіз трансформацій трудового законодавства в умовах воєнного стану дозволяє окреслити основні зміни, які відбулися [2]. Основними є такі (не повний перелік):

1. Порядок переведення працівника та зміна істотних умов праці. Під час воєнного стану роботодавець має право перевести працівника на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором, без його згоди (крім переведення на роботу в іншу місцевість, на території якої тривають активні бойові дії), якщо така робота не протипоказана працівникові за станом здоров'я, лише для відвернення або ліквідації наслідків бойових дій, а також інших обставин, що становлять або можуть становити загрозу життю чи нормальним життєвим умовам людей. Оплата праці у такому випадку повинна бути не нижче за середню заробітну плату за попереднім місцем роботи. Важливо, що у період дії воєнного стану повідомлення працівника про зміну істотних умов праці та зміну умов оплати праці, передбачених Кодексом законів про працю України (далі – КЗпП) (працівник мав бути повідомлений не пізніше як за 2 місяці до запровадження таких змін), здійснюється не пізніше, ніж як було передбачено до часу запровадження таких умов.

2. Обмін документами, організація кадрового діловодства та архівне зберігання кадрових документів у роботодавця. У період дії воєнного стану порядок організації діловодства з питань трудових відносин, оформлення і ведення трудових книжок та архівного зберігання відповідних документів у районах активних бойових дій визначається роботодавцем самостійно, за умови забезпечення ведення достовірного обліку виконуваної працівником роботи та обліку витрат на оплату праці. Під час воєнного стану сторони трудового договору можуть домовитися про альтернативні способи створення, пересилання і зберігання наказів (розпоряджень) роботодавця, повідомлень та інших документів з питань трудових відносин і про будь-який

інший доступний спосіб електронної комунікації, який обрано за згодою між роботодавцем і працівником.

3. Порядок розірвання трудового договору. Деяких змін на час дії воєнного стану зазнав і порядок припинення трудових відносин. Зокрема, у зв'язку з веденням бойових дій у районах, де розташоване підприємство або установа або організація, та існування загрози для життя і здоров'я працівника, він може розірвати трудовий договір за власною ініціативою у строк, зазначений в його заяві (крім випадків примусового залучення до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану, залучення до виконання робіт на об'єктах критичної інфраструктури). Під час дії правового режиму воєнного стану допускається звільнення працівника з ініціативи роботодавця у період тимчасової непрацездатності працівника, а також у період перебування працівника у відпустці (крім відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами та відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку). Впродовж воєнного стану не застосовуються норми КЗпП щодо розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця за попередньою згодою профспілкової організації. Крім цього, було запроваджено нову підставу розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця – неможливість забезпечення працівника роботою, визначеною трудовим договором, у зв'язку із знищенням (відсутністю) виробничих, організаційних і технічних умов, засобів виробництва або майна роботодавця внаслідок бойових дій. Обов'язковою умовою для звільнення за цією підставою має бути обґрунтована неможливість забезпечувати працівника роботою, визначеною трудовим договором. Розірвання договору проводиться лише в тому випадку, якщо неможливо перевести працівника за його згодою на іншу роботу. До того ж, 23.02.2023 р. Верховна Рада України ухвалила за основу законопроект реєстр. № 7731 «Про внесення змін до статті 41 Кодексу законів про працю України щодо встановлення додаткової підстави розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця». Такою підставою вважається «вчинення працівником, який працює на об'єктах державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави та/або об'єктах критичної інфраструктури, дій або його бездіяльності, які безсумнівно можуть відноситись до сприяння державі-агресору».

4. Призупинення дії трудового договору. Для спрощення регулювання трудових відносин на період воєнного стану до трудового законодавства введено нову норму «призупинення дії трудового договору» – це тимчасове припинення роботодавцем забезпечення працівника роботою і тимчасове припинення працівником виконання роботи за укладеним трудовим договором у зв'язку із збройною агресією проти України, що виключає можливість обох сторін трудових відносин виконувати обов'язки, передбачені трудовим договором. Саме ця норма стала новелою воєнного стану,

як своєрідна «вимушена перерва» у трудових відносинах. Призупинення дії трудового договору не тягне за собою припинення трудових відносин, а відшкодування заробітної плати, гарантійних і компенсаційних виплат працівникам за час призупинення дії трудового договору у повному обсязі покладається на державу, що здійснює збройну агресію проти України [5]. Максимальний строк такого призупинення – період воєнного стану з можливістю дострокового скасування призупинення та попередження про це у десятиденний строк. Становище працівників в умовах призупинення трудового договору є однозначно незахищеним.

Офіційна позиція Мінекономіки України зводиться до того, що під час призупинення дії трудового договору Єдиний соціальний внесок (далі – ЄСВ) не сплачується, оскільки роботодавцем не здійснюється виплата заробітної плати та відсутня база для його нарахування. Мінекономіки вважає, що відшкодування несплаченого ЄСВ має здійснюватися за рахунок держави-агресора, однак це питання законом не врегульовано [3]. Це означає обмеження доступу працівника до допомоги в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування через зменшення страхового стажу у разі призначення пенсії за віком і виплати допомоги з тимчасової непрацездатності, ймовірність настання якої значно збільшується у зв'язку з воєнними діями.

Кабінет Міністрів України затвердив новий Порядок надання допомоги по частковому безробіттю. З 07.05.2022 р. діють норми Закону України № 2220, якими передбачено введення нових правил отримання допомоги з безробіття через війну, а також розширення підстав для отримання допомоги з часткового безробіття під час війни [6], чітко визначено умови, коли така допомога не надається. До того ж з 09.03.2023р. набрала чинності урядова постанова від 03.03.2023 р. № 188 «Про внесення змін до Порядку надання допомоги по частковому безробіттю». Зазначений Порядок узгоджено із чинним Законом «Про зайнятість населення».

Отже, в умовах мілітарного впливу прийняті з 2022 р. законодавчі норми відповідно до умов воєнного стану в Україні певним чином зменшили адміністративне навантаження на підприємницьку діяльність, для вітчизняних роботодавців розширився спектр прийняття рішень і маневрування в умовах руйнівних втрат і обмежень, посилилася державна підтримка їх діяльності. Війна зумовила потребу у запровадженні більшої гнучкості у регулюванні трудових відносин, відбулися зміни в договірному режимі їх регулювання. З одного боку, внесені зміни суттєво обмежують трудові права працівників (запровадження можливості збільшення тривалості робочого часу на критичній інфраструктурі, розширено перелік підстав для звільнення працівника з ініціативи роботодавця, змінено підходи у регулюванні права на відпустки, не визначено механізм компенсації наслідків призупинення

дії трудового договору для працівників в умовах воєнного стану тощо), з іншого боку – такі зміни необхідні для гарантування функціонування економіки та забезпечення робочими місцями в умовах повномасштабної війни. Проте прийняті правові норми потребують перегляду, особливо ті, що стосуються прав працівників, бо війна триває вже другий рік, й мілітарний вплив не зменшився.

Хоча впровадження законодавчих норм про можливість призупинення дії трудового договору є актуальним, проте вони грубо порушують конституційні права працівників на соціальний захист (ст. 46), які не обмежено на період дії воєнного стану, а також протирічать зобов'язанням, взятим Україною при ратифікації конвенції Міжнародної організації праці № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення. Працівник, з яким призупинено дію трудового договору, вважається зайнятим і не може отримати статус безробітного та допомогу по безробіттю. Тому слушною є позиція І. Новак, яка стверджує, що «з економічної точки зору припинення дії трудового договору без розірвання трудових відносин є легалізацією прихованого безробіття, яке гальмуватиме структурні трансформації, критично важливі для нашої країни на етапі повоєнного відновлення економіки» [4]. Водночас не вистачає законодавчої норми про те, що «Працівник також має право скасувати призупинення дії трудового договору. У разі надходження письмової заяви від працівника про скасування призупинення дії трудового договору, роботодавець – у разі наявності для цього можливості – повинен забезпечити працівника робочим місцем» протягом 10 календарних днів [5].

Забезпечення ефективного використання допомоги по частковому безробіттю для компенсації наслідків призупинення дії трудового договору в умовах воєнного стану потребує орієнтації національної моделі державної підтримки підприємств на збереження робочих місць і захист зайнятості задля запобігання поширення прихованого безробіття. Тому потрібно розширити перелік інструментів державної підтримки підприємств та захисту зайнятості в умовах воєнного стану, визначивши механізм збереження робочих місць.

Важливим є внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (ст. 24), щодо включення до страхового стажу при обчисленні пенсії періоду отримання допомоги по частковому безробіттю на час призупинення дії трудового договору у зв'язку з військовою агресією проти України [4].

Уряду України доцільно ініціювати перед Європейською Комісією питання про надання Україні статусу бенефіціара Європейського інструменту тимчасової підтримки для зменшення ризиків безробіття в надзвичайних ситуаціях (SURE).

Список літератури

1. Пищуліна О., Маркевич К. Ринок праці в умовах війни: основні тенденції та напрями стабілізації: аналітична записка. К.: Центр Разумкова, 2022. 21 с. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf>
2. Ященко Т., Токарчук І. Трудові відносини під час війни. 2023. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/215139_trudov-vdnosini-pd-chas-vyni-top-5-zmn
3. Коментар Мінекономіки до Закону України від 15.03.2022 № 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». *Офіційний сайт Міністерства економіки України*. 2023. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=7ca63edc-a033-4a4e-a29b-9157cb5a69a2&title=KomentarMinekonomikiDoZakonuUkrainiVid15-Bereznia2022-R-2136-ikhproOrganizatsiiuTrudovikhVidnosinVUmovakhVonnogoStanu>
4. Новак І.М. Захист зайнятості в умовах воєнного стану. *Вісник економічної науки України*. 2022. №1 (42). С. 205–208. [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1\(42\).205-208](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1(42).205-208)
5. Менджул М.В., Калько А.І. Окремі проблеми реалізації права на працю в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 168–174. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.05.30>
6. Про порядок щодо отримання допомоги по частковому безробіттю під час війни. *Дебет-Кредит*. 24.06.2022. URL: <https://news.dtk.ua/labor/labor-relations/76990-z-24-cervnya-dije-span-classsnippetporyadokspan-shhodo-otrimannya-span-classsnippetdopomogispan-span-classsnippetpospan-span-classsnippetcastkovomuspan-span-classsnippetbezrobittiyuspan-pid-cas-viin>

КАСПЕРОВИЧ Олександр / KASPEROVYCH Olexandr,

молодший науковий співробітник,

Інститут економіки промисловості Національної академії наук України,

м. Київ, Україна

orcid.org/0000-0003-1169-9681

ОСНОВНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НОВИХ ФОРМ ЗАЙНЯТОСТІ В УМОВАХ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ НА СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВУ СФЕРУ УКРАЇНИ

Анотація. Проаналізовано основні зміни в системі соціально-трудоких відносин та нових форм зайнятості, що виникають в умовах розвитку цифрової/мережевої/платформної економіки. Виявлено ключові проблеми та виклики, які генерує поширення нових форм зайнятості для системи нормативно-правового регулювання соціально-трудоної сфери, та запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: цифрова/мережева/платформна економіка, нормативно-правове регулювання, нові форми зайнятості, соціально-трудова сфера, мілітарний вплив.

MAIN DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF THE SYSTEM OF NORMATIVE AND LEGAL REGULATION OF NEW FORMS OF EMPLOYMENT UNDER THE MILITARY IMPACT ON THE SOCIAL AND LABOUR SPHERES OF UKRAINE

Abstract. The paper deals with the main changes in the system of social and labour relations and new forms of employment arising under the influence of the digital/network/platform economy. The key problems and challenges generated by the spread of new forms of employment for the regulatory system of the social and labour spheres are identified. The main ways to solve these problems are proposed.

Keywords: digital/network/platform economy, legal regulation, new forms of employment, social and labour spheres, military impact.

В умовах цифровізації та мережизації формується принципово новий тип соціально-трудових відносин та виникають нові форми зайнятості – дистанційна, часткова, платформна, е-підприємництво та інші, які можна трактувати як певні форми самозайнятості. В їх основі – можливості, які надає учасникам ринку праці використання ними сучасних інформаційно-комунікаційних, цифрових та мережевих технологій. Ключова ознака нової системи соціально-трудових відносин і форм зайнятості в цифровій/мережевій/платформній економіці полягає в тому, що на зміну сталості, довгостроковості, формалізованості традиційних соціально-трудових відносин та традиційним трудовим колективам (як важливим складовим традиційної економіки) приходять нестабільні, ситуативні, короткострокові, неформальні відносини та тимчасові (часто – віртуальні) трудові колективи (команди, робочі групи). Вони виникають в цифровій/мережевій/платформній економіці та дуже часто не мають чіткої географічної локалізації та юрисдикції. З одного боку, це дозволяє багатьом раніше виключеним з ринку праці людям знайти роботу, але з іншого – відносини, що виникають на цифрових трудових платформах, є менш стабільними, адже можуть припинитися після виконання конкретного завдання і не гарантують постійного доходу.

За цих умов актуалізується проблема нормативно-правового забезпечення функціонування зазначеного сегменту, в тому числі з метою соціального та правового захисту працівників цифрового/мережевого/платформного сегменту зайнятості. В основі виникнення цієї проблеми – фундаментальна невідповідність традиційних нормативно-правових та регулятивних механізмів функціонування соціально-трудової сфери та системи соціально-трудових відносин і форм зайнятості, що виникають у цифровій/мережевій/платформній економіці. Природа традиційної системи соціально-трудових відносин, на підґрунті якої побудовані існуюча інституційна система нормативно-правового регулювання та відповідна регуляторна політика, це – довготривалі, формалізовані, законодавчо визначені відносини між робітником та роботодавцем, колективне представництво інтересів, регламентована й усталена система взаємодії сторін соціального діалогу (працівник – роботодавець – держава) на різних рівнях управління, наявність трудових колективів, адміністрацій, профспілок тощо. Але ця система, це підґрунтя поступово «розмиваються» під впливом бурхливого розвитку цифрової/мережевої/платформної економіки та пов'язаної з нею системи соціально-трудових відносин і нових форм зайнятості.

Значена проблематика є цілком актуальною для України в умовах воєнного стану [1] – адже використання можливостей цифрової/мережевої/платформної економіки дозволяє частково зберегти робочі місця, отримувати доходи (хоча б нестабільні, тимчасові) для життєзабезпечення. І це є певним виходом в умовах воєнного стану для зайнятого населення –

як для вимушених переселенців, що виїхали за межі країни, так і для тих, хто залишився в Україні. Руйнівний вплив широкомасштабної збройної агресії РФ на ринок праці України, призупинення діяльності підприємств і трудових колективів актуалізують якнайширше використання дистанційних форм роботи, що є важливим і для працівників, і для роботодавців, і для економіки країни.

У контексті викликів та загроз, які генерують зазначені процеси, для нормативно-правових і регуляторних механізмів з точки зору їхньої здатності сприяти забезпеченню стабільного функціонування соціально-трудової сфери (в контексті наслідків повномасштабної збройної агресії та подальших потреб повоєнного відновлення, ймовірно, навіть більш адекватним було б говорити не про стабільне функціонування соціально-трудової сфери, а про її стійкість/резильєнтність як здатність протистояти форс-мажорним обставинам та відновлюватись після них) найбільш вагомими є такі (перелік розроблено на основі узагальнення та доопрацювання до умов України результатів досліджень [2; 3]):

- трансформація системи соціально-трудових відносин в умовах цифровізації в напрямі їхньої індивідуалізації, неформальності та короткостроковості призводить до неефективності існуючих нормативно-правових і регуляторних систем у сфері праці, які традиційно базуються на довгострокових та формалізованих відносинах між робітником (та/або трудовим колективом) і роботодавцем;

- втрачаються можливості щодо реалізації традиційних механізмів колективно-договірного регулювання через «розмивання» та поступове зникнення традиційних трудових колективів в новій цифровій/мережевій/платформній економіці (внаслідок індивідуалізації та поширення неформалізованих форм взаємодії між робітником та роботодавцем та географічної відособленості працівників, які можуть спільно працювати над одним проектом), відповідно – гострою стає проблема невідповідності традиційних систем забезпечення соціального захисту найманих працівників новим механізмам взаємодії на ринку праці;

- розвиток електронного (цифрового) підприємництва як неформальної та фактично нерегульованої сфери самозайнятості та тіньового найму працівників, що, насамперед, здійснюється через різноманітні цифрові трудові платформи та призводить до поширення неформальної і тіньової зайнятості, виводячи за межі дії трудового законодавства значний прошарок робітників та створюючи загрози існуючим системам захисту трудових прав працівників;

- поширення дистанційної (віддаленої) роботи та зростання загроз щодо забезпечення умов гідної праці, посилення різноманітних форм дискримі-

нації – через недостатню урегульованість таких форм роботи та фактичну відсутність дієвих механізмів дотримання вимог трудового законодавства щодо працівників, зайнятих дистанційно;

- загострення проблеми невідповідності наявних цифрових навичок працівників вимогам цифрової економіки (коли навіть працівники із значним професійним досвідом не можуть його реалізувати через брак необхідних цифрових компетентностей), наслідком чого стає зростання «цифрової» нерівності, зниження конкурентоспроможності працівників на ринку праці;

- амбівалентність багатьох проявів цифровізації в соціально-трудовій сфері – так, гнучкість та неформальність можуть обернутись неповною зайнятістю, низькою оплатою та свавіллям із боку роботодавця, мобільність і неприв'язаність до робочого місця та жорсткий графік роботи може обумовити її надмірну інтенсивність та порушити баланс робочого та вільного часу, призвести до надмірного контролю з боку роботодавця тощо.

Вирішення зазначених проблем на нормативно-правовому рівні є невід'ємною складовою процесу розробки та реалізації політики щодо стабілізації та повоєнного відновлення соціально-трудової сфери України, яка має сприяти залученню потенціалу цифрової/мережевої/платформної економіки та пов'язаних із нею нових форм зайнятості, за одночасного посилення позитивних та нейтралізації потенційних негативних наслідків, що можуть стати результатом її неконтрольованого розвитку.

Список літератури

1. Панькова О.В., Касперович О.Ю. Проблеми соціальної та правової захищеності платформних зайнятих і пріоритети регуляторної політики України в умовах воєнного стану. *Економіка промисловості*. 2022. № 2 (98). С. 91–117. <https://doi.org/10.15407/econindustry2022.02.091>
2. Lorraine Charles, Shuting Xia and Adam P. Coutts. Digitalization and Employment. A Review. ILO, published 26 August 2022. P. 5. URL: https://www.ilo.org/employment/Whatwedo/Publications/WCMS_854353/lang--en/index.htm
3. Konle-Seidl R., Danesi S. Literature review on digitalization and changes in the world of work. Publication for the Committee on Employment and Social Affairs, Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies, European Parliament, Luxembourg. 2022. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/733986/IPOL_STU\(2022\)733986_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/733986/IPOL_STU(2022)733986_EN.pdf)

МОЗГОВАЯ Наталія / MOZGHOVAIA Natalia,

аспірант,

Донецький національний університет імені Василя Стуса,

м. Вінниця, Україна

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА У КОНТЕКСТІ УТВЕРДЖЕННЯ ІДЕОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Анотація. Досліджено особливості розуміння соціальної справедливості у контексті соціальної держави та держави соціального добробуту. Проаналізовано інститут соціального підприємництва як потенційний інструмент для підвищення рівня соціальної справедливості. Розкрито причини неналежного розвитку соціального підприємництва в Україні.

Ключові слова: підприємництво, соціальне підприємництво, соціальна справедливість, загальне благо, правове регулювання, державна підтримка.

STATE SUPPORT FOR SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN THE CONTEXT OF ESTABLISHING THE SOCIAL JUSTICE IDEOLOGY

Abstract. The article examines the peculiarities of understanding the social justice in the context of the social State and the State of social welfare. The institute of social entrepreneurship is analyzed as a potential tool for improving the level of social justice. The reasons for improper development of social entrepreneurship in Ukraine are revealed.

Keywords: entrepreneurship, social entrepreneurship, social justice, common good, legal regulation, State support.

Соціальна справедливість є комплексною філософською та соціально-економічною категорією. Вона вважається загальноовизнаною цінністю сучасного демократичного суспільства, що закріплена в документах світової спільноти, зокрема в Міжнародних пактах ООН [1, с. 211]. В реалізації соціальної політики держави соціальна справедливість є ключовим принципом. Розглядувана категорія є соціально-психологічним сприйняттям принципів і форм організації суспільства, що відповідають інтересам людей і соціаль-

них груп, тобто узагальненою моральною оцінкою суспільних відносин [2, с. 38]. Тобто у цьому випадку мова йде швидше не про зрівнювальну, а про розподільну та потенційну справедливість. Аналіз категорії справедливості у загальній філософії, соціології, економічній теорії, правознавстві та інших галузях наукового знання нерідко цілком закономірно здійснювався через поняття рівності.

Дослідження проблеми нерівності, соціальної справедливості та несправедливості тісно пов'язані з дослідженнями соціальності економічної системи. Соціальність повинна бути конкретною і виражатись в оптимізації соціальної структури, перш за все, за формами власності, рівнем доходів, можливістю одержати освіту, користуватись послугами медицини і т.і. [3]. Зокрема, у сфері економіки мова йде про рівні можливості для реалізації свого бізнес-потенціалу, розподілу матеріальних благ, доступу до джерел фінансування тощо. Отже, в економічному контексті поняття соціальної справедливості неодмінно виводить нас на теорії держави соціального добробуту та соціальної держави.

Держава соціального добробуту у трактуванні західних науковців включає в себе: 1) надання допомоги і підтримки (в грошовому чи натуральному вираженні) тим громадянам, які відчувають особливу потребу і піддаються ризикам, пов'язаним із ринковою економікою; 2) визнання формальної ролі профспілок у колективних переговорах і у формуванні державної політики» [4]. Також сучасні вчені категорію «держави загального добробуту» визначають з позиції справедливого розподілу та забезпечення добробуту кожного члена суспільства [5, с.142], а поняття «соціальна держава» розглядають як «правову демократичну державу, котра проводить сильну соціальну політику і розвиває вітчизняну соціальну ринкову економіку, спрямовану на стабільне забезпечення високого життєвого рівня та зайнятості населення, реальне здійснення прав і свобод громадян, створення сучасних і доступних усім громадянам систем освіти, охорони здоров'я, культури, соціального забезпечення та обслуговування, підтримки незаможних і малозабезпечених верств населення» [6]. У контексті викладеного є очевидним, що ефективним механізмом потенційного соціально-економічного вирівнювання може стати соціальне підприємництво.

Як стверджується, реалізація концепції соціального підприємництва здійснюється у межах соціальної функції держави та вирішує комплекс проблем приватного та публічного характеру, зокрема, доступ до фінансових ресурсів осіб, які мають відповідну ідею, спрямовану на вирішення соціальних потреб громади, але не мають достатніх ресурсів для її реалізації. Соціальне підприємництво також корелює з функціями права, передусім економічною функцією та функцією громадської згоди, оскільки соціальне підприємництво, за умов успішної його реалізації, сприяє соціальному вирів-

нюванню та зниженню соціальної напруги [7, с. 49]. Тож інститут соціального підприємництва є ефективним інструментом підвищення рівня благополуччя населення як розвинених держав, так і держав, що розвиваються. Тим більше, коли держава знаходиться у стані глибокої соціально-економічної кризи, що наразі відбувається в Україні внаслідок повномасштабної російської агресії.

Соціальне підприємництво може, по-перше, посприяти задоволенню матеріальних і нематеріальних потреб внутрішньо переміщених внаслідок війни осіб та осіб, рівень добробуту яких суттєво знизився також внаслідок війни, а, по-друге, прискорити темпи економічного відновлення економіки країни у період воєнного стану та в повоєнний період.

Соціальне підприємництво є досить специфічним видом господарської діяльності. Так, соціальне спрямування бізнесу передбачає не лише його орієнтацію на отримання прибутку від реалізації вироблених ним товарів, виконаних робіт, наданих послуг, а й урахування суспільних потреб, включно з відповідальністю за свої дії – не стільки юридичною, скільки соціальною (перед суспільством), що береться добровільно і так само добровільно реалізується [8; 9, с. 77].

Як стверджують В. Купрійчук та В. Венцель, сучасний економічний розвиток та інертність державно-управлінського апарату не здатні повністю задовольнити зростаючі потреби соціуму в додаткових соціальних потребах, у запитах на новий рівень культурно-освітніх та інших соціальних послуг, комфортну економічну та соціальну інфраструктуру, що вказує на те, що суспільні потреби зростають випереджаючими темпами відносно економічної спроможності держави [10, с. 110]. Повністю підтримуючи названі авторами причини незадоволеності економічних та соціальних потреб, які у цьому випадку мають суб'єктивний характер, слід звернути увагу і на об'єктивні причини, які активізувалися останнім часом, зокрема, воєнні дії.

Т. Михайліна, Ю. Гоцуляк та А. Гель у своєму дослідженні констатують поліаспектну роль соціального підприємництва, а саме:

- 1) як інструменту підвищення підприємницької активності;
- 2) як інституту громадянського суспільства та засобу самоорганізації осіб для вирішення нагальних соціальних проблем;
- 3) як основи для побудови соціальної держави [11, с. 253].

Крім того, авторами зроблено висновок, що наразі законодавством України не надається легального визначення соціального підприємництва, не виділено його ознак та не регламентовано порядку здійснення такої діяльності. Регулювання соціального підприємництва здійснюється у межах загального регулювання підприємницької діяльності, що не сприяє його ефективності, оскільки його мета та порядок використання доходів суттєво відрізняються [11, с. 254].

На підставі викладеного можна зробити висновок, що соціальне підприємство може стати дієвим інструментом забезпечення соціальної справедливості, оскільки воно вмикає механізми соціального вирівнювання. Проте в Україні на заваді стає відсутність належної правової регламентації цього економіко-правового феномену та недосконалість поняттєвого апарату в зазначеній сфері. Крім того, не вистачає державної підтримки соціального підприємництва для ефективного досягнення ним своїх функцій. Тим не менше, ця проблема є похідною від першої. Тобто, зважаючи на відсутність правового регулювання, наразі немає правової визначеності, якій діяльності, у яких формах та через які механізми має надаватися державна підтримка.

Список літератури

1. Гриненко А.М. Соціальна політика: навч. посіб. Київ: Вид-во КНЕУ, 2009. 540 с.
2. Шумна Л.П. Соціальна справедливість як один із основних принципів надання соціальних послуг. *Актуальні проблеми політики*: зб. наук. пр. / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.), Л.І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю.П. Аленін [та ін.]; МОНмолодьспорт України ; НУ ОЮА. Одеса: Фенікс, 2012. Вип. 45. С. 37–42. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/45_2012/7.pdf
3. Сасіна Л.О. Проблема соціальної справедливості в Україні. *Актуальные научные исследования в современном мире*: сб. научных трудов XXIX междунар. научн. конф., 26-27 сент. 2017 г. Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 9 (29). Ч. 4. С. 109–114. URL: www.repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/18001.pdf
4. Offe C. Some Contradiction of the Modern Welfare State. *Critical Social Policy*. 1982. Vol. 2. No. 5. P. 25.
5. Фомина В.Н. Государство всеобщего благоденствия. Энциклопедический социологический словарь. Москва, 1995. С. 142.
6. Гаєвая О., Перевалова Л., Гаряєва А. Витоки держави загального добробуту. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 147–152.
7. Міхайліна Т.В., Мозговая Н.А. Соціальна функція держави та соціальне підприємництво: аспекти співвідношення. *Вісник УжНУ. Серія ПРАВО*. 2022. № 70. С. 48–53.
8. Соціальна відповідальність бізнесу. 2023. URL: https://stud.com.ua/19282/etika_ta_estetika/sotsialna_vidpovidalnist_biznesu
9. Вінник О. Правове забезпечення соціального спрямування електронного бізнесу. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 75–82.
10. Купрійчук В.М., Венцель В.Т. Соціальна функція держави та особливості її реалізації в умовах сучасних глобалізаційних викликів. *Ефективність державного управління*. 2019. Вип. 3 (60). № 1. С. 103–115.
11. Міхайліна Т., Гоцуляк Ю., Гель А. Роль соціального підприємництва у побудові соціальної держави. *Вісник УжНУ. Серія ПРАВО*. 2022. № 72. Ч. 2. С. 252–256.

ВАВЖЕНЧУК Сергій / VAVZHENCHUK Serhii,

*д-р юрид. наук, професор, професор кафедри
трудового права та права соціального забезпечення,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-6968-6720*

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОПЕРЕДНІЙ ДОГОВІР: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Анотація. У роботі розглядаються проблемні питання класифікації договорів на основні договори та попередні договори, з їх сутністю та ознаками, а також особливостями та розмежуванням виконання цих договорів. З урахуванням доктринальних здобутків та нормативно-правових актів, в роботі окреслено поняття та основні особливості, пов'язані з правовою регламентацією основних та попередніх договорів. Також в роботі виокремлені ознаки попереднього договору та на їх основі сформоване визначення попереднього договору.

Ключові слова: класифікація договорів, основний договір, попередній договір, договори в цивільному праві, договірне право.

ON THE ISSUES OF A PRELIMINARY CONTRACT: PROBLEMS OF LEGAL REGULATION

Abstract. The article considers the issues related to classification of contracts into principal and preliminary contracts, their essence and characteristics, as well as the peculiarities and delimitation of fulfilment of these contracts. With regard to the doctrinal patterns and legislation, the article outlines the concept and main features associated with the regulation of principal and preliminary contracts. The article also highlights the characteristics of a preliminary contract and on their basis it provides its definition.

Keywords: classification of contracts, principle contract, preliminary contract, contracts in Civil law, Contract law.

Останнім часом попередні договори є доволі затребуваними для практики, адже саме вони, завдяки своїй правовій природі, можуть органічно

поєднуватися з основним договором. Але неможливо не помітити, що їх укладення та виконання супроводжується низкою проблем правового характеру, які пов'язані з розумінням позиції законодавця, що втілюються в цивільно-правову матерію, та з правовими дифузіями методологічно-прикладного характеру. До таких проблем можливо віднести такі, що пов'язані з правовими наслідками, коли форми попереднього та основного договору не збігаються, з наслідками ухилення сторони попереднього договору від укладення основного договору, з можливістю обтяження нерухомого майна у разі укладення попереднього договору, з необхідністю витребування згоди подружжя у разі укладення попереднього договору, з переліком умов попереднього договору, з підставами для недійсності попереднього договору, з можливістю застосовувати способи забезпечення виконання зобов'язань до попереднього договору тощо [1, с. 100-108].

Попереднім договорам, їх особливостям, як одним із складних напрямів наукового дослідження договірної права, присвячено праці А. Асаяюка, О. Іоффе, Л. Космій, О. Красавчикова, О. Можайкіна, О. Кононець, О. Регурецької, Ю. Скауна та ін.

Ця робота ґрунтується на численних публікаціях автора (підручниках, навчальних посібниках, монографіях, наукових статтях, тезах тощо) та більшою чи меншою мірою відображає власні опубліковані наукові результати. Як наслідок, у частині вже опублікованих наукових результатів ця стаття не містить нових наукових результатів. Зокрема, використано власні результати, що раніше оприлюднені автором у навчальному посібнику «Договірне право» 2011 р. та підручнику «Договірне право Т. 1» 2022 р.

З урахуванням доктринальних здобутків, правової традиції та нормативно-правових актів, постала необхідність окреслити основні особливості, пов'язані з правовою регламентацією попередніх договорів.

Нормативне регулювання відносин, що випливають із попереднього договору, не є новим, адже було відображено ще у Цивільному кодексі (далі – ЦК) 1922 р. на рівні норми про запродажний запис. Сучасну правову регламентацію попереднього договору викладено у ст. 635 ЦК України [2]. Національний законодавець вже виокремив ст. 635 «Попередній договір» ЦК України, де сформулював визначення попереднього договору. Так, відповідно до ч. 1 ст. 635 ЦК України, попереднім є договір, сторони якого зобов'язуються протягом певного строку (у певний термін) укласти договір в майбутньому (основний договір) на умовах, встановлених попереднім договором [3, с. 68].

Аналіз поняття «попередній договір» потребує визначити його ознаки. В юридичній літературі з цього приводу відсутня єдина точка зору. Зокрема, О. Регурецька навела дві ознаки попереднього договору, а саме:

1) це договір, у якому обов'язково встановлюється строк, протягом якого сторони зобов'язані укласти основний договір, але такий термін не може перевищувати одного року, тобто він обмежений законом; 2) цей договір повинен містити умови, на яких буде укладений основний договір [4, с. 52-61]. Думається, що попередньому договору притаманні такі ознаки. По-перше, попередній договір не відноситься до речових договорів, адже не може містити у своєму предметі речі, або уречевлений результат. По-друге, попередній договір виключає правонаступництво третіх осіб. Наведена ознака ґрунтується на немайновому характері попереднього договору. По-третє, він має строковий характер, адже сторони беруть на себе зобов'язання протягом певного строку (у певний термін) укласти договір в майбутньому. Однак не можна забувати, що ЦК України передбачає можливість законодавчого обмеження строку (терміну) для укладення основного договору. Так, відповідно до відсильної норми ч. 2 ст. 635 ЦК України, законом може бути встановлено обмеження щодо строку (терміну), в який має бути укладений основний договір на підставі попереднього договору. По-четверте, попередній договір містить умови укладення основного договору. По-п'яте, попередній договір містить зобов'язання сторін вступити в основний договір [3, с. 68]. Тобто попередній договір породжує договірні цивільні правовідносини, які містять договірний суб'єктивний обов'язок сторін укласти попередній договір на умовах, визначених сторонами у попередньому договорі, та на підставі закону.

Наведені ознаки дозволяють сформулювати дефініцію попереднього договору, адже саме так буде зрозуміло, який зміст вкладається у цей термін. Попередній договір слід розуміти як немайновий цивільний договір, за яким породжується зобов'язання сторін укласти договір у майбутньому [3, с. 68]. Таким чином, попередній договір має містити два предмети договору: перший предмет – предмет попереднього договору, другий предмет – предмет основного договору. Така ситуація пов'язана з тим, що, якщо буде відсутній чіткий предмет попереднього договору, він буде вважатися неукладеним. Якщо попередній договір не містить чіткого предмета основного договору, то такий попередній договір є «марним», як мінімум, з точки зору можливості виконання судового рішення у разі виникнення судового спору із попереднього договору. Здатність позовного захисту суб'єктивного договірного права у цьому випадку буде залежати саме від ступеня чіткості викладу змісту основного договору у попередньому договорі. Тобто чим більш чітким буде предмет попереднього договору, тим кориснішим буде правовий ефект основного договору через ступінь та здатність його виконання сторонами [5, с. 23].

Отже, у разі виникнення судового процесу, предмет судового розгляду може стосуватися виключно обов'язку сторін укласти основний договір

в майбутньому [5, с. 23]. Водночас суд позбавлений права на власний розсуд розширювати рамки попереднього договору через формування окремих прав та обов'язків. Якщо таке буде мати місце, то слід визнати, що суд перебиратиме на себе права сторін договору, чим порушить класичний доктринально-нормативний принцип свободи договору. У цьому випадку суд на власний розсуд не може визначати окремо обсяг прав та обов'язків за основним договором, що укладатиметься на основі попереднього договору.

Список літератури

1. Вавженчук С.Я. Основний та попередній договір. *Публічне право*. 2022. № 1. С. 100–108.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 44. Ст. 356.
3. Вавженчук С.Я. Договірне право: підручник: у 2-т. Т 1. Харків: Право, 2022. 632 с.
4. Регурецька О. Попередній договір та протокол про наміри у підприємницькій діяльності. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 6. С. 52–61.
5. Вавженчук С.Я. Договірне право: Навч. посіб. К.: КНЕУ, 2011. 584 с.

ПЕТРОСЯН Крістіна / PETROSIAN Kristina,

аспірант,

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,

м. Київ, Україна

orcid.org/0000-0003-4624-1750

КОТОВА Любов / KOTOVA Liubov,

канд. юрид. наук, професор, професор кафедри правознавства,

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,

м. Київ, Україна

orcid.org/0000-0002-2437-3624

ВИБІРКОВІ ПЕРЕВІРКИ ФАКТИЧНОГО ПЕРЕБУВАННЯ ВНУРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ДЛЯ НАДАННЯ ЇМ ДОПОМОГИ НА ПРОЖИВАННЯ: ДОЦІЛЬНІСТЬ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті здійснено аналіз законодавчо визначених підстав для надання внутрішньо переміщеним особам допомоги на проживання. Наголошено на необхідності розробки комплексного підходу до здійснення виплат ВПО із застосуванням правомірних заходів контролю надання цієї допомоги в умовах воєнного стану.

Ключові слова: державна соціальна допомога, вибіркові перевірки, внутрішньо переміщені особи, воєнний стан.

RANDOM INSPECTIONS OF THE ACTUAL PRESENCE OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS FOR PROVISION THEM WITH THE LIVING ALLOWANCES: EXPEDIENCY DURING MARITAL LAW

Abstract. The article analyses the legally defined grounds for provision internally displaced persons with the living allowances. The need to develop a comprehensive approach to provide payment of the living allowances to IDPs with the use of legitimate measures to control the process under martial law is justified.

Keywords: State social assistance, random inspections, internally displaced persons, martial law.

Відповідно до Керівних принципів ООН з питань внутрішнього переміщення, людину чи групу людей, які були змушені або зобов'язані покинути чи залишити свої будинки або місця звичайного проживання, зокрема внаслідок або щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, проявів насильства, порушень прав людини, стихійних або створених людиною лих, і які не перетинали міжнародно визнаних державних кордонів, вважають внутрішньо переміщеними особами (далі – ВПО) [1]. Вперше Україна зіткнулася із внутрішнім переміщенням у 2014 р. через збройну агресію Російської Федерації, а її широкомасштабне вторгнення 24.02.2022 р. призвело до найбільшого внутрішнього переміщення у Європі з часів Другої світової війни. Досвід внутрішнього переміщення в Україні 2014 р. слугував тим фундаментом, який надав можливість державі швидко зреагувати на нові виклики в умовах війни, зокрема шляхом прийняття низки нормативно-правових актів у сфері соціального захисту ВПО, в тому числі щодо допомоги на проживання. Водночас Урядом України в подальшому було змінено умови отримання такого виду допомоги та запроваджено порядок проведення органами соціального захисту населення вибіркового перевірок за місцем фактичного проживання/перебування ВПО, що має наслідком, за встановлених обставин, неправомірне припинення виплати під час дії воєнного стану.

За даними Єдиної інформаційної бази даних про ВПО, станом на 31.12.2021 р. на обліку в Україні перебувало 1 476 148 ВПО, у тому числі 1 211 165 сімей [2]. У той же час у 2022 р., згідно зі звітом Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України (далі – Мінреінтеграції), офіційно зареєстровано 4 867 106 ВПО. А за міжнародними оцінками, кількість внутрішніх переселенців перевищує 7 мільйонів громадян. Ще понад 4 мільйони осіб зареєструвалися для отримання тимчасового захисту в Європі [3]. У 2022 р. понад 2,3 млн ВПО отримали допомогу на проживання, на виплату якої з держбюджету було виділено 52,8 млрд гривень [4]. Тому питання належної підтримки ВПО з боку держави під час дії воєнного стану через усунення перешкод у реалізації їх прав та основоположних свобод, забезпечення повного доступу до соціальних послуг є найбільш актуальним та потребує додаткового вивчення.

З 2014 р. Україною прийнято велику кількість нормативно-правових актів щодо захисту ВПО, які не в усіх випадках у повному обсязі забезпечили їхні основоположні права, що гарантовані Конституцією України та нормами міжнародного права. Визначення ВПО на законодавчому рівні вперше було надано у прийнятому 20.10.2014 р. Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» № 1706-VII, відповідно до норм якого ВПО вважається «громадянин України, іноземець або особа без громадян-

ства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [5, ст.1].

Зрозуміло, що внаслідок вимушеного переміщення ВПО потребують, крім моральної, також матеріальної підтримки у вигляді грошової допомоги. Недаремно серед пріоритетів на 2023 р. Мінреінтеграції передбачило збільшити вдвічі загальну суму міжнародної допомоги для внутрішньо переміщених осіб у вигляді грошових виплат ВПО (в тому числі шляхом зменшення витрат міжнародних донорів на менш ефективні форми допомоги внутрішнім переселенцям) [3].

Найбільш актуальною серед ВПО державною допомогою, на нашу думку, є запроваджена постановою Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам» від 20.03.2022 р. № 332 (далі – Порядок № 332) [6] допомога на проживання. Так у березні-квітні 2022 р. зазначена допомога надавалась всім ВПО, а починаючи з травня 2022 р. вона надається лише ВПО, які: а) перемістилися з території територіальних громад, що розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій; б) перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні); в) житло яких зруйноване або непридатне для проживання внаслідок пошкодження та які подали заявку на відшкодування відповідних втрат, зокрема через Єдиний державний вебпортал електронних послуг.

Перелік територіальних громад, що розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні), затверджується Мінреінтеграції за погодженням з Міністерством оборони України на підставі пропозицій відповідних обласних, Київської міської військових адміністрацій. Відповідно до наказу Мінреінтеграції від 30.11.2022 р. № 280, було затверджено оновлений перелік, на підставі якого ВПО отримуватимуть виплати, що не є фіксованим та регулярно актуалізується [7]. До оновленого переліку територіальних громад, розташованих у районах проведення воєнних (бойових) дій, або тих, які перебувають у тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні), входять 9 областей. Це територіальні громади Донецької (66 громад), Харківської (56 громад), Дніпропетровської (10 громад), Луганської (37 громад), Запорізької (62 громади), Херсонської (49 громад), Миколаївської (26 громад), Сумської (19 громад), Чернігівської (4 громади) областей.

Державна допомога ВПО на проживання надається в таких розмірах: 3000 грн – для осіб з інвалідністю та дітей; 2000 грн – для інших осіб.

Водночас постановою КМУ від 14.10.2022 р. № 1168 «Про внесення змін до Порядку надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам» внесено зміни до п. 5 Порядку № 332. Згідно з ним територіальним органам Національної соціальної сервісної служби (далі – Нацсоцслужба) надано повноваження щодо контролю за дотриманням вимог законодавства під час надання допомоги на проживання ВПО шляхом проведення вибіркової перевірки фактичного місця проживання/перебування ВПО. Вибіркова перевірка проводиться за рішенням керівника (заступника керівника) територіального органу Нацсоцслужби відповідно до списків, сформованих з використанням Єдиної інформаційної бази даних про ВПО, та наданих Нацсоцслужбою її територіальним органам. За результатами такої перевірки складається відповідний акт.

За відсутності ВПО за фактичним місцем проживання/перебування робиться відповідний запис в акті, та для ВПО залишається повідомлення про необхідність протягом десяти календарних днів прибути до структурного підрозділу з питань соціального захисту населення за місцем перебування на обліку для проходження ідентифікації. У разі, коли ВПО протягом десяти календарних днів не прибула до органу соціального захисту населення, цей орган приймає рішення про припинення надання допомоги на проживання з наступного місяця [8].

Метою вибірових перевірок ВПО, відповідно до зміненого Порядку № 332, є виключно контроль за дотриманням законодавства під час надання допомоги, а отже, і припинення виплати у випадку відсутності особи за адресою. Водночас затверджений механізм перевірок не передбачає процедуру або можливість поновлення припинених виплат допомоги на проживання ВПО через не проходження такої особою ідентифікації.

Крім того, відповідно до чинної норми пп. 3 п. 3 розділу II Прикінцевих положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)», на період дії карантину або обмежувальних заходів, пов'язаних із поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19), та протягом 30 днів з дня його відміни діє заборона на здійснення контролю за проведенням соціальних виплат ВПО за місцем їх фактичного проживання/перебування [9]. Постановою КМУ від 23.12.2022 р. № 1423 карантинні обмеження на території України продовжено до 30.04.2023 р. Зазначене свідчить про непослідовність дій Уряду та прийняття взаємовиключних положень підзаконних актів. Повідомлення віцепрем'єр-міністра – міністра з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій Ірини Верещук про те, що «кількість вибірових перевірок ВПО у порівнянні з минулим роком знизилася майже у 12 разів» [10], на нашу думку, також вказує на необхідність змінення підходів і пошуку більш ефективних інструментів під час вирішення цього питання.

Враховуючи чинний на території України воєнний стан, обстріли цивільної, енергетичної та критичної інфраструктури, ризики для життя та здоров'я людей, їх психологічний стан тощо, ідентифікація ВПО саме шляхом проведення вибіркового перевірок, на нашу думку, є неприйнятною.

На теперішній час в мобільному застосунку «Дія» доступна послуга зміни місця проживання. Для цього особі необхідно фізично перебувати на місці тимчасового проживання, щоб підтвердити геолокацію. Крім того, у зв'язку зі зміною адреси проживання, через цей застосунок можна одночасно подати і заяву на отримання виплати ВПО. Таким чином, застосунок «Дія» передбачає підтвердження геолокації ВПО, що вважаємо застосовним інструментом і для проходження ідентифікації ВПО з метою підтвердження місця проживання/перебування. Відповідний спосіб проходження електронної ідентифікації виключив би необхідність залучення до процедури перевірок співробітників органу соціального захисту з метою економії робочого часу.

У цьому аспекті слід наголосити, що не всі ВПО з різних причин користуються додатком «Дія». Тому доцільним є налагодження комунікації між всіма особами, хто тією чи іншою мірою опікується ВПО (органи соціального захисту населення, волонтери, громадські організації, благодійні фонди) для надання допомоги людям, які не вміють користуватися електронними застосунками, а також для розроблення чітких інструкцій задля спрощення процедури отримання всіх видів допомог ВПО.

Підсумовуючи, зазначимо, що на час дії воєнного стану в Україні доцільним вважаємо комплексний підхід до здійснення виплат на проживання ВПО із обґрунтованими та правомірними заходами контролю адресності надання цієї допомоги з використанням діджитал-інструментів. Механізми моніторингу державних виплат мають бути ясними, передбачуваними і застосовними в умовах існуючих загроз для життя та здоров'я людей. Зміни, які вносяться в будь-які нормативні акти, не повинні бути направлені на звуження чи припинення наданих ВПО прав на отримання виплат, а навпаки – повинні бути зрозумілими та доступними для виконання.

З цією метою ми пропонуємо запровадити механізм проходження електронної ідентифікації через застосунок «Дія» шляхом використання геолокації ВПО, а також створити для державних органів єдине програмне забезпечення для оформлення соціальних виплат ВПО.

Список літератури

1. Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення всередині країни (документ ООН E/CN.4/1998/53/Add/2 F), ратифіковано Україною 17.04.1998. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/IDPersons/GPUkrainian.pdf>

2. Національна соціальна сервісна служба України. URL: <https://nssu.gov.ua/vpo>
3. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України: підсумки 2022 р. URL: <https://minre.gov.ua/wp-content/uploads/2023/01/prezentacziya-za-2022-rik-5-nova.pdf>
4. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html>
5. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>
6. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам: постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 332. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-n/ed20220320#top>
7. Перелік територіальних громад, які розташовані в районах проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні) станом на 23 листопада 2022 року: наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 30.11.2022 № 280. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1517-22#Text>
8. Про внесення змін до Порядку надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам: постанова Кабінету Міністрів України від 14.10.2022 № 1168. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1168-2022-%D0%BF#Text>
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 17.03.2020 № 530-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/530-20>
10. Перевірки ВПО щодо отримання допомоги – що відомо. URL: <https://nikopolnews.net/ukraina/saira-perevirky-vpo/>

СЕЛІВАНОВА Ірина / SELIVANOVA Iryna,
*канд. юрид. наук, доцент, науковий співробітник,
НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку
Національної академії правових наук України,
м. Харків, Україна
orcid.org/0000-0002-1006-5444*

ЯК ВІДНОВЛЮВАТИ ТА РОЗВИВАТИ СИСТЕМУ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ ПІСЛЯ ЗАВДАНОГО ВІЙНОЮ УДАРУ

Анотація. В результаті повномасштабної агресії Росії система охорони здоров'я України зазнала потужного удару. В дослідженні розглядаються довгострокові та короткострокові заходи, які мають реалізовуватися державою для відновлення нормального функціонування системи охорони здоров'я нашої країни.

Ключові слова: післявоєнне відновлення, система охорони здоров'я, єдиний медичний простір.

HOW TO RESTORE AND DEVELOP THE HEALTH CARE SYSTEM OF UKRAINE AFTER THE IMPACT OF WAR

Abstract. Because of the full-scale aggression of Russia, the Ukraine's health care system suffered a powerful blow. The study examines the long-term and short-term measures that should be implemented by the State to restore the normal functioning of the country's health care system.

Keywords: post-war recovery, health care system, unified medical space.

Через повномасштабну агресію Росії перед системою охорони здоров'я України постали нові, небачені раніше виклики. Невідкладним завданням є забезпечення нормального функціонування системи охорони здоров'я країни. Наразі про стан медичної системи свідчать такі факти.

1. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ), попит на медичні послуги суттєво змінився в різних регіонах України з огляду на те, що третина українців була змушена покинути свої домівки з початком повномасштабної війни, що є найбільшою кризою переміщення людей у

світі. 7 млн українців стали внутрішньо переміщеними особами (ВПО), тоді як по всій Європі зафіксовано 7 млн біженців з України.

2. Внаслідок війни 27% населення та 32% ВПО мають когось у домогосподарстві, хто припинив приймати призначені їм ліки.

3. До 30% ВПО мають проблеми з доступом до медичної допомоги порівняно з лише 9% населення в цілому.

4. Однією з найгостріших проблем є брак медичного персоналу. За словами чинного Міністра охорони здоров'я України Віктора Ляшка, станом на 15.06.2022 р. з країни виїхали лише 0,5% медичних працівників (2273 лікарів і мед-сестер/братів). Однак в Україні бракувало лікарів ще до початку повномасштабного вторгнення. За словами Максима Степанова, тодішнього Міністра охорони здоров'я України, у розпал пандемії коронавірусної хвороби в серпні 2020 р. нараховувалося 24700 вакантних позицій для лікарів (зокрема 8000 у сільській місцевості). ВООЗ рекомендує залучати медпрацівників і готуватися до їхнього повернення, а також розробити цифровий реєстр медичних працівників.

5. Оскільки ВПО та біженці починають повертатися, ВООЗ акцентує, що важливо відновити та розширити надання послуг первинної медико-санітарної допомоги (далі – ПМСД) у процесі переходу від надання гуманітарної допомоги (де це актуально), паралельно покращуючи доступ до фармацевтичних препаратів, травматологічної, невідкладної допомоги та нагляду за громадським здоров'ям.

6. Ще задовго до війни 2022 р. Україна мала найнижчу частку витрат на охорону здоров'я в загальних державних витратах порівняно з сусідніми країнами Східної Європи. Ба більше, частка охорони здоров'я в державних видатках стабільно знижувалася (з 8,97% у 2016 р. до 7,67% у 2019 р.). ВООЗ заохочує Україну надалі не зменшувати пріоритетність охорони здоров'я в державних видатках, навіть попри війну. Вже запущено доволі багато ініціатив із залучення фінансування охорони здоров'я під час війни – наприклад, Multi-Donor Trust Fund та Ukraine Humanitarian Fund [1].

Ці рекомендації ВООЗ (щодо браку медичного персоналу, відновлення ПМСД та пріоритетності охорони здоров'я в державних видатках) можна віднести до короткострокових заходів, що сприятимуть відновленню української медицини після перемоги.

Втім певні заходи можна віднести до довгострокових. Так, в результаті агресії значно пошкоджена або знищена медична інфраструктура. Перед державою постає завдання щодо її відновлення. І необхідно не просто відбудувати знищене і пошкоджене, а створювати нову ефективну мережу медичних закладів, спроможну задовольнити попит населення відповідної території на медичні послуги та медичне обслуговування. Це знову аку-

алізує проблему заборони Конституцією України [2, ст. 49] скорочення існуючої мережі державних і комунальних закладів охорони здоров'я. Наразі очевидно, що забезпеченість жителів певної територіальної одиниці медичними послугами та медичним обслуговуванням залежить не просто від кількості закладів охорони здоров'я, але й від ефективності їх роботи. Ця проблема вже постала перед об'єднаними територіальними громадами, адже достатньо часто не всі заклади охорони здоров'я, які перейшли до них в процесі адміністративної реформи, потрібні громаді. Однак конституційна заборона зменшення мережі закладів не дає громаді вирішити це питання відкрито і прозоро, навіть якщо певні заклади є неефективними.

Також слід звернути увагу, що з 01.01.2023 р. набула чинності нова стаття Цивільного кодексу України [3, ст. 96-1], яка визначає корпоративні права максимально широко, як права учасників (засновників, акціонерів, пайовиків) юридичних осіб. Таким чином, права територіальних громад і держави щодо закладів охорони здоров'я також є корпоративними та можуть бути відчужені, зокрема через процедуру приватизації або механізм державно-приватного партнерства. Заборона ст. 49 Конституції України перешкоджає оборотоздатності корпоративних прав щодо комунальних і державних закладів охорони здоров'я.

Другим напрямом є завершення реформи фінансування системи охорони здоров'я. Наразі маємо такі результати реформи: первинна медична допомога в нових умовах працює з 1918 р. і довела їх ефективність, спеціалізована (вторинна) – з 01.04.2020 р., але впровадження нових умов ускладнилось пандемією Covid-19 та повномасштабною агресією РФ, а спеціалізована (третинна) – не переведена на нову систему, фінансується за старим принципом, наразі тільки впроваджується пілотний проєкт щодо переведення Національного інституту раку (далі – НІР) на нову систему фінансування. За укладеним договором з Національною службою здоров'я України (далі – НСЗУ), НІР отримає в 2023 р. 450 млн грн, що на 30% більше у порівнянні з бюджетом інституту попередніх років. Це дасть змогу забезпечити НІР більшою кількістю розхідних матеріалів і лікарських засобів і зменшити фінансове навантаження на пацієнтів [4]. Заклади охорони здоров'я третинної ланки, засновниками яких є Міністерство охорони здоров'я (далі – МОЗ), Академія медичних наук, Державне управління справами, мають бути автономізовані та законтрактовані з НСЗУ. Таким чином буде завершено формування єдиного медичного простору країни, тобто стану, за якого пацієнт за необхідності матиме об'єктивну можливість скористатися послугами державної, комунальної чи приватної системи охорони здоров'я за умови збереження встановлених чинним законодавством гарантій [5, с. 75].

І третім довгостроковим завданням, яке постає перед державою, є впровадження самоврядування медичних працівників, зокрема лікарів.

Європейський і світовий досвід підтвердив, що кращого контролю за професійною діяльністю лікарів, ніж той, який здійснюють незалежні професійні організації, не існує. Базовою компетенцією лікарського самоврядування є, по-перше, здійснення допуску до лікарської діяльності (надання фахівцю відповідного свідоцтва та/або внесення його даних до спеціального реєстру), а по-друге, контроль відповідності лікарської діяльності законним вимогам та дотримання норм лікарської етики. Складовою частиною самоврядування є реєстри медичних працівників, на необхідності впровадження яких наголошує ВООЗ у своєму звіті [1].

Список літератури

1. World Health Organization Global Health Expenditure database. URL: apps.who.int/nha/database
2. Конституція України від 28.06.1996. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
4. «Ніяких «благодійних внесків» не буде»: нова директорка Інституту раку про безоплатне лікування, корупцію та ставлення до пацієнтів. 2023. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/03/7/253204/>
5. Єдиний медичний простір України: правовий вимір: монографія. За заг. ред. С.Г. Стеценка. Харків: Право, 2022. 672 с.

ШУЛЬЦ Світлана / SHULTS Svitlana,

*д-р екон. наук, професор, Державна установа
«Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього
Національної академії наук України»,
м. Львів, Україна
orcid.org/0000-0002-5603-5603*

ВОЙТЕНКО Ольга / VOITENKO OIha,

*аспірант,
Державна установа «Інститут регіональних досліджень
ім. М.І. Долишнього Національної академії наук України»,
м. Львів, Україна
orcid.org/0000-0002-0888-3974*

СФЕРА КУЛЬТУРНИХ ПОСЛУГ У РЕГІОНАХ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. Повномасштабна війна через руйнування об'єктів культурної інфраструктури, зменшення попиту на культурні послуги та обмеження бюджетних можливостей фінансування галузі культури негативно позначилась на її розвитку. Однак, незважаючи на низку деструктивних чинників, українська культура адаптувалась до нових умов, а значна кількість культурних діячів та інституцій працюють над збереженням її потенціалу та пошуком ресурсів для продовження професійної діяльності. Однак відновлення продуктивної спроможності сфери культурних послуг потребуватиме активної державної політики щодо її розвитку та примноження здобутків.

Ключові слова: культурні послуги, продуктивність культурних послуг.

SPHERE OF CULTURAL SERVICES IN THE REGIONS OF UKRAINE IN THE WAR CONDITIONS

Abstract. The full-scale war due to the destruction of cultural infrastructure objects, decrease in the demand for cultural services, and limitation of the budgetary possibilities of financing this sphere has created a negative impact on its development. However, despite many destructive factors, the Ukrainian culture sphere has adapted to the new conditions, and many artists and institutions of culture are working to preserve their potential and find resources for continuing their professional activities. However, restoring the productive capacity of the cultural services' sphere will require activation of the State policy on its development and multiplication of achievements.

Keywords: cultural services, cultural services' productivity.

Агресивна війна, розв'язана Росією проти України, направлена не лише на підкорення та фізичне руйнування країни, але і на стирання української ідентичності, знищення культури, а отже, українців як нації. Як зазначається у відкритому листі «Українська культура під атакою: стирання української культури у російській війні проти України» від PEN America: «... окупація і війна завдали незліченної шкоди українським культурним голосам, творцям і працівникам. Вони є серед тисяч убитих і поранених внаслідок російських атак, затриманих і полонених, яким погрожують російські сили. Багато хто покинув свої домівки та громади, щоб знайти безпечне місце, втратив близьких, домівки та дорогоцінне майно. Вони були відрізані від своїх творчих спільнот і колег, і вони бачили, як їхні студії, галереї та виставкові простори були зруйновані, пошкоджені та закриті. Потреба зосередитись на виживанні часто бере гору над творчою роботою, і навіть коли українська культура не зазнає безпосереднього удару, війна глибоко підриває творчий процес» [1]. Однак важливість цієї сфери створює умови для рекреації і духовного відновлення населення та забезпечує сотні тисяч робочих місць, що особливо цінно в умовах війни та нестабільної економічної ситуації. Тому питання підтримки галузі культурних послуг в умовах агресії проти України та належна увага до цієї сфери в процесі повоєнної відбудови є надзвичайно актуальними, оскільки втрата креативного класу та творчої інтелігенції буде непоправною для вітчизняної економіки.

Визначення змісту поняття «культурна послуга» було зафіксоване лише наприкінці 2021 р. в Законі України «Про культуру». До розвитку таких сервісів впродовж останніх десятиліть були залучені десятки тисяч працівників державних, комунальних та приватних підприємств. Згідно з даними Державної служби статистики, у 2021 р. щонайменше 178,7 тис. осіб були зайняті у сфері мистецтва, спорту та розваг, а у 2020 р. налічувалося 2335 підприємств, що діяли в галузі культури [2]. Об'єктів інфраструктури, які забезпечують умови для надання культурних послуг, у 2017 р. налічувалось понад 35 тис., серед них бібліотеки, музеї, театри, виставкові зали тощо. Також у реєстрі об'єктів нерухомої спадщини національного та місцевого значення до війни перебувало 140 375 об'єктів [3].

Протягом років незалежності в Україні активізувалась увага до розвитку галузі, яка забезпечує тяглість поколінь і формування україноцентричного світогляду та є вагомим структурним елементом економіки, що створює мультиплікативний ефект. Водночас тривалий час сфера культури фінансувалася за залишковим принципом. Тим не менше, починаючи з 2019 р., з'явилася позитивна тенденція до збільшення видатків на сферу культури з місцевих бюджетів: частка видатків на культуру від загальної суми видатків з місцевих бюджетів у 2021 р. зросла порівняно з 2019 р. на 0,26% та склала 2,79%. Зросли видатки на 1 особу постійного населення: в 2021 р. розмір видатків на 1 особу

постійного населення в місяць за регіонами України в середньому складав 1,23 дол. США (в 2020 р. – 1,05 дол. США). Загалом в останні 3 роки поступово формувалася позитивна динаміка у фінансуванні сфери культури [4].

Отже, проблема забезпечення продуктивної спроможності культурних послуг в умовах війни і повоєнної відбудови країни набуває актуальності та висуває низку вимог щодо залучення інвестицій та інших ресурсів у галузь, а також продовження секторальної децентралізації та удосконалення механізмів державного регулювання сфери.

Сьогодні війна знищує потенціал і здатність українських регіонів створювати та надавати культурні послуги як державними установами, так і бізнесом. Станом на 25.02.2023 р. пошкоджено 1322 об'єкти культурної інфраструктури (не враховуючи об'єкти культурної спадщини), а це майже 4% від усіх закладів культури в Україні. Найбільших втрат і збитків культурна інфраструктура зазнала у Донецькій, Харківській, Київській, Херсонській, Миколаївській та Луганській областях. На території 199 територіальних громад пошкоджено та зруйновано клуби, бібліотеки, музеї, театри, філармонії, мистецькі навчальні заклади. Найбільшу групу об'єктів культурної інфраструктури, які зазнали пошкоджень чи руйнувань, становлять креативні хаби (клуби) – 47% від загальної кількості постраждалих закладів культурної інфраструктури [5]. Також, за попередніми оцінками, внаслідок військових дій частково або повністю знищено понад 550 пам'яток і культурних об'єктів. Це лише 0,4% від усіх об'єктів нерухомої культурної спадщини на території України, але концентрація уражень в кількох регіонах (рис. 1.) призводить там до катастрофічної ситуації.

Внаслідок війни сфера культури втратила свій високопрофесійний ресурс через міграцію населення і відтік кадрів. За попередніми даними, близько 10 млн осіб були змушені покинути своє постійне місце проживання, серед них сотні тисяч діячів культури. Є загроза, що значна частина надавачів культурних послуг, індивідуальних митців і професорсько-викладацького складу освітніх закладів культури, які виїхали за межі України, не повернуться.

Однак, незважаючи на деструктивні чинники, що впливають на українську культуру, значна кількість культурних діячів та інституцій знайшли шляхи та ресурси для продовження професійної діяльності. Таким чином, культурна галузь продемонструвала стійкість і виступає перспективним видом економічної діяльності для підготовки та підтримки повоєнної відбудови України.

У листопаді минулого року Український культурний фонд провів опитування щодо ригідності сфери культури. Майже дві третини респондентів погодилися, що найбільшою перешкодою (крім війни) для розвитку культурної сфери в Україні є брак фінансування. Серед основних факторів 63,8% опитаних назвали низьку оплату праці та демотивованість персоналу

сфери культури. В той же час, 74,9% респондентів продовжують працювати у сфері культури, багато з них поєднують цю діяльність з волонтерством. Окрім того, 79,9% опитаних стверджують, що певною мірою адаптувалися до умов війни. Говорячи про післявоєнне відновлення, більшість діячів культури (понад 80%) вважають, що відновлення та розвиток цієї сфери на зруйнованих територіях необхідно фінансувати через спеціальні проєкти чи фонди [7].

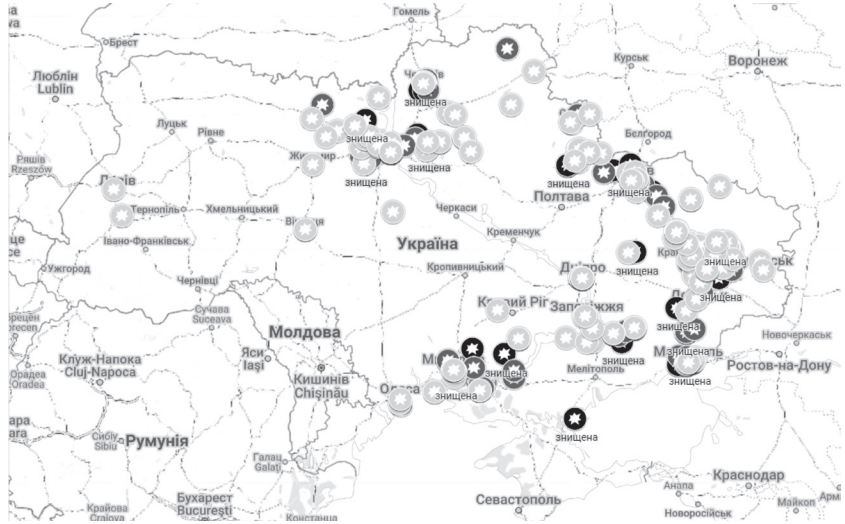

Рис. 1. Мапа культурних втрат. (Кольорові позначення: світло-сірий – пошкоджені об'єкти, сірий – зруйновані об'єкти, чорний – знищені об'єкти)

Джерело: [6].

Підсумовуючи, можна зазначити, що загрозові тенденції, спровоковані російською агресією, можливо подолати за умови пильної уваги української влади до сфери культурних послуг. Принагідно нагадаємо, що влітку 2022 р. було розроблено проєкт плану відновлення цієї галузі [4]. Однак існує багато ризиків щодо його втілення, зокрема недостатнє фінансування проєктів, недосконале правове забезпечення тощо. Тим не менш, різні учасники процесів у цій сфері мають позитивні очікування.

Культурна сфера повинна бути реформована та реорганізована після війни. Вона має стати важливою як для людей, так і для влади, тому що зараз, в умовах війни ми бачимо силу культури і потребу людей в ній.

Значна внутрішня та зовнішня міграції діячів у галузі культури вплинула на аудиторії культурно-мистецьких та культурно-освітніх проєктів. Для мінімізації негативного впливу таких змін органи місцевого самоврядування

та регіональної влади повинні надати підтримку індивідуальним діячам та організаціям, які релокувались з небезпечних територій, у формуванні нових ділових зв'язків, підтримуючи нетворкінг. Слід допомагати у поширенні інформації про проекти релокантів серед місцевого населення. Органи державної влади, зокрема Міністерство культури та інформаційної політики України, повинні сприяти залученню діячів галузі культури до профільних культурних заходів за кордоном, підтримуючи таким чином їх зв'язок з Україною.

Доцільно продовжити децентралізацію в галузі культури із залученням органів місцевого самоврядування, органів державної влади та агенцій регіонального розвитку. Реформування першочергово потребує створення матеріальних, фінансових та організаційних умов розвитку мережі закладів культури за умов збереження та відбудови її потенціалу. Ті території, де проведення децентралізації ускладнене або унеможливлене, мають бути забезпечені планами поступового відновлення, зокрема відбудови мережі інфраструктурних об'єктів (у першу чергу, сільських клубів, як найбільш постраждалих об'єктів), які мають найвищу рентабельність та будуть ефективно використовуватись.

Список літератури

1. Gertholtz L., Buchanan J. Ukrainian Culture Under Attack: Erasure of Ukrainian Culture in Russia's War Against Ukraine. PEN America, 2022. URL: <https://pen.org/report/ukrainian-culture-under-attack/>
2. Показники діяльності суб'єктів господарювання. *Державна служба статистики України*. 2022. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Культурна спадщина України. *Міністерство культури України*. 2019. URL: https://www.auc.org.ua/sites/default/files/kulturna_spadshchyna._orenda._pptx.pdf
4. Проєкт Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Культура та інформаційна політика». *Національна рада з відновлення України від наслідків війни*. 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/culture-and-information-policy.pdf>
5. Через російську агресію в Україні постраждали вже 1322 об'єкти культурної інфраструктури. *Міністерство культури та інформаційної політики України*. 2023. URL: <https://mkip.gov.ua/news/8727.html>
6. Мапа культурних втрат. *Український культурний фонд*. 2023. URL: <https://uaculture.org/culture-loss/>
7. Стратегія адаптації культури та креативних індустрій до умов війни – результати дослідження від УКФ. *Український культурний фонд*. 2023. URL: <https://ucf.in.ua/news/08022023>

ПАЩЕНКО Олександр / PASHCHENKO Oleksandr,

*канд. техн. наук, доцент, директор інституту МІБО, доцент кафедри НПЛБ,
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»,
м. Дніпро, Україна
orcid.org/0000-0003-3296-996X*

ХОМЕНКО Володимир / KHOHENKO Volodymyr,

*канд. техн. наук, доцент, доцент кафедри НПЛБ,
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»,
м. Дніпро, Україна
orcid.org/0000-0002-3607-5106*

РАСЦВЕТАЄВ Валерій / RASTSVIETAIEV Valerii,

*канд. техн. наук, доцент, доцент кафедри НПЛБ,
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»,
м. Дніпро, Україна
orcid.org/0000-0003-3120-4623*

ВПЛИВ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ: МОЖЛИВОСТІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Анотація. Розглядається вплив цифрової трансформації на суспільство, економіку та довкілля в Україні, а також її правові аспекти на тлі мілітарного впливу. Акцентується увага на необхідності створення національної стратегії цифрової трансформації, яка враховуватиме глобальні тенденції та інтереси громадян, бізнесу та національні інтереси. Наголошується на необхідності забезпечення правового захисту та контролю за цифровим простором, підвищення кваліфікації населення у галузі цифрових технологій і розвитку інфраструктури та послуг, що пов'язані з цифровою трансформацією.

Ключові слова: цифрова трансформація, суспільство, економіка, довкілля, правові аспекти, мілітарний вплив, національна стратегія, глобальні тенденції, правовий захист, контроль, кваліфікація населення, інфраструктура, національна безпека.

INFLUENCE OF DIGITAL TRANSFORMATION: OPPORTUNITIES AND LEGAL ASPECTS

Abstract. The influence of digital transformation on society, economy and environment in Ukraine is considered in this paper, as well as its legal aspects against the background of the military impact. Attention is focused on the need to create a national digital transformation strategy that will take into account global trends and interests of citizens, businesses and national interests. The need to

ensure the legal protection and control over the digital space, improving the skills of the Ukrainian population in the field of digital technologies and developing infrastructure and services related to digital transformation is emphasized.

Keywords: digital transformation, society, economy, environment, legal aspects, military impact, national strategy, global trends, legal protection, control, qualification of population, infrastructure, national security.

За останні десятиліття цифрові технології суттєво змінили світ, у якому ми живемо. Цифрова трансформація стала важливим чинником розвитку суспільства та економіки. Однак разом зі своїми можливостями, вона також принесла виклики та загрози. У світі, де мілітаризація є поширеною проблемою, цифрова трансформація може бути використана як зброя для ведення кібербойових дій. Це може стати загрозою для безпеки та стабільності держав. Тому важливо розглядати цифрову трансформацію з правової точки зору.

Одним із найважливіших правових аспектів є захист інтелектуальної власності. Цифрові технології забезпечують доступ до нових інформаційних ресурсів і навчальних матеріалів. Однак зростає ризик порушення авторських прав і плагіату [1].

Крім того, важливо забезпечувати безпеку та конфіденційність даних. Цифрові технології збільшують кількість даних, які зберігаються в інтернеті, тому захист цих даних стає дедалі важливішим завданням. Важливо забезпечити кібербезпеку національної інфраструктури та державних систем управління. Також необхідно враховувати можливі наслідки цифрової трансформації на довкілля та природне середовище [2]. Більшість цифрових технологій потребують використання значної кількості енергії та водних ресурсів для своєї роботи. Тому цифрова трансформація може призвести до збільшення викидів парникових газів та інших забруднюючих речовин, що має негативний вплив на довкілля та здоров'я людей.

Окрім правових аспектів, важливо звернути увагу на соціальні наслідки цифрової трансформації. Зростаюча автоматизація та впровадження штучного інтелекту можуть призвести до зменшення кількості робочих місць і зростання нерівності в доходах. Тому важливо розглядати соціальні наслідки цифрової трансформації та вживати заходи для забезпечення соціальної справедливості та інклюзивності (включеності).

Останнім часом в Україні відбуваються значні зміни у законодавстві щодо цифрової трансформації. Вже прийнято закони щодо електронного урядування, цифрового підпису та електронної ідентифікації. Також працюють над законопроектами щодо захисту персональних даних і кібербезпеки.

Проте наразі існують проблеми ефективності виконання законодавства та недостатньої кількості кваліфікованих кадрів у цифровій сфері. Тому важливо продовжувати розвивати цифрову інфраструктуру та забезпечувати підготовку фахівців із цифрових технологій [3].

У цілому, цифрова трансформація має великий потенціал для розвитку суспільства та економіки, проте їй притаманні також певні виклики та загрози. Важливо розглядати цифрову трансформацію з правової точки зору та здійснювати необхідні заходи для забезпечення безпеки, захисту прав і забезпечення соціальної справедливості та включеності. Також важливо розглядати цифрову трансформацію в контексті мілітарного впливу та забезпечення кібербезпеки.

У сучасному світі кібератаки стали однією з найбільших загроз національній безпеці країн. Кіберзлочинці можуть здійснювати атаки на різні об'єкти – від державних систем до приватних компаній. Це може призвести до значних фінансових втрат, порушення конфіденційності даних, втрати критичних інфраструктурних об'єктів та інших небезпек.

Забезпечення кібербезпеки стає все важливішою складовою національної безпеки. Україна вже прийняла ряд законодавчих актів щодо кібербезпеки, включаючи Закон «Про основні засади кібербезпеки України». Проте існують певні проблеми ефективності виконання цього Закону та недостатнього фінансування заходів з кібербезпеки.

Окрім цього, цифрова трансформація може мати мілітарний вплив на країни. Країни можуть використовувати цифрові технології для здійснення кібератак на інші країни або для збору розвідувальної інформації. Це може призвести до ескалації конфліктів і загроз національній безпеці.

Тому важливо забезпечувати захист національних інтересів і безпеки в контексті цифрової трансформації. Необхідно впроваджувати заходи для забезпечення кібербезпеки, розробляти стратегії реагування на кібератаки та інші кіберзагрози й сприяти розвитку та впровадженню цифрових технологій, що не тільки сприятимуть економічному зростанню та соціальній справедливості, але й забезпечать кібербезпеку та національну безпеку країни.

Законодавство повинне розвиватися разом із розвитком цифрових технологій, забезпечуючи правовий захист інтелектуальної власності, персональних даних та інших прав громадян та компаній. Також потрібно забезпечувати ефективний механізм виконання законів і покарання тих, хто порушує законодавство щодо цифрової безпеки та інтелектуальної власності. Важливим елементом цього є підвищення рівня грамотності населення в питаннях як цифрової трансформації, так й інтелектуальної власності. Найсучаснішим шляхом для цього є масові відкриті онлайн-курси,

які дозволяють в короткий термін охопити максимально широку аудиторію слухачів, надавши їм якісний навчальний контент [4].

Національні органи влади повинні сприяти створенню відкритих, безпечних та економічно ефективних цифрових середовищ, що сприятимуть розвитку економіки, покращенню якості життя громадян та забезпеченню національної безпеки. Зокрема, необхідно забезпечувати доступ до швидкісного та надійного інтернету, підтримувати інноваційні стартапи і компанії, що працюють у сфері цифрових технологій, та створювати сприятливі умови для розвитку цифрової інфраструктури й екосистем.

Нині цифрова трансформація відіграє надзвичайно важливу роль у розвитку суспільства, економіки та забезпеченні національної безпеки. Проте це також створює нові виклики та загрози, зокрема в контексті кібербезпеки та мілітарного впливу. Щоб забезпечити успішну цифрову трансформацію, безпеку та захист прав громадян і компаній, необхідно забезпечувати правовий захист інтелектуальної власності та персональних даних, розробляти ефективні механізми виконання законів і покарання порушників, ін. Для досягнення успіху в цифровій трансформації необхідно також забезпечити співпрацю між державними органами, приватним сектором і громадянським суспільством. Важливо вести діалог з представниками громадськості та експертами у сфері цифрових технологій, щоб забезпечити широку підтримку та залучення різних стейкхолдерів у процес цифрової трансформації.

Крім того, необхідно звернути увагу на міжнародний аспект цифрової трансформації. Кібербезпека та захист прав громадян і компаній не мають меж і кордонів й потребують співпраці та координації між країнами та міжнародними організаціями. Також важливо враховувати геополітичні та мілітарні аспекти цифрової трансформації, зокрема потенційні загрози кібератак та кібершпиґунства з боку інших країн.

Отже, успішна цифрова трансформація вимагає комплексного підходу та співпраці між державними органами, приватним сектором і громадянським суспільством.

Правові аспекти цифрової трансформації повинні бути розглянуті в комплексі з міжнародними аспектами та геополітичними та мілітарними загрозами, які можуть виникнути в її процесі. Для забезпечення кібербезпеки та захисту прав громадян і компаній необхідна співпраця та координація між країнами та міжнародними організаціями.

У зв'язку з цим українська держава повинна продовжувати розвивати свої цифрові технології та створювати сприятливі умови для їх розвитку, а також забезпечувати правовий захист інтелектуальної власності та персональних даних. Крім того, важливо підтримувати інновації, зокрема за допомогою державної підтримки та стимулювання інвестицій у цей сектор.

Національні органи влади мають бути готові до ефективної реалізації цифрової трансформації, зокрема шляхом забезпечення належного законодавства та механізмів його виконання, а також підвищення кваліфікації працівників у цифровій сфері, розвитку інфраструктури та послуг, що пов'язані з цифровою трансформацією. Крім того, має бути розроблена ефективна система контролю та моніторингу цифрового простору з метою виявлення потенційних загроз для національної безпеки та інтересів громадян та запобігання їм.

Загальнонаціональна стратегія цифрової трансформації має бути розроблена з урахуванням глобальних тенденцій, інтересів громадян та бізнесу, а також національних інтересів. Вона має передбачати широкий спектр заходів, включаючи створення інфраструктури та послуг, що сприяють цифровій трансформації, забезпечення правового захисту та контролю за цифровим простором, підвищення кваліфікації населення у галузі цифрових технологій та багато іншого.

Список літератури

1. Koroviaka Ye., Pashchenko O., Khomenko V. Modern paradigm of learning with distance technologies: *Abstracts of the III International Scientific and Practical Conference* (Lisbon, February 2-5, 2021). Portugal, 2021. P. 196–199. URL: <https://doi.org/10.46299/ISG.2021.I.III>
2. Kirin R.S., Khomenko V.L., Illarionov, O.Yu. & Koroviaka Y.A. Dichotomy of legal provision of ecological safety in excavation, extraction and use of coal mine methane. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2022. No. 5. P. 128–135. URL: <https://doi.org/10.33271/nvngu/2022-5/128>
3. Павличенко А., Пащенко О., Медведовська Т., Вишньова В. Самоосвіта студентів закладів вищої освіти та її роль у процесі професійної підготовки фахівців в умовах цифровізації освіти. *Grail of Science*. 2023. № 24. С. 590–594.
4. Кірін Р.С., Хоменко В.Л., Пащенко О.А. Класифікаційні критерії масових відкритих онлайн-курсів з інтелектуальної власності. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2020. Т. 78. № 4. С. 315–330. URL: <https://doi.org/10.33407/itlt.v78i4.3353>

ПАРФЬОНОВА Олена / PARFIONOVA Olena,
*здобувач вищої освіти,
Державний торговельно-економічний університет,
м. Київ, Україна*

РОЗВИТОК ЦИФРОВИХ ІННОВАЦІЙ У ПОВОЄННІЙ ВІДБУДОВІ УКРАЇНИ

Анотація. Цю роботу присвячено визначенню потреб України у розмірі фінансування повоєнної відбудови країни. Крім розрахунку суми коштів, важливим є визначення методів і напрямів їх використання. Цифрові інновації є найперспективнішим напрямком спрямування коштів на відбудову країни, що має характер модернізації.

Ключові слова: відбудова, розвиток, витрати, модернізація, інновації, цифровізація.

DEVELOPMENT OF DIGITAL INNOVATIONS IN THE POST-WAR RECONSTRUCTION OF UKRAINE

Abstract. The paper is devoted to determining the needs of Ukraine in terms of financing the post-war reconstruction of the country. In addition to calculating the amount of funds, it is important to determine the methods and directions of their use. Digital innovations are the most promising direction of allocating funds for the reconstruction of the country, which has the character of modernisation.

Keywords: reconstruction, development, costs, modernisation, innovations, digitalisation.

Початковою точкою визначення фінансових потреб України у власній відбудові є наслідки воєнного вторгнення РФ, розраховані на поточний момент.

Приблизна оцінка збитків, завданих Україні, буде слугувати орієнтиром для майбутнього фінансування проєктів, які пов'язані з відбудовою України. Ця оцінка була виведена представником України у Світовому банку Романом Качуром. Йдеться про загальну суму в \$350 млрд [1]. Оцінку було розраховано станом на 01.06.2022 р., вона включає близько \$100 млрд на

поточні потреби та \$250 млрд на відбудову. Над планом відбудови економіки України працює багато людей, у тому числі науковців [1]. Прямі збитки, що враховують пошкоджені житлові та нежитлові будинки, за підрахунками Київської школи економіки (KSE Institute), збільшилися до \$108,3 млрд [2]. Основними причинами збільшення вартості пошкоджень на \$31,6 млрд є наслідки завданих в останній період масованих ударів ворога.

Загалом в Україні зруйновано щонайменше 18 аеропортів, 43700 одиниць сільськогосподарської техніки, 27 торговельних центрів, 388 підприємств та багато інших об'єктів [2]. Найбільшої шкоди зазнали житлові та транспортні сектори, торгівля та промисловість. А областями з найбільшими руйнуваннями є Донецька, Запорізька, Київська, Луганська, Чернігівська та Харківська.

Станом на 01.06.2022 р. потреби на відбудову у 1,5 рази перевищили ВВП України за 2021 рік. Впродовж наступних 3 років Україна потребуватиме \$105 млрд для задоволення вказаних потреб.

За таких обставин дуже важливе значення має оцінка обсягу завданих збитків для визначення пріоритетів відбудови України, а також розвитку міжнародного партнерства, отримання необхідної підтримки та допомоги [3].

Український Уряд презентував План відновлення України (далі – План) та платформу United 24. Цей План є комплексом документів, які містять описи всіх сфер і галузей української економіки, пріоритетів та намічених рамкових заходів. Орієнтовна вартість його втілення до 2032 року – \$750 млрд. Згідно з поширеною інформацією відомо, що План вже було обговорено та направлено до Єврокомісії, яка, зі свого боку, готує план кредитування та грантів для України на \$523 млрд.

План включає заходи з відновлення на 10 років, його поділено на три етапи реалізації [4]. На першому етапі мають залучити \$60-65 млрд. На другому етапі потрібно близько \$300 млрд. Він має назву «Швидка відбудова» та спрямований на відновлення лікарень і мостів, ін. Реалізація третього етапу «Модернізація», який є найважливішим, вимагає близько \$400 млрд у 2026-2032 рр.

Частина Плану відновлення України, на погляд фахівців [5], збігається зі змістом Програми «Забезпечення доступу до фінансування з конкурентоспроможною вартістю капіталу». План містить досить розмиті інструменти та не має повного переліку виконавців програми. Ці недоліки дуже виділяються у порівнянні з програмами для Балканських країн, оскільки в них були представлені конкретні проєкти підтримки і, як правило, вони передавались під контроль відповідним особам.

Позитивний аспект Плану відновлення полягає в тому, що він веде до певної синергії на шляху вступу до ЄС. У ньому належним чином висвітлені завдання щодо інтеграції до ЄС, синхронізації господарства із Копенгаген-

ськими критеріями та забезпечення взаємного доступу до ринків. Повеєнна відбудова розглядається як інструмент досягнення відповідності України нормам і стандартам ЄС.

Іншою позитивною характеристикою Плану є обґрунтоване визначення екстрених дій та оцінка потреб у фінансуванні. Окрім забезпечення першочергових військових потреб, Уряд виділяє такі нагальні проєкти: накопичення газових резервів у сховищах, усунення вузьких місць у залізничному, автомобільному та дунайському шляхах експорту, відновлення зруйнованої соціальної інфраструктури, залучення джерел фінансування Державного бюджету, забезпечення критичного фінансування у воєнний час для малих та середніх підприємств, надання сільськогосподарським виробникам недорогого фінансування та можливостей для зберігання продукції тощо.

План проголошує, що зміцнення інституційної спроможності та «деолигархізація» є фундаментальними передумовами для відновлення. Також Уряд визначає пріоритети та відповідні заходи для реалізації цих фундаментальних принципів, серед яких: завершення перезапуску антикорупційної системи, реалізація реформи правоохоронних органів, централізація та цифровізація державних реєстрів, цифровізація всіх ключових державних послуг, синхронізація антимонопольного законодавства з кращими європейськими практиками тощо.

План передбачає амбітні результати. Уряд очікує, що річні темпи зростання реального ВВП України будуть перевищувати 7% протягом наступних десяти років, а номінальний ВВП у 2032 р. наблизиться до позначки у \$500 млрд. Однак таке різке підвищення номінального ВВП є малоімовірним, оскільки його «точка відліку» становитиме близько \$100 млрд у 2022 р. [4].

На даний момент нагальним є питання відновлення економіки. Одним із важливих елементів економіки є військова галузь. Впровадження інновацій у виробництво оборонного та наступального озброєння є життєво необхідним. Якщо в Україні не відбудуться зміни на підтримку цього сектора економіки, то наша держава постійно перебуватиме в залежності від допомоги інших держав.

Основною стратегією відновлення економіки має бути її цифровізація. Вона включає як підтримку локальних ІТ-компаній, що зацікавлені у створенні українських продуктів, які будуть експортуватись як глобальні продукти, так і формування у споживачів (бізнес, держава, громадяни) мотивації користуватись цими продуктами [6].

У зв'язку з цим варто дослідити План відновлення цифрової економіки та окреслити його необхідність. Оскільки нашій країні потрібно відновлювати економіку, що вимагатиме тривалого часу, великого значення набуває ІТ-сектор. Навіть у воєнний час він продемонстрував свою стійкість. Галузь

продовжує виконувати контракти, експортувати свої послуги, забезпечувати валютні надходження та підтримувати економіку. Сьогоднішні показники в ІТ набагато кращі, ніж у інших галузях, що значною мірою пов'язано з її мобільністю, гнучкістю та здатністю працювати дистанційно. Таким чином, поки країна буде відбудовуватись, ІТ-галузь зможе значною мірою забезпечувати її економічну стійкість. Для цього потрібно мати конкретний план з підтримки цієї галузі та її розвитку.

Презентація бачення цифрового майбутнього для України відбулась цього року на першому в історії України International Diia Summit у Давосі. Загалом Україна була в центрі уваги форуму, а ось Росію вперше не впустили на цей захід. Натомість у Давосі було відкрито «будинок російських злочинів».

Під час заходу в Давосі багато уваги приділялось глобальним наслідкам ворожого вторгнення на територію України. Окреслювалася основна мета України – стати найрозвиненішою державою та найуспішнішою в цифровому секторі. Як і до війни, плани України залишаються незмінними, та передбачають трансформування 100% державних послуг в онлайн-сферу, забезпечення населення високоякісним інтернетом, навчання громадян користуванню відповідними програмами та зробити ще більший внесок в ІТ-сферу.

Стратегія відбудови активно розробляється разом з індустрією, максимально враховуючи всі потреби галузі. Водночас потенціал України у виробництві високотехнологічного продукту величезний. Це не лише додаткові робочі місця, а й виробництво з доданою вартістю, яке може значно збільшити доходи бюджету. Будуть розвиватись аутсорсингові компанії, що стали великою підтримкою ІТ-сектору.

Ще одна мета полягає в тому, що Україна планує стати лідером у Європі за кількістю стартапів, але для початку потрібно увійти в ТОП 10 [7].

Ключові проєкти, які бере на себе ІТ-сектор, такі:

- перехід 100% державних послуг в онлайн;
- програма захисту 25 ключових державних реєстрів;
- програма посилення кібербезпеки;
- програма «Суддя Дред» – передбачає створення системи електронного суду та нотаріату;
- програма розвитку цифрових навичок;
- програма розвитку електронної освіти;
- проєкт цифрової митниці для боротьби з корупцією;
- електронна охорона здоров'я;
- кешлес-програма – впровадження електронної гривні та розвиток інфраструктури для безготівкових розрахунків.

Точні терміни реалізації не надаються, але за словами Михайла Федорова, що адресовані партнерам: «Ми запрошуємо вас створити найбільш цифровізовану країну світу». Партнерам запропоновано приєднатися до однієї з проголошених програм, надати фінансування та поділитися власними технологіями [8].

«Digital for Freedom» – технологічна частина вищезгаданого Плану відновлення України. Його було презентовано 4-5 липня 2022 р. у швейцарському м. Лугано у рамках Ukraine Recovery Conference. На цій міжнародній конференції були присутні українські високопосадовці, топ-представники Європейської Комісії, делегати від урядів європейських країн, Міжнародного валютного фонду та інших міжнародних організацій [8].

Наразі в Україні розробляється програма «Громада 4.0». Ця програма допоможе майбутнім лідерам цифрової трансформації сформувавши концепції та запустити проекти, які засновані на потребах суспільства. Програма передбачає роботу з вже готовими технологіями та розробку нових рішень для посилення стійкості, оптимізації цифрових процесів і впровадження інновацій. Вона сприятиме створенню широкої спільноти представників державних служб, менторів, експертів в ІТ та управлінні, активістів і цифрових трансформаторів, які, зі свого боку, зможуть вести ефективні перемовини, обмінюватися досвідом та рухати проєкт. Програма передбачає висвітлення тем цифрової економіки, розвитку діджитал-навичок, розбудови цифрової інфраструктури в громадах та діджиталізації публічних послуг [10].

Наступна програма, яка також є важливою для відбудови України, це «U-LEAD з Європою». Саме за допомогою цієї програми реалізується акселераційна програма, яка вже впродовж багатьох років працює над підсиленням спроможності громад і тримає в пріоритеті цифрову трансформацію. Завершенням реалізації ініціативи «Громада 4.0» буде проведення «Відкритого демодня» для представників громад, національних і громадських організацій та медіа, на якому учасники представлять власні проєкти. До участі запрошено громади з населенням до 50 тис. осіб. Вони повинні мати ідею проєкту для цифрової трансформації; мати команду з трьох осіб, яка складатиметься як з посадовців органів місцевого самоврядування, так і представників приватного сектору, працівників комунальних установ, активістів тощо. Команда SocialBoost, української неурядової tech* організації, планує відібрати 48 громад. А результатом програми «Громада 4.0» стане розробка принаймні 24 повноцінних концепцій проєктів цифрової трансформації громад, готових до пілотування [9].

У середньостроковій перспективі (2023-2025 рр.) можна запровадити численні фіскальні, регуляторні та фінансові механізми для підтримки розвитку повоєнної цифрової економіки. Для всіх підприємств фінанси та працівники будуть основними ресурсами для підтримки цифрового пе-

реходу. Стосовно фінансів – Уряд України вже запровадив індивідуальний спеціальний режим оподаткування ІТ-сектору. Оскільки він є новим пільговим режимом, його ще будуть перевіряти за стандартами та критеріями, які були встановлені у 1998 р.

У довгостроковій перспективі (2026-2032 рр.) Україна може зосередитися на розбудові надійної інфраструктури даних для вимірювання цифрової економіки та підтримки політики, заснованої на фактичних даних. Україна зможе мати можливість інтеграції до Європейської статистичної системи (ESS), яка має на меті надання показників для підтримки політики, котра була заснована на фіксованих даних [11].

Список літератури

1. Шевчук С. Світовий банк оцінив збитки України від війни у \$350 млрд. У липні уряд говорив про \$750 млрд. *Forbes.ua*. 2023. URL: <https://forbes.ua/news/svitoviy-bank-otsinyue-zbitki-ukraini-vid-viyni-u-350-mlrd-u-lipni-ukrainskiy-uryad-govoriv-pro-750-mlrd-05092022-8104>
2. Прасад А. Прямі збитки від війни перевищили \$108 млрд, мінімальні потреби у відновленні оцінюються у \$185 млрд – KSE Institute. *Forbes.ua*. 2023. URL: <https://forbes.ua/news/pryami-zbitki-vid-viyni-perevishchili-108-mlrd-minimalni-potrebi-u-vidnovlenni-otsinyuyutsya-u-185-mlrd-kse-institute-02082022-7477>
3. Гордієнко О. Відбудова України наразі коштує \$349 млрд. Український Уряд, Єврокомісія і Світовий банк презентували спільну оцінку. *Forbes.ua*. 2023. URL: <https://forbes.ua/news/vidbudova-ukraini-koshtue-349-mlrd-i-tsia-tsifra-zroste-u-bryusseli-predstavlena-spilna-otsinka-uryadu-evrokomisii-ta-svitovogo-banku-09092022-8234>
4. Шевчук С. Україна презентувала власний «План Маршалла» на сотні сторінок та \$750 млрд. Яку країну хочуть побудувати до 2032 року. *Forbes.ua*. 2023. URL: https://forbes.ua/inside/ukraina-prezentovala-vlasniy-plan-marshala-na-sotni-storinok-ta-750-mlrd-yaku-krainu-khochut-pobuduvati-do-2032-roku-04072022-6964?utm_source=Telegram&utm_medium=post
5. Богдан Т. План відновлення України: сильні та слабкі сторони. *Портал новин LB.ua*. 2023. URL: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/526637_plan_vidnovlennya_ukraini_silni.html
6. Васильєва Н. Ключові аспекти відбудови економіки України. *ЛІГА.net*. 10.07.2022. URL: <https://blog.liga.net/user/nvasylieva/article/46093>
7. Борняков О. Цифрове майбутнє України після перемоги. *Українська правда*. 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/06/21/688371/>
8. Дудко В. Цифровий ленд-ліз. Ключові пункти плану цифрової трансформації України від Мінцифри. *Forbes.ua*. 2023. URL: <https://forbes.ua/news/tsifroviy-lend-liz-klyuchovi-punkti-planu-tsifrovoi-transformatsii-ukraini-vid-mintsifri-04072022-6974>

9. Децентралізація: Час діджитальних змін: нова можливість для цифровізації українських громад. *Децентралізація*. 31.01.2023. URL: <https://decentralization.gov.ua/en/news/16062>
10. Більше нових проєктів та інновацій: акселераційна програма цифровізації громад від Мінцифри, Програми «U-LEAD з Європою» та SocialBoost. *Урядовий портал*. 2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/bilshe-novykh-proektiv-ta-innovatsii-akseleratsiina-prohrama-tsyfrovizatsii-hromad-vid-mintsyfry-prohramy-u-lead-z-ievropoiu-ta-socialboost>
11. Цифровізація для відновлення України. *OECD*. 2023. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/economics/7ab01ffd-uk>

ГРИЩЕНКО Ганна / GRYSHCENKO Hanna,
*аспірант кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права,
Донецький національний університет імені Василя Стуса,
м. Вінниця, Україна
orcid.org/0000-0003-4023-4904*

ВИКОРИСТАННЯ Е-ПЕТИЦІЇ В МІСЦЕВІЙ ДЕМОКРАТІЇ

Анотація. Розглядаються особливості використання такого сучасного інструменту місцевої демократії в Україні як е-петиція. На основі дослідження стану впровадження е-петиції у місцевих громадах виявлено проблемні аспекти у цьому процесі. Розроблено пропозиції та рекомендації щодо конкретних шляхів вирішення зазначених проблем.

Ключові слова: звернення, е-петиція, демократія, локальна демократія, місцеве самоврядування, публічна влада.

USE OF AN E-PETITION IN LOCAL DEMOCRACY

Abstract. The peculiarities of use of such a modern tool of local democracy in Ukraine as an e-petition are considered. On the basis of the study of the status of an e-petition implementation in local communities, problematic aspects in this process are identified. Proposals and recommendations on specific ways of solving the mentioned problems are developed.

Keywords: appeal, e-petition, democracy, local democracy, local self-government, public power.

Електронна петиція (е-петиція) сьогодні стала демократичним інструментом взаємодії суспільства та влади у багатьох державах світу. В Україні цей інструмент запрацював з 2015 р., однак вже встиг довести, що є найпростішою ефективною формою громадянської участі в процесі ухвалення важливих управлінських рішень. Особливі досягнення має місцевий досвід. Це є виправданим, оскільки потенційно легше ініціювати петиції та намагались втілити їх в життя саме на місцях – в громадах. Тому сьогодні актуально дослідити стан впровадження е-петиції у місцевих громадах. На основі такого дослідження можна виявити проблемні аспекти у цьому процесі та розробити рекомендації задля їх усунення, що і є метою даного дослідження.

Щодо термінопоняття, варто зазначити, що «петиція» (латин. *petitio*) у більшості джерел тлумачиться як звернення до органу публічної влади із закликом вчинення певних дій, яке підтримує (підписує) значна кількість

людей [1]. Особливістю саме електронних петицій є те, що для їх створення та подачі активно використовуються можливості мережі Інтернет.

Як форма звернення е-петиція дозволена на конституційному рівні (ст. 40 Конституції України [2]), а особливості її використання регламентовано у Законі України «Про звернення громадян» [3] та низці інших нормативно-правових актів. Але чимало колізій і прогалин у цьому плані наявно на законодавчому рівні. Закцентуємо увагу на найсуттєвіших з них:

1) українське законодавство прямо не встановило обов'язок органів місцевого самоврядування налаштувати процес роботи з е-петиціями, хоча він логічно виходить із закріпленого Конституцією України права громадян з ними звертатись. Наявна потреба визначення порядку розгляду е-петицій призводить до необхідності формування місцевої нормативно-правової бази. Відповідно до Закону України «Про звернення громадян», порядок розгляду е-петиції до органу місцевого самоврядування визначається місцевою радою. Втім Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», де визначаються виключні повноваження місцевих рад, не регламентує цього процесу [4]. Через це на практиці є випадки, коли порядки розгляду е-петицій у містах затверджувались виконавчими комітетами або міськими головами, а це суперечить вимогам національного законодавства;

2) Закон України «Про звернення громадян» надає право ініціювати та підписувати е-петиції всім небайдужим незалежно від місця реєстрації та наявності громадянства України. Однак на практиці органи місцевого самоврядування на рівні локальних актів встановлюють обмеження у реалізації права на звернення за реєстрацією місця проживання, що звужує це право та є незаконним. До того ж, у місцевих актах нерідко прописують додаткові вимоги до е-петицій та неправомірно наділяють місцеві ради правом відхиляти е-петиції при їх недотриманні. Ст. 19 Конституції України чітко визначає, що органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Отже, місцева нормативно-правова база функціонування е-петицій через невідповідність за багатьма параметрами чинному законодавству має бути унормована;

3) потребують індивідуального підходу «петиційні формули» щодо кількості та строку збору підписів громадян на підтримку е-петиції до органу місцевого самоврядування, згідно з яким мають враховуватись особливості громадянської активності населення. Аналіз статистичних даних роботи з е-петиціями не призводить до знаходження оптимальної формули визначення цієї кількості та строків. З одного боку, квота у 250 підписів для деяких обласних центрів є замалою (особливо в поєднанні з 90-денним терміном збирання підписів), оскільки сприяє занадто високій підтримці петицій, з

яких більшість не має сенсу. З іншого боку, встановлення високих квот може «паралізувати» е-петиції;

4) дискредитують е-петиції як інструмент місцевої демократії так звані «тролінгові» петиції, що є своєрідним «спамом». Втім протистояти тролінгу в е-петиціях складно, адже не існує чітких критеріїв для його повного «фільтрування». Більше того, через тролінг людина реалізує своє право на свободу вираження поглядів, і запровадження обмежень, не передбачених Конституцією України та міжнародними актами, зумовлює порушення цього права. Через те, що наразі законодавчі вимоги до е-петицій потребують уточнення та деталізації, органи місцевого самоврядування завалені «петиційним спамом», який знижує цінність цього демократичного інструменту;

5) від «правильності» формулювання е-петицій залежить їх результативність, а також підтримка з боку громадян. Під час створення текстів е-петицій робляться помилки, а саме реєструються петиції: з питань, що не належать до компетенції органів місцевого самоврядування; занадто абстрактно сформовані, які не містять конкретних пропозицій; нереалістичні до виконання; сформульовані як скарги; приватного характеру; стосуються неактуальних питань, що вже вирішені [5]. Така ситуація актуалізує потребу в більш активній навчально-просвітницькій роботі щодо е-петицій в громадах, а також у створенні методичного інструментарію для допомоги авторам (ініціаторам) петицій якісніше формулювати їхні тексти.

Проведене дослідження дає підстави сформулювати такі пропозиції та рекомендації:

– запровадити обов'язкову вимогу щодо «предметної» відповідності е-петиції повноваженням органу місцевого самоврядування, якому вона адресована, а також надати органам місцевого самоврядування право не оприлюднювати е-петицію для збору підписів, якщо порушені в ній питання не належать до їх повноважень;

– розширити перелік вимог до е-петиції для оприлюднення до збору підписів. Зокрема додати до вже прописаних у ст. 23¹ Закону України «Про звернення громадян» вимог, що петиція не може містити інформацію та вислови сексуального, еротичного та порнографічного характеру; матеріали, які містять передвиборчу агітацію, рекламу послуг, товарів та робіт; ненормативну лексику; прямі образи на ім'я конкретних осіб; неправдиві та завідомо хибні відомості;

– прописати, в якому документі місцеві ради мають затвердити власні вимоги до кількості підписів громадян на підтримку е-петиції (з урахуванням особливостей громадянської активності громади) та строку їх збору (наприклад, у положенні про електронні петиції);

– уточнити, що вся інформація про кількість підписів, одержаних на підтримку е-петиції, строки їх збору та результати розгляду петиції має зберігатися у відкритому доступі на вебсайті органу місцевого самоврядування упродовж не менше трьох років з дня оприлюднення петиції;

– розробити методичні рекомендації з питань ініціювання та формулювання текстів е-петицій для населення та розмістити їх на вебсайтах органів місцевого самоврядування;

– запровадити механізм попереднього розгляду е-петицій перед їх оприлюдненням для збору підписів. Для цього створити спеціальні петиційні комісії як постійно діючі колегіальні робочі органи при місцевих радах, яких наділити правом приймати рішення про оприлюднення/неоприлюднення петиції для збору підписів, контактувати з авторами (ініціаторами) петицій з рекомендаціями стосовно корегування текстів, здійснювати контроль за дотриманням вимог законодавства.

Викладені пропозиції та рекомендації щодо конкретних шляхів вирішення проблем, представлених у тезах доповіді, адресуються Верховній Раді України як єдиному органу законодавчої влади в Україні, а вже після внесення відповідних змін до законодавства – до органів місцевого самоврядування для врахування у їхній діяльності.

Отже, можна констатувати, що сьогодні в Україні наявна низка об'єктивних чинників, через які результативність інституту е-петиції поки що залишається невисокою (це й проблеми «культури» подачі, й проблеми механізму розгляду). Однак судячи зі змісту існуючих е-петицій, вони успішно виконують функцію трансляції протесту, що критично важливо за традиційно високого протестного потенціалу українського суспільства. Першочерговим завданням є зробити з е-петиції як форми участі громадян у прийнятті рішень та способу комунікації суспільства і влади в рамках представницької моделі демократії, форму прямої демократії.

Список літератури

1. Колесников О. Е-петиції у системі місцевої демократії: досвід обласних центрів України. URL: <https://samoorg.com.ua/blog/2017/02/13/e-petitsiyi-u-sistemi-mistsevoyi-demokratiyi-dosvid-oblasnih-tsentriv-ukrayini/>
2. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.
4. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
5. Платформа електронної демократії. URL: <https://e-dem.ua>

ГЕВЛИЧ Лариса / HEVLYCH Larysa,

*канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри обліку, аналізу і аудиту,
Донецький національний університет імені Василя Стуса,
м. Вінниця, Україна
orcid.org/0000-0002-2825-1528*

ГЕВЛИЧ Іван / HEVLYCH Ivan,

*канд. техн. наук, доцент, доцент кафедри маркетингу та бізнес-аналітики,
Донецький національний університет імені Василя Стуса,
м. Вінниця, Україна
orcid.org/0000-0003-2282-0512*

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ОБЛІКОВОЇ ПРОФЕСІЇ

Анотація. З урахуванням світових трендів дослідження напрямів діджиталізації різних секторів економіки та напрямів фахової діяльності є важливим завданням повоєнного розвитку України. У роботі ідентифіковані основні напрями використання сучасних діджитал-інструментів і технологій в обліку та аудиті, виявлені проблеми, запропоновані напрями їх вирішення, намічені напрями подальших досліджень.

Ключові слова: облік, аудит, діджитал-інструменти, діджитал-технології, цифрова економіка.

DIGITALISATION OF THE ACCOUNTING PROFESSION

Abstract. Taking into account the world trends, the study of directions of digitisation of various sectors of economy and areas of professional activity is an important task of the Ukraine's post-war development. The article identifies the main directions of using modern digital tools and technologies in accounting and audit, identifies problems, and suggests ways to solve them. Directions for further research are outlined.

Keywords: accounting, audit, digital tools, digital technologies, digital economy.

Незважаючи на воєнний стан в Україні у Національній економічній стратегії на період до 2030 р. велику увагу приділено цифровізації, зокрема розвитку цифрової інфраструктури, цифрових навичок, сектору інформаційно-комунікаційних технологій, цифровізації сфер життя та секторів

економіки [1]. І цей тренд, безумовно, збережеться у поствоєнній економіці під час реалізації програми Digital for Freedom – «цифрового ленд-лізу», заявленого Міністром цифрової трансформації Михайлом Федоровим. Тому дослідження напрямів діджиталізації різних секторів економіки та напрямів фахової діяльності є важливим завданням поствоєнного розвитку нашої держави.

Формування Індустрії 4.0 веде до зростання попиту на професіоналів, які добре володіють аналітичним інструментарієм, готові працювати з базами даних і знань, використовуючи новітні інформаційні технології. Професія обліковця як фахівця, який надає інформацію для прийняття обґрунтованих управлінських рішень, не тільки не може ігнорувати тенденції діджиталізації усіх сфер життя та бізнесу, а й має бути на крок попереду, щоб допомогти суб'єкту господарювання адаптуватися до викликів середовища.

Метою цього дослідження є виокремлення основних напрямів діджиталізації облікової діяльності та пов'язаних з цим проблем.

Традиційно напрями діяльності обліковця сучасного підприємства включають облікову, нормативно-методичну, організаційно-управлінську діяльність, контроль, аналіз та консалтинг [2]. Але у цьому дослідженні розглянемо два основні напрями – обліковий та нерозривно з ним пов'язаний контрольний, а саме незалежний аудит.

Цифровізація облікової діяльності, очевидно, пов'язана із повною автоматизацією процесів отримання, обробки та обміну інформацією, що передбачає використання:

1) засобів автоматизації обміну інформацією з внутрішніми та зовнішніми користувачами:

- електронних кабінетів, наприклад, платників податків – онлайнTaxer, cabinet.tax.gov.ua тощо;

- онлайн-звітності – MEDoc, Cota, BAS Бухгалтерія, iFin, Liga: Report, iBuh Online, електронна бухгалтерія Приват 24, Соната тощо;

- сервісів отримання кваліфікованого електронного підпису – ЕДП ІДД ДПС, ЦСК «Україна», MasterKey, DepositSignPortfel.ua тощо;

2) засобів автоматизації ведення обліку діяльності або окремих облікових об'єктів:

- пакетів прикладних програм, як універсальних, так і галузевих – 1С-Підприємство, Дебет-Плюс, BAS Бухгалтерія, iBuh Online, SMARTfin.ua, Zarplata 24, ТОРГСофт, FIT Бюджет, KBS, BookKeeper, MASTER: Бухгалтерія, IT-Enterprise. Бухгалтерія, VJET тощо;

- програмного реєстратора розрахункових операцій – Кашалот, Смарт-Каса, Checkbox тощо;

- баз даних – реєстрів платників податків, застрахованих осіб, юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців тощо;

- інформаційно-довідкових систем – ЛІГА: Закон, ІНФО-Диск, Парус-Консультант тощо;

3) засобів оптимізації процесів обробки інформації:

- електронних калькуляторів – зарплатного, індексації заробітної плати, термінів відпустки/кількості (робочих) днів, пенсійного, податкової віддачі, нарахування амортизації основних засобів тощо;

- електронного документообігу – DEALS, Вчасно, Fredo тощо;

- сервісів конструкторів проводок, визначення кодів тощо [3].

Нині існують численні альтернативи цифрових інструментів діджиталізації облікових даних, облікових інструментів, облікових процесів і створення діджитал-облікової системи вітчизняного підприємства. Разом з тим наразі держава не спромоглася запропонувати для суб'єктів свого сектору економіки універсальних і безкоштовних рішень, йдучи шляхом часткової автоматизації через застосування таких інструментів [4]:

- MeregаM (Фіндокументи) – формування зведених кошторисів, розподілів, зобов'язань і платіжних доручень по Державному та місцевих бюджетах;

- Meregаm – формування, зміна, друк, імпорт даних мережі розпорядників і одержувачів коштів;

- zvgrk – автоматизована система звітності державних установ;

- Zv7_m – автоматизована система звітності установ місцевого бюджету;

- K_Files – підготовка розпорядниками/одержувачами бюджетних коштів файлів щодо мережі, кошторисів усіх видів, юридичних і фінансових зобов'язань, платіжних доручень тощо.

Відсутність можливості комплексної реалізації завдання інформаційного обґрунтування управлінських рішень заважає ефективному менеджменту як на рівні керування діяльністю розпорядника бюджетних коштів, так і на рівні органів місцевого самоврядування та центральних органів виконавчої влади. З урахуванням кількості суб'єктів державного сектору, а також обсягу бюджетних коштів, що забезпечують їх діяльність, зменшення трудомісткості бюджетного обліку та підвищення його інформативності є державним завданням. Рішення щодо його виконання очікується і від Міністерства фінансів України, Кабінету Міністрів України, і за профілем рішення – від Міністерства цифрової трансформації України. Також важливою є організація навчання бухгалтерів державного сектору використанню таких програм.

Безумовно, розвиток цифровізації облікової діяльності бухгалтера неминує задіє більш сучасні інформаційні технології, але мова про це піде

швидше завтра, ніж сьогодні. А такий контрольний напрям облікової діяльності, як незалежний аудит, вже сьогодні не може обмежитися тільки знанням облікових продуктів, які використовує підприємство-клієнт, чи застосуванням вузьких інструментів автоматизації рутинних процесів. Наразі сучасний аудитор має використовувати:

- штучний інтелект для аналізу Bigdata, створення алгоритмів розробки різних стратегій, аналізу взаємозв'язків даних із нетрадиційних джерел і фінансової інформації;

- предикативну аналітику для підвищення якості розроблених трендів;

- чисельне моделювання для перевірки вірогідності очікуваних даних;

- хмарні платформи для дистанційного введення, обробки, візуалізації даних.

І якраз тут виникають основні проблеми: відсутність необхідних навичок у аудиторів, відсутність можливості формування таких навичок в академічному середовищі під час здобуття профільної освіти, відсутність внутрішніх і міжнародних стандартів аудиту, які б унормовували використання сучасних діджитал-інструментів і технологій, психологічна проблема сприйняття доказів, наданих штучним інтелектом, самим аудитором та користувачами його висновків.

Для вирішення таких проблем світова профільна аудиторська спільнота має здійснити низку дій від унормування використання діджитал-інструментів в аудиторській діяльності Міжнародними стандартами аудиту та Кодексом етики професійного бухгалтера до внесення змін в освітні вимоги до аудиторів.

На рівні національного законодавства необхідно коригування закону «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» Верховною Радою України та розробка напрямів використання діджитал-інструментів і програм освіти аудиторів Аудиторською палатою України. Також обов'язковим, але нешвидким напрямом вирішення зазначених проблем є популяризація результатів роботи із використанням штучного інтелекту у бізнес-середовищі. Комплексне вирішення таких проблем дозволить збільшити ефективність аудиторських перевірок за рахунок зменшення рівня прийнятного аудиторського ризику та трудомісткості, а відповідно, і вартості перевірки.

Таким чином, у роботі ідентифіковані основні напрями використання сучасних діджитал-інструментів і технологій в обліку та аудиті, виявлені проблеми, запропоновані напрями їх вирішення. Розробка використання діджитал-інструментів у рамках інших різновидів облікової діяльності буде напрямом подальших досліджень.

Список літератури

1. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 179. *Урядовий портал*. 2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179>
2. Гевлич Л.Л. Професія бухгалтера у цифровій економіці. *Економіка і організація управління*. 2021. Вип. 3 (43) С. 138–146. <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2021.3.13>
3. Тенюх З.І. Діджиталізація бухгалтерського обліку в Україні: стан та перспективи розвитку. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 41. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-66>
4. Безкоштовне програмне забезпечення для розпорядників та одержувачів бюджетних коштів Державного та місцевих бюджетів. URL: <https://buhgalter.com.ua/dovidnik/programne-zabezpechennya/bezkoshtovne-programne-zabezpechennya/>
5. Barr-Pulliam D., Brown-Liburd H., Munoko I. The Effects of Person-Specific, Task, and Environmental Factors on Digital Transformation and Innovation in Auditing: A Review of the Literature. *Journal of International Financial Management & Accounting*. 2021. Vol. 33 (2). P. 337–374.

ШВЕД Вадим / SHVED Vadym,
*канд. екон. наук, професор кафедри бізнесу та права,
Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна»,
м. Вінниця, Україна
orcid.org/0000-0001-5497-0975*

РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ У ЗРОСТАННІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Анотація. У статті розглядається проблематика використання соціальних мереж в умовах мілітарного впливу, визначаються ключові загрози та надаються практичні рекомендації щодо зростання інформаційної безпеки держави.

Ключові слова: інформаційний ресурс, соціальна мережа, регулювання соціальних мереж, федеративний сервіс.

ROLE OF SOCIAL NETWORKS IN STRENGTHENING OF THE STATE'S INFORMATION SECURITY

Abstract. The article deals with the problems of using social networks in the context of military impact; it identifies the key threats and provides practical recommendations for the strengthening of the State's information security.

Keywords: information resource, social network, regulation of social networks, federated service.

Одним з основних висновків україно-російської війни, що вже зараз активно вивчається міжнародною коаліцією союзників, є докорінна зміна підходів до розуміння ролі та значення інформації. Якщо раніше інформація переважно сприймалась як інструмент боротьби з «туманом війни» та основа для прийняття управлінських рішень, то наразі не проходить і дня, як відповідальні спікери Збройних Сил України або українського військово-політичного керівництва не наголошують на необхідності дотримання інформаційної гігієни, критичного ставлення до наповнення інформаційного поля, необхідності боротьби, навіть на побутовому рівні, із засиллям інформаційно-психологічних спеціальних операцій (далі – ІПСО).

У цьому дослідженні ми приділимо увагу ролі соціальних мереж як ключового майданчика для поширення інформації, здійснення ІПСО, просування наративів та формування контексту.

Навіть побіжний аналіз дозволяє сформулювати висновки щодо зміни ландшафту соціальних медіа, якими користується пересічний українець. Хоча, відповідно до рішення РНБО України від 28.04.2017 р. «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)», в Україні були заборонені російські соціальні мережі, кількість українських користувачів залишалась достатньою [1]. Цьому сприяли різні фактори, зокрема й активне намагання російських підсанкційних компаній обійти заборону, інерційність звичок та небажання розуміти загрозу, складність у виконанні означеного рішення тощо. Після російського воєнного нападу українці усвідомлено й масово перестали користуватись російськими соціальними мережами «ВКонтакте», «Однокласники» тощо. Українці демонструють свою підтримку країни та відчуття національної гідності, відмовляючись від використання соціальних мереж, які мають російське походження.

Натомість інформаційна порожнеча почала заповнюватись іншими пропозиціями. Й, поряд з вже звичними мережами Facebook, Twitter, Tiktok, Viber, все більшої популярності почав набувати Telegram. Особливої ваги цій соціальній мережі надало її активне використання державними органами через створення офіційних чатботів, зокрема @Mfa_support_bot (Міністерство закордонних справ), @dpsu_assistant_bot (Державна прикордонна служба України), @poshukditei_bot (Національна поліція України), @StopViolationBot (Державна податкова служба України), @stopdrugsbots (Національна поліція України) тощо.

Зручність, комфортність і простота у використанні призвела до надзвичайно активного використання платформи Telegram, але разом з тим знову актуалізувала питання безпечності та захищеності цієї соціальної мережі.

Українські експерти неодноразово порушували означені питання, враховуючи той факт, що політика платформи розмита. Тобто не відомо, що стається після того, як пожалітися на телеграм-канал, чи скільки треба скарг, щоб канал заблокували. Ба більше, платформа у жодний спосіб не реагує на дезінформацію. Структура та функції месенджера нібито спонукають до створення та поширення дезінформації. Загалом те, що брати Дурови, які у свій час створили VK, – росіяни, теж повинно насторожувати, особливо з урахуванням того, що Росія веде проти України повномасштабну війну [2].

Також не відомо, чим закінчився конфлікт між спецслужбами Росії та братами Дуровими, що активно тривав у 2020-2021 рр. З інформації, що

циркулює – «перемогла свобода слова» та Росія відступила, визнавши свою німічність.

Крім того, залишається непрозорою фінансова складова діяльності цієї платформи, оскільки перша успішна спроба монетизації відбулась тільки влітку 2022 р., а з 2013р. соціальна мережа існувала коштом внесків власників і венчурного фінансування.

Необхідність обережності також підкреслює той факт, що в Україні відсутнє регулювання діяльності соціальних мереж, у тому числі й Telegram. Прийнятий наприкінці 2022 р. Закон України «Про медіа» оминає це питання, оскільки глобальні онлайн-платформи не перебувають під українською юрисдикцією. Українські медіаюристи звертають увагу на те, що регулювання інтернет-посередників у межах цього закону «буде вкрай обмеженим і буде залежати від «доброї волі» платформ» [3].

Тобто наразі існує доволі унікальна ситуація, за якої переважна більшість українців користується та довіряє соціальній мережі, яка активно використовується державними органами для збору та передачі «чутливої», а іноді й «закритої» інформації, і водночас діяльність цієї та інших соціальних мереж жодним чином не регулюється та не контролюється. Ба більше, держава не має ефективних важелів впливу на найпопулярніші соціальні мережі, оскільки їх юридичне місце реєстрації США, ОАЕ тощо.

Звичайно, за умов вільного демократичного суспільства з ефективними державними інституціями, високою соціальною відповідальністю та морально-етичними принципами можна обмежитись чинними нормами вищезгаданого Закону. Проте в умовах війни, що триває, така «поблажливість» є щонайменше дискусійною.

Якщо відкинути відверто провокаційні пропозиції щодо запровадження цензури, то доцільно погодитись із пропозиціями авторів дослідження «Як функціонують та завойовують аудиторію неінституціоналізовані новинні телеграм-канали українського сегмента». Перш за все, необхідно імплементувати в українське законодавство підходи Європейського Союзу з питань регулювання інтернет-посередників: Акт про цифрові послуги та Акт про цифрові ринки. У першу чергу, йдеться про два головні принципи цих актів – «все, що заборонено офлайн, має бути забороненим онлайн». Європейські законодавці пропонують встановити низку зобов'язань з належної обачності (due diligence), у тому числі впровадити своїх юридичних представників у ЄС, формалізувати правила щодо прозорості платформ і вимог користування, запровадити процедури сповіщення про наявність протиправного контенту (notice and action) та можливості оскарження рішень платформ.

Також наголосимо, що варто розглядати їх пропозиції не лише в рамках дослідження платформи Telegram, але й регуляції всього сегменту соціальних мереж. Російський досвід унормування діяльності соціальних мереж, а саме закон «о приземлении», яким вводиться обов'язковість власників іноземних ІТ-ресурсів з великою російською аудиторією відкривати офіційні представництва в Росії, варто сприймати як шкідливий, та такий що спрямований в цілому на остаточне викоринення свободи слова [3].

Зауважимо, що під дію цього закону підпадають всі великі соціальні мережі: Twitch, Twitter, YouTube, Telegram, TikTok, Viber тощо. Крім того, з моменту прийняття цього закону в Росії тривають постійні судові процеси з офіційними представництвами, що, по суті, перетворились на інструмент жорсткої цензури та контролю за свободою слова й думки.

Ще однією пропозицією, що заслугоує уваги, є доцільність використання державними або місцевими органами так званих федеративних соціальних мереж (федеративних сервісів). Так, неможливо заперечувати зручність і користувачьку ергономічність Facebook, Twitter, Tiktok, Instagram. Проте, разом з тим, користувачі змушені миритися із засиллям таргетованої реклами, витокami приватних або чутливих даних, незрозумілою політикою модерації, а подекуди й цензурою. Крім того, все більш очевидними є шкідливість і загрозливість підходу багатьох соціальних мереж, що ґрунтуються на якнайглибшому профілюванні кожного користувача, і, як наслідок, формування навколо нього «інформаційної бульбашки». Означені недоліки стають все більш загрозливими, особливо зважаючи на наслідки слабкої контрольованості обігу інформації у країні, що воює.

Федеративні сервіси являють собою платформи, де користувачі можуть спілкуватися між собою, перебуваючи на різних серверах – за принципом федерації. Ключова філософія федеративних платформ полягає у будівництві навколо себе спільнот за типом мислення, а не за приналежністю до якоїсь сфери чи рівнем посад. Основний акцент робиться на конфіденційності та модерації користувачами. Величезна увага приділяється саме цифровій безпеці, крім того, більшість федеративних сервісів мають відкритий код, та не ставлять за мету заробити на користувачах [4]. Функціональне наповнення вже наявних федеративних мереж дозволяє повноцінно замінити функціонал Facebook, Twitter та Telegram.

Зазначимо, що зважаючи на вищевикладене, державі доцільно проаналізувати можливість розробки єдиної національної федеративної мережі на основі або вже наявних пропозицій (Matrix, Pleroma, Mastodon тощо) або ж залучивши волонтерів чи розробників того самого сервісу Mastodon. Національна федеративна мережа має бути обов'язково інтегрована в усі офіційні інформаційні ресурси державних і комунальних установ та відомств, що значно спростить процес комунікації та пошуку інформації. Крім того,

враховуючи переваги наявних підходів цифрової безпеки, доцільно зробити авторизацію у такій мережі на основі технологій BankID або сервісу Дія. Такий підхід змусить користувачів відповідально ставитись до комунікації, а також на порядки зменшить вірогідність будь-яких протиправних або незаконних дій. Також, внаслідок ефекту масштабування, можлива значна економія ресурсів, що необхідні для підтримки та наповнення такої мережі.

Отже, наведені у статті пропозиції дозволять унормувати діяльність соціальних мереж в Україні, піднести якість комунікації між державою та суспільством на новий рівень, ефективніше використати обмежені ресурси та знизити рівень незаконних й протиправних дій у віртуальному середовищі.

Стислі науково-практичні рекомендації щодо шляхів розв'язання означеної проблеми:

1) ініціювати Міністерством цифрової трансформації імплементацію в українське законодавство підходів Європейського Союзу з питань регулювання інтернет-посередників: Акта про цифрові послуги та Акта про цифрові ринки;

2) ініціювати Міністерством цифрової трансформації розробку національної державної федеративної мережі з подальшим її обов'язковим використанням державними та комунальними органами для комунікації в рамках виконання своїх повноважень.

Список літератури

1. Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій): Рішення Ради національної безпеки та оборони України від 11.12.2022. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0022525-22#Text>
2. Рябоштан І., Півторак О., Ілюк К. Від «Трухи» до Гордона: найпопулярніші канали українського сегмента Telegram. 2023. URL: <https://detector.media/monitoring-internetu/article/202665/2022-09-09-vid-trukhy-do-gordona-naypopulyarnishi-kanaly-ukrainskogo-segmenta-telegram/>
3. Як функціонують та завойовують аудиторію неінституціоналізовані новинні телеграм-канали українського сегменту. Аналітичний звіт. Київ: ГО «Український інститут медіа та комунікації», 2023. 68 с.
4. Платформа Mastodon може стати альтернативою Twitter. Що таке федеративні сервіси та як вони працюють. 2023. URL: <https://mc.today/uk/platforma-mastodon-mozhe-stati-alternativoyu-twitter-shho-take-federativni-servisi-ta-yak-voni-pratsuyut/>

1.2. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ З УРАХУВАННЯМ МІЖНАРОДНИХ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ НОРМ І СТАНДАРТІВ ЩОДО СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НА ТЛІ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ

БУЛЄЄВ Іван / BULEEV Ivan,
*д-р екон. наук, професор, головний науковий
співробітник відділу проблем економіки підприємств,
Інститут економіки промисловості Національної академії наук України,
м. Харків, Україна
orcid.org/0000-0002-7912-3649*

ЕКОНОМІКА ТА ЕКОНОМІЧНА НАУКА ЯК ДОМІНАНТИ ТРАНСФОРМАЦІЙ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Анотація. Досліджено загальне і особливе економічних категорій «економіка» та «економічна наука». Сформовано модель становлення й розвитку знань та їх інститутів, виходячи із діалектичної єдності емпіричних і теоретичних знань за зростання духовності, інтелектуальної складової. Обґрунтовано доцільність використання у дослідженнях соціальних процесів ІV BP, VI TU, цифровізації: діалектики, тріалектики, концепції трьох сил розвитку, людини, як духовно-біо-соціального суб'єкту за своєю природою.

Ключові слова: економіка, економічна наука, методологія, трансформації, модель, знання, істина, духовність, об'єктивність.

ECONOMY AND ECONOMIC SCIENCE AS DOMINANTS OF TRANSFORMATIONS OF ECONOMIC ENTITIES

Abstract. The general and particular features of the economic categories «economy» and «economic science» are investigated. The model of formation and development of knowledge and its institutions is formed on the basis of the dialectical unity of empirical and theoretical knowledge with the growth of spirituality and intellectual component. The expediency of using in the study

of social processes of the IV BP, VI TU, digitalisation: dialectics, tri-lectics, the concept of the three forces of development, a human being as a spiritual-bio-social subject by his/her nature is substantiated.

Keywords: economy, economic science, methodology, transformations, model, knowledge, truth, spirituality, objectivity.

Аналіз історії становлення та розвитку суспільства свідчить, що між реальною економікою та економічною наукою існує певний часовий і просторовий лаг. Праця починається із реалізації потенційних якостей людини. Аналіз праці, її осмислення та оприлюднення з'являються на більш високому рівні суспільного розвитку праці, розвитку людини, спільноти, як духовно-біо-соціальних суб'єктів за природою [1]. Економічна наука систематизує емпіричні знання та досвід і стає наукою, створивши відповідні інститути та теоретично узагальнюючи практичну діяльність суб'єктів господарювання. На якість економічних знань суттєво впливає рівень підготовки дослідників, їх світогляд, об'єктивність та розуміння того, що наукові знання не є синонімом істини. Реальні процеси, реальне життя є більш динамічні, глибокі, широкі, складні та багатокольорові («Суха теорія, мой друг, а древо життя вечно зеленеет... Теория суха, сера, туманна, темна и пр., но древо життя всяко зеленеет» [2]).

Принципальна схема формування економічної науки, економічних знань наведена на рис.1.

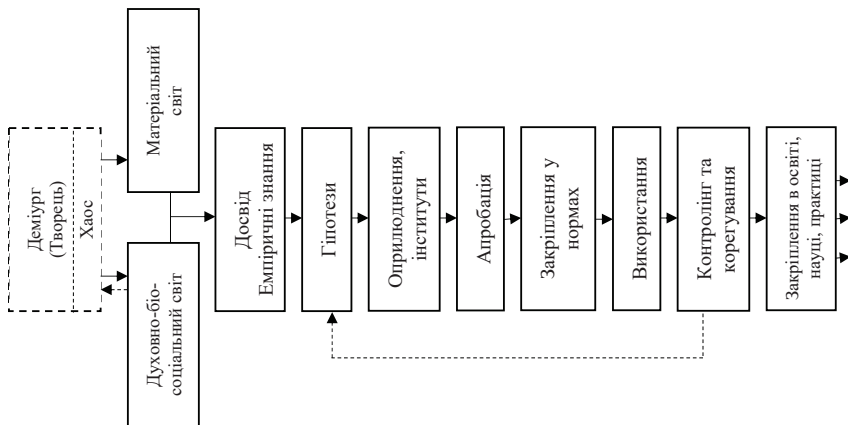

Рис. 1. Етапи формування економічної науки, системи знань, досвіду та практики (удосконалено автором) [1].

З рис. 1 видно, що економіка та економічна наука виникають у процесі суспільного поділу праці.

У сучасному світі носієм духовності, соціальних цінностей є людина, людство, як духовно-біо-соціальні суб'єкти, у яких духовність, соціальність і біологічна матеріальність є невід'ємні, органічно та діалектично поєднані складові. Але домінуючою є духовність. На певних етапах більш впливовою стає матеріальна складова, на фоні зростання/падіння духовності. В аграрних революціях, I-III промислових (виробничих) революціях (ВР) людство більш активно удосконалює матеріальні засоби виробництва. Починаючи із IV ВР, VI і наступних технологічних укладів (ТУ), людство більш активно удосконалює себе, свій розум, тіло, знання та ін. Водночас швидко розвиваються духовність, знання суспільства, правлячих класів, еліт, а глибина та обсяги цих процесів визначаються стратегічними цілями суспільства.

У суспільних та економічних науках підкреслюється об'єктивність економічних законів. І з цим можна погодитись, якщо під економічними законами мається на увазі об'єктивна реальність, об'єктивні процеси безвідносно до абстракцій, породжених людським розумом і оприлюднених їх авторами та сприйнятих суспільством. Тобто, як показано на рис. 1, перш ніж стати законами, категоріями (абстракцією, викладеною дослідниками, сприйнятою спільнотою, закріпленою у праві, моралі, цінностях, знаннях, практиці і т. ін.), реальність мусить бути обміркована людським розумом, оприлюднена людською мовою та/або іншими носіями інформації, сприйнята потенційними та реальними користувачами. Неважно збагнути, що індивіди (дослідники, викладачі, автори і т. ін.) залишать у визначеннях своє (не завжди повне та істинне) бачення. В умовах класового суспільства ці негативні моменти посилюються. Тому у науковців мусить бути впевненість, що економічні закони мають елементи об'єктивності, істини, але «економічні закони» не є синонімами істини. Вони постійно поглиблюються, розширюються (у часі та просторі) залежно від світогляду дослідника, інститутів, суспільства. Це стосується також економічних понять, категорій, системи знань взагалі.

Дослідники та фахівці економічної теорії вважають, що економічні знання сформувались як економічна наука в умовах капіталістичної духовно-соціально-економічної формації (КДСЕФ), домонополістичного етапу індустріального капіталізму, коли сформувались відповідні інститути [3; 4]. Відставання виникнення та становлення у часі економічної науки від реального капіталізму європейських країн (Великобританії, Німеччини, Голландії) оцінюються у 100-150 років, у XXI ст. – до 30 років. Сучасна економічна наука має дві складові: діагностична (аналітична) та прогнозна (теоретична) [3; 5]. Діагностична складова економічної науки базується на емпіричних знаннях і дає оцінку стану реальної економіки та можливі різні варіанти подальшого розвитку суб'єктів господарювання (прикладні економічні знання, економіка). Друга складова формує методологічні основи економічної науки, розвивається на власній базі, наявних знаннях (політична

економія, економічна теорія) та визначає можливі напрями економічного розвитку суспільства [5]. Виходячи із цих положень, прикладні економічні дослідження доцільно фінансувати за рахунок суб'єктів господарювання, а фундаментальні – з державного бюджету. Дослідники мусять брати на себе обов'язки (типу клятви Гіппократа у медицині) на достовірність і максимальну неупередженість висновків своїх досліджень, як це рекомендує робити академік НАН України П.П. Толочко для дослідників історичних процесів [6].

Цифровізація виробництва, ІКТ, роботизація, штучний інтелект швидко розвиваються, змінюють структуру економіки, промисловості, суб'єктів господарювання та управління, системи підготовки кадрів, структур професійної підготовки, відносно зростання безробіття, особливо у традиційних виробництвах та галузях середніх і низьких технологій. У країнах ядра та периферії капіталізму складається надлишкова чисельність, недостатня кваліфікація економістів, юристів, рахункових фахівців та ін. [7]. Випускники ЗВО приходять у науку та реальний сектор економіки із багажем певних теоретичних знань. Високого рівня розвитку економічна наука та освіта досягли у кінці другої половини XIX ст., зберігаючи його у першій половині XX ст. Саме тоді склались провідні теорії та школи фундаментальної науки.

У другій половині XX ст. і у XXI ст. відбувається оновлення провідних шкіл (неокласицизм, неолібералізм, неокейнсіанство і т. ін.). Відбувається поділ економіки на фізичну та фіктивну. Л. Ларуш [7] відмічає, що відбувається спад фізичної економіки (матеріально-технічна база) та зростання фіктивної економіки (акції, цінні папери, кредити, ф'ючерси), а сама теорія із цілісної системи розпадається на дрібнотем'я. Професор Кембриджського університету (корейський економіст) Ха-Юн Чанг вважає, що економіка не є наукою, а є варіантом політики. Кожна з економічних шкіл, зазначає автор, жодного разу не зуміла передбачити реальний розвиток подій навіть у тих сферах, на які вона орієнтована. Так, несподіваними стали кризи десятих-двадцятих років XXI ст., сучасні події у Європі тощо. Навіть Нобелівські лауреати XXI ст. з економіки досліджують другорядні питання з обслуговування пануючих еліт та політичних угруповань [8]. У доповідях Римського та Більденбургського клубів (останнє десятиріччя XXI ст.), Всесвітнього економічного форуму в Давосі (2016-2023 рр.) йдеться про відрив західної економічної теорії від реальної економічної практики [8; 9].

Економічна наука постсоціалістичних країн, як і їх реальна економіка, рухаються та розвиваються переважно за рекомендаціями західних економічних шкіл та прагнуть якнайшвидше використовувати західні моделі розвитку. На нереальність впровадження такого підходу звертають увагу як українські дослідники [1; 4; 5], так і західні фахівці. Так, професор Е. Райнерт (Норвегія) зауважує [10], що в умовах фінансово-олігархічного інформаційного капіталізму країни «периферії» (більшість постсоціалістичних країн і

країн «третього» світу) не можуть «перескочити» до рівня капіталістичного «ядра». Вони мусять пройти такий же шлях високих темпів розвитку (8-15% річний приріст ВВП протягом 30-50 рр.), як це було у країнах «ядра» у II половині ХХ ст.: активну участь держави в економіці (захист власного виробника, інвестиції на рівні 25-35% ВВП, протекціонізм, регулювання ресурсовикористання, захист внутрішнього ринку і т. ін.), і лише тоді нео-ліберальні моделі можуть спрацювати.

Таким перетворенням мусять передувати глибокі освоєння сучасної наукової економічної теорії, організаційної перебудови системи економічної підготовки науковців, фахівців, управлінців всіх рівнів, оновлення програм закладів вищої освіти, підготовки та підвищення економічних знань працівників.

Список літератури

1. Булеев І.П. Суспільний поділ праці в сучасній економіці: стан та напрями розвитку. *Економічний вісник Донбасу*. 2022. № 1 (67). С. 4–15.
2. Гете І.В. Фауст: трагедія. Пер. с нем. Б. Пастернака. Москва: АСТ: АСТ МОСКВА, 2008. 464 с.
3. Шумпетер Й. Історія економічного аналізу. Пер. с англ., под ред. В.С. Автонома. Соч. Т.1. СПб: Економічна школа, 2001. 240с.
4. Чухно А.А. Твори: У 3-х томах. НАН України, Київ. Нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Т. 1. Становлення: розвиток ринкової економіки, 2006. 592 с.

РЕЗНИКОВА Вікторія / REZNIKOVA Victoria,
*д-р юрид. наук, професор, завідувач кафедри
економічного права та економічного судочинства
Навчально-наукового інституту права,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-0149-0710*

ВПЛИВ ДЕРЖАВИ НА ЕКОНОМІКУ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ: КОНЦЕПТУАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ

Анотація. Публікацію присвячено впливу держави на економіку в умовах війни в Україні, а також сучасним тенденціям, що розвиваються, та найбільш вагомим загрозам. Обґрунтовується висновок про необхідність зберегти та поглибити (модернізувати) кодифікацію економічного законодавства замість просування намірів відмовитися від неї. Права та інтереси населення країни і розвиток її економіки, економічна безпека та економічний суверенітет України мають бути першочерговими пріоритетами законотворчого процесу.

Ключові слова: економіка війни, воєнна економіка, вплив держави на економіку, заохочення бізнесу, мобілізаційно-партнерські завдання, частка держави в економіці, державно-приватне партнерство, мінімізація регуляторного впливу, лібералізація дозвільних процедур, релокація бізнесу, державна власність, економічна ефективність державної власності.

STATE'S INFLUENCE ON ECONOMY IN CONDITIONS OF THE WAR IN UKRAINE: CONCEPTUAL AND LEGAL BASIS

Abstract. This publication aims to analyse the State's influence on the Ukrainian economy during the wartime, as well as to identify the current trends and the most significant threats. The study supports the conclusion that the codification of the economic law should be kept and enhanced through modernization, the intentions to refuse from it should be abandoned. The top priority in the legislative process should be the protection of human rights and interests of the population, national economic development, economic security, and economic sovereignty of Ukraine.

Keywords: war economy, military economy, State's influence on economy, promotion of business, State's share in economy, public-private partnerships,

regulatory impact minimisation, licensing procedures liberalisation, business relocation, State ownership, economic efficiency of the State ownership.

Вплив держави на економіку в умовах війни наразі є питанням особливої актуальності та підвищеної важливості для України. Воно потребує як глибоких та комплексних економіко-правових досліджень, так і адекватного, ефективного правового забезпечення. Як відомо, битви виграє армія, а війну – економіка. Передумовою та необхідною складовою активізації й ефективного функціонування економіки є активізація бізнесу. Індекс активності бізнесу UBI (Ukrainian Business Index) в умовах війни в Україні наразі становить лише 33.9 (зі 100 можливих). Індекс незначно виріс з червня 2022 р., але залишається на низькому рівні, що свідчить про невпевненість бізнесу у швидкому покращенні економічної ситуації. Водночас зростання показника за останні місяці показує, що негативні очікування бізнесу зменшуються. Бізнес вказує на такі головні перешкоди до відновлення: відсутність достатньої кількості платоспроможних клієнтів на внутрішньому ринку (64%); відсутність достатнього капіталу (51%); непрогнозованість розвитку ситуації в Україні та на внутрішньому ринку (38%); непередбачувані дії держави, що можуть погіршити стан бізнесу (35%); недоступність кредитних коштів, у тому числі – програми 0/5-7-9 (33%); високі податки та збори (27%) [1]. Відтак у цій статті ми спробуємо окреслити концептуальні правові засади щодо ролі держави та її впливу на економіку в умовах війни.

Найперше, вважаємо, що в умовах війни має зростати як вплив держави на економіку (усіма доступними їй засобами та механізмами, спектр яких має бути розширено на законодавчому рівні), так і частка держави в економіці. Під час війни держава стає головною дієвою особою в економічній площині. Тимчасово (на період війни) відбувається перехід до практично ручного управління економікою, коли держава вирішує, що саме є пріоритетом і на що має йти державна підтримка. Особливо важливу роль відіграють Національний банк України та державні банки, які стали основою для кредитування переходу держави на воєнні рейки. Виклики, з якими нині зіткнулась Україна, потребують посилення спроможності держави проводити стабілізаційні заходи. А це є можливим лише з підвищенням частки держави в економіці, що відповідно потребує й комплексного правового регулювання. На це вказує й нещодавній досвід проведених націоналізацій. Чи не найяскравіший приклад, попри його неоднозначні правові оцінки, це проведене у листопаді 2022 р. примусове відчуження у власність держави акцій ПАТ «Укртатнафта», АТ «Мотор Січ», ПрАТ «АвтоКрАЗ» та ПрАТ «Запоріжтрансформатор». Акції вказаних підприємств були списані з рахунків приватних осіб і передані у власність держави. Відповідні заходи держави були пояснені військовою необхідністю, а активи були передані в управлін-

ня Міністерства оборони України. Наполягають на цьому і економісти [2]. Емпіричні дані однозначно свідчать на користь того, що країни з низькою часткою держави є більш вразливими до екстраординарних шоків і криз суверенного боргу. Чим більш розвинутою є країна, тим вищою в ній є частка держави. За даними Міжнародного валютного фонду, середня частка державних видатків у ВВП серед бідних країн складає 20% ВВП, серед країн що розвиваються (EM – Emerging Markets) – 30% ВВП, серед розвинених країн – 40% ВВП [3]. За останні 30 років у світі зафіксовано 57 випадків суверенного дефолту. 72% з них відбулося у країнах з часткою держави в економіці нижче 30% ВВП.

Показовим може бути в контексті нашого дослідження й досвід Шрі-Ланки. З початку 90-х років ця країна розпочала реалізацію стратегії на зниження частки держави в економіці. Економіка країни перебудовувалася під розвиток суто малого бізнесу. Оскільки належно оплачуваних робочих місць не вистачало, Шрі-Ланка стала постачальником трудових ресурсів для інших країн. Останні роки значною мірою вона жила за рахунок грошових переказів. Частку податкових доходів держави було скорочено з 20 до 10% ВВП, що обумовило неспроможність держави адекватно реагувати на нові загрози без порушення фіскальної стійкості. Через пандемію коронавірусу 22-мільйонна острівна країна залишилася без туристів. Це призвело до зупинки припливу іноземної валюти, якою країна розплатується за імпорт. Валютні резерви Шрі-Ланки скоротилися на 16,1%, до \$1,93 млрд. У березні 2022 р. зовнішній борг сягнув \$35 млрд. Війна в Україні призвела до стрімкого зростання цін на енергоносії. Інфляція у березні становила 17%. У тому ж 2022 р. ця стратегія закінчилася для Шрі-Ланки дефолтом та найтяжчою в її історії економічною кризою.

Стратегія зниження частки держави дискредитувала себе і в розвинених країнах світу. Після кризи 2008–2009 рр. в ЄС застосовувалася політика фіскальних рестрикцій як інструмент подолання макроекономічних дисбалансів. Однак наслідком такої політики стало гальмування темпів зростання, посилення нерівності, загострення соціальних проблем. Водночас зниження рівня державного боргу (одна з цілей «фіскального аскетизму») так і не відбулось. Однозначно негативну оцінку результатів такої стратегії дали як міжнародні організації, так і представники науки [2].

Належить враховувати, що під час війни держава не тільки фінансує воєнні витрати, але й значною мірою підтримує функціонування усього реального сектору економіки. Так, видатки бюджету у воєнний 2022 р. склали 2410 млрд грн. Тобто майже на трильйон більше, ніж планували витратити в мирний час. Сам бюджет виконали з фактичним дефіцитом – 909,5 млрд грн (а мав бути – 1399,5 млрд грн). Найбільші видатки очікувано були у грудні 2022-го, коли закривалися всі борги, а саме 330,5 млрд грн. Платежі

з погашення державного боргу за 2022 р. склали 448,6 млрд грн, платежі з обслуговування – 156,5 млрд грн [4].

Як свідчать історичні дані, частка держави в економіці Ізраїлю в періоди воєнного протистояння перевищувала 70% ВВП. Наприклад, на піку конфлікту з арабським світом у 1970-х оборона коштувала Ізраїлю понад 30% ВВП. І це було щонайменше вдвічі більше за витрати на охорону здоров'я, освіту та соціальну підтримку населення загалом. Кожна війна має крім очевидної також і приховану ціну. Війни стримують розвиток бізнесу, туризму й торгівлі, відвертають людський капітал та відлякують інвесторів. Останнє навіть не рахується як витрати на війну, хоча в бізнесі часто кажуть «втратив можливість – витратив її». Це означає, що війна б'є по ключових секторах економіки та збільшує ризики для потенційних інвесторів [5]. Відтак роль держави стає визначальною, ключовою. Її не можна применшити, знівелювати. Однак збільшення ролі держави не знаходить досі ефективного унормування на законодавчому рівні.

Натомість намітилась небезпечна тенденція до тотального роздержавлення, яке може бути започатковано проєктом Закону «Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період» реєстр. № 6013 [6]. У разі відмови на законодавчому рівні від похідних правових титулів (господарського відання та оперативного управління), без введення адекватних та об'єктивно необхідних обмежувачів права розпорядження щодо об'єктів державної та комунальної власності, може відбутися в доволі стислі терміни тотальний перерозподіл власності. Законопроект № 6013 передбачає запровадження права власності на майно усіх юридичних осіб публічного права. У разі втрати чинності Господарським кодексом України відбудеться скасування обмежених речових прав на майно, якими володіють усі унітарні юридичні особи публічного права, починаючи від державних органів і закінчуючи державними комерційними підприємствами, державними установами та закладами (освіта, наука, охорона здоров'я, культура, Збройні Сили тощо). Для усіх державних і комунальних організацій набуватимуть прямої дії положення ст. 329 Цивільного кодексу України: «Юридична особа публічного права набуває право власності на майно, передане їй у власність, та на майно, набуте нею у власність на підставах, не заборонених законом». Правовий режим власності надає незрівнянно більші можливості для розпорядження майном державним і комунальним установам та організаціям, що може бути частково виправдано для комерційних підприємств (крім казенних), але є неприйнятним для державних органів, установ та організацій. Це фактично означатиме перерозподіл усієї державної власності між юридичними особами публічного права, позаяк двох власників на одне майно існувати не може. Як зазначає головне Науково-експертне управління Верховної Ради

у висновку до законопроекту № 6013, «згідно з ч. 1 ст. 10 Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна» перетворення державних підприємств у господарські товариства є елементом механізму приватизації державного майна. Таким чином, реорганізація державних підприємств у господарські товариства, передбачена у ч. 1 ст. 22 проєкту, створює як ризики втрати державою контролю за підприємствами, приватизація яких заборонена, що може мати негативні наслідки, в тому числі й щодо національної безпеки України, так і корупційні ризики щодо передачі контролю за такими державними підприємствами поза механізмом їх приватизації». Все це може створювати ризик зменшення частки держави в економіці нашої країни.

Набула чомусь поширення думка, що державна власність значною мірою поступається недержавним формам власності за економічною ефективністю. Передусім це трапляється через те, що державна власність за внутрішньою сутністю є дещо забюрократизованою, передбачає наявність обмежень щодо реалізації повноваження на розпорядження нею, а отже, – найменше піддається трансформації. І це не залежить від того, в якій економічній системі вона існує. Тим часом уявлення про роль державної власності були й залишаються неоднозначними. Межа державної власності рухлива, як правило, у бік скорочення [7]. Проте у трансформаційний період штучне форсування процесу роздержавлення може призвести до негативних наслідків. Низка галузей, таких як: паливно-енергетична, оборонно-промисловий комплекс, виробнича та соціальна інфраструктура тощо – можуть та повинні залишатися об'єктами державної власності.

До того ж, подобається це комусь чи ні, усвідомлюється чи ні, але логіка історичного розвитку така, що значущість фізичних осіб як засновників та власників юридичних осіб-суб'єктів господарювання – знижується. Неухильно зменшується частка індивідуальних активів у власності на ресурси, звужується їх реальна можливість керувати цією власністю. Суспільне виробництво все більше стає «економікою юридичних осіб», в розпорядженні яких знаходяться гігантські матеріальні та фінансові ресурси. Подібна «деперсоніфікація власності» посилюється фактом відносно самостійних процесів зміни як найманих працівників (в тому числі вищих керівників, менеджменту підприємств), так і власників пакетів акцій або часток реально функціонуючих компаній. Яскравим прикладом економіки такого типу є сучасна Японія, де корпорації вже не тільки визначають економічне і політичне життя суспільства, але й прямо впливають на добробут і соціальний статус людей. Водночас частка фізичних осіб в капіталі становить не більше чверті. Тому недоцільно сферу підприємництва урегульовувати виключно приватно-правовими засобами. Це позбавлено перспективи на майбутнє.

Економісти зараз цілком слушно пропонують задля заохочення бізнесу розробити мобілізаційно-партнерські завдання – бізнес має стати партнером держави на шляху до перемоги [8]. Як доводить досвід країн, що пережили воєнні конфлікти, найбільш успішною є робота за принципом державно-приватного партнерства, що дозволяє залучати бізнес до цільових проєктів стабілізації економіки та відновлення інфраструктури. Водночас потрібно уникати створення монополій приватних компаній на базі договорів державно-приватної співпраці, оскільки це лише посилить наявних олігархів або створить нових з числа бізнесменів, близьких до влади, як це частково сталося, до прикладу, у Сирії. Відтак з урахуванням потреб воєнної економіки потребує доопрацювання та перегляду положень Закон України «Про державно-приватне партнерство» [9], оскільки він має реальний потенціал стати для цього правовою основою. Єдині зміни, внесені до нього за час війни Законом України від 16.08.2022 р. № 2529-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо покращення управління у сфері електронних комунікацій» [10], є фрагментарними й цих потреб аж ніяк не забезпечують.

Слід зберегти та розвинути започаткований курс на мінімізацію регуляторного впливу владних інституцій на операційне функціонування економіки. Насамперед це стосується скорочення кількості контролюючих органів та їх повноважень, а також лібералізації дозвільних процедур. Так, наприклад, постановою «Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану» від 18.03.2022 р. № 314 [11] Кабінет Міністрів України запровадив декларативний принцип набуття права на провадження господарської діяльності без необхідності отримання документів дозвільного характеру, ліцензій тощо. Тобто у період воєнного стану перед початком діяльності підприємцю необхідно подати декларацію встановленої форми до Міністерства економіки України, а у випадках здійснення охоронної діяльності – до Міністерства внутрішніх справ України. Водночас є низка винятків, серед яких – діяльність, пов'язана з радіоактивними та іншими небезпечними речовинами, видобутком корисних копалин, виробництвом лікарських засобів, зовнішньоекономічною діяльністю, організацією та проведенням азартних ігор, оцінкою відповідності щодо технічних регламентів тощо. Для цих видів діяльності порядок отримання дозвільних документів залишається незмінним. Суб'єкт господарювання може подати декларацію незалежно від місця проживання чи провадження господарської діяльності в один із таких способів: 1) в електронній формі – через Єдиний державний вебпортал електронних послуг, зокрема, за допомогою мобільного додатку Порталу Дія (у разі подання декларації фізичною особою – підприємцем); 2) у паперовій формі – через Центр надання адміністративних послуг (далі – ЦНАП). Подана через ЦНАП інформація підлягає подальшій передачі уповноваженим суб'єктам за допомогою засобів Порталу Дія, після чого

декларація повертається заявнику. Суб'єкти господарювання, які набули право на провадження господарської діяльності на підставі декларації, у разі відсутності відповідних дозвільних документів (документи дозвільного характеру, ліцензії та/або інші результати надання публічних послуг), невідкладно, але не пізніше трьох місяців після припинення чи скасування воєнного стану, звертаються до відповідних органів ліцензування, дозвільних органів і суб'єктів надання публічних (електронних публічних) послуг та отримують відповідні дозвільні документи в порядку, строки та на умовах, передбачених законодавством, без зупинення (припинення) їх діяльності. На період воєнного стану зупиняється перебіг строків звернення за отриманням публічних послуг, визначених законодавством. З дня припинення чи скасування воєнного стану перебіг зазначених строків продовжується з урахуванням часу, що минув до їх зупинення. Строки дії чинних строкових ліцензій та документів дозвільного характеру автоматично продовжуються на період воєнного стану та три місяці з дня його припинення чи скасування, а періодичні, чергові платежі за ними відстрочуються на той же строк. Постанова справила відчутний дерегуляційний вплив щодо господарської діяльності. Зокрема, замість близько 600 різних видів ліцензій та дозволів, чинними залишаються лише близько 50.

Крім того, як слушно наголошують на тому економісти, варто забезпечити подальше зниження податкового навантаження на економіку, зокрема шляхом диференціації ПДВ (передусім впровадження нульової ставки на соціально значущі групи товарів), суттєвого зменшення податків на працю: ЄСВ та ПДФО (принаймні для малого бізнесу), а також нівелювання митних бар'єрів або й їх цілковитої ліквідації (крім випадків захисту внутрішнього ринку від субсидованого імпорту чи імпорту з недружніх країн). Зворотним боком пропонованих змін є суттєве обмеження соціальних видатків і мінімізація бюджетного сектору економіки. Це має стати другим пріоритетом економічної модернізації України. Війна показала, що соціальні програми не мають жодного значення, якщо країна не здатна захистити себе від зовнішньої агресії [12].

У бізнес-середовищі набув поширення сервіс «Бізнес в умовах війни» (<https://business.diia.gov.ua/wartime>), що містить всі актуальні програми підтримки бізнесу від державних та міжнародних донорських організацій.

Заслугує також на підтримку практика дії державної програми релокації бізнесу, яка, попри всі труднощі практичної реалізації, підтвердила свою ефективність. Суб'єкти господарювання, що мають намір переміститись до безпечних регіонів, отримують допомогу з логістики щодо підбору місць для розміщення їх виробничих потужностей, перевезення та розселення фахівців і їхніх родин, а також пошуку нових співробітників для забезпечення їхніх виробництв. Головною умовою для такого переїзду є наявність логіс-

тичної можливості без надмірної загрози для водіїв та залізничників, тому в зоні безпосередніх бойових дій та через гуманітарні коридори релокація не здійснюється. Важливо, що після прибуття на нове місце уповноважені працівники обласних адміністрацій, Державної служби зайнятості та Державної служби з питань праці мають завдання максимально допомогти та сприяти релокованому бізнесу в облаштуванні. Правовою основою реалізації програми релокації бізнесу в Україні є: розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.03.2022 р. № 246-р «Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію» [13] та постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.2022 р. № 305 «Про особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану» [14]. Вони регламентують безоплатне перевезення майна вітчизняних підприємств, установ та організацій згідно з переліком, який формується Міністерством економіки України й передається до Міністерства інфраструктури України.

ДП «Прозорро. Продажі» за підтримки Міністерства цифрової трансформації України та порталу «Дія. Бізнес» інсталиували платформу цифрової трансформації з метою забезпечення допомоги щодо релокації бізнесу. Важливо, що пріоритетними в отриманні державної підтримки з релокації є підприємства стратегічно важливого значення, що виготовляють продукцію першої необхідності для забезпечення потреб військових, тероборони та цивільного населення. Ця програма є відкритою для усього без винятку бізнесу, що знаходиться у зоні ризику та активних бойових дій, в тому числі із штатом 10-20 осіб.

До прикладу, ІТ-компанії швидко адаптувалися до роботи в нових умовах, провівши масову релокацію персоналу. Як зазначають експерти, попри війну, продуктивність фахівців ІТ-компаній знизилася лише на 10%. Вже на 30.08.2022 р. [15] від старту програми релокації 725 підприємств перемістились у безпечні регіони, з них 484 відновили свою діяльність на новому місці. Ще 284 компанії шукали придатну локацію або спосіб транспортування. Статистика свідчить, що найчастіше (29%) підприємці обирають переїзд із регіонів активних бойових дій до Львівської області. Також бізнес переміщується до Закарпатської (18%), Чернівецької (13%), Тернопільської (8%) та Хмельницької (7,6%) областей. Найбільшою серед релокованих підприємств, які вже відновили свою діяльність, є частка компаній оптової та роздрібною торгівлі – понад 40% від загальної кількості, 30% – переробної промисловості, 7% – інформаційної й телекомунікацій, 6% – професійної, наукової й технічної діяльності, 4% – будівництва [16].

Сучасна економіко-правова наука фактично не має напрацювань у сфері принципів організації «воєнної економіки» в таких складних умовах, в яких

наразі опинилася Україна. Тому оперативний пошук способів покращення ситуації в національній економіці є об'єктивною потребою сьогодення. Беззаперечно, навіть в умовах війни бізнес повинен працювати там, де це можливо, платити податки і надавати країні ресурс для продовження оборони. Відтак забезпечення ефективної організації роботи підприємств, котрі переводять свої виробничі потужності на захід нашої держави, вимагає особливої уваги та підтримки з боку обласних військових адміністрацій. Переміщення виробництв не лише дозволяє налагодити бізнес-процеси, але й сприяє поповненню регіональних бюджетів. Особливо актуальною релокація є також з тієї точки зору, що разом із підприємствами територіально переміщується частина їх працівників, які на новому місці відразу матимуть змогу працевлаштування, а відповідно – отримання джерел фінансування для забезпечення життєдіяльності власної сім'ї, одночасно знижуючи навантаження на профільні фонди із соціального захисту наших громадян [17].

Отже, на нашу думку, необхідно: 1) зберегти і поглибити (модернізувати) кодифікацію економічного законодавства, оскільки досягнути завдань і цілей, які сьогодні постали перед Україною, неможливо виключно цивільно-правовими засобами в рамках приватноправового регулювання; 2) щоб інтереси країни та її економіки, економічна безпеки та економічний суверенітет України були пріоритетними в законотворчому процесі.

Список літератури

1. Стан та потреби бізнесу в умовах війни: вересень, 2022 URL: <https://cid.center/state-and-needs-of-business-in-war-september-2022/>
2. Данилишин Б. Яка частка держави в економіці потрібна Україні? До яких наслідків може призвести непродумане зниження частки держави в економіці? *Економічна правда*. 15.07.2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/15/689200>
3. Governments Finance Statistics (GFS). URL: <https://data.imf.org/?sk=5804c5e1-0502-4672-bdcd-671bcdc565a9>
4. Бюджет війни. Як Україна фінансувала видатки у 2022 році? *Іb.ua*. 05.01.2023. URL: https://lb.ua/economics/2023/01/05/541454_byudzhet_viyni_yak_ukraina_finansuvala.html
5. Вишняков О. Скільки Ізраїль витрачає на війну і скільки вона коштуватиме нам. *Економічна правда*. 14.12.2021. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/12/14/680652/>
6. Проєкт Закону України «Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період» реєстр. № 6013. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72707

7. Резнікова В.В. Сталий розвиток національної економіки неможливий без економічного багатоманіття. *Юридичний вісник України*. 2021. № 12. С. 6–7. URL: https://hozpravoreposit.kyiv.ua/bitstream/handle/765432198/82/Reznikova_art_YVU_2021-6-7.pdf?sequence=1
8. Данилишин Б. Як держава може підтримати бізнес в умовах війни. *Економічна правда*. 20.03.2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/20/684363/>
9. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.07.2010 № 2404-VI. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text>
10. Про внесення змін до деяких законів України щодо покращення управління у сфері електронних комунікацій: Закон України від 16.08.2022 № 2529-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2529-20#n92>
11. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 18.03.2022 № 314. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-%D0%BF#Text>
12. Борщевський В., Куропась І., Микона О. Економіка війни та повоєнний економічний розвиток України: проблеми, пріоритети, завдання. *Громадський простір*. 13.04.2022. URL: <https://www.prostir.ua/?news=ekonomika-vijny-ta-povojennyj-ekonomichnyj-rozvytok-ukrajiny-problemy-priorityety-zavdannya>
13. Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення, у разі потреби, виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію: розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.03.2022 № 246-р. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-%D1%80#Text>
14. Постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.2022 р. № 305 «Про особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану». *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2022-%D0%BF#Text>
15. Релокація: 725 підприємств переїхали в безпечні регіони. *Офіційний сайт Міністерства економіки України*. 2023. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=ed4229cc-8de2-43b2-a5aa>
16. Огляд інструментів підтримки бізнесу в період воєнного стану в Україні (серпень 2022). *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-pidtrymky-biznesu-v-period-voennoho-stanu-v-1>
17. Шматковська Т. Релокейт підприємств у систему допомоги бізнесу в умовах воєнного стану. *Офіційний сайт Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2023. URL: <https://vnu.edu.ua/uk/news/relokeyt-pidpryyemstv-u-systemi-dopomohy-biznesu-v-umovakh-voennoho-stanu>

МИКИТЕНКО Вікторія / МЫКУТЕНКО Viktoriia,

*д-р екон. наук, професор, головний науковий співробітник,
Державна установа «Інститут економіки природокористування
та сталого розвитку Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна.
orcid.org/0000-0002-8212-9777*

ПЕРЕХІД УКРАЇНИ ДО СТАЛОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ У ВОЄННОМУ ТА ПОВОЄННОМУ ПЕРІОДАХ

Анотація. Розроблено упорядкований алгоритм управлінських дій переходу України до сталого господарювання у воєнному та повоєнному періодах. Його реалізація передбачає провадження управлінських заходів за сімома етапами: визначення стратегії переходу до сталого господарювання; розроблення законодавчої бази; розроблення інструментів підтримки; впровадження нових технологій та інновацій; забезпечення належного рівня освіти й науки; моніторинг і оцінка ефективності заходів; уточнення орієнтирів сталого господарювання та удосконалення просторових механізмів. Сформовано алгоритми управлінських дій переходу до сталого господарювання за двома періодами з урахуванням: а) соціальної домінанти (період «підтримки» сталого господарювання) за шістьма кроками: аналіз поточного стану; визначення стратегії; впровадження заходів; контроль та оцінка результатів; комунікація та залучення громадськості; міжнародна співпраця; б) екологічної домінанти (період «забезпечення») за шістьма кроками: аналіз ситуації та визначення пріоритетів; розробка стратегії та довгострокових цілей; розроблення плану дій на середньострокову і короткострокову перспективу; реалізація плану дій; моніторинг та оцінка результатів; підвищення екологічної свідомості та взаємодія.

Ключові слова: цикл сталого господарювання; період «підтримки» з соціальною домінантою; період «забезпечення» з екологічною домінантою; упорядкований алгоритм управлінських дій у воєнному та повоєнному періодах переходу України до сталого господарювання замкненого типу.

UKRAINE'S TRANSITION TO THE SUSTAINABLE ECONOMY IN THE WAR AND POST-WAR PERIODS

Abstract. An orderly algorithm of management actions for the transition of Ukraine to sustainable management in the war and post-war periods has been developed. Its implementation involves the introduction of management measures in seven stages: determination of the strategy of transition to sustainable

management; development of the legislative framework; development of support tools; introduction of new technologies and innovations; ensuring the proper level of education and science; monitoring and evaluation of the measures' effectiveness; clarification of guidelines for sustainable management and improvement of spatial mechanisms. Algorithms of management actions for the transition to sustainable management have been formed for two periods, with regard to: a) societal dominance (the period of «support» of sustainable management) in six steps: analysis of the current status; definition of a strategy; implementation of measures; control and evaluation of results; communication and public involvement; international cooperation; b) ecological dominance («security» period) in six steps: analysis of the situation and determination of priorities; development of a strategy and long-term goals; development of an action plan for the medium and short term periods; implementation of the action plan; monitoring and evaluation of results; raising environmental awareness and interaction.

Keywords: cycle of sustainable management; period of «support» with a social dominant; period of «provision» with ecological dominance; an ordered algorithm of management actions of Ukraine's transition to the closed-type sustainable economy in the war and post-war periods.

Імплементация концепту стального господарювання у воєнному та повоєнному періодах стає надзвичайно складним за структурою процесом. Адже вона пов'язана із низкою проблемам: а) упорядкування управлінських дій із охопленням динамічних багатопланових полісуб'єктних систем взаємодії та гармонізації діяльності ключових суб'єктів, які залучені до процесів, що забезпечують сталій розвиток (економічних, виробничих, соціальних, екологічних, інституціональних); б) вибору методології досягнення результатів; в) визначення співвідношення просторового концепту стального господарювання з узгодженням уявлень про напрям, шлях, траєкторію та алгоритм розвитку, які й обумовлюють єдину цілісну систему умов досягнення цільових орієнтирів у турбулентному середовищі за постійного нарощування суспільно-політичних, військово-економічних та іншої природи загроз і ризиків.

На кожному з етапів розвитку національної господарської системи, з огляду на високий рівень агресивності зовнішнього середовища, розбалансованість внутрішнього ринку та загальні втрати економіки через війну (як прямі, так і непрямі, які становлять понад 600 млрд дол. США [1]), пріоритетність складових дорожньої карти змінюється. Так, для сучасного стану господарської системи України в мілітарних умовах її функціонування домінуючим є визначення траєкторії імплементації концепту стального господарювання з «прив'язкою» до неї відповідних алгоритмів реалізації за двома періодами:

«підтримки» на засадах реалізації соцієтальної домінанти; «забезпечення» за екологічною домінантою. Отже, послідовність виконання управлінських дій у площині переходу України до сталого господарювання у воєнному та повоєнному періодах має бути реалізована за етапами, обґрунтованими з використанням ключових положень сталого господарювання у тривимірній системі координат: час – гроші – простір охоплення [2].

Взаємопов'язані пріоритети за алгоритмом управлінських дій переходу України до сталого господарювання рекомендовано розмежувати за двома періодами. Так, за умов урахування соцієтальної домінанти (у періоді «підтримки») вони мають спрямовуватися на: а) підвищення якості життя населення, зменшення рівня бідності та соціальної вразливості, покращення доступності до освіти та охорони здоров'я, збільшення рівня зайнятості та доходів населення, а також забезпечення рівних можливостей для розвитку кожного; б) збільшення ефективності та транспарентності управління державними ресурсами, зменшення корупції та підвищення довіри до влади; в) забезпечення: доступності до житла, зруйнованого війною з покращенням стану житлової інфраструктури; сталого розвитку територій і сталого господарювання; зменшення негативного впливу людської діяльності на довкілля із розбудовою національної системи сталого господарювання тощо. Для досягнення цих цілей необхідне впровадження ефективних просторових механізмів забезпечення траєкторії сталого господарювання [3], залучення громадськості до процесу управління й контролю за його реалізацією. Тому рекомендуємо провадити синхронізацію комбінованих управлінських заходів із реорганізації, рекомбінації та ревіталізації, що включає шість кроків (табл. 1).

Таблиця 1. Алгоритм управлінських дій переходу України до сталого господарювання за соцієтальною домінантою у періоді «підтримки»

Назва та завдання	Змістовність кроку управлінських дій та взаємопов'язаність
І. Аналіз поточного стану розвитку соціальної сфери, рівня зайнятості та доходів населення, оцінка ступеня соціальної вразливості тощо.	Крок І – є найважливішим на початку переходу до сталого господарювання у воєнному та повоєнному періодах за соцієтальною домінантою. Проводяться: детальний аналіз соціального стану, оцінка рівня зайнятості та доходів населення; визначення ступеня соціальної вразливості; збір та аналіз статистичних даних; соціологічні дослідження та опитування; оцінка рівня соціальної вразливості базується на визначенні основних груп ризику та їх кількісної характеристики. Це дозволяє визначити основні проблеми та напрями дій для досягнення сталого розвитку і господарювання за соцієтальною домінантою.

Назва та завдання	Змістовність кроку управлінських дій та взаємопов'язаність
<p>II. Визначення стратегії: розроблення стратегії переходу до сталого соціального розвитку, включаючи визначення конкретних цілей, завдань і ресурсів, необхідних для їх досягнення.</p>	<p>На цьому етапі слід визначити стратегію переходу до сталого соціального розвитку, яка передбачає встановлення конкретних цілей, завдань та ресурсів, необхідних для їх досягнення, оцінку потенціалу та можливостей; визначення цілей: встановлення конкретних цілей та пріоритетів у контексті сталого соціального розвитку, відповідно до потреб та можливостей країни; визначення завдань: розроблення дій, які необхідно здійснити для досягнення визначених цілей, включаючи етапи та ресурси, необхідні для їх реалізації; визначення ресурсів: встановлення ресурсів, необхідних для реалізації стратегії, включаючи фінансові, людські, матеріальні та інші ресурси; розроблення плану дій: визначення конкретних дій, що необхідно виконати на різних етапах впровадження стратегії. На цьому етапі враховуються можливі ризики та визначаються методи управління ними, забезпечуючи відкритий і прозорий процес визначення стратегії за участю всіх зацікавлених сторін.</p>
<p>III. Розроблення та впровадження заходів (у т.ч. програм зайнятості та зменшення відставання у соціальній інфраструктурі, підтримки мало-забезпечених осіб і збільшення доступності соціальних послуг та ін.).</p>	<p>Розробляються та впроваджуються конкретні заходи для досягнення визначених цілей. Напрямами є: а) програми зайнятості, які допоможуть зменшити рівень безробіття та підвищити рівень доходів населення; б) зменшення відставання у розвитку соціальної інфраструктури (у т.ч. у сфері охорони здоров'я, освіти та культури, підвищення якості медичних послуг, модернізації шкільної та позашкільної освіти, збільшення доступності культурних заходів); в) розроблення та впровадження програм підтримки малозабезпечених верств (у т.ч. підтримки дітей, молоді, людей похилого віку та інвалідів, механізми соціальної підтримки, програми соціального захисту населення); г) збільшення доступності соціальних послуг та створення умов для забезпечення населення необхідними ресурсами (фінансування програм та проєктів, що спрямовані на поліпшення рівня життя, впровадження інструментарію та механізмів соціального розвитку та підтримки).</p>
<p>IV. Контроль та оцінка результатів впровадження заходів, аналіз їх ефективності та внесення необхідних коректив для досягнення стратегічних цілей.</p>	<p>Мають бути визначені та перевірені показники, що характеризують ступінь досягнення запланованих цілей та завдань. Для цього проводиться систематичний моніторинг та аналіз даних, зокрема з оцінки ступеня розвитку соціальної сфери, зайнятості та доходів населення, ступеня соціальної вразливості населення тощо; аналіз ефективності впроваджених програм і заходів, визначення причин відхилень від планових показників та розробка заходів щодо їх корекції. На основі аналізу й оцінок – вносити зміни в стратегію та заходи для досягнення максимально можливих результатів у напрямі сталого соціального розвитку для забезпечення переходу України до сталого господарювання.</p>

Назва та завдання	Змістовність кроку управлінських дій та взаємопов'язаність
<p>V. Комунікація та залучення громадськості до процесу переходу до сталого соціального розвитку, забезпечення широкого розуміння проблем та заходів, що спрямовані на їх вирішення.</p>	<p>Етап передбачає: встановлення зв'язків із громадськістю (встановити зв'язки з громадськістю та виявити ключових гравців, які можуть впливати на процес переходу до сталого соціального розвитку, провести опитування, інтерв'ю, фокус-групи тощо); комунікацію з громадськістю та іншими зацікавленими сторонами для надання інформації щодо процесу переходу до сталого соціального розвитку; виявлення потреб та очікувань (соціальні медіа, зустрічі, консультації тощо); залучення громадськості до процесу переходу до сталого соціального розвитку шляхом проведення різних заходів (круглі столи, конференції, семінари тощо для реалізації конкретних проєктів, які спрямовані на покращення соціального розвитку); моніторинг та оцінка ефективності комунікаційних заходів (у т.ч. опитування, аналіз зворотного зв'язку тощо).</p>
<p>VI. Міжнародна співпраця у сфері сталого соціального розвитку (у т.ч. обмін досвідом, технологіями та ресурсами з іншими країнами та міжнародними організаціями).</p>	<p>Встановлення контактів з іншими країнами та міжнародними організаціями, які мають досвід у сфері сталого соціального розвитку (укладення міжнародних угод і партнерств із організаціями, які мають експертизу в різних сферах, пов'язаних зі сталим соціальним розвитком); обмін досвідом та передача знань (організація семінарів, тренінгів та конференцій, обмін фахівцями тощо); розвиток співпраці з міжнародними фінансовими та іншими організаціями для фінансування та технічної підтримки проєктів у сфері сталого соціального розвитку; участь у міжнародних ініціативах та програмах (програми ООН зі сталого розвитку, «Європа 2020» та ін.). Міжнародна співпраця забезпечує доступ до нових ідей, технологій і ресурсів, які можуть бути використані для покращення сталого господарювання та соціального розвитку в Україні.</p>

Джерело: сформульовано та систематизовано у табличному вигляді автором.

У періоді «забезпечення» за урахування екологічної домінанти пріоритетними управлінськими діями з використанням методів реорганізації, рекомбінації та ревіталізації за упорядкованим алгоритмом є: 1) використання екологічної аудиторії для оцінки екологічного стану та розробки екологічних стратегій; 2) впровадження засобів екологічного менеджменту, включаючи управління відходами, водними ресурсами та повітряними викидами; 3) розробка і впровадження програм енергоефективності та відновлюваної енергетики для зменшення викидів парникових газів й енерговитрат; 4) використання інструментів стимулювання екологічної діяльності (субсидії на енергоефективність, податкові кредити та ін. пільги); 5) відновлення та збереження природних ресурсів і біорізноманіття (шляхом запровадження

програм збереження лісів; охорони водних ресурсів тощо); 6) впровадження стандартів екологічної відповідальності; 7) залучення громадськості та зацікавлених сторін до екологічної діяльності й підтримка їх ініціатив; 8) використання інструментів екологічного маркетингу і комунікації для підвищення обізнаності громадськості та споживачів щодо екологічних проблем; 9) впровадження систем моніторингу та контролю за впливом на довкілля і регулювання емісій; тощо. Таким чином, алгоритм управлінських дій переходу України до сталого господарювання за екологічною домінантою у періоді «забезпечення» включатиме шість наступних кроків (табл. 2).

Таблиця 2. Алгоритм управлінських дій переходу України до сталого господарювання за екологічною домінантою у періоді «забезпечення»

Назва та завдання	Змістовність кроку управлінських дій та взаємопов'язаність
<p>I. Аналіз ситуації та визначення пріоритетів. Провести оцінку поточного екологічного стану в країні та визначити найбільш критичні проблеми.</p>	<p>Етап передбачає: проведення оцінки поточного екологічного стану в країні і визначення найбільш критичних проблем, які потребують негайних заходів; аналіз екологічного стану, проведення досліджень та аналіз офіційних даних; оцінку загальної екологічної ситуації в регіонах та в окремих галузях; визначення найбільш критичних проблем, які потребують негайних заходів; встановлення пріоритетних напрямів дій на основі критичних проблем; на основі пріоритетів формулювання конкретної мети і завдань; визначення ресурсів (фінансові, людські, природно-ресурсні, технічні тощо), які необхідні для впровадження заходів за стратегією переходу до сталого господарювання (включаючи терміни їх реалізації).</p>
<p>II. Розробка стратегії та довгострокових цілей. Визначити цілі та завдання для забезпечення сталого екологічного розвитку в Україні, розробити стратегію дій на довгострокову перспективу.</p>	<p>Визначаються конкретні цілі та завдання, які необхідно виконати для досягнення сталого господарювання: здійснити аналіз ситуації в екологічній сфері, визначення найбільш критичних проблем та їх пріоритетності (у т.ч. забруднення повітря, водних ресурсів, поводження з відходами та ін.); визначити цілі та завдання для вирішення проблем і розробити стратегію дій на довгострокову перспективу (розробка програм зменшення забруднення повітря, очищення водних ресурсів, зменшення кількості відходів та їх переробки й утилізації тощо); врахувати міжнародні стандарти та домовленості щодо охорони довкілля, залучити до цього процесу зацікавлені сторони (науковці, експерти, громадські організації, бізнес та інші). Розроблена стратегія та довгострокові цілі мають відповідати сучасним викликам і потребам, враховувати важливість збереження природних ресурсів та біорізноманіття, забезпечення екологічної безпеки.</p>
<p>III. Розроблення плану дій на середньострокову та короткострокову перспективу, який буде включати найбільш ефективні й необхідні реконструктивні заходи.</p>	<p>Визначити найбільш ефективні та необхідні заходи для досягнення цілей і виконання завдань, враховуючи ресурсні можливості та потреби. Також слід забезпечити контроль за виконанням запланованих заходів та їх результативність, що дозволить вчасно вносити корективи в план дій та забезпечувати його ефективність. Крім того, розробити механізм моніторингу та оцінки впливу запланованих заходів на екологічну ситуацію в країні, що дозволить встановити їх ефективність та внести корективи в подальшу роботу. Цей етап є важливим для успішної реалізації стратегії та досягнення визначених цілей в екологічній сфері та сталому господарюванні.</p>

Назва та завдання	Змістовність кроку управлінських дій та взаємопов'язаність
<p>IV. Реалізація плану дій з урахуванням визначених пріоритетів, стратегії та довгострокових цілей.</p>	<p>Передбачає практичні заходи з покращення стану довкілля, зменшення викидів, збільшення використання відновлюваних джерел енергії, екологізації виробництва тощо. Ключовою є реалізація запланованих заходів із урахуванням пріоритетів стратегії (у т.ч. встановлення нових екологічних стандартів та нормативів, фінансування досліджень та розробок технологій із зменшення викидів, підтримки використання відновлюваних джерел енергії, інвестицій в інфраструктуру для зменшення відходів та їх утилізації). Залежить від ефективності використання ресурсів та координації зусиль, важливим елементом останньої є гармонізація та взаємодія з відповідними органами влади, громадськими організаціями, науковцями тощо.</p>
<p>V. Моніторинг та оцінка результатів реалізації плану дій, виявлення та вирішення проблем, які можуть виникнути, і внесення відповідних коректив до стратегії та плану дій.</p>	<p>Проводити: регулярний моніторинг та оцінку результатів реалізації запланованих заходів із урахуванням визначених пріоритетів, стратегії та довгострокових цілей; визначити проблеми, які можуть виникнути під час реалізації заходів, та вносити відповідні корективи до стратегії та плану дій; встановлювати рівень ефективності реалізованих заходів, що дозволить визначити, які з них працюють найкраще, а які потребують більшої уваги й покращень; систематичний збір та аналіз даних щодо виконання запланованих заходів, залучити усі зацікавлені сторони, включаючи громадськість, для забезпечення повного й об'єктивного огляду ситуації; розробити удосконалену систему звітності та контролю, яка дозволить відстежувати хід реалізації запланованих заходів і вчасно реагувати на можливі загрози й проблеми.</p>
<p>VI. Підвищення екологічної свідомості та взаємодії з громадськістю для гармонізації діяльності.</p>	<p>Збільшення уваги до екологічних питань та популяризації знань про сталий розвиток. Створення механізмів взаємодії між усіма учасниками процесу сталого господарювання (державними структурами, науковцями, громадськими організаціями та бізнесом), що дозволить досягти ефективності у вирішенні екологічних проблем та впровадженні сталого господарювання. Провести різноманітні заходи з підвищення екологічної свідомості (організація навчальних заходів і семінарів, публікація матеріалів із екологічної тематики в ЗМІ, створення спеціальних інформаційних порталів і ресурсів), які будуть надавати доступну й корисну інформацію. Залучити громадськість до розв'язання конкретних екологічних проблем через проведення акцій та ініціатив, які спрямовані на покращення навколишнього середовища.</p>

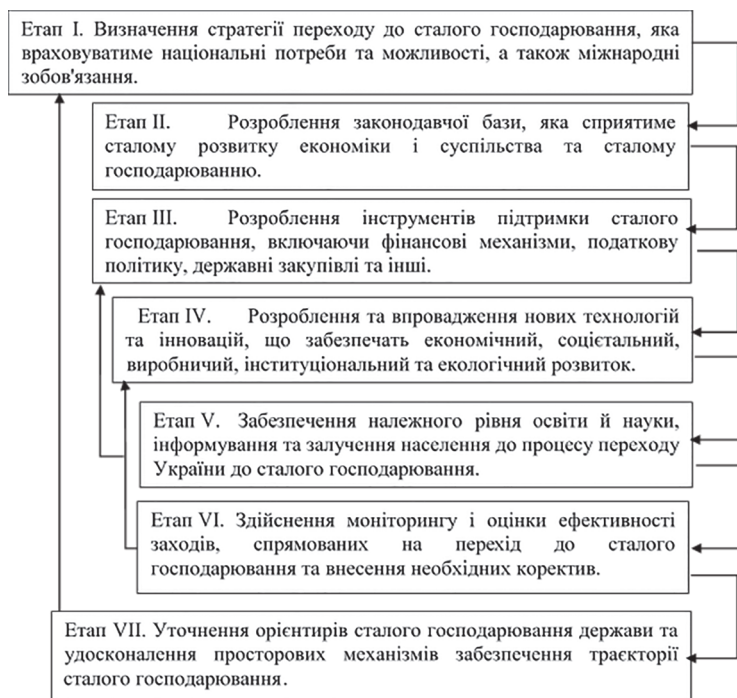
Джерело: сформульовано та систематизовано у табличному вигляді автором.

Визнаємо: перехід України до сталого господарювання у воєнному та повоєнному періодах є багатовимірним складним процесом, що потребує реалізації широкого комплексу заходів і використання різної природи підходів, а найбільш раціональний упорядкований алгоритм управлінських дій має бути представленим у замкненому взаємозв'язку реалізації семи кроків (рис. 1).

Отже, за результатами дослідження Кабінету Міністрів України та Національної Ради з відновлення України від наслідків війни запропоновано до використання обґрунтований упорядкований алгоритм управлінських дій у воєнному та повоєнному періодах із переходу України до сталого господарювання замкненого типу, реалізацію якого рекомендовано проводити послідовно за логічно взаємопов'язаними управлінськими заходами з

реорганізації, рекомбінації та ревіталізації за такимисімома етапами: I) визначення стратегії переходу до сталого господарювання, яка враховуватиме національні потреби та можливості, а також міжнародні зобов'язання; II) розроблення законодавчої бази, яка сприятиме сталому розвитку економіки й суспільства та сталому господарюванню; III) розроблення інструментів підтримки сталого господарювання, включаючи фінансові механізми, податкову політику, державні закупівлі та інші; IV) розроблення та впровадження нових технологій та інновацій, що забезпечать економічний, соціетальний, виробничий, інституціональний та екологічний розвиток; V) забезпечення належного рівня освіти й науки, інформування та залучення населення до процесу переходу України до сталого господарювання; VI) здійснення моніторингу і оцінки ефективності заходів, спрямованих на перехід до сталого господарювання та внесення необхідних коректив; VII) уточнення орієнтирів сталого господарювання держави та удосконалення просторових механізмів забезпечення траєкторії сталого господарювання.

Рисунок 1. Упорядкований алгоритм управлінських дій переходу України у воєнному та повоєнному періодах до сталого господарювання замкнутого типу.

Автор пропонує провадити управлінські дії з переходу України у воєнному та повоєнному періодах до сталого господарювання за двома стадіями циклу сталого господарювання. А саме за періодами: I) «підтримки» з соціетальною домінантою; II) «забезпечення» з екологічною домінантою. Водночас реконструктивні заходи з реорганізації, рекомбінації та ревіталізації, в межах цих періодів, запропоновано вводити за шістьма кроками:

- період «підтримки» з соціетальною домінантою: аналіз поточного стану; визначення стратегії; впровадження заходів; контроль та оцінка результатів; комунікація та залучення громадськості; міжнародна співпраця;

- період «забезпечення» з екологічною домінантою: аналіз ситуації та визначення пріоритетів; розробка стратегії та обґрунтування довгострокових цілей; розроблення плану дій на середньострокову і короткострокову перспективу; реалізація плану дій; моніторинг та оцінка результатів; підвищення екологічної свідомості та взаємодія.

Список літератури

1. Проєкт Плану відновлення України: Матеріали робочої групи «Аудит збитків, понесених внаслідок війни». Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Київ, 2022. 86 с.
2. Микитенко В.В., Рогов П.Д., Хомік М.В., Білецький О.В. Формалізація процесу сталого господарювання у тривимірній системі координат: час – гроші – простір охоплення. *Journal of Scientific Papers «Social Development and Security»*. 2021. Vol. 11. No. 6. С. 231–247. URL: <https://doi.org/10.33445/sds.2021.11.6.1>
3. Микитенко В.В. Формування тріади просторових механізмів забезпечення траєкторії сталого господарювання. К: ДУ ІЕПСР НАН України. URL: <https://ecos.kiev.ua/news/view/1211>

ДОБРОВОЛЬСЬКА Володимира / DOBROVOLSKA Volodymyra,
*канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри господарського права і процесу,
Національний університет «Одеська юридична академія»,
м. Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-9304-3792*

ЩОДО ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ТА ДЕРЕГУЛЯЦІЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У сучасних економічних реаліях для сфери господарювання вкрай важливим та доцільним є застосування заходів послаблення державного регулювання. Зазначене може відбуватися завдяки децентралізації та дерегуляції, форми яких визначаються нормами чинного законодавства. Завдяки децентралізації та дерегуляції відбувається соціальна справедливість в суспільстві по відношенню до гідного існування та діяльності численних вітчизняних підприємців.

Ключові слова: сфера господарювання, децентралізація, дерегуляція, соціальна справедливість, норми чинного законодавства.

ON DECENTRALISATION AND DEREGULATION OF ECONOMIC ACTIVITIES

Abstract. The paper proves that in today's economic realities, it is extremely important and expedient to apply measures to loosen the State regulation for the business sector. This can happen in the result of decentralisation and deregulation, the forms of which are determined by the norms of the current legislation. Thanks to decentralisation and deregulation, social justice is achieved in a society in relation to the decent life and activities of numerous domestic entrepreneurs.

Keywords: economic sphere, decentralisation, deregulation, social justice, norms of current legislation.

Сфера господарювання є об'єктом державного регулювання за різноманітними підставами та за допомогою численних засобів. У сучасних економічно-воєнних умовах вкрай важливим є послаблення деяких видів державного регулювання (прямого втручання) діяльності суб'єктів госпо-

дарювання задля їх існування та стійкої платоспроможності. Зазначене послаблення можливе за допомогою таких процесів як децентралізація та дерегуляція, форми та порядок яких має бути чітко визначений нормативно, відповідно до потреб ринку. У загальному вигляді йдеться, як слушно зазначає М.В. Харитончук, про «скасування або послаблення функцій центру з появою цих функцій в інших організаційних структурах, які мають певну самостійність» [1, с. 6]. Мета їх застосування – це відновлення та стійкий стан соціальної справедливості в суспільстві на засадах правового регулювання економіки, адже загальною тенденцією методологічного розвитку теорії фінансової децентралізації є посилення її соціально-гуманістичної спрямованості та міждисциплінарного характеру. За визначенням В. Андрущенка і Т. Тучак, які синтезували теоретичні розвідки в цій царині, «фіскальний або бюджетний федералізм – оптимальний розподіл доходів і видатків між ланками бюджетної системи, встановлений таким чином, щоб гармонізувати й максимізувати суспільний добробут на загальнодержавному і локальному рівнях» [2, с. 6]. У цьому контексті поняття справедливості обґрунтовано займає чільне місце в теорії бюджетного федералізму. У критичному аналізі наслідків централізованої фінансової системи, здійсненому наприкінці ХІХ ст. українським вченим М. Яснопольським (1846–1920), більш як за пів століття до публікацій Дж. Б'юкенена, автора терміна «фіскальна справедливість» (Buchanan, 1950), була порушена проблема нерівномірності територіального розподілу державних доходів і видатків, фінансового визиску центром окремих адміністративно-територіальних одиниць.

На думку М. Яснопольського, принцип справедливості – встановлення відповідності між оподаткуванням та майновими засобами платників – має застосовуватися до цілих груп осіб, що проживають в одній місцевості й найтіснішим чином пов'язані між собою спільністю інтересів. Традицію наукового обґрунтування бюджетної децентралізації з позицій забезпечення умов для місцевого розвитку, протидії фіскальній експлуатації регіонів центром в українській економічній думці розвивали і продовжували В. Навроцький, П. Стебницький, Є. Гловінський, М. Волобуєв, В. Голубничий, Б. Винар та ін. [3, с. 111].

Також децентралізація та дерегуляція – це характерне для сфери державного управління явище, зумовлене об'єктивними і суб'єктивними факторами, певний протилежний бік централізації, своєрідний засіб відображення централізації [4, с. 111]. Головним чином, заходи зазначених процесів спрямовані на перерозподіл бюджетних коштів та скасування або спрощення деяких легалізаційних процедур, тобто вони можуть бути як фінансового, так і організаційно-розпорядчого характеру. У програмному документі визначено, що кінцевою метою процесу децентралізації влади в Україні, який проходить паралельно із здійсненням адміністративно-територіаль-

ної реформи, є сприяння підвищенню ефективності та гнучкості апарату управління, децентралізації державного управління, економії бюджетних коштів та уникнення дублювання повноважень. Існують дві обов'язкові умови реалізації процесу децентралізації: першою з них є передання частини повноважень на регіональний та (або) місцевий рівень, а другою – перерозподіл ресурсів для виконання переданих повноважень. Отже, закономірним є те, що паралельно з адміністративно-управлінською децентралізацією в Україні відбувається фінансова (бюджетна) децентралізація, яка спрямована на створення ресурсної основи для розвитку спроможних об'єднаних громад і розширення можливостей для залучення та акумулювання фінансових ресурсів для їх розвитку [5]. Представляється, що у разі спрямування ресурсів до місцевої влади, можливе надання адресної державної допомоги певним суб'єктам господарювання, які у період воєнного стану опинилися в кризовій ситуації та потребують такої допомоги як засобу запобігання стійкої неплатоспроможності та банкрутства.

Державна фінансова допомога як засіб децентралізації «впливатиме на привабливість територій в інвестиційному аспекті. Підвищення спроможності територіальних громад та їх фінансова незалежність сприятимуть покращенню привабливості території для іноземних інвестицій. Звичайно, інвестор зацікавлений у співпраці з громадою, яка володіє певними конкурентними перевагами, має цікаві інвестиційні пропозиції, виділені земельні ділянки для певних проєктів та креативні ідеї для подальшого розвитку території. Тісна співпраця органів місцевого самоврядування з потенційними інвесторами на засадах державно-приватного партнерства та всебічне сприяння керівних органів території вирішенню різноманітних проблем, які виникають у інвестора під час заснування нового бізнесу, дозволяють створити позитивний інвестиційний клімат території. Максимальна відкритість до співпраці, публічність, прозорість прийнятих рішень є сприятливими факторами вкладення інвестиційних ресурсів у розвиток території» [6, с. 15].

Децентралізація та дерегуляція є засобами демократичного державного регулювання, адже саме «конституційний принцип самостійності місцевої влади являється обов'язковим для децентралізації влади та її наближення до населення, створення умов для найповнішого й оперативного виявлення і задоволення потреб людей. Крім того, децентралізація є однією з форм розвитку демократії, яка дозволяє зберегти державу та її інститути і водночас розширити місцеве самоврядування, домогтися активізації населення щодо вирішення питань задоволення власних потреб та інтересів, зменшити сфери впливу держави на суспільство, замінивши водночас цей вплив на механізми саморегуляції, які виробляє саме суспільство, зменшити витрати держави і платників податків на утримання державного апарату» [7,

с. 38]. У ракурсі зазначеного інститутом держави є сфера господарювання, а платниками податків є її суб'єкти.

Таким чином, процеси децентралізації і дерегуляції є вельми актуальними та доцільними для сучасних умов господарювання, гідного існування та діяльності її чисельних суб'єктів. Зазначені процеси можуть бути організаційно-розпорядчого та фінансового характеру. В умовах воєнного стану фінансова децентралізація є «рятівним колом» для суб'єктів малого та середнього підприємництва, які опинилися у стані неплатоспроможності через брак коштів або через руйнування та неможливість здійснювати свою діяльність.

У загальному вигляді процеси децентралізації і дерегуляції спрямовані на відновлення та стійкий стан соціальної справедливості в суспільстві на засадах правового регулювання економіки задля існування, нормальних умов діяльності та стійкої платоспроможності її суб'єктів.

Список літератури

1. Харитончук М.В. Зарубіжні концепції і практика децентралізації державного управління: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04. НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. К., 2000. 17 с.
2. Андрущенко В.Л., Тучак Т.В. Морально-етичні імперативи податків та оподаткування (західна традиція). Київ: Алерта, 2013. 384 с.
3. Небрат В.В. Українські джерела теорії просторової справедливості. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2020. Вип. 53. С. 9–33.
4. Державне управління в Україні: централізація і децентралізація: монографія. Відп. ред. проф. Н.Р. Нижник. К.: УАДУ при Президентіві України, 1997. 448 с.
5. Програма для України з розширення прав і можливостей на місцевому рівні, підзвітності та розвитку. *Децентралізація*. 2023. URL: <https://storage.decentralization.gov.ua>
6. Сірик З.О. Фінансова децентралізація як передумова нарощення потенціалу місцевого самоврядування в Україні. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2020. № 1. С. 10–20.
7. Глизнер С.В. Поняття, типи та причини запровадження децентралізації в Україні. *Науковий журнал «Політикус»*. 2019. № 1. С. 36–40.

КРАМСЬКИЙ Сергій / KRAMSKYI Serhii,

канд. техн. наук, доцент, науковий співробітник відділу ринкових механізмів і структур,

Державна установа «Інститут ринку та економіко-екологічних досліджень Національної академії наук України»,

м. Одеса, Україна

orcid.org/0000-0003-3869-5779

МЕХАНІЗМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ СЕЛЕКТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Анотація. На сьогодні селективний підхід застосовується передусім в період виходу економіки з повоєнного стану кризи та відновлення процесу розширеного суспільного відтворення України. Саме такий випадок ми спостерігаємо у повоєнний період. Відповідно до сучасної теорії, науковці розглядають селективну політику, що має вертикальний мікроекономічний характер.

Ключові слова: селективне регулювання, імпортозаміщення, ресурси, суб'єкти та об'єкти, регулювання товарних ринків.

MECHANISMS OF IMPLEMENTATION OF THE SELECTIVE REGULATION POLICY

Abstract. Today, the selective approach is used, first of all, in the period of the economy's recovery from the post-war state of crisis and the recovery of the process of the extended social reproduction of Ukraine. This is exactly the case we are witnessing in the post-war period. According to the modern theory, scientists consider a selective policy that has a vertical microeconomic character.

Keywords: selective regulation, import substitution, resources, economic system, subjects and objects, regulation of commodity markets.

Диспропорційність вітчизняного виробництва негативно вплинула на структуру зовнішньої торгівлі в умовах широкомасштабної війни РФ проти України, породила турбулентність, нестабільність та кризу виробництва в Україні. Отже, спостерігається випереджаюче зростання темпів приросту товарного імпорту над експортом. Відомо, що державні позики можуть прискорити темпи економічного зростання за рахунок фінансування про-

дуктивних інвестицій, пом'якшити наслідки дії несприятливих зовнішніх факторів у економіці у воєнний період. Проте, якщо уряди накопичують боргові зобов'язання понад рівень, який здатні обслуговувати, з високою ймовірністю може виникнути боргова криза, що стане детонатором фінансової кризи та чинником гальмування економічної діяльності й торгівлі України.

У стратегічних документах останнього десятиріччя щодо здійснення державної економічної політики в Україні у сфері захисту пріоритетних секторів економіки завжди декларувався системний підхід, але на практиці його реалізація обмежувалась митно-тарифними заходами регулювання. Членство України у СОТ викликає певні застереження, адже одним із ключових принципів функціонування системи багатосторонніх угод є недопущення дискримінації імпортованих товарів щодо товарів вітчизняного виробництва. Розвиток імпортозаміщення селективних товарних ринків на прикладі агропродовольчого та молочного ринків України в повоєнний період є важливим адаптивним механізмом зростання торгівлі України в різних сегментах ринків країн ЄС, Африки, Азії та США.

Зіставляючи різні точки зору провідних вчених, можна виділити два основних підходи до вивчення економічної категорії «імпортозаміщення». За першим – імпортозаміщення розглядається як нерегульований процес. Щодо другого підходу – використовується широкий функціональний погляд, що дає змогу розглянути імпортозаміщення як певний тип економічної стратегії і політики держави, спрямованої на заміну імпорту товарами національного виробництва. Низька ефективність інституційних компонент у системі регулювання імпорту товарів поступово призводить до втрати окремими галузями економіки конкурентоспроможності навіть на внутрішньому ринку [1]. Галузеві пріоритети селективного імпортозаміщення можна класифікувати за такими трьома напрямками, як заміна: імпортованих ресурсів, насамперед енергетичних; імпорту товарів широкого вжитку; імпорту товарів виробничого призначення. Кожен із напрямів має особливості, які залежать від наявності власних ресурсів й можливостей, швидкості обігу оборотних коштів, потреби в інвестиціях і терміну окупності проєктів.

Мета селективного імпортозаміщення товарів у повоєнний час – залучити кошти країн донорів, зацікавити (інвесторів) бізнес диверсифікувати свою діяльність та відновлювати в Україні виробництво нових або якісніших товарів. У зв'язку з цим розробка теоретичної концепції імпортозаміщення набуває особливої актуальності для наукового обґрунтування рекомендацій щодо подолання структурних дисбалансів у виробництві та зовнішній торгівлі України у воєнний та повоєнний час. Якщо політика селективного імпортозаміщення супроводжується комплексністю, то досвід останніх років показав її явну неефективність, адже дуже часто створювався погано працюючий промисловий сектор із значним недовикористанням потуж-

ностей, обмеженою зайнятістю, вузькими перспективами для підвищення продуктивності [2]. У разі абсолютного імпортозаміщення імпорتنі товари повністю заміщаються вітчизняними в межах селективних товарних ринків. Отже, можна вважати, що всі вищенаведені визначення терміна «імпортозаміщення товарів» не є суперечливими і характеризують його у різних аспектах, доповнюючи один одного. Однак слід уточнити це поняття в контексті селективного управління імпортозаміщенням товарних ринків, впливу його на структурні зрушення в економіці України в повоєнний час.

На підставі наведеного вище, викладемо основні пропозиції: на наш погляд, ефективність стратегії селективного імпортозаміщення товарів може бути досягнута лише за концентрації уваги на довгострокових порівняльних перевагах; створенні системи стимулювання розвитку виробництва товарів інвестиційного призначення; зменшенні митного оподаткування інноваційних товарів і технологій для виробництва, що ввозяться на територію України; подальшій експортній спрямованості промислового виробництва селективних товарних ринків у повоєнний час [3].

Серед ключових завдань розвитку вітчизняних імпортозамінних товарів слід виокремити задоволення внутрішнього попиту, один з факторів зростання якого пов'язаний зі збільшенням реальних доходів населення. Забезпечити розширення вітчизняних імпортозамінних виробництв можна за умови задоволення попиту не лише за рахунок імпорту, навіть у разі зміцнення реального обмінного курсу національної грошової одиниці у повоєнний час.

Для стимулювання вітчизняних виробників у повоєнний час потрібно запровадити заходи щодо зниження схильності до купівлі імпортних товарів, суб'єктами реалізації яких повинні виступати імпортозамінні підприємства [5].

Для цього необхідно підвищувати якісні характеристики товарів, здійснити аналіз ринку за допомогою маркетингового порівняння вітчизняної продукції з імпортними аналогами, проводити регулярні перевірки на відповідність вимогам, технічним умовам, національним і міжнародним стандартам якості продукції [4].

Реалізація стратегій селективного імпортозаміщення у повоєнний час повинна бути тісно пов'язана з необхідністю зміни рівня тарифного захисту. Для цього слід скасувати будь-які митно-тарифні заходи для продукції проміжного споживання, інноваційної продукції та технологій для імпортозамінного виробництва; запровадити нульові ставки ввізного мита на інноваційні товари і технології; уникати дублювання контролю за якістю та безпечністю продукції, визнавати в регіональних або двосторонніх угодах результати експортного контролю замість додаткового імпортного контролю;

запровадити процедуру постаудиту використання імпортованої продукції, знизити залежно від насиченості внутрішнього ринку ставки ПДВ від 0% до 10%; встановити пільги з оподаткування для виробників експортної продукції, зменшивши ставки до 16%; сформувавши ринкову інфраструктуру селективних товарних ринків для підтримки експорту вітчизняної продукції [6].

Теорія імпортозаміщення не дає відповіді на запитання про принципи та способи вибору селективних ринків для впровадження цієї стратегії, але є її економічно-адміністративним інструментом. Як свідчить аналіз, політика селективного імпортозаміщення в Україні системно не провадилась ніколи, що, врешті-решт, серйозно відбилось на вітчизняній економіці. За результатами порівняльного аналізу тарифних режимів, Україна знаходиться в невідповідних умовах щодо можливостей застосування митного тарифу для захисту внутрішнього ринку порівняно з її торговельними партнерами. Низька ефективність інституційних компонент у системі регулювання імпорту товарів поступово призводить до втрати окремими секторами товарних ринків конкурентоспроможності.

Список літератури

1. Буркинський Б.В., Нікішина О.В., Тараканов М.Л. Інституційні механізми регулювання розвитку логістики товарних ринків. Одеса: ДУ «ІРЕЕД НАНУ», 2022. 275 с.
2. Колодинський С.Б., Дубницький В.І. Інфраструктурна підтримка регіональних інноваційних процесів: монографія. Одеса: ОДАБА. «Екологія», 2021. 256 с.
3. Kramskiy S.O. Risk-oriented approach management system of transport safety. *Bulletin of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University*. 2017. No. 3 (233). P. 90–94.
4. Kramskiy S.O., Tarakanov M.L. Analysis of trends in the relevant market on the applied market of eggs and egg products on the basis of simulation modelling. *Innovations economics*. 2022. Vol. 24.4(85). P. 78–92. URL: [https://doi.org/10.31520/ei.2022.24.4\(85\).78-92](https://doi.org/10.31520/ei.2022.24.4(85).78-92)
5. Danchuk V.D., Alkema V.G., Sevostianova A.V., Bakulich O.O. Wheel working system in a team: relationship between different personnel in a marine project. *Financial and credit activities: problems of theory and practice*. 2020. Vol. 4 (35). P. 277–286. URL: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v4i35.222093>
6. Нікольський В.В. Циклічно-генетична методологія управління проектами організації системи інтермодального хабу в умовах невизначеності. *Управління розвитком складних систем*. 2020. № 43. С. 40–46.

ЩЕРБАКОВА Наталія / SHCHERBAKOVA Nataliia,
*канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри цивільного права і процесу,
Донецький національний університет імені Василя Стуса,
м. Вінниця, Україна
orcid.org/0000-0003-0278-0170*

ВПЛИВ РЕОРГАНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ЕКОНОМІЧНИЙ ПРАВОПОРЯДОК В УКРАЇНІ

Анотація. Проаналізовано законопроект № 6013 «Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період» і його негативний вплив на економічний правопорядок в Україні у разі введення в дію та застосування примусової реорганізації в період дії воєнного стану. Обґрунтовано, що реорганізація – це багатогранна господарсько-правова категорія, яка зачіпає інтереси цілого кола суб'єктів (самих господарських організацій, учасників (акціонерів), кредиторів, робітників, держави, територіальної громади) та вміщує спектр різних правовідносин (трудові, корпоративні, договірні, податкові, відносини з державної реєстрації тощо), що можуть бути врегульовані тільки за допомогою господарсько-правових норм із врахуванням балансу диспозитивних та імперативних засад. Запропоновано редакцію нової ст. 59¹ «Припинення господарської організації шляхом реорганізації», в якій передбачаються основоположні поняття: форми реорганізації господарських товариств (злиття, приєднання, поділ, перетворення), види господарської організації, етапи проведення процедури реорганізації, гарантії законних прав та інтересів кредиторів. Пропонується замінити бланкетні норми з реорганізації різних видів господарських організацій на відповідне правове регулювання; передбачити особливості регулювання різних правовідносин (трудових, корпоративних, договірних, податкових, відносин з державної реєстрації тощо) під час реорганізації; запровадити загальний механізм захисту законних прав та інтересів господарських організацій, учасників (акціонерів), кредиторів, робітників, держави, територіальної громади.

Ключові слова: господарсько-правове регулювання, реорганізація, форми, господарські організації, економічний правопорядок, механізм захисту прав та інтересів робітників, кредиторів, держави, територіальної громади.

INFLUENCE OF THE REORGANISATION PROCESSES ON THE ECONOMIC LAW AND ORDER IN UKRAINE

Abstract. The draft of Law No. 6013 «On the peculiarities of regulation of business activities of certain types of legal entities and their associations in the

transition period» and its negative influence on the economic legal order in Ukraine in the event of its enactment and application of forced reorganization during the period of martial law are analyzed in this paper. It is substantiated that reorganisation is a multifaceted economic and legal category that affects the interests of a wide range of parties of economic activities (economic entities themselves, their participants (shareholders), creditors, employees, the State, a territorial community) and includes a spectrum of different legal relations (labor, corporate, contractual, tax, relations with regard to the State registration, etc.), which can be regulated only with the help of specific economic and legal norms, taking into account the balance of dispositive and imperative principles. Proposed the revision of the new article. 59¹ «Termination of an economic entity through reorganisation», which provides the basic concepts: forms of reorganisation of economic entities (merger, merger, division, transformation), division of an economic entity, stages of the reorganization procedure, guarantees of the lawful rights and interests of creditors. It is proposed to replace the blanket norms on reorganization of various types of economic entities with appropriate legal regulation; to foresee the peculiarities of regulation of various legal relations (labor, corporate, contractual, tax, State registration relations, etc.) during reorganisation; introduce a general mechanism for protecting the lawful rights and interests of economic entities, their participants (shareholders), creditors, employees, the State, and a territorial community.

Keywords: economic and legal regulation, reorganisation, forms, economic entities, economic law and order, mechanism for protecting the rights and interests of employees, creditors, State, territorial community.

На сьогоднішньому етапі свого розвитку Україна переживає складний і вкрай важкий період, який зумовлений введенням через російську агресію на її території воєнного стану (ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [1]). Війна торкнулась кожного українця, суб'єктів різних сфер діяльності, малого, середнього та великого бізнесу; не обійшла стороною нікого, і саме зараз українці об'єднані, як ніколи, налаштовані рішуче, тримають оборону кожен на власному фронті задля спільної перемоги. Саме тому забезпечення належного правового регулювання суспільних відносин в різних сферах в період дії воєнного стану, зокрема у сфері здійснення господарської діяльності та впорядкування змісту господарських відносин, є одним із пріоритетних завдань нашої держави.

Утім навряд чи в умовах воєнного стану доцільно запроваджувати кардинальні механізми, які повністю змінюють шляхом знищення напрацьований роками ефективний пласт регулювання господарських відносин та здійснення господарської діяльності суб'єктами господарювання. Мова йде про так званий гучний законопроект № 6013 «Про особливості регулювання

підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період» [2], яким представники, розробники і захисники Цивільного кодексу України [3] (далі – ЦК України), через впровадження Концепції оновлення ЦК України [4], передбачають без жодних правових альтернатив, виключно один варіант розвитку подій для Господарського кодексу України [5] (далі – ГК України) – його ліквідацію. Про це йшлося неодноразово, підіймалися та обговорювалися ці питання на рівні законотворчому, серед науковців, суддів, юристів-практиків тощо, багато перемовин, конференцій та круглих столів [6] було проведено, але порозуміння поки що не віднайдено. Викликає занепокоєння і той факт, що 12 січня 2023 року Верховною Радою України вже було прийнято Постанову «Про прийняття за основу проекту Закону України про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період» [7], який у разі його прийняття породить велику кількість негативних наслідків.

Питання скасування ГК України – варто чи ні [8], бути чи не бути, доцільно чи не доцільно [9], які правові наслідки матиме для ринкової економіки України [10] – все це не втратило своєї актуальності і тепер, особливо тоді, коли представники оновленої Цивільної концепції намагаються прискорити цей процес, незважаючи ані на правові наслідки, які матиме таке скасування, ані на матеріально-фінансові затрати, ані на те, що країна перебуває в стані війни.

Законопроект № 6013 містить положення про примусову реорганізацію в господарські товариства, яку необхідно буде запровадити щодо усіх суб'єктів господарювання усіх форм власності, які здійснюють комерційне та некомерційне господарювання у публічному та приватному секторах економіки. Негативним наслідком ухвалення цього законопроекту під час війни може стати повномасштабна дестабілізація соціально-економічної та правової системи України. З цього приводу слушно зауважує проф. О.А. Беляневич: «...якщо у мирний час можна було б намагатись спрогнозувати та певним чином мінімізувати його шкідливі наслідки, то в умовах воєнного стану прийняття такого закону породжує численні економічні, правові та корупційні ризики, що є прямою загрозою національній безпеці та обороноздатності України» [11]. Більше того, під час обговорювання у Верховному Суді шляхів оптимізації законодавства у сфері економічних відносин та наслідків скасування ГК України, як справедливо наголошує В.В. Резнікова: «...один із ключових ризиків міститься у п. 11 законопроекту, де прописано, що у разі, коли у перехідний період (7 років) власник суб'єкта господарювання не прийняв рішення про припинення, застосовуються норми закону про товариства з обмеженою відповідальністю... наша держава перетвориться на ТОВ... повністю все прирівняти до ТОВ – це загроза для державного та комунального секторів економіки» [10]. Отже, враховуючи зазначене, ре-

організаційні процеси впливають на стабільність здійснення господарської діяльності суб'єктів господарювання, зокрема господарських організацій, та економічний правопорядок в Україні, що становить актуальність обраної теми дослідження.

Відповідно до ч. 1 ст. 22 законопроекту № 6013, протягом п'яти років з дня набрання чинності цим Законом власник (суб'єкт, що виконує функції власника підприємства) зобов'язаний прийняти рішення про реорганізацію підприємства (злиття з господарським товариством, приєднання до господарського товариства, перетворення на господарське товариство). Тобто таким законопроектом пропонується ввести примусову реорганізацію всіх діючих підприємств незалежно від форм власності, застосовуючи одну з форм: або злиття, або приєднання до вже існуючих, або перетворення.

Застосування таких реорганізаційних процедур у такий спосіб викликає певні негативні наслідки:

1) створює нормативний базис-основу для рейдерського захоплення підприємств із застосуванням інструментів корпоративного управління (призначення колективного або одноосібного виконавчого органу, формування керованих наглядових рад тощо);

2) викликає колізії в законодавстві – коли одне й те ж майно (цілісні майнові комплекси, в тому числі й земельні ділянки) може бути одночасно і власністю держави, і господарського товариства (на яке перетворено державне підприємство/комунальне підприємство);

3) не визначає правовий титул майна господарських товариств, в які будуть перетворені державні та комунальні комерційні підприємства, а також казенні підприємства;

4) здійснює управління майном реорганізованих казенних підприємств правонаступниками на договірних засадах (на підставі договору оренди або договору управління), які будуть укладатися без проведення відповідних аукціонів.

Окрім того, в Науково-експертному висновку до Концепції оновлення Цивільного кодексу України [12, с. 36, с. 45, 41, 42] зазначається таке:

по-перше, примусове перетворення державних і комунальних організацій на господарські товариства означатиме необхідність переоформлення усієї дозвільної та реєстраційної документації щодо цих підприємств, а також переоформлення майнових прав на закріплене за ними майно із значними державними фінансовими та організаційними витратами (пп. 5 п. 8 Розділу 1);

по-друге, примусове перетворення приватних підприємств на інших суб'єктів господарювання з малого та середнього бізнесу, передбачених чинним ГК України, поставить у нерівне становище цих суб'єктів із іншими

суб'єктами господарювання, які відрізняються від вищеназваних лише організаційно-правовою формою господарювання. Оскільки в результаті примусового перетворення виникнуть величезні організаційні витрати, що їх нестинуть інші суб'єкти господарювання, хоча правова форма відповідного господарювання була гарантована законом на момент створення підприємств (пп. 4 п. 10 Розділу 1);

по-третє, масштабне перетворення охопить приблизно 300 тисяч юридичних осіб – суб'єктів господарювання, що означатиме зміни документації (на землю, на нерухомість, ліцензії тощо), нові реєстраційні дії, переукладання договорів (в т.ч. оренди землі), залучення юристів для цієї роботи, бюджетні витрати тощо (пп. 4 п. 10 Розділу 1);

по-четверте, примусовій реорганізації чи ліквідації підлягатимуть 200225 приватних підприємств, переважно підприємства малого та середнього бізнесу; примусовій реорганізації чи ліквідації підлягатимуть 11549 дочірніх підприємств, 3338 підприємств об'єднань громадян (релігійні організації, профспілки); додатково підлягатимуть примусовій реорганізації чи ліквідації 4075 господарських об'єднань, які діють у формі асоціацій, корпорацій, концернів, консорціумів, а також в інших формах об'єднання інтересів підприємств (союзів, спілок, асоціацій підприємств тощо) (пп. 1-3 п. 9 Розділу 1).

Таким чином, на підставі викладеного треба констатувати, що як в умовах воєнного стану, так і в повоєнний період здійснити реорганізаційні процедури в передбачений ЦК України спосіб є абсолютно неможливим і невиправданим, оскільки реорганізація не є приватно-правовим інститутом, вона має багатоаспектне значення в господарському праві, а її цілям притаманний економічний характер [13, с. 162]. Реорганізація – це суто господарсько-правова категорія, адже в ній ключове місце займають публічно-правові елементи дозвільного (залучення органів державної реєстрації, органів Антимонопольного комітету України (далі – АМК), Національного банку України (далі – НБУ), органів Національної комісії з цінних паперів та фондових ринків України (далі – НКЦПФР)), контролюючого, регулятивного, конкурентного (ст.ст. 22-25 Закону України «Про захист економічної конкуренції» [14] – контроль за концентрацією суб'єктів господарювання), фінансового, екологічного та іншого характеру. Публічно-правові засади в реорганізаційних процесах обумовлені наявністю суспільно-виробничого характеру діяльності відповідних суб'єктів (учасників реорганізації) та спрямованості її результатів на задоволення суспільних інтересів. Отже, такі характеристики діяльності (правового регулювання) відсутні та не притаманні цивільно-правовій сфері, такі механізми не передбачаються в цивільному праві.

Процедура реорганізації – це достатньо складний процес, який вміщує в собі багато процесів правового, майнового, організаційного, технічного

характеру, котрі можливо здійснити тільки завдяки його належному правовому регулюванню, у відповідний спосіб. Реорганізаційні механізми повинні, крім того, враховувати захист законних прав та інтересів різних груп суб'єктів, зокрема кредиторів в договірних і позадоговірних відносинах; учасників (акціонерів) – в корпоративних відносинах; соціальні гарантії для робітників – у трудових відносинах; держави – в особі державних органів (наприклад, податкових органів під час подачі плану проведення реорганізації платника податків, майно якого передано в податкову заставу, або той, що скористався правом реструктуризації податкового боргу – п. 98.4. Податкового кодексу України [15]); територіальної громади (наприклад, в особі містоутворюючого підприємства, яке підлягає примусовій реорганізації, та становить основу для функціонування міста, є головним спонсором для багатьох соціально-економічних проєктів та програм, спрямованих на розвиток міста, є головним роботодавцем для створення нових робочих місць тощо).

Ось чому підхід щодо визначення приватно-правового характеру реорганізації не може бути застосований, оскільки він не враховує особливості моделі участі держави, територіальної громади у цих відносинах. За межами реорганізації знаходяться особисті майнові та особисті немайнові відносини, які врегульовуються здебільшого диспозитивними нормами ЦК України, а в реорганізаційних відносинах – держава проявляє більш активну регулятивну функцію, яка реалізується з врахуванням балансу диспозитивних та імперативних засад (через державні органи – державні реєстраційні органи; органи АМК України, НБУ, органи НКЦПФР України).

Таким чином, на підставі викладеного, слід зазначити, що реорганізація – це є багатогранна господарсько-правова категорія, яка зачіпає інтереси цілого кола суб'єктів (самих господарських організацій, її учасників (акціонерів), робітників, кредиторів, держави, територіальної громади) та вміщує спектр різних правовідносин (трудові, корпоративні, договірні, податкові, відносини з державної реєстрації тощо), що можуть бути врегульовані тільки за допомогою господарсько-правових норм із урахуванням балансу диспозитивних та імперативних засад. Реорганізаційні механізми безпосередньо впливають як на економіку територіальної громади, так і на економіку держави в цілому. А отже реформа щодо оновлення системи юридичних осіб шляхом введення примусової реорганізації, як це пропонує законопроект № 6013 «Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період», особливо в умовах воєнного стану, є невиправданою, незрозумілою, недоцільною. Оскільки така реформа може дестабілізувати правову систему в цілому, і як наслідок, послабити обороноздатність всієї держави та місцевого самоврядування. Тоді як, навпаки, саме «в тилу» (кожен на

своєму фронті) необхідно створювати всі умови задля того, щоб економічні процеси (зокрема реорганізаційні) були стабільними, ефективними, спрямованими на підтримку бізнесу державою та держави бізнесом. Тільки в такому взаємопов'язаному симбіозі, тісній підтримці можливо говорити про досягнення тих завдань, які стають перед ГК України – забезпечення ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва, підвищення ефективності суспільного виробництва, його соціальної спрямованості відповідно до вимог Конституції України, затвердження економічного правопорядку в економічній системі України, сприяння гармонізації з іншими економічними системами [12, с. 75].

Отже, враховуючи концепцію «економічного права», яка базується на комплексності сучасних законів у сфері бізнесу та поєднанні в них публічних і приватних норм, а також те, що недоліки ГК України потрібно усувати систематичною роботою щодо увідповіднення господарської кодифікації з потребами сьогодення, усувати неефективні норми та наявні дублювання із іншими законами, сформовано наступні висновки та пропозиції.

По-перше, передбачити в ГК України такі основоположні поняття, як форми реорганізації господарських організацій (злиття, приєднання, поділ, перетворення), виділ господарської організації, етапи проведення процедури реорганізації, гарантії законних прав та інтересів кредиторів шляхом введення нової додаткової ст. 59¹ «Припинення господарської організації шляхом реорганізації».

По-друге, замінити бланкетні норми з реорганізації різних видів господарських організацій на відповідне правове регулювання, виокремлюючи особливості, таким чином, щоб уникнути дублювання із ЦК України та спеціальними законами. Так, в нормах ГК України термін «реорганізація» використовується 18 разів, половина з яких – це бланкетні норми, які відсилають регулювання:

- реорганізації суб'єктів підприємництва окремих організаційних форм (ч. 2 ст. 45) та реорганізації суб'єктів господарювання окремих організаційних форм некомерційної господарської діяльності (ч. 2 ст. 53) – до цього Кодексу та інших законів;

- реорганізації казенного підприємства (ч. 2 ст. 76) – до вимог цього Кодексу;

- реорганізації банків – до закону про банки і банківську діяльність;

- реорганізації юридичної особи-боржника (у справі про банкрутство) до порядку, передбачених законом.

Тоді як інша половина норм, переважно, має регламентуючий характер, без встановлення відповідної процедури проведення реорганізації:

- з метою запобігання монопольного становища окремих суб'єктів господарювання реорганізація здійснюється за умови одержання згоди АМК України (ч. 2 ст. 40);

- реорганізація монопольного утворення, що підлягає примусовому поділу (ч. 5 ст. 40);

- в установчих документах повинні бути умови реорганізації суб'єкта господарювання (ч. 2 ст. 57); в засновницькому договорі визначають порядок реорганізації (ч. 3 ст. 57); в статуті – умови реорганізації (ч. 4 ст. 57);

- засновник унітарного підприємства вирішує питання реорганізації (ч. 4 ст. 63);

- за рішенням загальних зборів виробничий кооператив може бути реорганізований у підприємства інших форм господарювання в порядку, визначеному статутом виробничого кооперативу, відповідно до вимог цього Кодексу (ч. 1 ст. 109);

- припинення об'єднання підприємств відбувається в результаті його реорганізації в інше об'єднання (ч. 3 ст. 124);

- реорганізація господарського об'єднання здійснюється за рішенням підприємств-учасників, а реорганізація державного (комунального) господарського об'єднання – за рішенням органу, що прийняв рішення про утворення об'єднання (ч. 4 ст. 124);

- накладання штрафів за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства – АМК України накладає штрафи на суб'єктів господарювання за реорганізацію (злиття, приєднання) у разі не отримання згоди на це АМК України або його органів (ч. 1 ст. 251);

- реорганізація орендодавця не є підставою для змін умов або розірвання договору оренди (ч. 3 ст. 284).

По-третє, передбачити особливості регулювання різних правовідносин (трудових, корпоративних, договірних, податкових, відносин з державної реєстрації тощо), які мають місце під час реорганізації господарських організацій.

По-четверте, запровадити загальний механізм захисту законних прав та інтересів самих господарських організацій, учасників (акціонерів), кредиторів, робітників, держави, територіальної громади, передбачаючи основні положення: перелік законних прав та інтересів, способи, порядок захисту.

Підсумовуючи викладене, вважаємо вкрай необхідним зберегти роль ГК України як основоположного акта у сфері господарської діяльності, постійно наповнювати та оновлювати його, і, як слушно свого часу зазначав академік В.К. Мамутов, після прийняття Кодексу подальша кодифікація на його основі повинна здійснюватися постійно та еволюційно [16], а робота з

формування законодавства нового покоління має виконуватись не шляхом руйнування всього раніше зробленого, а шляхом його модернізації [17], синтезуючи наявний досвід.

Список літератури

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.
2. Проект Закону про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період № 6013 від 09.09.2021. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72707
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 461.
4. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2020. 128 с.
5. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 462.
6. Організація розвитку суддівського самоврядування України. Резолюція учасників круглого столу з обговорення законопроекту № 6013 (Круглий стіл на тему «Законопроект 6013: підстави та наслідки скасування Господарського кодексу в умовах війни», 16.11.2022, Одеса), URL: <http://arssu.org.ua/archives/1643>; Треті наукові читання пам'яті академіка В.К. Макутова, присвячені актуальним проблемам модернізації та рекодифікації господарського законодавства (20.07.2021). URL: <https://www.iepd.kiev.ua/?p=12538>; Експертне обговорення «Оновлення цивільного законодавства: досвід застосування» (17.01.2023), URL: <https://ndi.academy/presentation/>; Всеукраїнська науково-практична конференція «Рекодифікація цивільного законодавства і системи права України в контексті євроінтеграційних процесів» (8-9 листопада 2019 р.), URL: <https://unba.org.ua/news/4883-vidbulasya-vseukrainska-naukovo-praktichna-konferenciya-rekodifikaciya-civil-nogo-zakonodavstva-i-sistemi-prava-ukraini-v-konteksti-evrointegracijnih-procesiv.html>
7. Про прийняття за основу проекту Закону України про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період: Постанова Верховної Ради України від 12.01.2023 № 2870-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2870-20#Text>
8. Войцеховський М. Скасування Господарського кодексу: варто чи ні? *Юридична газета*. 2022. URL: <https://radako.com.ua/news/skasuvannya-gospodarskogo-kodeksu-varto-chi-ni>
9. Пісоцька О. Чому Господарський кодекс хочуть скасувати та що це змінить для бізнесу? 2022. URL: <https://radako.com.ua/news/skasuvannya-gospodarskogo-kodeksu-varto-chi-ni>

10. У Верховному Суді обговорюються наслідки скасування Господарського кодексу (онлайн-трансляція). Круглий стіл «Актуальні питання господарського судочинства» (02.12.2022). URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/255716-v-verkhovnom-sude-obsuzhdayut-posledstviya-otmeny-khozyaystvennogo-kodeksa-onlayn-translyatsiya>
11. Беяневич О. Кому вигідна так звана «реформа» системи юридичних осіб. *Економічна правда*. 07.02.2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/02/7/696800/index.asp>
12. Науково-експертний висновок до Концепції оновлення Цивільного кодексу України: брошура. Під ред. члена-кореспондента НАН України В.А. Устименка. Київ: НАН України, ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова НАН України», 2021. 112 с.
13. Щербакова Н.В. Реорганізація як економіко-правове явище в господарському праві. *Право України*. 2021. № 4. С. 144–166.
14. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 № 2210-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 12. Ст. 64.
15. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 92. Ст. 3248.
16. Мамутов В.К. Важное направление правового обеспечения экономики – кодификация: доклад на пленарном заседании международной научно-практической конференции «Законодательное обеспечение экономической политики государства и юридическое образование». 2009. URL: <http://www.iepd.kiev.ua/wp-content/uploads/2016/11/VAJNOE-NAPRAVLENIE-PRAVOVOGO-OBESPECHENIYA.pdf>
17. Мамутов В.К. Не распылять, а консолидировать. Без кодификации необходимой ясности и стабильности правил игры в экономике не будет. *Закон и Бизнес*. 2008. № 15.

УСТИМЕНКО Володимир / USTYMENKO Volodymyr,
*член-кореспондент НАН України, член-кореспондент НАПрН України,
д-р юрид. наук, професор, заслужений юрист України,
директор, Державна установа «Інститут економіко-правових
досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-1094-422X*

ДЖАБРАІЛОВ Руслан / DZHABRAILOV Ruslan,
*д-р юрид. наук, професор, заступник директора з наукової роботи,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-4422-2102*

ПРАВОВІ ЗАСОБИ УСУНЕННЯ ДЕЯКИХ ДИСПРОПОРЦІЙ МІЖ РИНКОМ ПРАЦІ ТА РИНКОМ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Анотація. Досліджено деякі проблеми, зумовлені диспропорціями між ринком праці та ринком освітніх послуг в Україні. Запропоновано деякі науково обґрунтовані шляхи усунення професійно-кваліфікаційного дисбалансу на ринку праці. Підготовлено пропозиції щодо вдосконалення актів чинного законодавства у досліджуваній сфері з урахуванням перспектив повоєнного відновлення.

Ключові слова: правові засоби, ринок праці, ринок освітніх послуг, професійно-кваліфікаційний дисбаланс, повоєнне відновлення.

LEGAL MEANS TO ELIMINATE SOME DISPROPORTIONS BETWEEN THE LABOR AND THE EDUCATIONAL SERVICES MARKETS IN UKRAINE IN CONDITIONS OF THE WAR AND POST-WAR RECOVERY

Abstract. Some problems caused by disparities between the labor market and educational services market in Ukraine have been investigated. Several scientifically substantiated ways to eliminate the professional and qualification

imbalances in the labor market have been proposed. Suggestions have been prepared to improve the existing legislation in the studied area, taking into account the prospects of the post-war recovery.

Keywords: legal means, labor market, educational services market, professional and qualification imbalances, post-war recovery.

Однією з ключових проблем для української економіки як на поточному етапі розвитку суспільства в умовах війни, так і в період повоєнного відновлення залишатиметься професійно-кваліфікаційний дисбаланс на ринку праці, зумовлений відсутністю належної кореляції з ним ринку освітніх послуг.

Зокрема, на невідповідність пропозиції кваліфікованої робочої сили попиту з боку роботодавців зверталася увага як на рівні програмно-прогнозних документів загальнодержавного значення, так і в наукових джеделах, а також експертних оглядах стану розвитку ринків освіти та праці, представлених у засобах масової інформації.

Так, у Основних напрямках реалізації державної політики у сфері зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2022 року, затверджених розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.12.2019 р. № 1396-р, у межах напрямку 4 «Розвиток системи професійної (професійно-технічної) освіти та забезпечення створення умов для професійного навчання впродовж життя» було наголошено на тому, що ринок праці переповнений випускниками закладів освіти, які здобули спеціальності, що не користуються попитом на ринку праці. Окрема увага у межах напрямку 5 «Забезпечення розвитку інклюзивного ринку праці. Сприяння зайнятості молоді» приділена проблемі високого рівня безробіття серед молоді, причинами виникнення якої визнано невідповідність обсягів і напрямів професійного навчання потребам економіки та ринку праці, недостатній рівень якості професійної підготовки, незадовільні умови праці, які пропонуються молоді роботодавцями на конкретних робочих місцях [1].

Не менш втішна оцінка стану розвитку ринку праці та системи освіти наведена у Стратегії людського розвитку, затвердженій Указом Президента України від 02.06.2021 р. № 225/2021. Зокрема, у розділі «Освіта і наука» констатовано, що навички, яких потребує сучасний ринок праці, відрізняються від тих, що формує система освіти, а необхідні трансформації в освітньому секторі відбуваються повільно. Додатково зазначається, що поточний стан підготовки кваліфікованих кадрів у системі професійної освіти не відповідає повною мірою потребам здобувачів освіти, зокрема, а також суспільства та національної економіки в цілому. Як зазначено у Стратегії людського розвитку, внаслідок погіршення демографічної ситуації, збільшення до 80 відсотків частки молоді, зорієнтованої на здобуття

вищої освіти, поступово зменшується кількість учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти [2].

Описана ситуація, яка склалася на ринку праці та освіти, навряд чи може бути визнана задовільною, особливо в умовах, коли в країні, як зауважує академік НАН України Е.М. Лібанова, не вистачає кваліфікованих робочих кадрів із середньою освітою та є надлишок фахівців із кваліфікацією магістра [3, с. 15]. Так однією з ключових проблем української молоді науковець визнає помилкову систему цінностей, якими керуються абітурієнти, вибираючи професію та рівень освіти. Одними з мотиваторів отримання вищої освіти виявилися престижність отримання такої освіти та схвальна суспільна думка. Про це засвідчили результати дослідження «Який шлях молоді від навчання до роботи», проведеного у 2016 р. спільно з Міжнародною організацією праці, згідно з якими 86 % молоді відповіли, що вони бачать своє майбутнє лише за умов отримання вищої освіти. Але, як підкреслила академік НАН України Е.М. Лібанова, думка опитаних не змінилася навіть тоді, коли було змодельовано ситуацію, за якої молоді, що отримала середню професійну освіту, надаються гарантії зайнятості, належні умови праці, достойна за рівнем зарплата (не нижча, порівняно із працівниками, які здобули вищу освіту) [4].

До речі, орієнтація молоді на отримання вищої освіти не є запорукою стабільності в житті та впевненого майбутнього. За даними Державної служби зайнятості, станом на 01.02.2023 р. серед зареєстрованих безробітних саме 45% осіб мали вищу освіту, 36% – професійно-технічну, 19% – загальну середню освіту [5]. Водночас за даними, наведеними на сторінках деяких інтернет джерел, частка людей, які змушені працювати не за спеціальністю, набутою в університеті, сягає від 80% (максимально) до 40% (мінімально). Додатково зазначається, що за даними опитування рекрутингової компанії HeadHunter, проведеного ще у 2011 р., 37,4% респондентів працювали не за фахом, 25,7% – у сфері, близькій до здобутої кваліфікації, і лише 36,6% респондентів вдалося працевлаштуватися за спеціальністю [6]. Майже схожу статистику наводить Л. Ільїч, відзначаючи, що близько третини молодих спеціалістів працюють не за фахом [7, с. 19].

У зв'язку з цим слід визнати слушною думку Л. Черенько про те, що наразі спостерігається надлишковість працівників з вищою освітою на ринку праці. Зокрема, дослідниця наводить відомості, згідно з якими, за даними перепису 1989 р., особи з повною вищою освітою серед населення віком 25 років і старше становили близько 12,5%, а вже у 2019 р. частка осіб із дипломами бакалаврів і магістрів у цій віковій групі майже сягнула 30%. Вбачається за можливе підтримати думку Л. Черенько про те, що незважаючи на трансформації, які відбулися в економіці за цей період, ринок праці не потребує такої кількості дипломованих спеціалістів, а, натомість,

зростає дефіцит представників робітничих професій [8]. Наведена думка у певній мірі знаходить відображення у публікації О. Костюка, у якій автор наголошує на тому, що частка «власників» дипломів про вищу освіту серед зайнятих тими видами діяльності, які вищої освіти не потребують, в Україні становить 34,3% [9].

Вирішенню означених проблем напевно мали б сприяти такі засоби правового регулювання з боку держави, як-от: середньостроковий прогноз потреби у фахівцях і робітничих кадрах на ринку праці (далі – середньостроковий прогноз) та державне замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних і робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів, яке формується з урахуванням згаданого середньострокового прогнозу.

Зокрема, одним із пунктів плану заходів на відповідний календарний рік з реалізації Стратегії подолання бідності було передбачено складання Міністерством економіки України середньострокового прогнозу. Зазначені плани заходів затверджувались у період з 2016 р. по 2020 р. Водночас у відкритому доступі середньострокові прогнози не були представлені. Про наявність окремих із них стало відомо після ознайомлення з розміщеними 30.10.2017 р. на вебсайті «Доступ до правди» відповідними файлами, які містили листи Мінекономрозвитку, адресовані центральним органам виконавчої влади (за списком) та науковим установам (за списком), а в деяких випадках і обласним державним адміністраціям (за списком), щодо надання їм середньострокових прогнозів. Зазначені файли були розміщені у відповідь на запит громадянки О. Дацко про надання публічної інформації [10].

Відповідно, штучне обмеження права громадян на ознайомлення із середньостроковими прогнозами позбавляє їх можливості зробити свідомий вибір професії, опанування якої у навчальному закладі могло б дозволити у майбутньому із значно меншими проблемами працевлаштуватися на роботу, затребувану ринком праці.

Додатково слід звернути увагу, що змістовно середньострокові прогнози потребують значно більшого рівня деталізації. Адже для свідомого вибору майбутньої спеціальності у середньостроковому прогнозі має зазначатися інформація про очікувані потреби ринку праці саме за конкретними професійними назвами робіт, які представлені у додатках А–В до Класифікатора професій ДК 003:2010 [11]. Утім на цей час, згідно з Методикою формування середньострокового прогнозу потреби у фахівцях та робітничих кадрах на ринку праці, затвердженої Міністерством економічного розвитку і торгівлі України 26.03.2013 р. № 305, середньостроковий прогноз базується на розрахунку кількості зайнятих за видами економічної діяльності (на рівні секцій КВЕД), яка необхідна для прогнозування додаткової потреби окремих видів економічної діяльності в робочій силі за професіями (на рівні підрозділів

за Класифікатором професій) (п. 1.1). Своєю чергою підрозділи Класифікатору професій є укрупненими структурними одиницями та надають лише узагальнену інформацію.

Більше того, слід зазначити, що інформація, у тому числі із зазначенням професійних назв робіт і навіть посад, надається Міністерству економіки України для складання середньострокового прогнозу та уточнення його показників згідно з формою, встановленою додатком 1 до Порядку формування державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 15.04.2013 р. № 306 [12].

До речі, практика окремих зарубіжних країн переконує в доцільності зміни підходів до визначення ступеня соціально-економічної значущості прогнозу тенденцій розвитку ринку праці. Так, як відзначає Н. Назукова, в Ірландії результати роботи експертної групи з вивчення проблем прогнозування професійних запитів ринку праці використовує Ірландський національний орган кваліфікаційного контролю, який вимагає від освітніх організацій більшої відповідності їхніх навчальних програм сучасним потребам роботодавців. Як підкреслює науковець, «результати роботи групи відчуються як на рівні всієї економіки Ірландії, так і окремими громадянами, котрі мають доступ до відповідних публікацій та можуть покладатися на них під час вибору професії» [13].

Відповідно, затребуваним часом слід визнати вжиття заходів, спрямованих на підготовку не формального, а змістовно деталізованого середньострокового прогнозу із подальшим його оприлюдненням, що дозволить громадянам відійти від ідеалістичних уявлень про ринок праці, здійснюючи прагматичний вибір майбутньої професії.

Список літератури

1. Основні напрями реалізації державної політики у сфері зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2022 року, затверджені розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.12.2019 № 1396-р. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1396-2019-%D1%80#top>
2. Стратегія людського розвитку, затверджена Указом Президента України від 02.06.2021 № 225/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 45. Ст. 2758.
3. Лібанова Е.М. Стратегічні пріоритети соціальної політики України на початку XXI століття. *Демографія та соціальна економіка*. 2008. № 1 (9). С. 9–22.

4. Інтерв'ю Лібанової Е.М. для «Освіторія. Медіа»: Дистанційна освіта в Україні поглиблює нерівність. 2023. URL: <https://osvitoria.media/experience/dystantsijna-osvita-v-ukrayini-poglyblyuye-nerivnist/>.
5. Ситуація на ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості у січні 2023 р. *Офіційний вебпортал Державної служби зайнятості*. 2023. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/67>.
6. Покідіна В. Університети та бізнес: міжнародний досвід співпраці та перспективи для України. 2023. URL: <http://old.cost.ua/news/421-college-business-cooperation>.
7. Ільч Л. Ціннісні орієнтації молоді в освітньо-професійній сфері та шляхи мінімізації ризиків її соціального відторгнення на ринку праці. *УКРАЇНА: АСПЕКТИ ПРАЦІ*. 2014. № 8. С. 15–22.
8. Черенько Л. Диплом VS знання. *Дзеркало тижня*. 2023. URL: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/diplom-vs-znannja-.html>
9. Костюк О. Чому випускники університетів не задовольняють роботодавців. *Дзеркало тижня*. 2023. URL: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/chomu-vipuskniki-universitetiv-ne-zadovolnjajut-robotodavtsiv.html>.
10. Про середньострокові прогнози потреби у фахівцях та робітничих кадрах на ринку праці: запит Дацко О. до Мінекономрозвитку щодо надання публічної інформації. *Веб-сайт «Доступ до правди»*. 2023. URL: https://dostup.pravda.com.ua/request/pro_sieriednostrokov_i_proghnozi?unfold=1#incoming-49656
11. Класифікатор професій ДК 003:2010. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10#Text>
12. Порядок формування державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 15.04.2013 № 306. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/306-2013-%D0%BF#top>
13. Назукова Н. Яких професій не вистачає Україні, і що з цим робити. *Дзеркало тижня*. 2023. URL: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/jakikh-profesij-ne-vistachaje-ukrajini-i-shcho-z-tsim-robiti-.html>

МАЛОЛІТНЕВА Веста / MALOLITNEVA Vesta,

*д-р юрид. наук, учений секретар,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0001-9678-1750*

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ У ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЛЯХ УКРАЇНИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД: РОЛЬ КРИТЕРІЇВ ОЦІНКИ ТЕНДЕРНИХ ПРОПОЗИЦІЙ

Анотація. Окреслено потенційну проблему реалізації соціально відповідальних публічних закупівель в Україні у повоєнний період, зокрема пріоритизацію такого критерію оцінки тендерних пропозицій, як найнижча ціна, що може у деяких випадках призводити до порушення принципу соціальної справедливості. Розроблено пропозиції щодо необхідності обмеження застосування критерію найменшої ціни у публічних закупівлях послуг і робіт, як правило робітничого та виробничого характеру, і в яких витрати на працівників, що будуть виконувати договір, становлять більшу частину суми договору.

Ключові слова: публічні закупівлі, соціально відповідальні публічні закупівлі, критерії оцінки тендерних пропозицій, найнижча ціна, повоєнне відновлення.

IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF SOCIAL JUSTICE IN PUBLIC PROCUREMENT IN THE POST-WAR PERIOD IN UKRAINE: THE ROLE OF THE AWARD CRITERIA

Abstract. The potential problem of the implementation of socially responsible public procurement in Ukraine in the post-war period is outlined, in particular the prioritization of such an award criterion as the lowest price, which in some cases may lead to a violation of the principle of social justice. Proposals have been developed on the need to limit the use of the lowest price criterion in public procurement of services and works, as a rule of a labor and production nature, and in which the cost of personnel who will perform the contract is equal to at least 50% of the total amount of the contract.

Keywords: public procurement, socially responsible public procurement, award criteria, the lowest price, post-war reconstruction.

Значна частина фінансових ресурсів, які будуть наявними для відбудови України у повоєнний період, використовуватимуться саме через систему публічних закупівель. Таким чином, необхідно максимізувати позитивний соціальний вплив їхнього використання шляхом посилення захисту прав людини, забезпечення гідних умов праці, гендерної рівності, інтеграції малозахищених верств суспільства, інклюзивної зайнятості тощо. Цьому можуть сприяти соціально відповідальні публічні закупівлі, в яких може бути реалізовано принцип соціальної справедливості. Адже вони враховують не лише найкраще співвідношення ціни та якості або досягнення найнижчої ціни, але і вплив на суспільство товарів, робіт і послуг, які закупаються державою. Такі закупівлі мають за мету забезпечити соціальну вигоду та запобігти негативним соціальним наслідкам чи пом'якшити їх під час виконання договору про закупівлю [1].

Завдяки адаптації вітчизняного законодавства у сфері публічних закупівель до вимог Європейського Союзу (далі – ЄС), Закон України «Про публічні закупівлі» надає значні можливості для реалізації соціально відповідальних публічних закупівель. Однак на даний момент рівень здійснення таких закупівель є низьким, а положення Закону України «Про публічні закупівлі» про соціально відповідальні закупівлі не є обов'язковими, крім вимог щодо необхідності урахування потреб осіб з інвалідністю у технічних специфікаціях у разі, якщо предмет закупівлі в подальшому буде використовуватись фізичними особами, та деяких підстав для відмови в участі у процедурі закупівлі. Одним із кроків для реалізації таких закупівель в Україні виступає відхід від пріоритизації такого критерію оцінки тендерних пропозицій як найнижча ціна.

В Україні до повномасштабного вторгнення Російської Федерації ціновий критерій оцінки тендерних пропозицій був визначальним, а використання нецінових критеріїв було мінімальним. Згідно з дослідженням 2021 р. «Трансперенсі Інтернешнл Україна», з січня 2017 р. замовники застосували нецінові критерії у 0,7% усіх лотів, у яких їх могли використати [2]. Пріоритизація найнижчої ціни обумовлена необхідністю боротьби з проблемами, які були притаманними системі публічних закупівель протягом більшої частини шляху її становлення, а саме: недостатній рівень прозорості та корупція. Це, своєю чергою, призвело до спрощеного сприйняття закупівель як лише засобу придбання необхідних товарів, робіт та послуг.

Критерії оцінки тендерних пропозицій, які передбачають вирішальну роль та вагу найнижчій ціні, можуть сприяти виникненню такого явища як

соціальний демпінг [3]. Враховуючи значні обсяги публічних закупівель, як наголошують деякі автори, пріоритизація найнижчої ціни може призводити до пригнічуючих умов праці, що особливо стосується договорів про закупівлю, де саме витрати на працівників, які будуть виконувати цей договір, становлять найбільшу частину ціни закупівлі [4]. Часто соціальний демпінг у публічних закупівлях розглядається у контексті міжнародних закупівель, коли трудові права порушуються, а умови праці іноземних працівників є гіршими, у порівнянні з працівниками країни-замовника [5]. Однак практика соціального демпінгу може спостерігатись і на внутрішньому ринку публічних закупівель [6], у тому числі стосовно окремих категорій працівників, наприклад, мігрантів [7]. Відповідно до міжнародної практики, найбільш часто порушення прав людини спостерігаються під час публічних закупівель робіт та послуг, які передбачають, як правило, використання фізичної праці [8, с. 18-19], процес виробництва певних видів товарів [9].

Це питання наразі є актуальним для України, враховуючи соціально-економічне становище, спричинене війною. Наприклад, за прогнозами Міжнародної організації праці (станом на листопад 2022 р.), на 2022 р. зайнятість в Україні мала скоротитись на 15,5% (на 2,4 млн робочих місць) у порівнянні з рівнем 2021 р. до повномасштабного вторгнення Російської Федерації [10]. Тривалість війни впливатиме на рівень зайнятості. В умовах втрати та пошуку роботи значна кількість людей можуть стати вразливою групою для зловживань роботодавцями, які вдаватимуться до практик порушення прав працівників з метою досягнення максимальної економії для участі у закупівлях. Враховуючи необхідність у відбудові та модернізації інфраструктури, одними зі сфер, які будуть найактивніше розвиватись, є, наприклад, будівництво [11; 12], а також логістика і транспорт [13], де публічні закупівлі відіграватимуть важливу роль. Зростає потреба у персоналі робітничих професій [14]. Отже, у значній кількості договорів про закупівлі саме витрати на працівників, залучених до їх виконання, можуть становити найбільшу частку ціни договору або працівники можуть відігравати істотний вплив на рівень виконання договору, що може спонукати недобросовісних учасників до використання, наприклад примусової праці або порушення умов праці з метою зменшення своєї цінової пропозиції. Транспорт (крім залізничного) і будівництво до повномасштабної війни відносились до найбільш травмонебезпечних галузей економіки України [15]. При тому, що найбільш частими причинами випадків зі смертельними наслідками були саме організаційні, що передбачає допуск до роботи без навчання, незадовільний технічний стан засобів виробництва, ігнорування роботодавцем вимог нормативно-правових актів із безпеки праці тощо [16].

Ураховуючи, що розвиток зазначених галузей обумовлюватиме збільшення потреби у робітничих кадрах, залучення людей та повернення ква-

ліфійованих кадрів із-за кордону залежатиме і від рівня соціального захисту робітників, що можна забезпечити не лише на таких етапах процедури закупівлі, як формування технічних специфікацій предмета договору, кваліфікаційних критеріїв, умов виконання договору про закупівлю, але і на етапі визначення критеріїв оцінки тендерних пропозицій.

У аналітичному звіті Європейської Комісії про рівень наближення законодавства України до актуального права ЄС зазначено про необхідність подальшого узгодження законодавства у сфері публічних закупівель з *acquis* ЄС щодо використання критерію найбільш економічно вигідної пропозиції, згідно з яким пріоритет надається ціні [17, с. 10].

Відповідно до ст. 67 Директиви ЄС про публічні закупівлі, країни-члени ЄС мають право передбачити, що замовники не можуть використовувати тільки ціну або вартість як єдиного критерію оцінки пропозиції, або можуть обмежити їх використання певними категоріями замовників чи окремими видами договорів про закупівлю. Підхід, коли застосування найнижчої ціни як єдиного критерію обмежується окремими видами договорів, запровадили, наприклад, Латвійська Республіка (ст. 51 Закону про публічні закупівлі) [18], Італійська Республіка (ст. 95 Кодексу державних контрактів) [19], Швейцарська Конфедерація (ст. 29 Федерального закону про публічні закупівлі) [20]. Підхід, за якого таке обмеження встановлюється на основі певних категорій замовників, передбачено у Законі про публічні закупівлі Республіки Польща (ст. 246) [21].

У контексті проблем, що існують у системі публічних закупівель України, і які можуть виникнути у повоєнний період, привертають увагу положення ч. 2 ст. 95 Кодексу державних контрактів Італійської Республіки. Так, ця норма передбачає обов'язок використовувати критерій саме найбільш економічно вигідної тендерної пропозиції, який передбачає найкраще співвідношення ціни та якості, що виключає застосування лише ціни або вартості, у випадку закупівель так званих «трудомістких» послуг, де витрати на персонал становлять щонайменше 50% від загального бюджету договору про закупівлю [19].

Законом України «Про публічні закупівлі» не встановлено обмежень щодо застосування критерію найнижчої ціни. Водночас передбачена можливість використання поряд з ціною інших критеріїв, у тому числі застосування заходів соціального захисту, але це є лише правом, а не обов'язком замовника. Виходячи із практики реалізації соціально відповідальних публічних закупівель в ЄС, серед прикладів таких критеріїв можуть бути заходи з охорони праці, заходи щодо сприяння балансу між роботою та особистим життям, процедура вирішення інцидентів, заходи щодо сприяння рівним можливостям для жінок і чоловіків [22, с. 15], заходи з організації роботи (наприклад, призначене стабільне робоче місце) [22, с. 27], вимоги з пра-

целаштування певних груп населення та ін. Застосування таких критеріїв в Україні потребуватиме розроблення рекомендацій та роз'яснення для замовників.

На підставі вищенаведеного пропонується у повоєнний період з метою реалізації соціально відповідальних публічних закупівель, для закупівель робіт та послуг, в яких витрати на працівників, які будуть виконувати договір, становлять більшу частину суми договору, обмежити застосування найнижчої ціни як єдиного критерію оцінки тендерних пропозицій. У такому випадку запропоноване використання критерію оцінки, передбаченого Законом України «Про публічні закупівлі», а саме: ціна разом із іншими критеріями оцінки, насамперед застосування заходів соціального захисту. Ці пропозиції зможуть сприяти попередженню прояву в умовах жорсткої конкуренції такого явища як соціальний демпінг, зокрема порушення прав працівників та умов праці, з метою досягнення економії для отримання договору про публічну закупівлю. З урахуванням міжнародної практики порушення прав людини у публічних закупівлях робіт і послуг, як правило робітничого та виробничого характеру, пропонується не застосовувати вказане обмеження для робіт і послуг інтелектуального характеру (консультаційні, аудиторські, юридичні послуги тощо).

Список літератури

1. Buying Social – A guide to taking account of social considerations in public procurement – Second edition. 2021/C 237/01. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021XC0618\(01\)&rid=9](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021XC0618(01)&rid=9)
2. Нецінові критерії в Prozorro: за що держава готова платити більше? *Трансперенсі Інтернешнл Україна*. 2023. URL: <https://ti-ukraine.org/wp-content/uploads/2021/02/Netsinovi-kryteriyi-v-Prozorro.-Za-shho-derzhava-gotova-platyty-bilshe.pdf>
3. Austria: The Best or the Cheapest Bid? Which Will Prevail? 2023. URL: <http://roadmap2016.schoenherr.eu/austria-the-best-or-the-cheapest-bid-which-will-prevail/>
4. Caranta R. Towards socially responsible public procurement. *ERA Forum*. 2022. 23. P. 149–164. URL: <https://doi.org/10.1007/s12027-022-00718-5>.
5. What is social dumping? URL: <https://anskaffelser.no/en/english/social-dumping/what-social-dumping>.
6. Social dumping. Eurofound. URL: <https://www.eurofound.europa.eu/it/node/86806>
7. Lietonen A., Ollus N. Labour Exploitation and Public Procurement: Guide for risk management in national supply chain. *HEUNI*. 2021. 60 p.
8. Public Procurement and Human Rights: A Survey of Twenty Jurisdictions. International Learning Lab on Public Procurement and Human Rights. 2016. 101 p.
9. Public Procurement and Human Rights. URL: <https://anskaffelser.no/en/english/public-procurement-and-human-rights>.

10. The impact of the war on income and employment in Ukraine. ILO response to the Ukraine crisis. URL: <https://www.ilo.org/budapest/what-we-do/projects/ukraine-crisis/lang--en/index.htm>
11. 8 професій, які будуть найбільш затребувані після війни. *Закон і Бізнес*. 04.04.2022. URL: <https://zib.com.ua/ua/151088.html>
12. Лібанова Е. Виявилось, що ковбаса за 2.20 для нас – не найважливіше. *Українська правда*. 07.04.2022.
13. ТОП галузей, які потребуватимуть працівників після війни. *Офіційний сайт Чернігівського обласного центру зайнятості*. 2023. URL: <https://chg.dcz.gov.ua/publikaciya/top-galuzey-yaki-potrebuvatymut-pracivnykiv-pislya-viyny>
14. Любомудрова Н.П., Гойчук В.І. Зміни на ринку праці в умовах воєнного стану та перспективи післявоєнного відновлення. *Економіка та суспільство*. 2022. № 40. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-31>
15. Про стан охорони праці в Україні. *Офіційний сайт Державної служби України з питань праці*. 2023. URL: <https://dsp.gov.ua/wp-content/uploads/2020/03/materialy-po-travmatyzmu.doc>
16. Про стан охорони праці в Україні. Інформація про стан виробничого травматизму за 9 місяців 2021 року у галузі будівництва та промисловості будматеріалів. *Офіційний сайт Державної служби України з питань праці*. 2023. URL: <https://dsp.gov.ua/causes-accidents/informatsiia-za-i-pivrichchia-2021-roku/>
17. Analytical Report following the Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council: Commission staff working document. SWD(2023) 30 final. European Commission.02.02.2023. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/georgia/commission-staff-working-document-analytical-report-following-communication_en?s=221
18. Public Procurement Law. Legal Acts of the Republic of Latvia. URL: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/287760>
19. Italian Public Contract Code (Legislative Decree 50/2016, as modified by legislative decree n. 57/2017).
20. Federal Act on Public Procurement. URL: <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/2020/126/en>
21. Public Procurement Law. URL: https://www.uzp.gov.pl/__data/assets/pdf_file/0016/50353/PPL_of_2019_as_amended_consolidated_text_2022.pdf
22. Making Socially Responsible Public Procurement Work: 71 Good Practice Cases. *European Commission*. 2020. 249 p.

ГОНЧАРЕНКО Олена / HONCHARENKO Olena,
*д-р юрид. наук, доцент, провідний науковий співробітник
відділу правового забезпечення ринкової економіки,
НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака
Національної академії правових наук України,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-0178-2003*

РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ САНКЦІЙ

Анотація. Розглядаються питання нормативно-правового регулювання санкцій у сфері економіки щодо держави-агресора та її резидентів. Зроблено висновок щодо потреби у законодавчій забороні торгівлі послугами з контрагентами РФ. Запропоновано зміни до законодавства України, зокрема до Закону України «Про віртуальні активи».

Ключові слова: санкції, торгівля послугами, економічне законодавство, заборона торгівлі, віртуальні активи.

DEVELOPMENT OF THE ECONOMIC LEGISLATION OF UKRAINE IN CONDITIONS OF THE MILITARY IMPACT: SOME ASPECTS OF SANCTIONS

Abstract. The article examines the issue of legal regulation of sanctions in the sphere of economy against the aggressor state and its residents. The necessity to introduce a legislative ban on trade in services with counterparties of the Russian Federation is proved. Amendments to the legislation of Ukraine, in particular to the Law of Ukraine «On Virtual Assets», are proposed.

Keywords: sanctions, trade in services, economic legislation, ban on trade, virtual assets.

Відкрита агресія Росії проти України, починаючи з 2014 р., та її новий етап – повномасштабне вторгнення 2022 р. змінили підходи до регулювання економіки та актуалізували питання її підтримки державою. В результаті бойових дій частина підприємств була релокована на території України

або ж за кордон, а частина так і не відновила свою діяльність. Упродовж 2022-2023 рр. було прийнято низку законодавчих актів, які урегульовують питання національної безпеки (у тому числі економічної), вилучення майна держави-терориста, запровадження санкцій, діяльності підприємств критичної інфраструктури, компенсації постраждалим внаслідок російської агресії тощо. Низка поданих законопроектів, які ще не втілилися у закони, вказують на інтерес законодавця врегулювати діяльність державних і комунальних підприємств в умовах правового режиму воєнного стану.

Також залишаються актуальними питання імплементації законодавства ЄС з огляду на набуття Україною статусу кандидата на членство в ЄС. У цьому зв'язку належне правове забезпечення охорони інтелектуальної власності, цифрової трансформації та впливу на навколишнє середовище є об'єднуючими керівними завданнями як для України так і для ЄС.

Знаковим є прийняття Закону України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» від 03.03.2022 № 2116-ІХ. Однак визначене ним коло суб'єктів є доволі вузьким: це сама держава та її резиденти, до яких віднесено «юридичних осіб (їх філії, представництва), що здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства України на території України, засновником (учасником, акціонером) або бенефіціаром яких прямо або опосередковано є Російська Федерація та/або у яких Російська Федерація прямо або опосередковано чи юридичні особи, засновником (учасником, акціонером) або бенефіціаром яких є Російська Федерація та/або у яких РФ прямо або опосередковано має частку у статутному (складеному) капіталі, акції, паї, інше членство (участь у будь-якій формі) у юридичній особі» (ч. 1 ст. 1 цього Закону України) [1]. Тобто застосовується цей Закон лише стосовно держави-агресора та юридичних осіб, пов'язаних з державою-агресором. Однак цим Законом не вирішується питання об'єктів права власності держав, які надають військову допомогу державі-агресору та їх юридичних осіб. Такі держави є державами-пособниками у вчиненні міжнародних злочинів щодо України, тому і щодо них та їх юридичних осіб також мають впроваджуватися відповідні санкції, зокрема йдеться про Білорусь та Іран.

У ст. 4 цього Закону вказується, що примусово вилучені відповідні об'єкти права власності Російської Федерації та її резидентів за рішенням Кабінету Міністрів України передаються: 1) у господарське відання на тимчасовій основі спеціалізованим державним підприємствам, установам, організаціям та/або господарським товариствам, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі; 2) у управління суб'єктам господарювання, 50 і більше відсотків акцій (часток) яких належать державі, шляхом укладення договору управління майном у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [1]. Вказане положення є цікавим у аспекті законопроекту

№ 6013, у якому йдеться, крім іншого, про скасування Господарського кодексу України та про відмінну таких речових титулів як господарське відання та оперативне управління. Тобто спостерігаємо ситуацію, коли негативні ризики прийняття проєкту № 6013 настільки невраховані законодавцем, що можуть призвести до непоправних економічних втрат в умовах війни в результаті недотримання принципу верховенства права, який виявляється також у такому: «кожна особа залежно від обставин повинна мати можливість орієнтуватися в тому, яка саме норма права застосовується у певному випадку, та мати чітке розуміння щодо настання конкретних юридичних наслідків у відповідних правовідносинах з огляду на розумну та передбачувану стабільність норм права» (пп. 3.2 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 23.01.2020 р. № 1-р/2020). Відповідно до ст. 3 Угоди між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їїніми державами-членами, з іншої сторони, верховенство права, належне врядування, боротьба з корупцією, боротьба з різними формами транснаціональної організованої злочинності й тероризмом, сприяння сталому розвитку і ефективній багатосторонності є головними принципами для посилення відносин між Сторонами.

Крім того, українське законодавство може застосовувати інші види санкцій. Зокрема, правовими підставами для запровадження санкцій є Закон України «Про санкції» від 14.08.2014 № 1644-VII. Відповідно до ч. 2 ст. 1 цього Закону «санкції можуть застосовуватися з боку України по відношенню до іноземної держави, іноземної юридичної особи, юридичної особи, яка знаходиться під контролем іноземної юридичної особи чи фізичної особи-нерезидента, іноземців, осіб без громадянства, а також суб'єктів, які здійснюють терористичну діяльність». Законом від 12.05.2022 р. № 2257-IX цей нормативно-правовий акт було доповнено новими видами санкцій: блокування активів і стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі, а також активів, щодо яких така особа може прямо чи опосередковано (через інших фізичних або юридичних осіб) вчиняти дії, тотожні за змістом здійсненню права розпоряджатися ними.

Важливими є положення Закону України «Про віртуальні активи» від 17.02.2022 р. № 2074-IX. Відповідно до внесених змін до ч. 4 ст. 9 цього Закону постачальником послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, не може бути юридична особа, крім інших, яка зареєстрована відповідно до законодавства держави, визнаної Верховною Радою України державою-окупантом або державою-агресором [2]. Тобто законодавець швидко відреагував на війну Росії проти України, заборонивши бути постачальником послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, резидентам із РФ. Однак цей Закон набуває чинності з моменту внесення змін до Податкового

кодексу України у частині оподаткування віртуальних актів, а отже, не набули чинності і вказані актуальні положення. Тому у цьому випадку слід у «Прикінцевих і перехідних положеннях» вказати на те, що положення ч. 4 ст. 9 цього Закону набувають чинності у інший термін [3].

До того ж, низка міжнародних договорів, де стороною є держава-агресор, були денонсовані Україною, що також відіграє роль під час практичного врегулювання питань діяльності підприємств. Зокрема, було прийнято Закон України «Про вихід з Угоди про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності» від 12.01.2023 р. № 2855–ІХ, Закон України «Про зупинення дії та вихід з Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах 1993 року та Протоколу 1997 р. до Конвенції» від 01.12.2022 р. № 2783–ІХ. Так, відповідно до ч. 3 Угоди про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності, «господарюючі суб'єкти кожної з держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав» мали «на території інших держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав право без перешкод звертатися до судів, арбітражних (господарських) судів, третейських судів та інших органів, до компетенції яких належить вирішення справ, виступати в них, порушувати клопотання, подавати позови та здійснювати інші процесуальні дії». Україна заявила про розрив дипломатичних відносин з Росією без розриву консульських відносин, відповідно до статті 2 Віденської конвенції про консульські зносини 1963 року [4].

Потребує припинення і дія Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про заохочення та взаємний захист інвестицій від 27.11.1998 р., незважаючи на те, що нею передбачено механізм звернення до арбітражного інституту Стокгольмської торговельної палати, арбітражного суду «ad hoc» відповідно до Арбітражного регламенту Комісії Організації Об'єднаних Націй з права міжнародної торгівлі (ЮНСИТРАЛ), що може бути використано українськими суб'єктами господарювання для захисту своїх інтересів, особливо враховуючи практику реалізації цього механізму щодо ситуації агресії, починаючи з 2014 р. Водночас відповідно до ч. 3 ст. 14 цієї Угоди відносно інвестицій, здійснених до дати припинення дії цієї Угоди і підпадаючих під її дію, положення усіх інших статей цієї Угоди будуть залишатися чинними протягом наступних десяти років після цієї дати.

За даними статистики, за період з березня по червень 2022 р. експорт українських товарів на територію РФ склав всього 4,2 млн доларів. Переважно це була продукція з чорних металів на суму 4,189 млн доларів і хімічна продукція на 57,2 тис. дол. Для порівняння: тільки в січні 2022 р. українські підприємства експортували до РФ товарів на 250 млн дол. [5]. Кабінетом Міністрів України була прийнята постанова «Про застосування заборони ввезення товарів з Російської Федерації» від 09.04.2022 р. № 426,

відповідно до якої було заборонено ввезення на митну територію України в митному режимі імпорту товарів з Російської Федерації. Також була прийнята постанова «Про заборону ввезення на митну територію України товарів, що походять з Російської Федерації» від 27.09.2022 р. № 1076. Крім того, чинною є постанова Кабінету Міністрів «Про заборону ввезення на митну територію України товарів, що походять з Російської Федерації» від 30.12.2015 р. № 1147.

Попри заборону експорту та імпорту товарів з РФ, не відбулося повної заборони торгівлі, особливо це стосується сфери надання послуг. Залишаються не вирішеними питання економічних відносин між суб'єктами господарювання України та держави-агресора щодо віртуальних активів. Сфера економічних відносин щодо торгівлі товарами та послугами потребує законодавчого вирішення та чіткої позиції держави. Заборони не є всеохоплюючими, особливо це виявляється у медіа просторі, прослуховування музичних творів виконавців держави-агресора або ж використання відповідного цифрового контенту. Крім того, діяльність держав-пособників та їх резидентів також потребує законодавчої оцінки та вжиття відповідних санкцій.

Список літератури

1. Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів: Закон України від 03.03.2022 № 2116-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20#Text>
2. Про віртуальні активи: Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#top>
3. Гончаренко О. Саморегулювання господарської діяльності в умовах правового режиму воєнного стану. *Правове забезпечення ринкових відносин в умовах громадянського суспільства*: Збірник наукових праць. Випуск 5. За ред. В.І. Полюховича, О.О. Бакалінської. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2022. 330 с.
4. Заява МЗС України щодо розриву дипломатичних відносин з Російською Федерацією. URL: <https://mfa.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-shchodo-rozrivu-diplomatichnih-vidnosin-z-rosijskoju-federacijeyu>
5. Україна повністю заборонила експорт товарів до РФ. *Офіційний сайт Міністерства економіки України*. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=5a675693-c123-4807-bd16-e8be5b49f5c5&title=EksportneEmbargo>

ЗАХАРЧЕНКО Андрій / ZAKHARCHENKO Andrii,
*д-р юрид. наук, професор, завідувач
науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад,
Донецький державний університет внутрішніх справ,
м. Кропивницький, Україна
orcid.org/0000-0002-6359-2475*

ПРО ОНОВЛЕННЯ ПЕРЕЛІКУ ОБ'ЄКТІВ ПРАВА ДЕРЖАВНОЇ ВЛАСНОСТІ, ЩО НЕ ПІДЛЯГАЮТЬ ПРИВАТИЗАЦІЇ

Анотація. У роботі проаналізовано проблемні питання стосовно формування та затвердження переліку об'єктів державної власності, які забезпечують національну безпеку України і не підлягають приватизації. Наведено пропозиції щодо підготовки та затвердження оновленого переліку таких об'єктів.

Ключові слова: об'єкт державної власності, приватизація, державне підприємство, національна безпека.

ON THE UPDATE OF THE LIST OF STATE-OWNED ENTITIES THAT ARE NOT SUBJECT TO PRIVATISATION

Abstract. The paper analyses problematic issues related to the formation and approval of the list of state-owned entities that ensure the national security of Ukraine and are not subject to privatisation. Proposals on elaboration and approval of an updated list of such entities are presented.

Keywords: state-owned entity, privatisation, state enterprise, national security.

Одним із важливих факторів, що впливають на стан соціально-економічного розвитку України, є формування оптимального обсягу державного сектору економіки. Виконання цього завдання пов'язано із необхідністю затвердження та актуалізації переліку майнових об'єктів, які перебувають у державній власності й не підлягають приватизації як такі, що становлять матеріальну основу державного суверенітету. У зв'язку з триваючою широкомасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України

зазначене питання набуло особливої значущості, адже в умовах воєнного стану роль державного сектору економіки суттєво зросла. Поряд із цим, в контексті визначення шляхів повоєнного відновлення держави також існує потреба «інвентаризації» наявного складу об'єктів державної власності та удосконалення підходів до управління такими об'єктами.

Необхідність затвердження переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації, передбачено Конституцією України (п. 36 ч. 1 ст. 85) [1] та Законом України «Про приватизацію державного і комунального майна» (ч. 5 ст. 4) [2]. Однак, незважаючи на це, у 2019 р. раніше чинний Закон України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації» визнано таким, що втратив чинність [3], і оновленого переліку таких об'єктів дотепер не затверджено. Натомість підготовлений Кабінетом Міністрів України проєкт нового Закону «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації» (реєстр. № 4020 від 02.09.2020 р.) [4], вже тривалий час перебуває на розгляді у Верховній Раді України. 30.03.2021 р. цей законопроект прийнято за основу, а 07.02.2023 р. його включено до порядку денного поточної сесії Верховної Ради України. Втім зазначений законопроект містить низку суттєвих недоліків, і його прийняття у запропонованій редакції може спричинити додаткові проблеми у сфері управління об'єктами державної власності.

Окремі питання, що стосуються формування переліку об'єктів права державної власності, які не підлягають приватизації, висвітлювалися у наукових працях О.А. Беяневич, Е.М. Деркач, Р.А. Джабраїлова, В.А. Устименка та інших представників юридичної науки. На наявність проблем щодо формування такого переліку раніше вже звертав увагу й автор [5]. Водночас у зв'язку з реєстрацією та розглядом вищевказаного законопроекту № 4020 вбачається потреба у додатковому опрацюванні порушеного питання.

Наведене свідчить про актуальність заявленої теми та доцільність її дослідження з метою обґрунтування відповідних пропозицій.

Даючи оцінку законопроекту № 4020, Головне науково-експертне управління апарату Верховної Ради України висловило стосовно його змісту низку слушних зауважень [6]. В доповнення до висновку Головного науково-експертного управління також варто звернути увагу на таке.

Вищеназаний законопроект передбачає затвердження переліків об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації, згідно з такими додатками:

- 1) перелік акціонерних товариств, у статутних капіталах яких частка корпоративних прав, що належать державі, не може бути меншою ніж 50% + одна акція та не підлягає приватизації;

2) перелік господарських товариств та об'єднань, у статутних капіталах яких частка корпоративних прав, що належать державі, становить 100%, державних комерційних та казенних підприємств, що не підлягають приватизації;

3) перелік об'єктів культури та спорту, що не підлягають приватизації;

4) перелік державних підприємств, що не підлягають приватизації, але можуть бути перетворені на господарські товариства;

5) перелік об'єктів лісового господарства, що не підлягають приватизації.

У зв'язку з наведеним, вбачається, що у пропонованих назвах вказаних переліків наявне некоректне використання термінології. Зокрема, оскільки державні комерційні та казенні підприємства мають статус юридичних осіб, і як такі не є об'єктами державної власності, у відповідному контексті більш доречно оперувати словосполученням «єдині майнові комплекси державних комерційних та казенних підприємств». Водночас з урахуванням положень ст. 5 Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна» замість словосполучення «частка корпоративних прав, що належить державі» варто оперувати словосполученням «акції (частки), що належать державі у статутних капіталах господарських товариств».

Поряд із цим привертає увагу те, що, виокремлюючи вищевказаних переліків одночасно застосовано різні критерії їх формування (суб'єктний критерій, критерій приналежності окремих об'єктів до певної галузі та ін.), внаслідок чого запропонований варіант переліків виглядає несистемним. Зокрема, державні підприємства, що функціонують у галузях культури, спорту та лісового господарства, включено відповідно до переліків № 3 та № 5, державні підприємства, які можуть бути перетворені в господарські товариства – до переліку № 4, інші державні підприємства – до переліку № 2. Водночас попри назву переліку № 2, до нього включено й деякі державні установи (заклади).

Певні зауваження викликає й внутрішня структура пропонованих переліків. Зокрема, у переліку № 2 державні підприємства (господарські товариства, установи, заклади) розподілено на підгрупи з такими назвами: «Забезпечення національної безпеки (енергетична незалежність)», «Контроль за критичними природними монополіями чи ресурсами», «Атомна енергетика та поводження з радіоактивними відходами», «Виконання завдань публічної політики», «Виробництво об'єктів космічної діяльності», «Підприємства пробірного контролю», «Спеціальні об'єкти зв'язку», «Об'єкти геодезії, картографії та кадастру».

Такий підхід не повною мірою корелює з положеннями ч. 5 ст. 4 чинного Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна», яким передбачено, що Верховна Рада України за поданням Кабінету Міністрів

України затверджує перелік об'єктів державної власності, що не підлягають приватизації, відповідно до таких ознак:

1) об'єкти, що забезпечують національну безпеку України або приватизація яких створює істотні ризики для безпеки держави:

- підприємства з виготовлення та ремонту всіх видів зброї, що перебуває на озброєнні Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до закону, Служби безпеки України;

- підприємства атомної енергетики та підприємства, що працюють у сфері поводження з радіоактивними відходами;

- спеціальні об'єкти зв'язку;

- підприємства пробірного контролю;

- підприємства з виготовлення цінних паперів;

- підприємства, що забезпечують безпеку руху в повітряному просторі та навігації водними шляхами України;

- підприємства, що здійснюють топографо-геодезичні та картографічні роботи загальнодержавного призначення, зберігають матеріали Державного картографо-геодезичного фонду України та Державного інформаційного геологічного фонду України;

2) об'єкти соціально-культурного призначення, що забезпечують задоволення відповідних потреб суспільства, які не можуть бути повністю задоволені підприємствами, що перебувають у приватній власності, зокрема національні заклади культури.

Водночас положення ст. 4 Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна» також викликають низку зауважень. Зокрема, у цій статті, з одного боку, за вибіркоким принципом прямо вказано конкретні підприємства, майно яких не підлягає приватизації (як-то: державне підприємство «Мультимедійна платформа іномовлення України», «Український державний центр радіочастот»), з іншого – наведено узагальнені ознаки різних підприємств, що мають враховуватися під час формування окремого переліку об'єктів державної власності, які не підлягають приватизації. Водночас деякі категорії підприємств двічі вказано у різних частинах цієї статті (підприємства з виготовлення та ремонту всіх видів зброї, що перебуває на озброєнні Збройних Сил України, підприємства з виготовлення цінних паперів та ін.).

Окремо варто зазначити, що Закон України «Про приватизацію державного і комунального майна» не містить згадки про можливість затвердження Верховною Радою України «переліку акціонерних товариств, у статутних капіталах яких частка корпоративних прав, що належать державі, не може бути меншою ніж 50% + одна акція та не підлягає приватизації» та «пере-

ліку державних підприємств, що не підлягають приватизації, але можуть бути перетворені на господарські товариства», і відповідно – не закріплює спеціальних ознак, за якими мають формуватися ці переліки. Між тим є очевидним, що критерії для формування переліків об'єктів, які підлягають «частковій» приватизації, не можуть бути однаковими з тими критеріями, які мають застосовуватися для формування переліку об'єктів, щодо яких діє «повна заборона» на приватизацію.

Усе вищенаведене дає підстави для висновку, що положення законодавства стосовно переліку об'єктів державної власності, які не підлягають приватизації, потребують комплексного перегляду та удосконалення. Для вирішення цього питання пропонується:

1) відхилити законопроект № 4020 як такий, що концептуально не узгоджується з ч. 5 ст. 4 Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна» та деякими іншими законодавчими актами, що забороняють приватизацію окремих категорій об'єктів державної власності;

2) підготувати та прийняти два взаємоузгоджених закони – «Про внесення змін до статті 4 Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна» (із закріпленням у цьому Законі оновлених критеріїв віднесення об'єктів державної власності до таких, що не підлягають приватизації) та «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації» (з формуванням такого переліку на основі вищевказаних критеріїв).

Реалізація пропонованого підходу потребує прийняття відповідних узгоджених рішень Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України як органів, до компетенції яких належить формування та затвердження переліку об'єктів державної власності, що не підлягають приватизації. Поряд із цим, безпосередня підготовка двох вищевказаних законопроектів може бути здійснена Міністерством економіки України (як центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері управління об'єктами державної власності) із залученням інших державних органів, у сфері управління яких перебувають об'єкти державної власності.

Список літератури

1. Конституція України: Прийняття на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про приватизацію державного і комунального майна: Закон України від 18.01.2018 № 2269-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 12. Ст. 68.
3. Про визнання таким, що втратив чинність, Закону України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації»: Закон України від 02.10.2019 № 145-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 46. Ст. 302.

4. Проект Закону про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації (реєстр. № 4020 від 02.09.2020). *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/3822>
5. Захарченко А.М. До питання про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації. *Другі наукові читання пам'яті академіка В.К. Мамутова* (м. Київ, 3 липня 2020 р.). Наук. ред. В.А. Устименко. Київ: НАН України; ДУ «ІЕПД імені В.К. Мамутова НАН України», 2020. С. 52–58.
6. Висновок Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України на проект Закону України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації» (реєстр. № 4020 від 02.09.2020). *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/3822>

КОВАЛЬ Ірина / KOVAL Iryna,

*д-р юрид. наук, професор, декан юридичного факультету
Донецького національного університету імені Василя Стуса,
м. Вінниця, Україна
orcid.org/0000-0001-9348-3061*

СТРИМУЮЧИЙ ВПЛИВ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ НА РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНИХ ВІДНОСИН

Анотація. Проаналізовано сучасний стан та проблеми законодавчого регулювання питань набуття і реалізації прав на об'єкти інтелектуальної власності, створені під час виконання трудових обов'язків. З'ясовано недосконалість норм Цивільного кодексу України в частині регулювання розподілу прав творця і роботодавця у разі створення службового об'єкта, яка шкодить розвитку інноваційних відносин. Запропоновано підхід, за яким суб'єктом майнових прав на службові об'єкти промислової власності має першочергово визнаватись суб'єкт господарювання – роботодавець, а творцю – працівнику надаватись належне мотивуюче і стимулююче матеріальне забезпечення.

Ключові слова: службовий об'єкт права інтелектуальної власності, захист прав та інтересів суб'єктів господарювання, суб'єкт господарювання, господарський оборот.

CONSTRAINING INFLUENCE OF THE CIVIL CODE OF UKRAINE ON DEVELOPMENT OF INNOVATIVE RELATIONS

Abstract. The current status and problems of the legislative regulation of acquisition and implementation of rights to intellectual property objects created during the performance of labor duties are analyzed. The imperfection of the norms of the Civil Code of Ukraine on regulation of distribution of the rights of the creator and the employer in case of creation of an official object, which harms the development of innovative relations, has been clarified. An approach is proposed, according to which a subject of property rights to service objects of industrial property should primarily be recognized as an economic entity – an employer, and a creator – an employee should be provided with the appropriate motivating and stimulating material support.

Keywords: object of intellectual property made for hire, protection of rights and interests of subjects of menage, subject of menage, economic turnover.

В умовах гострої конкуренції, посиленої викликами воєнного стану, суб'єкти господарювання зацікавлені в посиленні конкурентоздатності продукції, оновленні її асортименту, просуванні власного бренду, що досягається насамперед завдяки впровадженню різноманітних нововведень, інновацій, технологій тощо. Загалом це стосується діяльності із високою доданою вартістю, яка базується на широкому використанні захищених результатів інтелектуальної діяльності і спрямована на створення і введення в обіг інноваційної продукції. Творцями інтелектуальних результатів є виключно фізичні особи, які в значній частині випадків саме під час виконання своїх трудових обов'язків або за дорученням роботодавця, реалізуючи свої творчі здібності, виконують певні виробничі задачі та створюють цілеспрямовано або побічно відповідні інтелектуальні розробки, які можуть отримати правову охорону та створити для суб'єкта господарювання нематеріальний актив.

Правила регулювання відносин щодо набуття та реалізації прав на об'єкти інтелектуальної власності, створені під час виконання трудових обов'язків (так звані «службові об'єкти інтелектуальної власності»), визначені в нормах Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) та спеціальних законів. Так, ст. 429 ЦК України «Права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору (контракту)», яка за своїм змістом є загальною, оскільки поширюється на всі види об'єктів інтелектуальної власності, встановлює, що «особисті немайнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, належать працівникові, який створив цей об'єкт»; стосовно майнових прав закріплено таке правило: «Майнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору (контракту), належать працівникові, який створив цей об'єкт, та юридичній або фізичній особі, де або у якій він працює, спільно, якщо інше не встановлено цим Кодексом або договором». Єдиним прикладом іншого правила, встановленого саме цим Кодексом, є ст. 440 ЦК України, яка передбачає, що «майнові права інтелектуальної власності на твір, створений у зв'язку з виконанням трудового договору (контракту), переходять до юридичної або фізичної особи, де або у якій працює автор, з моменту створення службового твору у повному складі, якщо інше не передбачено договором чи законом».

Аналогічний припис закріплює Закон України «Про авторське право і суміжні права»: «Майнові права на службовий твір переходять до роботодавця з моменту створення службового твору у повному складі, якщо інше не передбачено цим Законом, трудовим договором (контрактом) або

іншим договором щодо майнових прав на службовий твір, укладеним між працівником (автором) і роботодавцем» (ч. 2 ст. 14).

З наведених норм слідує, що спеціальні норми авторського законодавства, які містяться в ЦК України (ст. 440) і вказаному Законі (ст. 14), одностайно спрямовані на перехід майнових прав на службові твори до роботодавця, справедливо визнаючи саме його єдиним повноправним суб'єктом майнових прав на такий твір.

Законодавство у сфері промислової власності регулює суб'єктний склад правовідносин щодо службових винаходів, корисних моделей, промислових зразків на рівні спеціальних законів. Так, ст. 9 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» встановлює, що «право на реєстрацію службового винаходу (корисної моделі) має роботодавець винахідника, якщо інше не передбачено договором». Отже, йдеться не про перехід прав роботодавцю, а виникнення у нього права на реєстрацію службового винаходу і отримання патенту. Це зумовлено тим, що, на відміну від авторських прав, які виникають з моменту створення твору, права на винахід, корисну модель, промисловий зразок пов'язані з державною реєстрацією. За таких причин, закон передбачає спеціальний порядок дій з боку працівника та роботодавця, які вони мають вчинити, щоб роботодавець реалізував можливість подати заявку на реєстрацію службового об'єкта і стати правовласником (ч. 2, 3, 4 ст. 9 вказаного Закону). Аналогічні положення закріплено щодо службових промислових зразків в ст. 8 Закону України «Про охорону прав на промислові зразки».

Отже, в законодавстві існують різні підходи до регулювання досліджуваного питання на рівні загальної і спеціальних норм, а саме: ч. 2 ст. 429 ЦК України встановлює як загальний принцип спільне володіння майновими правами працівником-творцем і роботодавцем на об'єкти інтелектуальної власності, створені у зв'язку з виконанням трудового договору (контракту); спеціальні норми є однозначними в закріпленні майнових прав на службові твори, винаходи, корисні моделі, промислові зразки саме за роботодавцями – суб'єктами господарювання. Водночас слід уточнити, що і загальна, і спеціальні норми допускають можливість зміни вказаних правил в конкретному договорі між працівником та роботодавцем. За умов такого регулювання на практиці відсутнє чітке розуміння прав працівника та роботодавця у разі створення як результату трудової діяльності службового об'єкта, існують проблеми в обранні належної норми, яку слід застосовувати.

Тривалий час значну проблему становили суперечності саме між положеннями ЦК України та спеціального Закону України «Про авторське право і суміжні права». Проте уніфікація підходів щодо майнових прав на службовий твір відбулася завдяки викладенню ч. 3 і ч. 4 ст. 440 ЦК України в новій редакції на підставі прикінцевих та перехідних положень Закону «Про

авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 № 2811-ІХ, яка тепер узгоджена з ст. 14 вказаного Закону. Це, як очікується, справить позитивний вплив на розвиток відносин у сфері комерціалізації службових творів, сприятиме реалізації та захисту прав як автора твору, так і суб'єкта господарювання, у якого працює автор.

Звертаючись до аналізу судової практики, варто акцентувати увагу на тому, що останніми роками склався підхід, відповідно до якого ЦК України розглядається як основний регулятор цивільних відносин, а не окремі закони. Судді Верховного Суду тлумачать ст. 4 ЦК України таким чином, що законодавець встановлює пріоритет цього Кодексу над іншими законодавчими актами. Велика Палата Верховного Суду вважає, що спеціальні норми закону можуть містити уточнюючі положення, проте не можуть прямо суперечити положенням ЦК України.

Не вдаючись до аналізу зазначеної позиції ВС, у досліджуваному контексті слід констатувати, що в площині правозастосування складається ситуація, що саме ЦК України буде мати пріоритет у регулюванні спірних питань закріплення майнових прав на службові об'єкти інтелектуальної власності. І враховуючи, що норма ст. 429 ЦК України допускає відступ від загального правила про спільне володіння майновими правами творцем і роботодавцем лише у випадках, передбачених виключно цим Кодексом, то можна констатувати, що стосовно прав на службові об'єкти промислової власності не допускається іншого (спеціального) регулювання нормами спеціальних законів.

Це, відповідно, означатиме, що, за умов визнання пріоритету ЦК України, неможливо буде застосовувати норму Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», згідно з якою саме роботодавець має право на реєстрацію винаходу. Це створює нерівні можливості для суб'єктів господарювання – роботодавців у разі створення службових об'єктів авторського права і службових об'єктів промислової власності. Але більш шкідливим такий підхід буде для здійснення інноваційної діяльності. Принцип спільного володіння майновими правами на службовий винахід, корисну модель, промисловий зразок означає, що роботодавець у всіх питаннях вирішення юридичної долі службового об'єкта буде залежати від працівника (другого з його подружжя, спадкоємців), у зв'язку з чим економічна цінність такого суб'єктивного права істотно знижується, особливо в сучасних умовах.

Винайдення виваженого узгодженого підходу до кола суб'єктів – правовласників службових винаходів, корисних моделей, промислових зразків є важливим питанням з огляду на необхідність однозначного визначення управомочної особи щодо використання цих об'єктів у процесі господарської діяльності, уникнення конфліктних ситуацій і можливих ризиків

«втрати» патенту (визнання його недійсним за підставою «подання заявки з порушенням прав інших осіб»).

Унаслідок закріплення такої «спільності», причому без можливості зміни цього загального правила спеціальним законом (а лише на договірній основі), нерегульованими ЦК України залишаються відносини роботодавця та працівника на «допатентній» стадії, які чітко прописані у спеціальних законах. Ця обставина зумовлює пріоритетне застосування норм спеціальних законів, які, до речі, закріплюють і ознаки службових об'єктів.

Стосовно об'єктів промислової власності можна однозначно стверджувати, що зміст і «дух» приписів ст. 429 ЦК України не сприяє активізації і розвитку інноваційних відносин. Створювані на підприємствах нововведення спрямовані, здебільшого, на задоволення економічних інтересів суб'єкта господарювання – роботодавця, будучи важливим чинником формування його конкурентних переваг. Тому поява, як мінімум, двох правовласників із різновекторними інтересами щодо службового об'єкта з великою ймовірністю призведе до проблем узгодження їхніх інтересів та, як наслідок, варіантів поведінки, яка пов'язана з вибором форм і способів використання цих об'єктів у процесі господарської діяльності, розпорядженням правами тощо. Так, відповідно до приписів патентних законів, відносини між декількома власниками патенту визначаються угодою між ними; у разі відсутності такої угоди кожен з них може використовувати винахід (корисну модель) за своїм розсудом, але не має права давати ліцензію та передавати право на винахід (корисну модель) іншій особі без згоди інших власників патенту (ч. 2 ст. 28 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»). Як свідчить господарська практика, повноправне становище робітника як співвласника патентних прав загрожує створенням ним проблем по відношенню до суб'єкта господарювання. Очевидно, що такий підхід не узгоджується з потребами суб'єктів господарювання в безперешкодному залученні прав промислової власності до господарського обороту, може становити загрозу їхнім інтересам щодо службових об'єктів інтелектуальної власності.

Небезпеку становлять і проблеми реалізації «спільних» прав у разі припинення трудових відносин, в тому числі у зв'язку з переходом працівника до конкуруючої організації, його смертю, виходом на пенсію тощо. Зазначені й багато інших перешкод, які є наслідком спільного здійснення прав на службові винаходи, промислові зразки, здатні ускладнити і без того проблематичний стан комерціалізації прав інтелектуальної власності у господарській сфері. Гарантії для роботодавців стосовно створюваних за їх інвестиційної підтримки винаходів є основною передумовою для забезпечення вкладання інвестицій в інновації.

Тому, з огляду на вищезазначене, оптимальним варіантом узгодження інтересів суб'єктів службового винахідництва видається підхід, за яким суб'єктом права на отримання патенту/свідоцтва (і як наслідок, суб'єктом майнових прав) має першочергово визнаватись роботодавець, а працівнику доцільно надати належне мотивуюче та стимулююче забезпечення шляхом виплати матеріальної винагороди.

Наведена пропозиція видається справедливою у відносинах між названими суб'єктами, зокрема й з урахуванням внеску кожного з них у створення службового об'єкта інтелектуальної власності. Працівник створює об'єкт інтелектуальної власності під час виконання трудових обов'язків, отримуючи винагороду у вигляді заробітної плати.

З огляду на вищезазначене, для вирішення окресленої проблеми доцільним вбачається удосконалення змісту ч. 2 ст. 429 ЦК України двома альтернативними шляхами: 1) встановлення, що право на реєстрацію винаходу, корисної моделі, промислового зразка, створених під час виконання трудових обов'язків, належить роботодавцю автора, якщо інше не передбачено договором; 2) викладення норми в існуючій редакції, але з додаванням «якщо інше не встановлено ... законом ...».

Запропоновані зміни забезпечать чіткі та зрозумілі правила визначення суб'єкта майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності, створені під час виконання трудових обов'язків, стимулюватимуть інноваційну діяльність, розвиток національної економіки.

НИКИТЧЕНКО Наталія / NYKYTCHENKO Natalia,

*д-р юрид. наук, професор, професор кафедри
приватного права Навчально наукового інституту права
Державний податковий університет,
м. Ірпінь, Україна
orcid.org/0000-0001-9545-1434*

ГАБРИСЬ Олександр / HABRYS Olexandr,

*аспірант,
Навчально науковий інститут права,
Державний податковий університет,
м. Ірпінь, Україна
orcid.org/0000-0002-5328-6183*

ПРАВОВІ ЗАСОБИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ У ВОЄННИЙ ТА ПОВОЄННИЙ ЧАС

Анотація. У поточний час триває збройна агресія Російської Федерації проти України. Фронт бойових дій та успіхи української нації на ньому є життєво необхідними для існування нашої країни, водночас не менш важливим є й економічний фронт. Стабільна робота суб'єктів господарювання під час воєнних дій та після їх закінчення є міцною опорою для держави та її громадян. Активізація бізнесу є ключовим чинником посилення економічної міцності держави та її здатності ефективно протистояти агресору. Тому державна підтримка суб'єктів господарювання, її розвиток є запорукою міцного тилу країни.

Ключові слова: державна підтримка, суб'єкти господарювання, воєнний стан.

LEGAL INSTRUMENTS OF STATE SUPPORT OF ECONOMIC ENTITIES DURING THE WAR AND POST-WAR TIME

Abstract. The armed aggression of the Russian Federation against Ukraine continues today. The front of military actions and the success of the Ukrainian nation on it are vital for the existence of our country, at the same time, the economic front is no less important. The stable operation of economic entities during the military actions and after their end forms the strong support for the State and its citizens. Business activation is a key factor in strengthening the economic strength of the State and its ability to effectively resist the aggressor. Therefore, the State support to economic entities and their development are the guarantees of a strong rearward of our country.

Keywords: state support, economic entities, martial law.

Міцним фундаментом економіки будь якої держави є суб'єкти господарювання малого, середнього чи великого бізнесу. Їх здатність особливо стабільно працювати в умовах війни це один зі шляхів перемоги України. Запорукою наповнення державного бюджету є налагодження роботи національного бізнесу, зберігаючи водночас платоспроможність населення. Стабільна робота бізнесу – ключовий чинник посилення економічної стійкості держави та її здатності ефективно протистояти викликам сьогодення. За результатами дослідження Європейської Бізнес Асоціації, у березні 2022 р. 42% підприємців взагалі припинили свою діяльність; близько третини – зупинили роботу тимчасово, плануючи відновити бізнес-діяльність; у повному обсязі працювали лише 13% малого та середнього бізнесу [1]. Результати другої хвилі опитування Європейської Бізнес Асоціації серед представників малого і середнього бізнесу свідчать, що у квітні-травні 2022 р. кількість непрацюючих представників бізнесу скоротилася з 42 до 25%; 17% вже відновили роботу після тимчасового припинення і ще 23% готувалися до відновлення. Також збільшилася кількість підприємців, що працюють у повному обсязі – з 13 до 20%. За перші три місяці війни динаміка реєстрацій нового бізнесу вже наблизилася до 53% від довоєнного аналогічного періоду березня-квітня 2021 р. За травень-червень 2022 р. цей показник вже зріс до 78% [2].

У своїй промові Президент України В. Зеленський зазначив: «Щоб компенсувати втрати в економіці, спричинені повномасштабним вторгненням Росії, необхідно, щоб країна працювала і жила, незважаючи на те, що війна. Треба звикнути з думкою, що не варто чекати моменту, коли жодного пострілу не буде. Може бути по-різному. Тому треба працювати. Необхідно відновлення бізнесу, оскільки лише за перший місяць війни дефіцит державного бюджету склав 7 млрд євро» [3].

Вирішення проблеми державної підтримки суб'єктів господарювання покладено на Уряд України. Ним напручуються механізми створення лояльних умов розвитку бізнесу, який є фундаментальною основою економіки та головним джерелом поповнення бюджету.

Закон України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» поширюється на будь-яку підтримку суб'єктів господарювання надавачами державної допомоги за рахунок ресурсів держави чи місцевих ресурсів для виробництва товарів або провадження окремих видів господарської діяльності [4, ст. 3].

Українська економіка з початком війни втратила приблизно до 50% виробничих потужностей, які були розташовані на тимчасово окупованих територіях [5]. Збитки, яких завдає війна бізнесу, всім категоріям і групам громадян, а також державі в цілому, безумовно, є великим викликом. За офіційними даними, серед працюючих 17% підприємств – це в основному

експортери продовольчої продукції (саме вони є найменш постраждалими від війни). А от потужні металургійні заводи та аграрні підприємства вимушені були повністю призупинити свою діяльність. Аграрний бізнес та металургія є ключовими галузями нашої держави, які приносять кошти в бюджет та забезпечують роботою тисячі людей [6].

Державна допомога – це економічне втручання держави в діяльність суб'єктів господарювання, що є наданням переваг окремим підприємствам, яких вони не змогли б досягти за нормальних ринкових умов, та які можуть спотворювати або загрозувати спотворенням економічної конкуренції [7, с. 10].

Державна допомога полягає у передачі ресурсів держави чи місцевих ресурсів окремим суб'єктам господарювання, а також у втратах доходів відповідних бюджетів.

Державна допомога може реалізовуватися, зокрема, у таких формах:

1) надання субсидій та грантів; 2) надання дотацій; 3) надання податкових пільг, відстрочення або розстрочення сплати податків, зборів чи інших обов'язкових платежів; 4) списання боргів, включно із заборгованістю за надані державні послуги, списання штрафних санкцій, компенсація збитків суб'єктам господарювання; 5) надання гарантій, кредитів на пільгових умовах, обслуговування кредитів за пільговими тарифами; 6) зменшення фінансових зобов'язань суб'єктів господарювання перед фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування; 7) надання, прямо чи опосередковано, суб'єктам господарювання товарів чи послуг за цінами, нижче ринкових, або придбання товарів чи послуг суб'єктів господарювання за цінами, вище ринкових; 8) продаж державного майна за цінами, нижче ринкових; 9) збільшення державної частки в статутному капіталі суб'єктів господарювання або збільшення вартості державної частки на умовах, неприйнятних для приватних інвесторів [4, ст. 4].

Українській владі в такій важкій ситуації нагально потрібно акумулювати свої зусилля і спрямувати ресурси на підтримку українських суб'єктів господарювання, які зараз потребують таких дій та рішень. Державна підтримка допомагає бізнесу розвиватись та міцно триматись на ринку в нинішніх умовах. Так, до прикладу, зниження відсоткової ставки за кредитами (про це свідчить аналіз ситуації із загальною кількістю кредитів, які були видані в перший місяць війни) сприятиме розвитку бізнесу та відновленню господарської діяльності. Оформлюючи кредити у період воєнного стану, кожен суб'єкт господарювання має можливість починати свою діяльність чи продовжувати її здійснення, бачить майбутнє своєї справи, а отже, і своє власне майбутнє в Україні, і це є вкрай необхідним і позитивним для відновлення вітчизняної економіки. Кредитування є не менш важливим важелем

державної підтримки, наявність активів у комерційних банках України, які, на основі аналізу даних Міністерства фінансів України, у березні 2022 р. є вищими на 9% ніж рік тому, у березні 2021 р. Така статистика свідчить про спроможність українських банків надавати кредити [8].

Під час дії воєнного стану важливим є забезпечення функціонування діяльності суб'єктів господарювання. Указом Президента України від 24.02.2022 № 64 «Про введення воєнного стану в Україні» [9] та постановою Кабінету Міністрів України від 18.03.2022 № 314 «Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану» [10] врегульовано цілу низку інших питань, що стосуються здійснення господарської діяльності. Постанова Кабінету Міністрів України від 18.03.2022 № 314 «Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану» [10] передбачає суттєву зміну регулювання господарської діяльності, зокрема, замість близько 600 різних видів ліцензій та дозволів, чинними залишаються лише близько 50. Це, своєю чергою, надасть значний поштовх розвитку господарської діяльності та економіки загалом в умовах воєнного стану.

Також, 03.03.2022 Парламент України схвалив Закон про зміни до Податкового кодексу, який передбачає введення нового тимчасового механізму оподаткування суб'єктів господарювання (оподаткування єдиним податком), на який вони добровільно можуть перейти [11]. Крім того, зміни передбачають також зупинення перебігу строків, визначених Податковим кодексом України, на час воєнного стану.

Узагальнюючи можливо дійти висновку, що дерегуляція сфери бізнесу, полегшення податкового тягаря є необхідними заходами для існування бізнесу в реаліях війни та після її закінчення. Уряд України використовує засоби вільних господарських відносин в державі, втім не лише спрощення необхідних процедур для суб'єктів господарювання в своїй діяльності є виключно можливим. Також є необхідність у створенні і впровадженні державних програм реінтеграції виробництва на нових локаціях, участі державного капіталу в новостворених та переміщених підприємствах, партнерства державних підприємств із бізнесом, що стане поштовхом для відновлення економіки.

Одним зі шляхів вирішення проблеми існування суб'єктів господарювання в реаліях війни та після її закінчення є створення Урядом програми рівноцінного партнерства державних організацій та приватного бізнесу шляхом надання приміщень, підтримки логістики та оформлення сфери збуту. Створення програм державної підтримки за участю коштів держави та міжнародних інвестицій, а також надання періоду звільнення від оподаткування стане засобом для хвилі зародження нових груп суб'єктів господарювання. Вказані програми необхідно започаткувати не лише на

етапі воєнного періоду, а й повоєнного, адже саме відбудова країни стане одним з найважчих і найважливіших етапів в історії України.

Список літератури

1. Верховна Рада прийняла податкові стимули для бізнесу під час війни. *Дія*. 2022. URL: <https://business.diia.gov.ua/cases/opodatkovanna/verhovna-rada-prijnala-podatkovii-stimuli-dla-biznesu-pid-ca>
2. Війна та регіони України: як змінюється привабливість для підприємців. *Дія*. 2022. URL: <https://business.diia.gov.ua/cases/novini/vijna-ta-regioni-ukraini-ak-zminuetsa-privablivist-dla-pidpriemciv>
3. Промова Президента України В. Зеленського: «Аби ситуація в економіці покращилася, потрібно, щоб країна жила й працювала попри війну». *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/abisituaciya-v-ekonomici-pokrashilasya-potribno-shobkrayin-74389>
4. Про державну допомогу суб'єктам господарювання: Закон України від 01.07.2014 № 1555-VII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1555-18>
5. Голобородько Я. Війна в Україні: економіка, бізнес, логістика, допомога. *Офіційний сайт транспорту та логістики*. 2023. URL: <https://trans.info/ru/viyuna-vukrayini-ekonomika-biznes-logistika-dopomoga279148>
6. Рівень безробіття в Україні з 2000 по 2021 рр. *Офіційний сайт Міністерства фінансів України*. 2022. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemplo>
7. Колосова О.Е. Поняття державної допомоги суб'єктам господарювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. 2014. Випуск 27. Том 2. С. 7–10.
8. Інформація про результати Державної програми «Доступні кредити 5-7-9». *Сайт «Єднання заради розвитку ФРП»*. 2022. URL: <https://bdf.gov.ua/uk/informaciya-pro-rezultatiderzhavnoj-programi-dostupni-krediti-5-7-9>
9. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
10. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 18.03.2022 № 314. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-p#Text>
11. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану: Закон України від 03.03.2022 № 2118-IX. *Офіційний веб портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#Text>

ПАВЛЮЧЕНКО Юлія / PAVLIUCHENKO Yuliia,

*д-р юрид. наук, доцент, професор кафедри
господарського та адміністративного права,
Донецький національний університет імені Василя Стуса,
м. Вінниця, Україна
orcid.org/0000-0003-1504-8384*

РОЛЬ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИХ НОРМ У ДЕРЖАВНІЙ ПІДТРИМЦІ АГРОБІЗНЕСУ

Анотація. Дослідження присвячене обґрунтуванню ролі господарсько-правових норм в здійсненні державної підтримки агробізнесу. Проаналізовано застосовні засоби державної підтримки агробізнесу та їх співвідношення з нормами Господарського кодексу України. Зроблено висновок, що господарсько-правові норми створюють загальне законодавче підґрунтя для розвитку спеціального законодавства щодо державної підтримки агробізнесу.

Ключові слова: господарсько-правові норми, заходи державної підтримки, агробізнес, сільськогосподарські товаровиробники.

ROLE OF THE ECONOMIC AND LEGAL NORMS IN THE STATE SUPPORT FOR AGRIBUSINESS

Abstract. The study is devoted to substantiating the role of the economic and legal norms in providing of the State support for agribusiness. The means of the State support, used in the agricultural sector, and their relationship with the norms of the Economic Code of Ukraine are analysed. It is concluded that the economic and legal norms create the general legislative basis for the development of a special legislation on the State support for agribusiness.

Keywords: economic and legal norms, State support measures, agribusiness, agricultural producers.

Суб'єкти агробізнесу є традиційними реципієнтами державної підтримки, яка набуває особливої актуальності в умовах мілітарного впливу і має бути спрямована на подолання значного масиву проблем, спричинених збройною агресією Російської Федерації. Засоби державної підтримки агробізнесу

закріплені в низці законів України, зокрема: «Про державну підтримку сільського господарства України», «Про фермерське господарство» та інших. З метою забезпечення стійкості аграрного сектору держава вдалася до запровадження нових та удосконалення існуючих засобів державної підтримки шляхом внесення змін до чинних нормативно-правових актів та прийняття нових актів. Водночас для досягнення запровадженими засобами державної підтримки максимального ефекту їх реалізація має спиратися на досконалу нормативно-правову основу державної підтримки суб'єктів господарювання, системоутворюючу роль в якій повинні відігравати господарсько-правові норми.

У науці активно досліджувалися питання державної підтримки суб'єктів господарювання і, зокрема, суб'єктів агробізнесу. Втім недостатньо дослідженим залишається питання ролі господарсько-правових норм у здійсненні державної підтримки агробізнесу. Особливо це питання актуальне в сучасних умовах намагання скасувати Господарський кодекс України (далі – ГК України) за одночасної необхідності мати стабільне ефективне законодавство для повоєнного відновлення України.

Викладене підтверджує актуальність обраної теми дослідження, яке спрямоване на конкретизацію ролі господарсько-правових норм у державній підтримці агробізнесу та розроблення пропозицій щодо посилення цієї ролі.

Поняття державної підтримки не має загального законодавчого визначення. З норм Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» вбачається, що державна підтримка є напрямом державної політики у бюджетній, кредитній, ціновій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільсько-господарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення (ст. 1). Визначення державної підтримки міститься у Законі України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» (ст. 1). На рівні Організації економічного співробітництва та розвитку державна підтримка агробізнесу розуміється як валовий трансферт сільському господарству від споживачів і платників податків, що виникає внаслідок політики Уряду, яка підтримує сільське господарство [1, с. 16]. Отже, державна підтримка агробізнесу є напрямом державної аграрної політики, яка спрямована на досягнення встановленої мети і здійснюється шляхом реалізації засобів фінансового та іншого характеру.

Основним законодавчим джерелом засобів державної підтримки агробізнесу є Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України». На базі аналізу його положень серед засобів такої підтримки можна назвати: надання кредитної субсидії, здійснення компенсації лізингових платежів; надання бюджетної тваринницької дотації, бюджетних дотацій

для розвитку сільськогосподарських товаровиробників і стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції платникам податку на прибуток, бюджетних субсидій у визначених цим Законом випадках; здійснення доплати на користь членів/голови сімейного фермерського господарства єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування; часткове відшкодування витрат сільськогосподарських товаровиробників у визначених Законом випадках. Засоби державної підтримки суб'єктів агробізнесу встановлено законами України: «Про фермерське господарство», «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» та деякими іншими.

Після повномасштабного збройного вторгнення Російської Федерації було запроваджено такі засоби державної підтримки, як: 1) звільнення від сплати земельного податку та орендної плати за користування землями державної та комунальної форм власності; 2) пільгове кредитування, яке реалізується у межах Державної програми «Доступні кредити 5-7-9%»; Програми кредитування ММСП за пріоритетними галузевими напрямками (охоплює усі класи секції А «Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство» КВЕД-2010, окрім виключених для фінансування класів), що реалізується Фондом розвитку підприємництва. Пільгове кредитування для сільськогосподарських товаровиробників також передбачено Порядком надання державної фінансової підтримки суб'єктам підприємництва, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 р. № 28. Після внесення змін до цього Порядку фінансування сільськогосподарських товаровиробників для провадження сільськогосподарської діяльності на період воєнного стану та протягом шести місяців після його припинення чи скасування охоплюється метою фінансової державної підтримки, яка надається у вигляді: 1) часткової компенсації процентних ставок за кредитами, що надаються суб'єктам підприємництва для реалізації мети, визначеної у цьому Порядку; 2) надання Фондом гарантій уповноваженим банкам на забезпечення виконання зобов'язань за кредитами, наданими суб'єктам підприємництва. Також до державної підтримки варто віднести й надання грантів для створення або розвитку садівництва, ягідництва та виноградарства та грантів для створення або розвитку тепличного господарства, згідно з постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання надання грантів бізнесу» від 21.06.2022 № 738.

Видами державної підтримки агробізнесу після введення воєнного стану в Україні у науковій літературі, інших виданнях та на різних інформаційних ресурсах називають й інші засоби [2-4], що свідчить про різноманітність як самих засобів, так і нормативно-правової бази їх застосування. Водночас проведений аналіз нормативно-правових актів вказує на використання

в них понятійно-категоріального апарату галузі господарського права та прями посилання на норми ГК України в деяких актах.

Державна підтримка агробізнесу здійснюється в контексті реалізації норм ГК України, якими визначаються основні напрями та форми участі держави у сфері господарювання. Зокрема, така підтримка реалізується в межах державної аграрної політики, яка є однією зі структурно-галузевих політик і передбачає реалізацію засобів стимулюючого впливу (ст. 10 ГК України). Також стимулюючий та підтримуючий ефект закладено у межах цінового, податкового, грошово-кредитного та деяких інших напрямів економічної політики держави. Досягнення вказаного ефекту від здійснення напрямів економічної політики держави не закріплено майже в жодному іншому законодавчому акті. Прикладом може стати Податковий кодекс України, який хоча і містить статтю 30 щодо податкових пільг, проте не закріплює мети їх надання як стимулювання суспільно необхідної економічної діяльності суб'єктів.

Вищевикладене підтверджує, що більшість засобів державної підтримки агробізнесу є втіленням таких засобів державного регулювання господарської діяльності, як надання інвестиційних, податкових та інших пільг; надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій (ст.ст. 12, 16, 17 ГК України), проте інші засоби (наприклад, гранти) у ГК України не передбачені.

В умовах мілітарного впливу на економіку України та у період її повного відновлення об'єктивно посилюється роль держави у плануванні та прогнозуванні показників економічного розвитку, зокрема з метою забезпечення національної безпеки та виконання соціальних функцій держави (на це вказує досвід інших країн, наприклад Японії). Відповідні положення щодо прогнозування та планування економічного розвитку також закріплені у ГК України, ст. 11 якого передбачено здійснення державою економічної стратегії і тактики у сфері господарювання, закріплено основні форми державного планування, як-то: державна програма економічного та соціального розвитку України, Державний бюджет України, інші державні програми з питань економічного та соціального розвитку.

На думку експертів, сільське господарство є сектором, який необхідно включити до проєкту оцінки збитків від війни з одночасним виокремленням пріоритетних завдань відбудови аграрного сектору економіки [5]. Це стане основою для розроблення Україною стратегії відновлення аграрного сектору, визначення пріоритетних напрямів його відбудови, подолання сировинного характеру сільського господарства і більш ґрунтового впровадження Цілей сталого розвитку. Запорукою реалізації стратегії будуть засоби державного регулювання, включно із засобами державної підтримки агробізнесу, нормативно-правова основа яких нині зосереджена у ГК України.

Справедливим є твердження, що до прийняття ГК України жоден нормативно-правовий акт не містив положень, які б закладали основи та «правила гри» держави в ринковій економіці [6, с. 3]. Натепер також відсутня альтернатива господарсько-правовим нормам щодо державної підтримки суб'єктів господарювання і суб'єктів агробізнесу зокрема.

Це твердження обґрунтовується тим, що норми цивільного або адміністративного права, виходячи з предмета, методу і мети регулювання відповідних суспільних відносин, не можуть забезпечити одночасне поєднання приватних і публічних інтересів суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин, соціальну спрямованість економіки, яка в контексті агробізнесу сприятиме відродженню сільської поселенської мережі. До того ж норми права, що передбачають реалізацію засобів державної підтримки агробізнесу, регулюють відносини, які не вкладаються у модель приватно-правових відносин або відносин влади-підпорядкування.

З огляду на це, можна дійти висновку, що скасування ГК України матиме такі негативні наслідки як втрата законодавчого підґрунтя щодо здійснення державної підтримки суб'єктів господарювання, державного планування та прогнозування економічного розвитку та загальної системи засобів державного регулювання господарської діяльності.

Отже, вищевикладене доводить, що роль господарсько-правових норм полягає у створенні законодавчого підґрунтя взаємодії держави та бізнесу, визначенні місця держави у сфері економіки та закріпленні засобів державного регулювання економічних відносин, включаючи засоби державної підтримки суб'єктів господарювання у всіх сферах економіки.

Виклики, які стоять перед українським агробізнесом в умовах мілітарного впливу, та мета повоєнної відбудови аграрного сектору економіки можуть бути відповідно подолані та досягнені за наявності загальної законодавчої основи, в якій визначено спрямованість державної аграрної політики, закріплено підстави та види засобів державної підтримки суб'єктів господарювання, чим створюється підґрунтя для розвитку спеціального законодавства. За наявності такої бази логічним видається прийняття стратегії повоєнного відновлення аграрного сектору, державної та відповідних регіональних програм його економічного розвитку, використання різноманітних засобів державної підтримки для реалізації відповідних програм. У зв'язку з цим висновується, що скасування ГК України є недоречним, оскільки саме його норми й є такою загальною законодавчою основою. Проте норми ГК України щодо засобів державної підтримки (ст.ст. 12, 16) потребують конкретизації та оновлення в частині охоплення всіх застосовних засобів (наприклад, грантів), закріплення визначень дотацій, субсидій, пільг тощо, встановлення загальних умов їх застосування, зокрема в контексті досягнення Цілей сталого розвитку та соціальної спрямованості економіки.

Список літератури

1. OECD's Producer Support Estimate and Related Indicators of Agricultural Support. Concepts, Calculations, Interpretation and Use (The PSE Manual). March 2016. 190 p. *OECD*. URL: <https://www.oecd.org/agriculture/topics/agricultural-policy-monitoring-and-evaluation/documents/producer-support-estimates-manual.pdf>
2. Бездушна Ю.С., Морозова А.М., Попко Є.Ю. Державна підтримка агробізнесу в умовах війни: посібник-практикум. К.: ННЦ «ІАЕ», 2022. 36 с.
3. Шульга В. Підтримка аграрного сектору в умовах воєнного стану: що варто знати? *LIGA 360*. 21.11.2022. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/213396_pdtrimka-agrarnogo-sektoru-v-umovakh-vonnogo-stanu-shcho-var-to-znati
4. Дуюнова Т.В. Нормативно-правове регулювання агробізнесу в умовах війни. *Правові виклики сучасності: матеріали круглого столу (20 грудня 2022 року)*. С. 16–19. URL: https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/23738/1/mater_kr_stil_22-18-21.pdf
5. Передумови повоєнної відбудови аграрного сектору України. *Онлайн-довідник «UkraineInvest HelpDesk»*. URL: <https://ukraineinvest.gov.ua/uk/news/18-10-22-2/>
6. Мамутов В.К. Хозяйственный кодекс Украины – основа правового обеспечения экономики. *10 років застосування Господарського кодексу України: сучасний стан та перспективи вдосконалення кодифікації: збірник доповідей науково-практичної конференції (14 листопада 2014 р., м. Київ)*. Одеса: «Юридична література», 2014. С. 3–14.

ФАТЄЄВ Андрій / FATIEIEV Andrii,

адвокат, аспірант,

Донецький національний університет імені Василя Стуса,

м. Вінниця, Україна

orcid.org/0000-0003-4161-4976

ПРО ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКО-ТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Анотація. Автором досліджуються актуальні питання правового регулювання господарсько-торговельної діяльності в умовах повномасштабної війни та отримання статусу країни-кандидата на членство в ЄС. Підкреслюється, що саме торгівля відіграє значну роль у формуванні економічного потенціалу України. На основі аналізу чинного законодавства України, актів регулювання міжнародної торгівлі обґрунтовується доцільність прийняття спеціального закону щодо господарсько-торговельної діяльності, який розвиватиме положення Господарського кодексу України.

Ключові слова: господарсько-торговельна діяльність, воєнний стан, законодавство ЄС, внутрішня торгівля, зовнішня торгівля, саморегулювання, м'яке право.

LEGAL ISSUES ON COMMERCIAL TRADE ACTIVITIES IN THE CURRENT CONDITIONS

Abstract. The author examines topical issues of the legal regulation of economic trade activities in conditions of the full-scale war in Ukraine and of obtaining a EU candidate country status. It is emphasized that the trade plays a significant role in the forming the economic potential of Ukraine. Based on the analysis of the current Ukrainian legislation, international trade regulations, the expediency of adopting a special law on economic trade activity is substantiated in order to further develop the provisions of the Economic Code of Ukraine.

Keywords: commercial trade activity, military conditions, EU legislation, internal trade, international trade, self-regulation, soft law.

В умовах повномасштабної війни РФ проти України наша держава стикається з новими викликами, що вимагають застосування відповідних заходів

для забезпечення стійкості економіки. Так, суб'єкти господарювання в умовах воєнного стану вимушені долати проблеми, пов'язані з доставкою товарів через блокування морських портів, пошкодження інфраструктури, переміщення працівників і релокацію підприємств; невиконанням (неналежним виконанням) господарських договорів тощо.

Отримання Україною статусу країни-кандидата на членство в ЄС обумовлює забезпечення необхідних умов для інтеграції до внутрішнього ринку ЄС із забезпечення свободи руху товарів, а також подальше наближення вітчизняного законодавства до вимог законодавства ЄС. Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, Україна взяла на себе зобов'язання здійснити комплекс заходів задля сприяння торгівлі в частині: удосконалення торговельного законодавства, забезпечення його прозорості, передбачуваності, недискримінаційності та уніфікованості, ефективності його положень і процедур, а також скорочення витрат і збільшення його передбачуваності для суб'єктів господарювання, зокрема, для малих та середніх підприємств (ст. 76); забезпечення узгодженості торговельної політики та здійснення заходів для сприяння і заохочення торгівлі з метою сталого розвитку (ст. 293). Саме торгівля є однією з найважливіших галузей національної економіки, що відіграє значну роль у формуванні економічного потенціалу України та забезпечує задоволення потреб споживачів у товарах та послугах.

Важливим кроком у напрямі подальшого поглиблення економічної співпраці з Європейським Союзом (який наразі стає основним напрямом українського експорту та транзиту) є прийняття Регламенту Європейського Парламенту та Ради від 30.05.2022 р. № 2022/870 про тимчасові заходи з лібералізації торгівлі, що доповнюють торговельні пільги, які застосовуються до українських товарів. Згідно з Регламентом було тимчасово (до 05.06.2023 р.) скасовано мита і квоти на експорт із України.

Законодавчі засади організації та здійснення господарсько-торговельної діяльності визначено Господарським кодексом України, згідно з ч. 1 ст. 263 якого така діяльність здійснюється суб'єктами господарювання у сфері товарного обігу, спрямована на реалізацію продукції виробничо-технічного призначення та виробів народного споживання, а також включає допоміжну діяльність, яка забезпечує їх реалізацію шляхом надання відповідних послуг. Утім провадження господарсько-торговельної діяльності ускладнюється відсутністю спеціального закону, який інтегрував би положення щодо різноманітних форм цієї діяльності, умов її провадження; особливостей організації окремих видів торгівлі тощо.

Господарсько-торговельна діяльність, залежно від ринку, в межах якого здійснюється товарний обіг, поділяється на внутрішню та зовнішню торгівлю.

У гл. 30 Господарського кодексу України закріплено форми цієї діяльності (матеріально-технічне постачання і збут; енергопостачання; заготівля; оптова торгівля; роздрібна торгівля і громадське харчування; продаж і передача в оренду засобів виробництва; комерційне посередництво у здійсненні торговельної діяльності та інша допоміжна діяльність щодо забезпечення реалізації товарів (послуг) у сфері обігу); господарські договори, якими опосередковується зазначена діяльність (договори контрактації сільсько-господарської продукції, енергопостачання, купівлі-продажу, оренди, міни (бартеру), лізингу та інші).

Особливості правового регулювання окремих видів внутрішньої торгівлі деталізовано низкою законів України: «Про електронну комерцію», «Про товарні біржі», «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», «Про ринок електричної енергії»; численними підзаконними нормативно-правовими актами: Порядок провадження торговельної діяльності та правила торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 15.06.2006 р. № 833) (далі – Порядок № 833), Правила торгівлі на ринках (затверджені наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної податкової адміністрації України, Державного комітету стандартизації, метрології та сертифікації України від 26.02.2002 р. № 57/188/84/105), Правила роздрібної торгівлі непродовольчими товарами (затверджені наказом Міністерства економіки України від 19.04.2007 р. № 104); Правила роздрібної торгівлі продовольчими товарами (затверджені наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 11.07.2003 р. № 185) та ін. Відповідно до п. 3 Порядку № 833 торговельна діяльність провадиться суб'єктами господарювання у сфері роздрібної та оптової торгівлі, а також ресторанного господарства.

Важливою складовою регулювання господарсько-торгівельної діяльності є етичні кодекси як засоби саморегулювання [1].

Особливістю регулювання зовнішньої торгівлі є недержавна природа значної частини джерел міжнародного торгового права, а стійкою тенденцією його розвитку є підвищення ролі та значення норм м'якого прав (*soft law*). М'яко-правовий метод регламентації міжнародної торгівлі, який базується на консенсусі та балансі інтересів учасників міжнародних торговельних відносин, наділений гнучкістю та динамізмом, має переважно «авторитетну» та «експертну» природу, набуває все більшого поширення [2]. Прикладами застосування такого методу є Принципи міжнародних комерційних договорів (Принципи УНІДРУА), Trans-Lex (інтернеткодіфікація *lex mercatoria*), розроблені Центром транснаціонального права Університету Колонь, ФРГ (CENTRAL), Принципи європейського договірної права, видані Комісією з європейського договірної права («Принципи Ландо»), Проект Загальної

довідкової системи (DCFR). Важливим джерелом регулювання міжнародної та внутрішньої торгівлі є Правила ІНКОТЕРМС, розроблені Міжнародною торговою палатою.

Спроби прийняття спеціального закону щодо господарсько-торговельної діяльності або окремих видів такої діяльності в Україні неодноразово відбувалися (наприклад, проєкт Закону про основні засади торговельної діяльності харчовими продуктами від 08.10.2021 р. № 6155, Про внутрішню торгівлю від 10.11.2011 р. № 9443). Більш того, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 07.10.2009р. № 1200-р схвалено Концепцію проєкту Закону України «Про внутрішню торгівлю». Втім досі спеціального закону щодо внутрішньої торгівлі в Україні не ухвалено.

Підсумовуючи, можна констатувати, що способом розв'язання вказаної проблеми може бути розроблення і прийняття Закону України «Про господарсько-торговельну діяльність», що деталізував би положення Господарського кодексу України щодо форм господарсько-торговельної діяльності, умов її провадження; особливостей організації окремих видів торгівлі; засобів державного регулювання; державної підтримки суб'єктів господарювання, які здійснюють продаж соціально значущих товарів; прав і обов'язків суб'єктів такої діяльності, захисту їхніх прав та інтересів; істотних умов господарських договорів, що опосередковують господарсько-торговельну діяльність та відповідальності суб'єктів торговельної діяльності, саморегулювання такої діяльності. Реалізація зазначених пропозицій сприятиме розвитку внутрішньої торгівлі, підвищенню рівня торговельного обслуговування споживачів і захисту їхніх прав з урахуванням законодавства ЄС.

Список літератури

1. Гончаренко О.М. Теоретико-правові засади саморегулювання господарської діяльності: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04. Київ, 2020. 36 с.
2. Гулевська Г.Ю. Акти приватноправової уніфікації як прояв soft law у регулюванні міжнародних торговельних відносин»: *Міжнародні відносини: історія, теорія та практика*: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (28 лютого 2019 р.). Суми, 2019. С. 150–152.

ХАНДІЙ Олена / KHANDII Olena,

*д-р екон. наук, професор, провідний науковий співробітник
відділу економічних проблем соціальної політики,
Інститут економіки промисловості Національної академії наук України,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-7926-9007*

ШАМІЛЕВА Лариса / SHAMILEVA Larysa,

*канд. екон. наук, доцент, провідний науковий співробітник
відділу економічних проблем соціальної політики,
Інститут економіки промисловості Національної академії наук України,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-4738-0728*

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА ВІДНОВЛЕННЯ ТА СТАБІЛІЗАЦІЇ РИНКУ ПРАЦІ, ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ЗАЙНЯТОСТІ ТА ПОДОЛАННЯ БЕЗРОБІТТЯ

Анотація. У цій роботі представлено урядові програми підтримки зайнятості населення, спрямовані на найбільш вразливі категорії населення. Акцентована увага на відсутності державних програм щодо подолання жіночого безробіття та розвитку жіночого ринку праці. Обґрунтована необхідність формування нової редакції Програми гідної праці для України з урахуванням національних і глобальних викликів.

Ключові слова: ринок праці, безробіття, програми підтримки зайнятості населення, Програма гідної праці для України.

STATE SUPPORT FOR THE RECOVERY AND STABILISATION OF THE LABOUR MARKET, INCREASING THE LEVEL OF EMPLOYMENT AND OVERCOMING UNEMPLOYMENT

Abstract. The Government programmes to support the employment of the Ukrainian population, aimed at its most vulnerable categories are presented in this article. It focuses on the lack of the State programmes to overcome the female unemployment and develop the female labour market. The need to form a new version of the Decent Work Programme for Ukraine, with regard to the national and global challenges, is substantiated.

Keywords: labour market, unemployment, employment support programmes, the Decent Work Programme for Ukraine.

Україна презентувала План відновлення країни на спеціальній конференції у м. Лугано, який передбачений на десять років та охоплює 15 сфер [1]. Серед них немає жодної, що орієнтована на розвиток трудової сфери та забезпечення гідної праці. Національні програми спрямовані на розвиток системи освіти, поліпшення бізнес-середовища, розвиток секторів економіки, удосконалення міграційної політики, забезпечення інформаційної безпеки тощо. Проте вони обмежено визначають розвиток трудової сфери, покращення якості трудового життя, гарантованість зайнятості; вони потребують окремих адресних програм і заходів.

На цьому шляху багато зроблено Міністерством цифрової трансформації України в проєкті «Цифрова держава». На порталі «Дія» пропонуються послуги громадянам – «ЄРобота» з можливостями отримати грант на «Власну справу», сад, теплицю, переробне підприємство, допомогу по безробіттю щодо отримання статусу безробітного та його скасування, отримання компенсації за втрату роботи; для підприємців – набути статус резидента «Дія City», отримати компенсацію за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб (дал – ВПО), надіслати заявку на отримання мінігранту від «EU4Business» для термінової підтримки малого бізнесу під час воєнного стану, зареєструвати та закрити ФОП, отримати грант на реалізацію стартапу, зокрема у сфері ІТ, отримати кошти на навчання ІТ спеціальностям; для бізнесу – отримати послуги, пов'язані із перевезеннями, реєстрацією авто, страхуванням та виїздом за кордон, подати заявку на отримання грантів для розвитку малого та середнього бізнесу, отримати ліцензію з протипожежної діяльності або дозвіл на міжнародні перевезення, повідомити про будівництво, отримати довідку або витяг і вирішити питання землеустрою, отримати ліцензію на виробництво, продаж, імпорт лікарських засобів, зареєструвати власне товариство з обмеженою відповідальністю або стати фізичною особою-підприємцем.

З початку реалізації програми «Власна справа» 3321 підприємців отримали близько 776,8 млн грн, за результатами її реалізації очікується створення 8313 нових робочих місць. Програма Уряду «Армія відновлення» перерахувала працівникам 24,07 млн грн, які в 9 областях України залишившись без роботи, добровільно долучились до суспільно корисних робіт – ремонтно-відновлювальних робіт, розвантаження гуманітарної допомоги, відновлення житлових будинків, пошкоджених у результаті бойових дій. Долучились до цієї програми вже понад 3600 осіб.

За Програмою «Доступні кредити 5-7-9%» більше 50 тис. представників малого та середнього бізнесу отримали спрощений доступ до банківського кредитування на суму більше 160 млрд грн [2].

Центри зайнятості, своєю чергою, пропонують різні програми перекваліфікації, зокрема людям старшим за 45 років, ветеранам і ВПО – пропонується ваучер на навчання (вартістю до 10 прожиткових мінімумів) [3].

У 2023 р. на активні програми зайнятості передбачено 2,5 млрд грн, що втричі більше, ніж у 2022 р. Навесні 2023 р. очікується запровадження урядової програми, спрямованої на подолання молодіжного безробіття. Для роботодавців, які беруть на роботу молодь віком до 25 років, котра переважно не має страхового стажу, впродовж шести місяців фонд з безробіття компенсуватиме половину мінімальної заробітної плати; у разі працевлаштування людини з інвалідністю чи військовослужбовця, або людини передпенсійного віку держава півроку компенсуватиме половину витрат на оплату її праці, але не більше мінімальної зарплати. Продовжує діяти програма надання компенсації за працевлаштування ВПО, за якою вже працевлаштовано майже 15 тис. переселенців [4].

Отже, урядові програми підтримки зайнятості населення спрямовані на найбільш вразливі категорії населення, проте поза увагою залишається жіноче безробіття. Жінки з дітьми, які за різних обставин втратили роботу після початку широкомасштабного воєнного вторгнення РФ на територію України 24.02.2022, через обмежений доступ до офлайн освітніх послуг дітей залишились найменш бажаними кандидатами на вакантні місця. Відсутність цільових програм, орієнтованих на подолання жіночого безробіття, спонукає останніх до міграції за кордон разом з дітьми з метою пошуку безпечного та гідного життя.

Чинна Програма гідної праці для України, яка має окреслювати середньостроковий план, що спрямовує роботу МОП у країні відповідно до пріоритетів і завдань, розроблених за участю та погоджених з урядами, профспілками та роботодавцями, не є актуальною. Програма гідної праці має підтримувати національні пріоритети розвитку, а в чинній програмі вони скореговані на протидію поширенню пандемії COVID-19, і досі не враховують зміни пріоритетів в умовах воєнного стану.

Для країни, яка більше року потерпає від збройної агресії РФ, не можуть залишатися незмінними пріоритети в роботі МОП в Україні, що для ілюстрування подані в табл. 1.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС (далі – Угода), підписана в 2014 р., стала рушійною силою, яка визначає порядок денний реформ в Україні. Угода передбачає посилення діалогу та співпраці щодо сприяння забезпеченню гідної праці, політики в галузі зайнятості, безпеки та гігієни праці, соціально-го діалогу, соціального захисту, соціальної інтеграції, гендерної рівності та недискримінації [5, с. 5]. Проте соціально-економічний контекст та основні тенденції на ринку праці й в галузі соціальної політики, пріоритети розвитку держави кардинально змінилися з 2019 р., коли відбувалось обговорення чинної Програми гідної праці для України.

Таблиця 1. Пріоритетні напрями Програми гідної праці для України на 2020-2024 рр. [5, с. 4]

Пріоритет	Кінцеві результати
1. Покращений соціальний діалог	1.1 Реформовані Національна та територіальні соціально-економічні ради як ефективні платформи для діалогу 1.2 Сильні соціальні партнери 1.3 Покращені колективні переговори на галузевому рівні
2. Інклюзивна та продуктивна зайнятість	2.1 Сучасні та ефективні послуги служби зайнятості 2.2 Скорочено невідповідність кваліфікації потребам ринку праці серед молоді 2.3 Удосконалені навички підприємництва
3. Поліпшені умови праці та соціальний захист	3.1 Покращена відповідність міжнародним трудовим нормам законодавства та правозастосовного механізму з питань безпеки та гігієни праці та переходу до формальної економіки 3.2 Покращений захист, рівень та рівність заробітної плати 3.3 Поліпшене охоплення та сталість соціального захисту 3.4 Подолання насильства і домагань на робочому місці

На сьогодні привертають увагу питання забезпечення належного балансу вимог щодо більшої гнучкості та належного захисту праці та соціального забезпечення працівників не лише тих, хто перебуває у вразливому становищі (включаючи осіб з інвалідністю, ВПО, учасників АТО, ООС, УБД, ветеранів війни, членів сімей загиблих Захисників і Захисниць), але і кожного українця, який боронить свою країну на своєму робочому місці.

Програма гідної праці для України потребує оновлення і врахування сучасних тенденцій та орієнтації на відновлення країни в майбутньому. Створення нових робочих місць з гідними умовами та справедливою оплатою праці, зокрема для жінок, подолання жіночого та молодіжного безробіття, зокрема ВПО, посилення соціального захисту найбільш уразливих категорій громадян в системі соціально-трудова відносин та забезпечення соціальних гарантій у сфері зайнятості, повернення талантів в країну з еміграції та ін. мають бути додані до основних пріоритетів оновленої Програми.

Список літератури

1. План відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua/>
2. Нові урядові програми в дії. URL: <https://www.dcz.gov.ua/novyna/novi-uryadovi-programy-v-diyi>
3. Понад 8 осіб на місце: українців попередили, що рівень безробіття зростатиме. Інформаційне агентство УНІАН. 2023. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/ponad-8-osib-na-misce-ukrajinciv-poperedili-shcho-riven-bezrobittya-zrostatime-12027045.html>
4. Уряд анонсував виплати роботодавцям для зменшення безробіття. URL: <http://surl.li/ehtej>
5. Програма гідної праці 2020-2024. Україна. Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. 2020. 44 с. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-02/wcms_768827.pdf

БОГУЦЬКА Ольга / BOHUTSKA Olha,

канд. екон. наук, старший науковий співробітник

відділу проблем економіки підприємств,

Інститут економіки промисловості Національної академії наук України,

м. Київ, Україна

orcid.org/0000-0003-3088-6079

ВИШНЕВСЬКИЙ Олександр / VYSHNEVSKYI Oleksandr,

д-р екон. наук, старший дослідник, заступник директора

Інституту з науково-організаційної роботи,

Інститут економіки промисловості Національної академії наук України,

м. Київ, Україна

orcid.org/0000-0002-2375-6033

ОГЛЯД ІНСТРУМЕНТІВ ФІНАНСОВОЇ ПІДТРИМКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Анотація. На основі аналізу нормативно-правової бази та практики надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва узагальнено фінансово-кредитний інструментарій підтримки суб'єктів господарювання у період воєнного стану в Україні.

Ключові слова: фінансово-кредитний інструментарій, державна підтримка, компенсація, процентна ставка, кредит, воєнний стан.

OVERVIEW OF THE FINANCIAL SUPPORT INSTRUMENTS FOR ECONOMIC ENTITIES DURING THE PERIOD OF MARTIAL LAW IN UKRAINE

Abstract. Based on the analysis of the legal framework and the practice of providing the financial State support to businesses, the financial and credit instruments of supporting economic entities during the period of martial law in Ukraine is summarised.

Keywords: financial and credit instruments, State support, compensation, interest rate, loan, martial law.

В умовах бойових дій, що тривають, та режиму воєнного стану одним із пріоритетів є збереження економічної стійкості України через державну підтримку суб'єктів господарювання. У період дії воєнного стану вона здійснюється за такими напрямками: державна фінансова підтримка підприємництва; зменшення податкового навантаження; обмеження регуляторного тиску; фінансово-організаційна підтримка релокації підприємств; створення сприятливих умов для інвестування (в межах наявних можливостей).

Хоча всі ці напрями важливі в певному сенсі, але в умовах «дорогих грошей» (облікова ставка НБУ дорівнює 25%) та двозначної інфляції саме безпосередня, своєчасна фінансова підтримка стає домінуючою умовою продовження бізнес-діяльності. Проте дослідженню інструментів фінансової підтримки суб'єктів господарювання у період воєнного стану в Україні приділяється вкрай незначна увага. Це обумовлює актуальність дослідження та визначає його мету, яка полягає у систематизації інструментів фінансової підтримки суб'єктів господарювання у період воєнного стану в Україні.

Державна фінансова підтримка має на меті здешевлення кредитування для задоволення потреб суб'єктів господарювання в Україні та передбачає використання такого спектру інструментів:

- часткова компенсація відсоткової ставки за банківськими кредитами;
- часткова компенсація винагороди за договорами фінансового лізингу;
- часткове відшкодування вартості обладнання (техніки, виробничих об'єктів тощо) за рахунок кредитних коштів;
- страхування, перестраховування, надання банківських гарантій.

Натепер в Україні існує декілька напрямів державної фінансової підтримки, в рамках яких передбачено застосування цих інструментів, зокрема [1]:

- державна фінансова підтримка аграрного сектору, яка спрямована, у тому числі, на стимулювання вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу (галузевий аспект);
- підтримка експортної діяльності національних виробників (орієнтація бізнес-діяльності).

Реалізація деяких інструментів державної фінансової підтримки визначена на законодавчому рівні: часткова компенсація вартості кредитів, що надані на реалізацію проектів суб'єктів малого і середнього підприємництва (ст. 16) [2]; часткова компенсація процентних ставок за експортними кредитами (ст. 3) [3]; кредитні субсидії суб'єктам господарювання агропромислового комплексу (ст. 13) [4]; часткова компенсація вартості кредитів, що надаються підприємствам вітчизняного машинобудування на виготовлення техніки і обладнання для агропромислового комплексу (ст. 8) [5].

Законодавчі положення частково реалізовані в рамках державних програм: «Доступні кредити 5-7-9%», Урядовій програмі «Доступний фінансо-

вий лізинг 5-7-9% [6] для суб'єктів малого та середнього підприємництва; Програмі компенсації вартості придбанної сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва (у розмірі 25%) [7].

У 2022 р. після початку широкомасштабної війни РФ проти України та введення в дію правового режиму воєнного стану до програми «Доступні кредити 5-7-9%» внесені зміни для її адаптації до викликів часу, забезпечення доступності кредитування більш широкого кола суб'єктів підприємництва та стимулювання галузей критичної інфраструктури в умовах дії воєнного стану, зокрема, для забезпечення посівної кампанії [8].

Проте в Україні відсутні програми фінансової підтримки промислових підприємств, що спрямовані на підвищення їх конкурентоспроможності в умовах воєнного стану. З метою підтримання конкурентоспроможності вітчизняного промислового комплексу, пропонується в рамках заходів держави, що спрямовані на здешевлення кредитів суб'єктам підприємництва, компенсувати відсоткові ставки за кредитами машинобудівним підприємствам, які обґрунтували свої наміри щодо спрямування кредитних коштів на збільшення інтелектуального продукту за критерієм підвищення інтенсивності досліджень і розробок (збільшення прямих витрат на дослідження та розробки («R&D intensity») у відсотках від виробництва (валової продукції).

Виходячи з проведеного аналізу, можна дійти висновків, що в умовах правового режиму воєнного стану потребує актуалізації та посилення комплексна фінансова підтримка промисловості, яка може бути визначена у Законі України «Про державну промислову політику».

Тому першочерговим кроком є актуалізація та прийняття проекту Закону України «Про державну промислову політику» [9], у тому числі:

- забезпечення реалізації ст. 3 законопроекту «Цілі, завдання та принципи промислової політики», зокрема, п. 2 «Галузевий пріоритет промислової політики: наукоємні машинобудівні виробництва (авіаційна та ракетно-космічна галузь, суднобудування, сільськогосподарське машинобудування, енергетичне і транспортне машинобудування, високотехнологічне обладнання для добувної та металургійної промисловості)», через розширення державних закупівель у вітчизняних виробників;
- конкретизація ст. 9 законопроекту «Фінансова підтримка суб'єктів діяльності у сфері промисловості» щодо визначення обсягів субсидій та мінімальних (максимальних) вимог до бізнесу для їх отримання;
- конкретизація критеріїв відбору проектів щодо заходів, визначених у ст. 11 законопроекту «Підтримка та стимулювання інноваційної діяльності у промисловості».

Список літератури

1. Богуцька О., Вишневецький О., Коритько Т. Фінансово-кредитний інструментарій підтримки національного виробництва. *Ročenka Ukrajinsko-Slovenská. Zborník vedeckých prác.* 2023. Р. 60–74.
2. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22.03.2012 № 4618-VI. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text>
3. Про забезпечення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту: Закон України від 20.12.2016 № 1792-VIII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1792-19>
4. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text>
5. Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу: Закон України від 07.02.2002 № 3023-III. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3023-14#Text>
6. Програми для підприємств. *Офіційний сайт Фонду розвитку підприємництва.* URL: <https://bdf.gov.ua/uk/dlya-pidprijemstv>
7. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва: постанова Кабінету Міністрів України від 01.03.2017 № 130. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/130-2017-%D0%BF#Text>
8. Нові можливості державних програм «Доступні кредити 5-7-9%» та «Доступний фінансовий лізинг 5-7-9%». *Офіційний сайт Міністерства фінансів України.* URL: https://mof.gov.ua/uk/news/novi_mozhливosti_derzhavnikh_program_dostupni_kreditu_5-7-9_ta_dostupnij_finansovij_lizing_5-7-9-3436
9. Електронні консультації з громадськістю. Повідомлення про оприлюднення проєкту Закону України «Про державну промислову політику». *Офіційний сайт Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості України.* URL: <https://mspu.gov.ua/dlya-gromadskosti/konsultaciyi-z-gromadskistyuu/elektronni-konsultaciyi-z-gromadskistyuu>

ГРИГОР'ЄВА Христина / HRYHORIEVA Khrystyna,

д-р юрид. наук, доцент, доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права,

Національний університет «Одеська юридична академія»,

м. Одеса, Україна

orcid.org/0000-0001-7659-2178

ФІНАНСОВА ПІДТРИМКА АГРОБІЗНЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Анотація. Аналізується система фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників за період дії воєнного стану в Україні. Доводиться теза про зниження загального рівня протекційності законодавства про фінансову підтримку агробізнесу. Аргументовано необхідність побудови системи державної підтримки, спрямованої на максимальне охоплення аграріїв та вирішення їх актуальних проблем.

Ключові слова: державна підтримка, сільськогосподарські товаровиробники, фінансова підтримка, агробізнес, сільське господарство, аграрний протекціонізм.

FINANCIAL SUPPORT FOR AGRIBUSINESS IN CONDITIONS OF THE WAR: LEGAL ANALYSIS

Abstract. The paper analyses the system of financial support for agricultural producers during the period of martial law in Ukraine. The considerations presented are about the reduction of the general level of legislative protection of the financial support for agribusiness. The necessity to build a State support system aimed at the maximum coverage of farmers' activities and solving their urgent problems is argued.

Keywords: State support, agricultural producers, financial support, agribusiness, agriculture, agricultural protectionism.

В умовах спаду сільськогосподарського виробництва та цілком вірогідного подальшого поглиблення проблем в агросекторі життєво важливим стає завдання вчасно та ефективно підтримати сільське господарство України та не допустити катастрофічних продовольчих наслідків. За цих

умов стає очевидним, що формування адаптивної та дієвої державної підтримки вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників – це питання національної безпеки. У зв'язку з цим існує потреба в науковому аналізі цієї системи фінансової підтримки сільського господарства, яка сформована під час дії воєнного стану в державі.

Фінансова підтримка агробізнесу представлена, з одного боку, припиненням традиційних програм агропротекційних механізмів, а з іншого – запровадженням деяких нових агропротекційних механізмів:

1) грантова (безповоротна) підтримка представлена такими програмами:

- грантова програма на створення або розвиток садівництва, ягідництва, виноградарства, тепличного господарства, передбачена постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання надання грантів бізнесу» від 21.06.2022 р. № 738. Умови надання гранту досить суворі: право власності чи користування земельними ділянками (не менше ніж на 7 років); утворення значної кількості робочих місць, передбаченої для кожного об'єкта; зобов'язання щодо збереження та функціонування об'єкту протягом встановленого періоду (3-5 років); сплата податків тощо;

- безповоротні гранти на створення та розвиток переробних підприємств (у тому числі аграрних). У рамках програми може надаватися 8 млн грн за умови створення не менше 25 робочих місць. Грант покриває не більше 70% вартості проекту. Отримувач зобов'язаний надалі працювати понад 3 роки;

2) кредитна підтримка представлена загальною державною програмою «Доступні кредити 5-7-9%»;

3) дотаційна та субсидійна підтримка. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам та іншим виробникам сільськогосподарської продукції» від 16.08.2022 р., окремим сільськогосподарським товаровиробникам надано можливість отримати: а) бюджетну субсидію на одиницю оброблюваних угідь сільськогосподарського призначення (1 га) для провадження сільськогосподарської діяльності; б) спеціальну бюджетну дотацію за утримання великої рогатої худоби (корів) усіх напрямів продуктивності. Ці види підтримки могли бути отримані лише за дотримання деяких обмежувальних умов: а) отримувач повинен мати у власності та/або користуванні від 1 до 120 га земель сільськогосподарського призначення або мати у власності від 3 до 100 голів великої рогатої худоби (корів), ідентифікованих та зареєстрованих відповідно до законодавства; б) неперевищення максимальних сум підтримки (не більше 372 000 грн для субсидії та 530 000 грн для дотації);

4) гарантійна підтримка. Протягом 2022 – 2023 років ведеться робота зі створення та запуску роботи Фонду часткового гарантування кредитів

у сільському господарстві. Відповідно до спеціального Закону Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві (далі – Фонд) є небанківською фінансовою установою з особливим статусом, яка виконує функції із забезпечення підтримки суб'єктів мікропідприємництва, малого та середнього підприємництва, фізичних осіб – підприємців, що провадять діяльність у галузі сільського господарства, шляхом часткового гарантування виконання зобов'язань таких суб'єктів за кредитними договорами. Постановою Правління Національного банку України від 19.08.2022 р. № 184 «Про затвердження Положення про регулювання діяльності Фонду часткового гарантування кредитів у сільському господарстві» було унормовано особливості роботи Фонду, а 06.02.2023 р. Комітет з питань нагляду та регулювання діяльності ринків небанківських фінансових послуг Національного банку України прийняв рішення про видачу Фонду часткового гарантування кредитів у сільському господарстві ліцензії на провадження діяльності з надання фінансових послуг. Відповідно до Закону України «Про Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві» окреслено основні риси аналізованого гарантійного механізму державної підтримки: а) обмежене коло адресатів за масштабом діяльності (мікро, малі та середні суб'єкти підприємництва); б) функціональні вимоги до отримувачів (основним видом діяльності є виробництво сільськогосподарської продукції); в) земельний цenz (у власності та/або користуванні адресатів перебувають землі сільськогосподарського призначення в обсязі, що не перевищує 500 га); г) обмеження за кредиторами (гарантії надаються лише за кредитами, наданими фінансовими установами, які уклали договір про співпрацю з Фондом); д) обмеженість гарантійного покриття (Фонд надає гарантії в обсязі до 50% непогашеної суми основного боргу); е) обмеженість строку гарантії (Фонд надає гарантії на строк дії кредитного договору, але не більше як на 10 років).

Правова модель, закладена в основу функціонування Фонду, спрямована як на виконання агропротекційної функції, так і на реалізацію комерційної функції. Система обмежень та вимог має на меті, з одного боку, відокремити сільськогосподарських товаровиробників, які є найбільш вразливими та потребують особливої підтримки, а з іншого – спрямована на убезпечення держави від невиправданих витрат. Однак, оскільки процес створення та започаткування діяльності Фонду продовжується більше року, оцінити його реальну ефективність складно – вона буде простежуватися під час запуску його фактичної роботи.

Аналіз фінансової підтримки аграріїв призводить до низки запитань. По-перше, питання стосується спеціалізації такої підтримки. Зокрема, фінансування, побудоване за системою грантової (безповоротної) та кредитної підтримки, здебільшого йде за загальними програмами державної

допомоги бізнесу. По-друге, важливо враховувати ефект від запроваджених агропротекційних заходів. Справа у тому, що цільові гранти на садівництво, ягідництво, виноградарство та утворення теплиць мають нішовий характер. Ефект від реалізації цих проєктів має середньо- та довгостроковий період проявлення, що не зовсім відповідає умовам країни, що перебуває у стані ведення воєнних дій. Крім того, ці грантові програми спрямовані на утворення нового бізнесу або на якісне перетворення вже наявного бізнесу. Умови сьогодення вимагають створення такої системи державної підтримки, яка би максимально охоплювала аграріїв країни та ураховувала би їх потреби у збереженні бізнесу, забезпеченні посівних, налагодженні зруйнованих логістичних ланцюгів тощо. Таких агропротекційних заходів, що відповідали би актуальним завданням воєнної України, органи державної влади не пропонують. Хоча у нашій державі є подібний досвід подолання кризових явищ у сільському господарстві, що свого часу проявилися на тлі синергетичного ефекту низьких врожаїв, економічних криз, соціально-демографічних проблем тощо.

Для ілюстрації цієї тези можна згадати приклад вітчизняної історії, коли у кінці 90-х років ХХ ст. держава зіткнулася із накопиченням багатомільйонних боргів агросектору та формування «кризи неплатежів». Намагання держави максимально сприяти розвитку сільського господарства в цей період проявилось в цікавому агропротекційному рішенні: з 1999 по 2001 роки сільськогосподарські товаровиробники звільнялися від сплати фіксованого сільськогосподарського податку (ФСП) (ч. 1 ст. 9 Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок»), але мали сплачувати кошти на обов'язкове державне пенсійне страхування та на обов'язкове соціальне страхування. У такий спосіб було подолано кризу в агробізнесі та покладено початок зростанню виробництва сільськогосподарської продукції. Після цього оподаткування агросектору перейшло з максимально протекційного у звичайний фоновий режим. Схожий механізм було використано і в 2022 р., коли від оподаткування тимчасово звільнялися платники єдиного податку 1 та 2 груп. Водночас сільськогосподарські товаровиробники – платники єдиного податку 4 групи – подібних пільгових умов протягом дії воєнного стану не отримали. Хоча відповідний агропротекційний засіб виконує важливі функції: а) знижує фінансове навантаження на бізнес у період економічного спаду; б) стимулює збереження та/або зростання виробництва; в) дозволяє зберегти соціальну функцію агробізнесу (збереження робочих місць); г) масштабує державну підтримку, оскільки охоплює максимальну кількість адресатів; д) не вимагає від держави додаткового фінансування.

Агропротекційність публічного адміністрування за період воєнного стану демонструє в цілому пониження порівняно із довоєнними показниками. Сучасній системі фінансової державної підтримки сільського господар-

ства гостро не вистачає таких правових механізмів, які би забезпечили максимально широку та всеохоплюючу підтримку сільськогосподарських товаровиробників на період дії воєнного стану. Грантова підтримка – це підтримка розвитку, а не виживання, і тому її своєчасність в умовах війни досить неоднозначна. Дотаційна та субсидійна – це підтримка, об'єктивно обмежена можливостями воєнного бюджету, а тому охоплює лише невеликих виробників. Гарантійна підтримка – достатньо загальна, однак досі не працює. Кредитна підтримка – неспеціалізована, відбувається за загальними програмами державної допомоги бізнесу, тобто аграрії перебувають на рівних умовах із іншими підприємствами, що претендують на неї. У зв'язку з цим слід визнати існування гострої необхідності побудови системи державної підтримки, спрямованої на максимальне охоплення вітчизняних аграріїв та вирішення їх актуальних проблем, що має безпосередній вплив на гарантування продовольчої безпеки нашої країни.

ЛІЛЛЕМЯЕ Олена / LILLEMIAE Olena,
канд. юрид. наук, заступник начальника другого відділу
Департаменту моніторингу і контролю державної допомоги
Антимонопольного комітету України,
молодший науковий співробітник відділу
господарсько-правових досліджень проблем економічної безпеки,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-4899-107X

ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ОЦІНКИ ДЕРЖАВНОЇ ДОПОМОГИ СУБ'ЄКТАМ ГОСПОДАРЮВАННЯ, ЩО СПРЯМОВАНА НА ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ВОЄННИХ ДІЙ

Анотація. У тезах досліджуються правові інструменти оцінки державної допомоги суб'єктам господарювання, що спрямована на подолання наслідків воєнних дій. Проаналізовано національне законодавство та законодавство ЄС. За результатами дослідження обґрунтовано ідею про доцільність розробки окремих підходів до оцінки державної допомоги, що спрямована на ліквідацію наслідків воєнного вторгнення в Україну.

Ключові слова: державна допомога, суб'єкт господарювання, воєнний стан, надзвичайна ситуація.

LEGAL INSTRUMENTS FOR ASSESSMENT OF THE STATE AID TO ECONOMIC ENTITIES FOR OVERCOMING THE MILITARY ACTIONS' CONSEQUENCES

Abstract. The paper examines the legal tools for assessing the State aid to economic entities aimed at overcoming the military actions' consequences. The relevant national legislation and the EU legislation are analysed. Based on the results of the research, the idea of the feasibility to develop specific approaches to the assessment of the State aid aimed at eliminating the consequences of the military invasion in Ukraine is substantiated.

Keywords: State aid, economic entity, martial law, emergency situation.

31.12.2022 р. закінчився перехідний період для виконання Україною зобов'язань у сфері державної допомоги та імплементації норм законодавства ЄС відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода) [1].

З моменту набуття чинності Угоди на виконання ч. 1 ст. 267 Україна створила національну систему контролю державної допомоги, а саме:

- налагоджено систему моніторингу та контролю державної допомоги суб'єктам господарювання;
- створено національний незалежний орган із повноваженнями контролю та моніторингу державної допомоги суб'єктам господарювання;
- прийнято національне законодавство про державну допомогу суб'єктам господарювання з процедурних питань, врегульовано механізм подання Комітету інформації про державну допомогу суб'єктам господарювання;
- визначено основні критерії оцінки допустимості державної допомоги;
- впроваджено механізм повернення незаконної державної допомоги, недопустимої для конкуренції;
- визначено методіку формування карти регіонального розподілу державної допомоги;
- створено реєстр державної допомоги суб'єктам господарювання тощо.

Водночас робота щодо увідповіднення окремих схем чинної державної допомоги ускладнена внаслідок воєнної агресії Російської Федерації проти України та перебуванням отримувачів/надавачів державної допомоги в районах проведення активних воєнних (бойових) дій або перебування в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні).

Тобто за нормальних умов Україна б зараз мала переходити на новий рівень впровадження системи державної допомоги, акцентуючи свою увагу на більш масштабних і складних випадках надання державної допомоги. Прийняття проєкту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» та інших законодавчих актів України щодо державної допомоги суб'єктам господарювання» (реєстр. № 5648) [2] цьому процесу тільки б сприяло, оскільки документ містить п'яту ознаку державної допомоги – вплив на торгівлю з ЄС, що очікувано повинно було звузити коло заходів державної підтримки, які можуть бути визнані державною допомогою.

Проте Законом України від 15.03.2022 р. № 2134-IX були внесені зміни до пункту 9 «Прикінцевих та перехідних положень» Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» шляхом його доповнення новим підпунктом 5², відповідно до якого державна допомога, що надається під час дії воєнного стану, є допустимою та не повідомляється до Уповноваженого органу [3]. Це не відповідає принципам Угоди та є пере-

шкоджаючим фактором з належного здійснення повноважень Комітетом відповідно до Угоди.

Отже, постає питання як забезпечити країні, що 23.06.2022 р. вже отримала статус кандидата на членство в ЄС, належну систему контролю державної допомоги суб'єктам господарювання, дотримання правил конкуренції, перебуваючи в цей час у складному становищі, що обумовлено воєнними діями РФ проти України. Окрім зазначеного, належної уваги потребують дослідження розробки підходів до оцінки державної допомоги суб'єктам господарювання, яка спрямована на подолання наслідків воєнних дій, оскільки до цього моменту жодна країна-член ЄС не стикалася з такою проблемою.

Варто зазначити, що законодавство ЄС містить положення, які б визначали умови допустимості державної допомоги тільки на відшкодування збитків, спричинених природними катастрофами або надзвичайними ситуаціями, що передбачені п. (b) ч. 2 ст. 107 Договору про функціонування Європейського Союзу (далі – ДФЄС) [4]. А саме – сумісною з внутрішнім ринком є допомога для ліквідації наслідків стихійного лиха або надзвичайних ситуацій. Так, війну можна відносити до таких подій. Оскільки, згідно з п. 24 ч. 1 ст. 2 Кодексу цивільного захисту України, надзвичайна ситуація – обстановка на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності.

Відповідно до ч. 2 ст. 5 цього Кодексу, визначаються такі види надзвичайних ситуацій:

- 1) техногенного характеру;
- 2) природного характеру;
- 3) соціальні;
- 4) воєнні [5].

Отже, надзвичайною ситуацією у розумінні чинного законодавства є, зокрема, і війна.

Проте державна допомога для ліквідації наслідків стихійного лиха або надзвичайних ситуацій повинна відповідати критеріям сумісності, які викладені у Регламенті Комісії (ЄС) № 651/2014 від 17.06.2014 р. про визнання певних категорій допомоги сумісними з внутрішнім ринком на застосування

ст.ст. 107 та 108 Договору [6]. Так, відповідно до ст. 50 зазначеного документа, допомога надається за таких умов:

- винятковість – подія повинна бути непередбачуваною, виходити за межі норми та офіційно повинна бути визнана компетентними органами;
- причиново-наслідковий зв'язок – має бути прямий зв'язок між винятковою подією та завданою шкодою;
- пропорційність – сума допомоги не може перевищувати загальну вартість збитку.

Схеми допомоги, пов'язані з конкретним стихійним лихом, повинні впроваджуватися протягом трьох років після настання події. Допомога на основі таких програм надається протягом чотирьох років після настання події.

Отже, виходячи із зазначеного, значна частина випадків надання державної допомоги, що надається для подолання наслідків повномасштабного воєнного вторгнення, і яка не є прямим наслідком завданої шкоди від воєнних дій, може залишитись поза межами регулювання, оскільки жодна з країн-членів ЄС не має практики оцінки такої державної допомоги. Тому для України вкрай необхідним є встановлення окремих спеціальних підходів оцінки державної допомоги, яка надається суб'єктам господарювання, які так чи інакше зазнали негативного впливу внаслідок воєнного вторгнення та війни.

Враховуючи вищенаведене, первинною основою для запровадження правових інструментів оцінки допустимості державної допомоги для подолання наслідків повномасштабного воєнного вторгнення може стати доповнення Угоди новим п. 2 «с» ст. 262, якою передбачено сумісність державної допомоги з належним функціонуванням Угоди, за аналогією до ст. 107(2)(с) ДФЄС, що передбачає окрему норму щодо сумісності з внутрішнім ринком допомоги, яка надана економіці певних регіонів Федеративної Республіки Німеччини, котрі зазнали впливу поділу Німеччини, тією мірою, якою така допомога необхідна для компенсації економічних втрат, спричинених таким поділом.

Пропонується, що новий п. 2 «с» ст. 262 Угоди визначатиме сумісною з належним функціонуванням Угоди допомогу для розв'язання соціальних та економічних проблем, пов'язаних з військовою агресією Російської Федерації проти України. Також у разі необхідності слід передбачити, що через десять років після припинення чи скасування воєнного стану в Україні ця норма підлягатиме перегляду з метою визначення необхідності її скасування.

Впровадження таких змін дозволило б застосовувати більш лояльні підходи до умов допустимості державної допомоги, необхідність якої пов'язана з військовою агресією РФ проти України, оскільки п. 2 ст. 262 Угоди передбачає сумісність відповідної допомоги з належним функціонуванням Угоди, а п. 3 ст. 262 передбачає можливу сумісність допомоги з належним виконанням Угоди.

На цій основі можуть бути розроблені спеціальні умови допустимості державної допомоги для розв'язання соціальних та економічних проблем, пов'язаних з військовою агресією РФ проти України, та умов звільнення надавачів такої державної допомоги від обов'язку повідомлення. Умови допустимості можуть включати, зокрема:

- спрямування державної допомоги на чітко визначену мету розв'язання соціальних та економічних проблем, пов'язаних з військовою агресією РФ проти України;
- чітке обґрунтування надавачем необхідності державного втручання;
- пропорційність державної допомоги, тобто обмеження суми державної допомоги мінімумом, необхідним для досягнення заявленої цілі;
- прозорість державної допомоги – інформація про неї повинна бути публічно доступна.

Важливо зазначити, що для ефективного запровадження та функціонування такого підходу, дотримання умов допустимості необхідним є залучення Комітету для супроводу та консультування надавачів державної допомоги, здійснення попереднього аналізу умов надання державної допомоги щодо її допустимості (в тому числі в рамках Плану відновлення України) на ранньому етапі формування схем державної допомоги.

Список літератури

1. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014. (Угоду ратифіковано із заявою Законом України від 16.09.2014 № 1678-VII). *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Ст. 2125.
2. Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» та інших законодавчих актів України щодо державної допомоги суб'єктам господарювання» (реєстраційний № 5648). *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72198
3. Про державну допомогу суб'єктам господарювання: Закон України від 01.07.2014 № 2749. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 34. Ст. 1173.
4. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union*. С 326. 2012. Р. 1–390.
5. Кодекс цивільного захисту України: Кодекс України від 02.10.2012 № 5403-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 34–35. Ст. 458.
6. Commission Regulation (EU) No. 651/2014 of 17 June 2014 declaring certain categories of aid compatible with the internal market in application of Articles 107 and 108 of the Treaty. 2014. L 187/1-78.

МУШЕНОК Віктор / MUSHENOK Viktor,
*д-р юрид. наук, професор, професор кафедри
адміністративного, фінансового та інформаційного права,
Державний торговельно-економічний університет,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-0411-7567*

ПОДАТКОВА ЛІБЕРАЛІЗАЦІЯ ПЕРІОДУ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА НАПОВНЕННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

Анотація. Робота присвячена дослідженню питання лібералізації податкового законодавства періоду оголошення правового режиму воєнного стану та впливу такої лібералізації на формування доходів бюджетів територіальних громад. Надано пропозиції щодо законодавчого закріплення відновлення фіскальної функції оподаткування платників у віддалених наразі від активних військових дій регіонах нашої держави для наповнення місцевих бюджетів, з одночасним забезпеченням Кабінетом Міністрів України реалізації програм підтримки постраждалого від ворожої агресії бізнесу різних регіонів України.

Ключові слова: місцеві бюджети, місцеві податки, нормативно-правове регулювання, податкова лібералізація, правовий режим воєнного стану, територіальна громада, фіскальна функція оподаткування.

TAX LIBERALISATION DURING THE PERIOD OF MARTIAL LAW AND ITS INFLUENCE ON LOCAL BUDGETS' FILLING

Abstract. The paper is devoted to the study of liberalisation of the national tax legislation during the legal regime of martial law and the influence of such liberalisation on formation of revenues of territorial communities' budgets. Some proposals are provided on the issue of legislative consolidation of restoration of the fiscal function of taxation of taxpayers in the regions that are currently remote from the places of active military operations in order to fill local budgets; the Cabinet of Ministers of Ukraine should implement programmes to support businesses affected by the aggression in the various regions of Ukraine.

Keywords: local budgets, local taxes, normative and legal regulation, tax liberalisation, legal regime of martial law, territorial community, fiscal function of taxation.

У зв'язку з початком повномасштабної військової ворожої агресії РФ проти України 24.12.2022 р., Указом Президента України [1] вперше в новітній історії незалежної Української держави було введено воєнний стан, правовою підставою якого стала пропозиція РНБО України (повноваження – п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України [2]). Запровадження воєнного стану в країні, відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII, означало встановлення особливого правового режиму на території держави та надання особливих повноважень органам державної влади, органам місцевого самоврядування територіальних громад [3]. Одним із сегментів особливого правового режиму було послаблення фіскальної функції оподаткування та встановлення на період дії воєнного стану ліберальних податкових відносин.

Встановлення правового режиму воєнного стану, як наслідку ворожого вторгнення на територію нашої держави, призвело до вимушеної трансформації всієї системи організаційно-правового регулювання суспільно-економічних відносин в Україні. Держава як суб'єкт владних повноважень на законодавчому рівні відреагувала на те, що значна кількість юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців (далі – ФОП) частково чи повністю призупинили свою діяльність, втратили дохідність та не могли надавати звітність, сплачувати вчасно та у повному обсязі обов'язкові платежі до бюджетів. Тобто було внесено корективи до правового регулювання загальнодержавних і місцевих бюджетно-податкових відносин. Однак лібералізація правового механізму оподаткування в період воєнного стану призвела до значного зниження надходжень місцевих бюджетів.

Дослідження окремих засад нормативно-правового регулювання податкової лібералізації на стан наповнення бюджетів територіальних громад визначає мету цієї роботи та спонукає автора до надання пропозицій щодо законодавчого закріплення подальшого спектру податкових правовідносин в умовах воєнного стану з урахуванням необхідності забезпечення коштами місцевих бюджетів, збереження економіки держави, відновлення господарської діяльності платників податків тощо.

Серед трансформацій суспільно-економічних відносин правового режиму воєнного стану розглянемо приклади лібералізації податкового законодавства та охарактеризуємо Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 14.03.2022 [4] у частині наявних пільгових (ліберальних) нововведень та їх впливу на повноту наповнення місцевих бюджетів територіальних громад.

Передусім звернемо увагу на встановлення з 01.04.2022 р. до припинення правового режиму воєнного стану особливостей оподаткування за

окремими місцевими податками та загальнодержавними податками, що частково зараховуються до місцевих бюджетів територіальних громад [5].

1. Єдиний податок («одне із найбільш ефективних джерел наповнення місцевих бюджетів» [6]):

а) несплата на усій території нашої держави ФОПами-платниками 1 та 2 груп;

б) розширення 3 групи платників, що можуть перебувати на спрощеній системі оподаткування, за рахунок юридичних осіб-суб'єктів господарювання будь-якої організаційно-правової форми з одночасним збільшенням для платників цієї групи межі доходу до 10 млрд грн на рік та зменшення ставки до 2% від доходу, а також зняття обмежень щодо чисельності найманих працівників;

в) встановлено право Кабінету Міністрів України (далі – КМ України) визначати особливості нарахування та сплати єдиного податку без внесення змін до Податкового кодексу України (далі – ПК України).

2. Земельний податок (в. т.ч. орендна плата за землю):

а) скасовано на територіях ведення бойових дій та на тимчасово окупованих територіях (перелік таких територій визначатиметься КМ України);

б) збільшено кількість платників, які не сплачують податок, за рахунок платників податків, що перейдуть із загальної системи оподаткування на спрощену.

3. Акцизний податок – встановлено ставки на пальне у розмірі 0 євро;

4. Екологічний податок – скасовано оподаткування за 2022 р. на територіях, де ведуться бойові дії, на тимчасово окупованих територіях (перелік таких територій, визначатиметься КМ України) [7].

Здійснюючи аналіз податкової лібералізації крізь призму фіскальної функції оподаткування, слід зазначити, що втрати місцевих бюджетів територіальних громад через встановлення охарактеризованих вище преференцій в оподаткуванні обов'язковими платежами, що становлять основне джерело наповнення таких бюджетів, повинні бути компенсовані за рахунок здійснення таких проплат після скасування правового режиму воєнного стану чи шляхом запровадження КМ України системи міжбюджетних трансфертів тощо.

Авторська позиція про необхідність скасування податкових преференцій для платників податків, які відновили свою діяльність, пояснюється тим, що бюджетно-податковий механізм забезпечення суспільно-економічних потреб держави та її територіальних громад повинен стабільно функціонувати, особливо в умовах війни. Адже державою не запропоновано адекватних механізмів компенсації втрат місцевих бюджетів територіальних

громад на заміну наданим відносинам податкової лібералізації. Саме тому держава повинна впроваджувати поступові зміни у контекст лібералізації податкової політики, повертаючи її нормативно-правові засади до довоєнного стану, шляхом скасування основних преференцій, які були надані платникам податків.

Сформульована вище авторська позиція знаходить підтримку на рівні держави. Зокрема, КМ України запропоновано проєкт постанови «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану» (№ 8401) [7], яким планується повернути довоєнне регулювання податкових правовідносин.

Шляхом аналізу пропонуваного до скасування ліберальних податкових норм та приписів, надаємо до розгляду основні засади запропонованої органами державної влади з 01.07.2023 р. фіскальної парадигми податкових правовідносин місцевого самоврядування: 1) несплата єдиного податку платниками I та II груп; 2) сплата єдиного податку III групою за ставкою 2% від суми доходу для юридичних осіб та ФОПів; 3) зупинення проведення документальних перевірок; 4) незастосування штрафних санкцій за порушення: а) податкового законодавства; б) правильності нарахування, обчислення та сплати єдиного соціального внеску (далі – ЄСВ); в) порядку використання реєстраторів розрахункових операцій (РРО) [8].

Як податкову преференцію, на нашу думку, аналізований законопроект № 8401 містить норму про те, що платник може не сплачувати штрафні санкції та пеню, якщо впродовж 30 днів самостійно сплатить донараховані суми податкових зобов'язань та заборгованості з ЄСВ. Проте сума такого сплаченого податкового зобов'язання не підлягатиме адміністративному оскарженню.

Отже, в період дії правового режиму воєнного стану вважаємо за доцільне здійснене нормативно-правове закріплення заходів податкової лібералізації для платників податків (таких що втратили повністю та/або у значному обсязі матеріально-фінансові ресурси для здійснення підприємницької діяльності) на окремих територіях нашої держави, які зазнали в значному обсязі та/або зазнають наразі руйнівного впливу від військових дій. Перелік постраждалих територій та реєстр постраждалих платників податків (із визначенням суми збитків) повинен бути сформований КМ України за поданнями місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Також КМ України повинен активізувати реалізацію програм швидкого відновлення працездатності постраждалого від ворожої агресії бізнесу різних регіонів України шляхом залучення різнопланової зовнішньої фінансової підтримки, а також розподілу державних субвенцій серед місцевих бюджетів у межах «Програми з відновлення України» [9] та інших подібних ініціатив. З метою відновлення можливостей наповнення

місцевих бюджетів коштами від сплати податків, навіть у період загальнодержавного воєнного стану, необхідне поступове відновлення фіскальної функції оподаткування платників у віддалених наразі від активних військових дій регіонах нашої держави, а також в залежності від настання фактичних негативних наслідків від військових подій.

Список літератури

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua>
2. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
4. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2120-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://tax.gov.ua/zakonodavstvo/podatkove-zakonodavstvo/zakoni-ukraini/77303.html>
5. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. *Державна податкова служба України. Державні сайти України*. URL: <https://tax.gov.ua>
6. Мушенко В.В. Фінансово-правові засади державної аграрної політики України: монографія. За заг. ред. д.ю.н., професора, Заслуженого юриста України В.І. Курила. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 371 с.
7. Зміни в оподаткуванні під час воєнного стану та їх вплив на бюджети громад від 16.03.2022. *Асоціація міст України*. URL: <https://auc.org.ua/novyna>
8. Воєнний стан в оподаткуванні завершиться 1 липня – проєкт. *Закон і бізнес*. 01.02.2023. URL: <https://zib.com.ua/ua/154683.html>
9. Програма з відновлення України. *Урядовий портал*. 06.12.2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua>

КУЛИК Олег / KULYK Oleh,

канд. юрид. наук, адвокат,

м. Київ, Україна

orcid.org/0000-0003-1195-9869

ЩОДО МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ДЕРЖАВНОМУ РЕГУЛЮВАННІ РИНКУ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ

Анотація. У дослідженні проаналізовано можливість використання штучного інтелекту в державному регулюванні ринку віртуальних активів. Виявлено, що використання штучного інтелекту порушуватиме принципи державного регулювання ринку віртуальних активів. Зроблено висновок, що від використання штучного інтелекту в державному регулюванні ринку віртуальних активів слід утриматись.

Ключові слова: штучний інтелект, віртуальні активи, ринок віртуальних активів, державне регулювання ринку.

ON THE POSSIBILITY TO USE ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE STATE REGULATION OF THE VIRTUAL ASSETS MARKET

Abstract. The research analyses the possibility to use Artificial Intelligence in the State regulation of the virtual asset market. We prove, that usage of Artificial Intelligence technology would violate the principles of the State regulation of the virtual assets market. The author concludes on the necessity to avoid using Artificial Intelligence for a decision-making process in the sphere of the State regulation of the virtual assets market.

Keywords: Artificial Intelligence; virtual assets; virtual assets market; the State regulation of the market.

Навіть після введення воєнного стану на всій території України 24.02.2022 р., зумовленого повномасштабним вторгненням РФ в Україну, питання державного регулювання ринку віртуальних активів не втратили своєї актуальності. У листопаді 2022 р. Віце-прем'єр-міністр України – Міністр цифрової трансформації України Михайло Федоров наголосив на необхідності прийняття відповідних змін до Податкового кодексу України,

для того, аби набрав чинності Закон України «Про віртуальні активи», що дасть можливість державі розвивати цифрову економіку [1]. Водночас на урядовому рівні наголошувалось, що для сприяння цифровій трансформації економіки та через недосконалість механізмів прийняття управлінських рішень у сферу публічного управління повинні впроваджуватись технології штучного інтелекту [2].

На противагу підходу щодо переваг використання штучного інтелекту, О. Вінник звернула увагу і на відповідні ризики, які «...можуть спричинити матеріальні втрати та/або загрожувати безпеці людей, а в найгіршому випадку – призвести до диктатури з боку осіб, що контролюють штучний інтелект, або вибуття останнього з-під контролю людей» [3, с. 60]. У світлі вищенаведеного питання можливості використання штучного інтелекту в державному регулюванні ринку віртуальних активів набирає актуальності.

Окремі правові аспекти використання штучного інтелекту в державному регулюванні аналізувались в роботах С. Грінштейна [4], М. Суксі [5]. Проблематика використання штучного інтелекту в публічному управлінні, судочинстві та правоохоронній діяльності аналізувалась М. Василенко та Т. Шевченко [6]. Використання штучного інтелекту для запобігання злочинності було предметом дослідження О. Бугери [7], а у цивільному праві використання штучного інтелекту досліджувала Н. Марценко [8]. Разом з тим у сучасній науковій літературі немає досліджень щодо використання штучного інтелекту в державному регулюванні ринку віртуальних активів.

Вищенаведене вказує на актуальність обраної теми дослідження, метою якого є виявлення можливості використання технології штучного інтелекту в державному регулюванні ринку віртуальних активів в Україні.

Насамперед варто відрізнити використання інформаційних технологій в якості асистентів у процесі прийняття управлінських рішень уповноваженими особами в межах їх дискреційних повноважень, від прийняття таких рішень штучним інтелектом самостійно. Штучний інтелект обробляє інформацію, отриману або самостійно створену ним під час роботи, а також створює та використовує власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначає способи досягнення поставлених завдань [2].

М. Суксі, досліджуючи питання цифровізації суспільства, запропонував дотримуватись правила – «впровадження нової інформаційної технології повинно вважатись неправильним, доки не буде доведено зворотне» [5, с. 296]. Видається доцільним пристати на таку позицію, зосередитись на ризиках, які створює штучний інтелект, та проаналізувати можливість використання штучного інтелекту крізь призму його відповідності принципам державного регулювання ринку віртуальних активів, якими є: 1) доцільність;

2) адекватність; 3) ефективність; 4) збалансованість; 5) передбачуваність; 6) прозорість та врахування громадської думки (ст. 14 Закону України «Про віртуальні активи») [9].

С. Грінштейн наголошує, що технологія штучного інтелекту «починає прокладати собі дорогу до прийняття управлінських рішень та замінює осіб, уповноважених на прийняття таких рішень». Учений бачить в цьому загрозу принципу верховенства права, яка полягає в тому, що «більшість із цих систем прийняття рішень є «чорними скриньками», оскільки штучний інтелект є надзвичайно складною технологією, розуміння якої виходить за межі когнітивних здібностей людини, що унеможливує досягнення таких вимог верховенства права, як прозорість, справедливість і зрозумілість» [4, с. 292]. Е. Баямліоглу та Р. Лінс дотримуються такої ж позиції та вбачають у використанні штучного інтелекту «підрив моральності, нормативності та заміну причиново-наслідкового зв'язку на математичний алгоритм» [10, с. 30].

Розвиваючи надалі свою думку, С. Грінштейн також наголошує, що математичний алгоритм штучного інтелекту прихований у «чорній скриньці» настільки, що його неможливо зрозуміти, прочитати, обговорити, проаналізувати чи аргументувати. Оскільки прийняття управлінських рішень все частіше відбувається за допомогою технологій штучного інтелекту, розуміння таких рішень в суспільстві неминуче зменшується. Це особливо актуально з огляду на те, що алгоритми можуть «мутувати» та змінювати власні правила декілька разів на секунду [4, с. 308].

У цьому контексті видається доцільним проілюструвати приклад того, як може відбуватись оцінка прийнятого управлінського рішення. Так, Велика Палата Верховного Суду «тестує» реалізацію адміністративним органом дискреції залежно від обставин справи за допомогою оцінки їх на відповідність певним критеріям: чи не є рішення (висновки) адміністративного органу свавільними (довільними), нераціональними [11]. Актуальними також є критерії, напрацьовані Венеційською комісією Ради Європи в частині того, що акти права мають бути доступними та передбачуваними [12, с. 15].

З урахуванням цього виникає питання: якою мірою управлінські рішення, прийняті штучним інтелектом, можна оцінити на предмет свавільності (довільності), раціональності та доступності, якщо їх неможливо зрозуміти, а людська раціональність не обов'язково є передумовою для алгоритмічного рішення? Крім того, враховуючи, що алгоритми можуть самонавчатись і саморозвиватись, межа розуміння цих процесів людиною не дозволяє назвати такі алгоритми передбачуваними. А тому не варто очікувати від суб'єктів ринку віртуальних активів дотримання правил, які потенційно можуть змінитися за мікросекунду. Водночас також незрозуміло, якою мірою управління алгоритмом можна вважати прозорим, коли воно приховане в «чорній скриньці». Щодо врахування громадської думки, то з огляду на

природу самої технології штучного інтелекту, очевидно, не варто розраховувати, що останній буде керуватись таким принципом і прислухатись до громадської думки під час прийняття тих чи інших рішень.

У світлі наведеного видається, що використання штучного інтелекту не відповідає жодному із принципів державного регулювання ринку віртуальних активів.

З урахуванням того, що державне регулювання ринку віртуальних активів здійснюється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку та Національним банком України (ст. 16 Закону України «Про ринок віртуальних активів») видається, що відповідні дискреційні повноваження слід залишити за уповноваженими особами цих органів, а від використання штучного інтелекту в державному регулюванні ринку віртуальних активів варто утриматись.

Проведене дослідження дає підстави для висновку, що використання технології штучного інтелекту в державному регулюванні ринку віртуальних активів не відповідає принципам державного регулювання цього ринку. Це пояснюється тим, що, у разі використання штучного інтелекту, неможливо досягти вимог принципів прозорості, врахування громадської думки та передбачуваності через те, що алгоритм штучного інтелекту прихований у «чорній скриньці». Водночас оцінити використання штучного інтелекту на відповідність таким принципам державного регулювання ринку віртуальних активів, як: доцільність, адекватність, ефективність та збалансованість – неможливо, оскільки така оцінка перебуватиме поза межами когнітивних можливостей людини.

Список літератури

1. Мінцифри виступає за невідкладну легалізацію віртуальних активів. *Интерфакс-Україна*. 2023. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/875285.html>
2. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#Text>
3. Вінник О. Переваги та ризики цифровізації економіки: проблеми правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 56–62. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.3.10>
4. Greenstein S. Preserving the rule of law in the era of artificial intelligence (AI). *Artif Intell Law*. 2022. Vol. 30. P. 291–323. <https://doi.org/10.1007/s10506-021-09294-4>
5. Suksi M. On the openness of the digital society: from religion via language to algorithm as the basis for the exercise of public powers. *Transparency in the Future - Swedish Openness 250 Years*. 2017. P. 285–317. URL: <https://www.researchgate.net/>

- publication/317442753_On_the_openness_of_the_digital_society_from_religion_via_language_to_algorithm_as_the_basis_for_the_exercise_of_public_powers
6. Василенко М.Д., Шевченко Т.В. Застосування штучного інтелекту в публічному управлінні, судочинстві та правоохоронній діяльності: міждисциплінарне дослідження. *Право і суспільство*. 2021. № 5. С. 148–154. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2021/5_2021/22.pdf
 7. Бугера О.І. Використання штучного інтелекту для запобігання злочинності. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2021. № 6 (71). С. 82–86. <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.6/13>
 8. Марценко Н. Правовий режим штучного інтелекту у цивільному праві. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 4 (20). С. 91–98. URL: <https://doi.org/10.35774/app2019.04.091>
 9. Про віртуальні активи: Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>
 10. Bayamlioğlu E., Leenes, R. Data-Driven Decision-Making and The «Rule of Law». *Tilburg Law School Research Paper*. 2018. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3189064>
 11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 24.06.2020 у справі № 9901/764/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90458936>
 12. Rule of Law Checklist. European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission). 2016. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)007-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)007-e)

МОГИЛ Людмила / MOGYL Lyudmyla,
аспірант кафедри господарського права і процесу,
Національний університет «Одеська юридична академія»,
м. Одеса, Україна
orcid.org/0000-0003-4329-2763

ЩОДО ПРОБЛЕМ ВИКОРИСТАННЯ КРИПТОВАЛЮТ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У роботі досліджується використання криптовалюти як засобу обігу під час воєнного стану, що отримало легітимну основу використання всупереч відсутності законодавчого регулювання. Зроблено висновок, що під час війни державна економічна політика щодо ринку криптовалют повинна допускати криптовалютне донорство. Обґрунтовано винятковість заборон щодо придбання криптовалют за національну валюту, а також жорсткого обмеження доступу на український ринок криптобірж, пов'язаних з країною-агресором та її союзниками.

Ключові слова: криптовалюта, воєнний стан, придбання криптовалют, криптовалютне донорство, обмеження доступу криптобірж на ринок України.

ON THE PROBLEMS OF CRYPTOCURRENCIES' USE IN THE MARTIAL LAW PERIOD

Abstract. The article examines the use of cryptocurrencies during the martial law period. It is concluded that cryptocurrency has received a legitimate basis for use despite of the lack of the legislative regulation. It is determined that during the war the State economic policy on the cryptocurrency market should allow donation in cryptocurrency. The exclusivity of bans on the purchase of cryptocurrencies for the national currency, as well as the hard restriction of access to the Ukrainian market of crypto exchanges associated with the aggressor country and its allies, is substantiated.

Keywords: cryptocurrencies, martial law, acquisition of cryptocurrencies, donation in cryptocurrencies, restriction of access of cryptocurrency exchanges to the Ukrainian market.

Поширення криптовалют як децентралізованої альтернативи легальному платіжному засобу – фіатним грошам, які випускаються центробанками, стає особливо помітним у період, коли виникають будь-які проблеми у функціонуванні економічних відносин. Криптовалюта – це по суті цифрова відповідь

суспільства на глобалізовані умови жорсткого державного регулювання, певний порив свободи та підприємницької ініціативи, інноваційності сучасних технологій та креативності підприємницького мислення.

На жаль, в Україні від початку російської агресії не було легального поля використання криптовалюти. Хоча 17.02.2022 р. було прийнято Закон «Про віртуальні активи», він був підписаний у березні 2023 року та набуде чинності лише після уточнення податкових положень. В умовах війни це означає невинновдане затягування із впровадженням інструментів, здатних увести такий віртуальний актив як криптовалюти хоч у якісь легальні рамки та поставити їх на службу суспільству. Це призводить до появи приватних ініціатив, які підтримуються державними органами, що легітимізує ринок криптовалют, незважаючи на відсутність остаточно оформленої законодавчої основи його існування.

Зокрема, Міністерство оборони (далі – Міноборони) та Міністерство цифрової трансформації України (далі – Мінцифри) створили офіційний криптовалютний фонд Aid for Ukraine [1] з метою збору допомоги українській армії та народу під час війни. Криптофонд за кілька місяців зібрав криптовалюту на еквівалент понад \$60 млн. До цього приєдналися інші Фонди та криптобіржі, зокрема, Фонд «Повернись живим», Фонд Притули, криптобіржа Kuno та інші [2]. Подальше одержавлення криптовалют підтверджується також повідомленням про те, що Мінцифри та Binance опрацьовують можливість інтеграції криптовалют в «Дію» [3].

Парадоксально, але повномасштабна агресія проти України наочно продемонструвала потенціал криптовалютного ринку: свободу цифрового світу, швидкість та безпеку транскордонних переказів, відмову від посередників та легке подолання бар'єрів традиційних фінансових систем. За останні півроку крипторининок запропонував тренд із цифрової валютної філантропії, а також новий фінансовий механізм для міжнародних організацій – криптофонд [4].

Отже, «криптоблагодійність» вигідна Україні, позаяк дозволяє оперативно здійснювати транзакції (за лічені хвилини), що створює величезну перевагу крипторинику перед традиційною банківською системою, а також спрощує направлення. «Відсутність третіх осіб при виконанні транзакцій із децентралізованих гаманців стимулює меценатів», дозволяючи «максимально швидко та гарантовано надати рятівну допомогу» [4]. До цього можна додати уникнення транскордонних обмежень під час здійснення криптоблагодійництва (криптодонорства). Отже, в силу природних властивостей криптовалюти вона отримала вагому легітимну основу обігу, що заперечує спроби обмежити її використання.

Незважаючи на таку легітимацію, що фактично означає державний дозвіл на обіг криптовалют, Національний банк України (далі – НБУ) в законодавчому

вимірі продовжив блокувати визнання легальної основи для діяльності криптобірж та інших фінансових посередників у цій сфері. Найбільший державний банк України «ПриватБанк», в розвиток цих підходів НБУ, також заявив, що «банкам забороняється здійснювати за дорученням клієнтів транскордонні перекази валютних цінностей з України. Можливість переказування валютних коштів для використання на біржах криптовалюти не є винятком» [5]. Платники «почали отримувати повідомлення про блокування транзакцій. Банки не давали поповнити гаманці та вивести гривні з криптовалютних бірж» [6]. Враховуючи, що державні банки становлять основу банківської системи України, це послужило потужною перешкодою для обігу криптовалюти.

Попри суперечність між наявною легітимацією та відсутністю законодавчою легалізацією обігу криптовалют, варто враховувати, що криптовалюта може використовуватися для тіншового виведення коштів за кордон всупереч валютному законодавству. Це стало особливо відчутним в період воєнного нападу РФ на Україну. Це значною мірою виправдовує дії НБУ з урахуванням того, що з початку війни, наприклад, за допомогою криптобіржі Binance із країни вивели \$500 млн. З огляду на те, що ця криптобіржа не розірвала фінансові відносини із країною-агресором, про що було повідомлено Президента України відповідною петицією [7], дії НБУ щодо запобігання відтоку капіталу мають правильний вектор розвитку.

Разом із тим, не можна забороняти усі операції із криптовалютою, адже це суперечить принципу пропорційності у державному управлінні та руйнує легітимну основу використання криптовалют, що вже фактично склалася, заважає донорській підтримці Збройних Сил України і населення України та гальмує бізнесові процеси. Очевидно, що в період воєнного стану можуть бути запроваджені заходи, які запобігають переведенню гривні в криптовалюту, але заборона зворотної дії, а також операцій суто із криптовалютою позбавлена мотиву виведення капіталів за кордон. Тому відсутні реальні економічні передумови жорстких дій НБУ щодо блокування всіх криптотранзакцій із гривнею, особливо щодо конвертації криптовалют у гривню.

Якщо звернути увагу на Постанову НБУ «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану» від 24.02.2022 р. № 18, то криптовалюти згадуються лише у п.п. 9 п. 14 (у редакції Постанови НБУ від 21.03.2022 р. № 58), де зазначається, що банкам забороняється здійснювати транскордонний переказ валютних цінностей з України / переказ коштів на кореспондентські рахунки банків-нерезидентів у гривнях / іноземній валюті, відкриті в банках-резидентах, уключаючи перекази, що здійснюються за дорученням клієнтів, крім випадків здійснення на суму в еквіваленті до 100 000 грн включно на календарний місяць з усіх рахунків фізичної особи-клієнта банку, відкритих в іноземній валюті, переказів на рахунки фізичних осіб з використанням реквізитів електронних платіжних засобів платника

та отримувача (р2р-переказів) та розрахунків, здійснених з використанням електронних платіжних засобів, для оплати операцій з активами, які безпосередньо конвертуються (обмінюються) на грошові кошти та, відповідно до правил та/або інших внутрішніх документів міжнародних платіжних систем, належать до операцій «квазікеш» (англійською мовою *quasi cash*). До таких операцій, зокрема, але не виключно, належать: купівля криптовалют, поповнення електронних гаманців, купівля подарункових сертифікатів, перекази на користь букмекерських компаній, оплата дорожніх чеків. Як видно, відповідні положення можуть мати розширене тлумачення, забороняючи фактично будь-які криптовалютні операції, що не є виправданим.

Отже, у період воєнного стану державна економічна політика щодо ринку криптовалют повинна враховувати позитивні риси криптовалютного донорства на користь українського народу. З урахуванням принципу пропорційності та реальної легітимної основи криптовалют в економіці воєнного стану, державна економічна політика щодо криптовалют повинна виходити із заборон придбання криптовалют за національну валюту, а також жорсткого обмеження доступу на український ринок фінансових послуг криптобірж, пов'язаних з країною-агресором та її союзниками.

Список літератури

1. Перун В. Розпочав роботу офіційний сайт для криптодонатів Aid For Ukraine, – Федоров. *lb.ua*. 14.03.2022. URL: https://lb.ua/tech/2022/03/14/509518_rozpochav_robotu_ofitsiynyi_sayt.html
2. Ярова М. Криптовалюта для волонтерів. Як українці зібрали \$179 млн в крипті й хто задонатив найбільше. 26.10.2022. URL: <https://ain.ua/2022/10/26/kryptovalyuta-dlya-volonteriv/>
3. Мінцифра та Binance опрацьовують можливість інтеграції криптовалют в «Дію» 08.11.2022. URL: <https://forklog.com.ua/news/mintsyfra-ta-binance-opratsovuyut-mozhlyvist-integratsiyi-oplaty-kryptovalyutamy-v-diyi>
4. Бердичевська М. Крипта для ЗСУ та біженців: Україна отримала понад \$100 млн криптовалютних пожертвувачів. Куди вони йдуть? 27.09.2022. URL: <https://mind.ua/publications/20247440-kripta-dlya-zsu-ta-bizhenciv-ukrayina-otrimala-ponad-100-mln-kryptovalyutnih-pozhertvuvan-kudi-voni-j>
5. ПриватБанк заборонив клієнтам купувати криптовалюту: Binance запропонував альтернативу. 18.03.2022. URL: <https://focus.ua/uk/digital/509736-privatbank-zapretil-klientam-pokupat-kriptoaliutu-binance-predlozhit-alternativu>
6. Чобонян М. Це саботаж в умовах воєнного стану»: як і навіщо Нацбанк блокує операції з криптовалютами. 2023. URL: <https://mc.today/blogs/tse-sabotazh-v-umovah-voennogo-stanu-yak-i-navishho-natsbank-blokuye-operatsiyi-z-kriptoalyutami/>
7. Зайченко М. Українська криптоспільнота бойкотуватиме Binance: що сталося. 13.11.2022. URL: <https://informator.ua/uk/ukrajinska-kriptospilnota-boykotuvatime-binance-shcho-stalos>

ГУДИМА Тетяна / HUDIMA Tetiana,

*д-р юрид. наук, старший дослідник, заступник завідувача
відділу проблем модернізації господарського права та законодавства,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-1509-5180*

ШМИГОВ Михайло / SHMYGOV Mykhailo,

*аспірант,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна
orcid.org/0009-0002-0492-326X*

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ ТА НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ В УКРАЇНІ

Анотація. Робота присвячена дослідженню особливостей споживчого кредитування небанківськими фінансовими установами на національному рівні в умовах воєнного стану. Зауважується на проблемі витрачання коштів у сфері ігрового бізнесу і таким чином збільшення кількості неповоротних кредитів, банкрутства фізичної особи, що завдає негативного впливу на стійкість фінансових установ та економіку країни в цілому. Доводиться, що висока відсоткова ставка не є індикатором відхилення небанківських фінансових установ від своєї першочергової мети (фінансова підтримка малозабезпечених громадян) і обумовлюється необхідністю покриття витрат на обслуговування невеликих та високоризикових споживчих кредитів малозабезпеченим громадянам. Висуваються пропозиції щодо захисту прав споживачів фінансових послуг та небанківських фінансових установ.

Ключові слова: споживче кредитування, захист прав, малозабезпечені громадяни, небанківські фінансові установи, ігровий бізнес.

SOME PECULIARITIES OF PROTECTION OF CONSUMERS OF FINANCIAL SERVICES AND NON- BANK FINANCIAL INSTITUTIONS IN UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the study of peculiarities of consumer lending by non-bank financial institutions at the national level under martial

law. The authors point out the problem of spending the relevant funds in the gambling business and thus increasing the number of non-performing loans, bankruptcy of individuals, which has a negative impact on the stability of financial institutions and the country's economy as a whole. The authors prove that a high interest rate is not an indicator of deviation of non-bank financial institutions from their primary goal (financial support of low-income citizens) and is due to the need to cover the costs of servicing small and high-risk consumer loans to low-income citizens. Proposals are presented to protect the rights of consumers of financial services and non-bank financial institutions.

Keywords: consumer-lending, protection of rights, low-income citizens, non-bank financial institutions, gambling business.

Воєнні події негативно вплинули на економічну ситуацію в країні, зайнятість, фінансовий і моральний стан населення. Як відомо, через російську воєнну агресію багато українців втратили житло, матеріальні ресурси, роботу та були вимушені переїхати в інші регіони України, а ті, хто залишився на місцях, потерпають від безробіття тощо. Такі процеси не тільки сприяли підвищенню попиту на споживче кредитування (мова йде про споживчий кредит зі строком погашення до одного місяця (п. 1 ч. 2 ст. 3 Закону України «Про споживче кредитування»)), але й водночас збільшенню кількості неповоротних кредитів. Питома вага реклами ігрового бізнесу, фінансова неграмотність, психологічна напруга населення та схильність людей у такому стані до легкого заробітку ще більше посилюють означену вище тенденцію. За словами Голови Національного банку України, «близько 70% таких кредитів зазвичай надаються для покриття моментальної потреби, а точніше залежності людини, зробити ставку в онлайн-казино» [1]. Напевно цим і можна пояснити збільшення кількості заяв про отримання ліцензій у сфері діяльності з організації та проведення азартних ігор до Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей у 2022 р. (667 заяв протягом 2022 р.). За результатами розгляду таких заяв, були прийняті рішення про видачу 603 ліцензій [2]. Завдяки використанню цифрових технологій швидкість надання відповідних кредитів сягає лічених хвилин. Тому рішення про отримання позик за таких умов навряд чи можна назвати усвідомленим. А це, особливо у випадках програшу, призводить до банкрутства фізичної особи і неповоротності фінансових коштів [1].

Зокрема, на сьогодні українські фінансові організації за рівнем «поганих кредитів» займають перше місце в Європі. За даними Національного банку України, на 01.01.2023 р. частка непрацюючих кредитів (NPL) у банківському секторі зросла до 38%. Обсяг непрацюючих кредитів за березень-грудень 2022 р. збільшився на 127 млрд грн до 432 млрд грн [3]. Стан справ в небанківських фінансових установах ще гірший.

На цьому тлі центральний банк ініціював зміни на ринку споживчого кредитування. Переважно йдеться про кредити понад 1400% річних [1]. Зокрема, наразі регулятор розглядає питання зниження максимального розміру денної відсоткової ставки за кредитом, забезпечення прозорості структури власності ринку небанківських фінансових установ, посилення контролю за виконанням вимог законодавства про захист прав споживачів фінансових послуг тощо. Так, 24.02.2023 р. Комітет з питань нагляду та регулювання діяльності ринків небанківських фінансових послуг Національного банку України ухвалив рішення про відкликання (анулювання) двом фінансовим компаніям (ТОВ «Містер кеш» та ТОВ «СС Лоун») ліцензій на провадження діяльності з надання фінансових послуг, а саме на провадження діяльності з надання коштів у позику, в тому числі й на умовах фінансового кредиту. Принагідно зазначимо, що дві вказані вище фінансові компанії входять до списку десяти найбільших установ в Україні, які надають подібні послуги [4].

За результатами позапланових інспекційних перевірок було виявлено факти численних порушень вимог законодавства про захист прав споживачів фінансових послуг у діяльності ТОВ «Містер кеш» та ТОВ «СС Лоун». Ідеться про невиконання вимог законів України «Про споживче кредитування», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», «Про електронну комерцію»; Цивільного кодексу України; нормативно-правових актів Національного банку України, зокрема Положення про додаткові вимоги до договорів небанківських фінансових установ про надання коштів у позику (споживчий, фінансовий кредит), затвердженого Постановою Правління Національного банку України від 03.11.2021 р. № 113, Правил розрахунку небанківськими фінансовими установами України загальної вартості кредиту для споживача та реальної річної процентної ставки за договором про споживчий кредит, затверджених постановою Правління Національного банку України від 11.02.2021 р. № 16 (зі змінами), і Положення про ліцензування та реєстрацію надавачів фінансових послуг та умови провадження ними діяльності з надання фінансових послуг, затвердженого Постановою Правління Національного банку України від 24.12.2021 р. № 153 (зі змінами) [4].

Утім Національний банк України не збирається обмежуватись виключно заходами впливу щодо відповідних компаній. За позицією регулятора, необхідним є внесення змін до законодавства про споживче кредитування, зокрема, стосовно зниження максимального розміру реальної денної відсоткової ставки до 0,8% та закріплення права центрального банку на встановлення мінімальних вимог до процесу перевірки кредитоспроможності позичальника небанківськими фінансовими установами [1].

На перший погляд це може вдаватися виправданим кроком з боку Національного банку України. Адже загальновідомим є той факт, що першо-

черговою метою діяльності небанківських фінансових установ із надання споживчого кредитування була фінансова підтримка малозабезпечених верств населення. Переважно такою вона залишається і натеper. Хоча відсоткові ставки на споживче кредитування, які пропонують небанківські фінансові установи, наче протирічать такій місії. На цьому досить категорично зауважується у науковій літературі та засобах масової інформації. Частково погоджуючись із такою позицією, слід звернути увагу, що в багатьох випадках рівень відсоткової ставки першочергово є не прагненням отримання прибутку, а, швидше за все, необхідністю покриття витрат на обслуговування невеликих і високоризикованих споживчих кредитів малозабезпеченим громадянам (зокрема вартості капіталу для самих кредиторів, збитків за кредитами та адміністративних витрат тощо). Вартість капіталу і збитки через непогашення кредитів зазвичай змінюються пропорційно сумі позичених коштів. Однак для адміністративних витрат така пропорція відсутня. Так, наприклад, у разі видачі кредиту у розмірі 200 тис. грн, адміністративні витрати можуть становити лише 6 тис. грн (тобто 3%). Але це не означає, що можна видати кредит у 2 тис. грн, адміністративні витрати якого дорівнюють 60 грн. Для мікrokредитів адміністративні витрати порівняно із сумою кредиту завжди вищі, ніж для звичайних банківських кредитів. Таким чином, небанківські фінансові установи не можуть продавати відповідні послуги, якщо вони не беруть за них істотно вищі відсотки порівняно зі звичайними банківськими ставками [5].

Як слушно зазначають R. Mersland, R. Strøm [6] та B. Helms [7], «для надання в довгостроковій перспективі стійких послуг із споживчого кредитування малозабезпеченим відповідні установи мають бути спроможними покрити власні операційні витрати й отримувати прибуток, який дозволяє працювати без субсидій».

Законодавці та громадськість рідко розуміють цей механізм і зазвичай обурюються зависокою вартістю такого кредиту. Тому, коли держава починає контролювати відсоткові ставки за споживчими кредитами небанківських фінансових установ, вдається неможливим встановити обмеження на достатньо високому рівні, який би давав змогу розвивати стійкий сектор мікrokредитування. Відповідні дії практично завжди приносять більше шкоди через скорочення обсягу послуг, банкрутство відповідних установ, ніж користі від зниження відсоткової ставки. Досвід показує, що у країнах, де відсоткові ставки жорстко обмежені регулюванням, а не конкуренцією, розвиток ринку споживчого кредитування небанківськими фінансовими установами вирізняється нижчими темпами, скороченням кількості таких установ, меншою прозорістю [8]. Важливо зазначити, що як емпіричні, так і теоретичні дані свідчать про те, що справедливими відсотковими ставками є такі, що є доступними для малозабезпечених громадян і водночас можуть

дозволити відповідним установам бути стійкими та надавати постійні фінансові послуги.

Тому зниження відсоткової ставки НБУ має ґрунтуватися на більш уточненій методології ніж та, яка закріплена в Правилах розрахунку небанківськими фінансовими установами України загальної вартості кредиту для споживача та реальної річної процентної ставки за договором про споживчий кредит, затверджених Постановою Правління Національного банку України від 11.02.2021 р. № 16 (зі змінами). Граничні розміри загальних витрат за кредитом мають бути чітко обґрунтовані.

Крім того, з метою запобігання випадкам нецільового використання споживчих кредитів (зокрема, попередження використання кредитних коштів у сфері ігрного бізнесу) та зважаючи на важливість забезпечення дотримання публічного інтересу у зазначеній сфері відносин, пропонується:

– закріпити можливості обміну інформацією між небанківськими фінансовими установами, банками та організаторами азартних ігор, що може бути забезпечено шляхом створення загальної бази отримувачів споживчого кредитування та клієнтів ігрного бізнесу, й встановлення обов'язку перевірки інформації, яка буде важливою для надання кредиту. Відповідно, факт виявлення фінансовою небанківською установою інформації про наявність у потенційного споживача, наприклад, відкритого рахунку в організатора азартних ігор, вважатиметься підставою для відмови у наданні споживчого кредиту і, навпаки – виявлена, зокрема букмекерською установою, інформація щодо отримання фізичною особою споживчого кредиту вважатиметься підставою для відмови у відкритті відповідного рахунку;

– розробити механізм випуску платіжних карток для надання споживчих кредитів із обмеженням використання таких карток в операціях з оплати послуг, що надаються суб'єктами ігрного бізнесу.

Список літератури

1. Розмір реальної денної ставки зменшати. Нацбанк готує революцію на ринку мікрокредитування. URL: <https://news.finance.ua/ua/rozmir-real-noi-dennoi-stavky-zmenshat-nacbank-hotuye-revoluciyu-na-rynku-mikrokredytuvannya>
2. 700 заяв про отримання ліцензій та дозволів отримала КРАІЛ у 2022 році: 50 % – під час воєнного стану. *Офіційний сайт Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей*. 2022. URL: <https://www.gc.gov.ua/ua/Informatsiini-povidomlennia/33770.html>
3. Частка непрацюючих кредитів (NPL) в Україні становила 38% на початок 2023 року. *Офіційний сайт Національного банку України*. 2023. URL: <https://bank.gov.ua/ua/stability/npl>
4. Двом фінансовим компаніям анульовано ліцензії. *Офіційний сайт НБУ*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/dvom-finansovim-kompaniyam-anulovano-litsenziyi>

5. Роберт Пек Кристен, Тимоти Р. Лайман, Ричард Розенберг. Согласованные нормы микрофинансирования. *Официальный сайт Всемирного банка*. 2003. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/314231468141895671/pdf/342650RUSSIAN0Guideline1RegSup1ru.pdf>
6. Mersland R., Strøm R. Microfinance mission drift? *World Dev.* 2010. No. 38(1). P. 28–36.
7. Helms B., Reille X. Interest rate ceilings and microfinance: The story so far. *CGAP Occasional paper*. 2004. No. 9. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/572411468139208387/Interest-rate-ceilings-and-microfinance-the-story-so-far>
8. Bateman M. Why doesn't microfinance work? The destructive rise of local neoliberalism. Zed, New York. 2010. 272 p.

МАМЕДОВА Світлана / MAMEDOVA Svitlana,

д-р філософії в галузі права,

*доцент кафедри цивільного права і процесу,
Донецький національний університет імені Василя Стуса,*

м. Вінниця, Україна

orcid.org/0000-0002-4479-3554

ВОЄННИЙ СТАН ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД СПЛАТИ НЕУСТОЙКИ

Анотація. Тези присвячені висвітленню одного з актуальних правових питань сьогодення – звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання за ч. 1 ст. 617 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), зокрема, від сплати неустойки за форс-мажорною обставиною, а саме у період воєнного стану. Тема набула окремої актуальності з внесенням 15.03.2022 змін до п. 18 прикінцевих і перехідних положень ЦК України, за якими звільнено позичальників від відповідальності за порушення тільки позикових зобов'язань у період дії воєнного стану та у тридцятиденний строк після дня його завершення, а також з виданням Листа Торгово-промисловою палатою України (далі – ТПП України), яким автоматично засвідчено як форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили) воєнну агресію Російської Федерації проти України, що стало підставою введення воєнного стану.

Ключові слова: неустойка, форс-мажор, воєнний стан, докази, звільнення від відповідальності, сертифікат про форс-мажорні обставини, лист ТПП України.

MARTIAL LAW AS THE BASIS FOR EXEMPTION FROM A PENALTY PAYMENT

Abstract. The paper is devoted to highlighting one of the current legal issues – exemption from liability for the breach of an obligation under Part 1 of Art. 617 of the Civil Code of Ukraine, in particular, from the payment of a penalty due to the force majeure, namely during martial law. The topic became particularly relevant with the introduction on 15.03.2022 of amendments to paragraph 18 of the Final and Transitional provisions of the Civil Code of Ukraine, according to which borrowers are exempted from the liability for breaching

only loan obligations during the period of martial law and within a thirty-day period after the day of its termination. The publication of the Letter by the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine has automatically certified the force majeure circumstances (circumstances of irresistible force) of the military aggression of the Russian Federation against Ukraine. This has created the basis for the introduction of martial law.

Keywords: forfeit, force majeure, martial law, evidence, exemption from liability, certificate of force majeure, letter from the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine.

Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 р. № 64/2022 в Україні введено воєнний стан [1], що спричинило внесення певних змін до законодавства України, зокрема, і до ЦК України. Одними серед них є доповнення пунктом 18 прикінцевих і перехідних положень, за яким передбачено звільнення позичальників від відповідальності за порушення позикових зобов'язань у період дії воєнного стану та у тридцятиденний строк після дня його завершення [2].

Проте таке звільнення від відповідальності, зокрема і від неустойки, стосується тільки правовідносин за договорами позики. Але, окрім договорів позики, існує велика кількість інших договорів, які можуть бути забезпечені неустойкою, зокрема договір поставки, найму (оренди), підряду, купівлі-продажу тощо. Відповідно виникає питання – а що ж з неустойкою у період воєнного стану за іншими цивільно-правовими договорами?

Стосовно інших договорів в ЦК України доповнень від 24.02.2022 р. не відбулось. Тому і за мирних часів та в період воєнного стану використовується закріплена положенням ч. 1 ст. 617 ЦК України загальна можливість звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання, зокрема, від сплати неустойки у разі, якщо особа, яка порушила зобов'язання, доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили – ч. 1 ст. 617 ЦК України [2].

Згідно з судовою практикою щодо форс-мажору під час застосування згаданої норми необхідні певні умови: наявність обставин непереборної сили; їх надзвичайний характер; неможливість попередження порушення зобов'язання; причиновий зв'язок між обставинами непереборної сили і невиконанням зобов'язання [3].

Доцільно зазначити, що правовий зміст поняття форс-мажору не передбачає звільнення від самого виконання зобов'язання. Мова йде лише про можливість звільнення сторони договору від цивільно-правової відповідальності, зокрема від неустойки, в разі невиконання або порушення умов виконання зобов'язання [4], оскільки на підставі ч. 1 ст. 622 ЦК України

боржник, який сплатив неустойку і відшкодував збитки, завдані порушенням зобов'язання, не звільняється від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, якщо інше не встановлено договором або законом; та ч. 1 ст. 552 – сплата (передання) неустойки не звільняє боржника від виконання свого обов'язку в натурі. Тобто форс-мажор не є прощенням основного зобов'язання – боргу, а є лише підставою для можливості звільнення боржника від сплати неустойки.

Перелік форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) закріплюється у положенні ст. 14¹ Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні». Змістом згаданої статті охоплюються і актуальні події сьогодення, зокрема, воєнний стан, який було продовжено з 05 години 30 хвилин 19.02.2023 р. строком на 90 діб Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» [5].

Щодо процедури засвідчення форс-мажорних обставин, то вона є такою: згідно з положеннями ст. 14 та 14¹ Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» виключно ТПП України та уповноважені нею регіональні ТПП мають право засвідчувати форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили) за зверненнями суб'єктів господарської діяльності. Сертифікат про такі обставини видається протягом семи днів з дня звернення суб'єкта господарської діяльності за собівартістю, а сертифікат про форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили) для суб'єктів малого підприємництва видається безкоштовно [6]. Таким чином, засвідчення форс-мажорних обставин здійснюється ТПП України та уповноваженими нею регіональними ТПП окремо за кожним договором шляхом оформлення сертифікатів.

Проте на період дії воєнного стану в Україні з метою спрощення зазначеної процедури та позбавлення обов'язкового звернення до ТПП України уповноважених нею регіональних ТПП і підготовки пакету документів – ТПП України розмістила на своїй офіційній вебсторінці загальний лист до всіх, кого це стосується, про те, що вона засвідчує як форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили) воєнну агресію Російської Федерації проти України, що стало підставою введення воєнного стану із 05 години 30 хвилин 24.02.2022 р. відповідно до згаданого Указу Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», який на сьогодні є продовженим.

У цьому листі ТПП України підтверджує, що зазначені обставини з 24.02.2022 р. до їх офіційного закінчення, є надзвичайними, невідворотними та об'єктивними обставинами для суб'єктів господарської діяльності та/або фізичних осіб за договором, окремим податковим та/чи іншим зобов'язанням/обов'язком, виконання яких/-го настало згідно з умовами договору, контракту, угоди, законодавчих чи інших нормативних актів і

виконання яких/-го стало неможливим у встановлений термін внаслідок настання таких форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) [7].

Виникає питання: чи достатньо одного такого листа про підтвердження форс-мажору для можливості звільнення від сплати неустойки за ч. 1 ст. 617 ЦК України?

Перед тим, як відповісти на це питання, доцільно згадати про п. 6.9 Регламенту засвідчення ТПП України та регіональними ТПП форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили). У ньому зазначено, що для визнання та підтвердження таких обставин повинні бути надані докази, що свідчать про: причиново-наслідковий зв'язок між обставиною/подією і неможливістю виконання заявником своїх конкретних зобов'язань (за договором, контрактом, угодою, законом, нормативним актом, актом органів місцевого самоврядування тощо) [8]. Тобто, щоб засвідчити форс-мажор для кожного конкретного випадку, він повинен бути доведений доказами, що свідчать про причиново-наслідковий зв'язок між обставиною/подією і неможливістю виконання заявником своїх конкретних зобов'язань. Разом із наведеним, аналізуючи судову практику, відповідь на питання є такою, що автоматично форс-мажор до звільнення від сплати неустойки не застосовується, тобто власне одного Листа чи окремо виданого сертифіката недостатньо. Про що свідчить положення постанови Верховного Суду від 21.09.2022 р. у справі № 911/589/21, де Суд звертає увагу, що сертифікат ТПП України, який підтверджує наявність форс-мажорних обставин, не може вважатися беззаперечним доказом про їх існування, а повинен критично оцінюватися судом з урахуванням встановлених обставин справи та у сукупності з іншими доказами (подібні правові висновки викладено у постановях Верховного Суду від 14.02.2018 р. у справі № 926/2343/16, від 16.07.2019 р. у справі № 917/1053/18 та від 25.11.2021 р. у справі № 905/55/21). Адже визнання сертифіката ТПП України беззаперечним та достатнім доказом про існування форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) без надання судом оцінки іншим доказам суперечить принципу змагальності сторін судового процесу [9].

Зокрема, згаданий принцип змагальності сторін відповідно до ч. 3 ст. 12 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) передбачає, що кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень [10]. Тобто стороні все одно потрібно буде доводити, що саме воєнний стан спричинив невиконання зобов'язань.

Проте чи буде суд хоча б в якій мірі брати до уваги вищезазначений Лист ТПП України? Аналізуючи ч. 2 ст. 89 ЦПК України, в якій зазначено, що жодні докази не мають для суду заздалегідь встановленої сили та те, що суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а

також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності – дає підстави розуміти, що наперед засвідчений доказ – Лист ТПП України самостійно не має для суду заздалегідь встановленої сили. Підтвердження зазначеного відображено і в судовій практиці. Зокрема, в постанові Верховного Суду від 01.10.2019 р. у справі №805/385/17-а міститься, що сертифікат не може засвідчувати форс-мажорні обставини на майбутнє. Аналогічне положення висвітлено і у постанові Верховного Суду від 30.11.2021 р. у справі № 913/785/17, в якій уточнено, що форс-мажорні обставини не мають преюдиційного характеру і у разі їх виникнення сторона, яка посилається на них, як на підставу неможливості виконання зобов'язання, повинна довести наявність таких обставин не тільки самих по собі, але й те, що ці обставини були форс-мажорними саме для цього конкретного випадку виконання зобов'язання [11].

Підсумовуючи, можна дійти висновку, що власне воєнний стан не є самостійною підставою для звільнення від сплати неустойки судом, стороні договору все одно необхідно звертатись до ТПП України і отримувати сертифікат, а після доводити в судовому порядку наявність причиново-наслідкового зв'язку між форс-мажорними обставинами і неможливістю виконати договірне зобов'язання, порушення якого призвело до нарахування неустойки. Тобто суд може звільнити від сплати неустойки за ч. 1 ст. 617 ЦК України тільки у разі доведення, що існуючі форс-мажорні обставини об'єктивно унеможливили виконання зобов'язань, передбачених умовами договору.

У зв'язку з наведеним пропонується внести зміни до абзацу першого ч. 1 ст. 617 ЦК України та викласти її в такій редакції: «1. Особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили, якщо вони об'єктивно унеможливили виконання зобов'язань, передбачених умовами договору».

Список літератури

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України 24.02.2022 № 64/2022. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
3. Рішення господарського суду Закарпатської області від 25.10.2022, судова справа № 907/577/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. 2022. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107475349>
4. Радтке О. Договірні відносини у воєнний час. Що змінилося? *ЛІГА ЗАКОН*. 2023. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA015902

5. Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні»: Закон України від 07.02.2023 № 2915-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2915-20#Text>
6. Про торгово-промислові палати в Україні: Закон України від 02.12.1997 № 671/97-ВР. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-вр#Text>
7. Лист Торгово-промислової палати України від 28.02.2022 № 2024/02.0-7. *Офіційний вебсайт Торгово-промислової палати України*. 2022. URL: <https://uccsi.org.ua/uploads/files/621cba543cda9382669631.pdf?fbclid=IwAR1uXuzwflErF1TDwl1Udm1Gh9U-UrSLDHuXe7SabYfJn1dUf9fpPKEG4> (дата звернення 01.03.2023).
8. Регламент засвідчення Торгово-промисловою палатою України та регіональними торгово-промисловими палатами форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили): Рішення президії ТПП України 15.07.2014 № 40(3). *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0040571-14#Text>
9. Постанова Верховного Суду від 21.09.2022, судова справа № 911/589/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. 2022. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106636424>
10. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.
11. Постанова Верховного Суду від 30.11.2021, судова справа № 913/785/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. 2021. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101519276>

ФІЛАТОВ Владислав / FILATOV Vladyslav,

аспірант,

*Державна установа «Інститут економіко правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»,*

м. Київ, Україна

orcid.org/0009-0005-2566-7172

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ КРЕДИТОРІВ І БОРЖНИКІВ ДО ЗАСОБІВ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ У ПРОЦЕДУРАХ БАНКРУТСТВА

Анотація. Наголошено, що заборона доступу до процедур банкрутства і зупинення проваджень у порушених справах про банкрутство призводять до правової невизначеності, негативно впливають на встановлений у відносинах кредиторів і боржників баланс інтересів та руйнують його, погіршують фінансовий стан сторін. Встановлено необхідність підвищення рівня інформованості зацікавлених сторін про наявні інструменти інституту неплатоспроможності. Також встановлена необхідність забезпечення підготовки актів законодавства та змін до них з обов'язковим урахуванням рекомендацій міжнародних організацій і згідно з результатами професійного та наукового систематичного дослідження відповідного профільного законодавства та практики його застосування.

Ключові слова: неплатоспроможність, процедури банкрутства, Кодекс України з процедур банкрутства, мораторій, відновлення платоспроможності боржника, санація, законодавство.

ENSURING ACCESS OF CREDITORS AND DEBTORS TO LEGAL REMEDIES IN INSOLVENCY PROCEEDINGS

Abstract. The paper argues that the prohibition of access to bankruptcy procedures and the suspension of proceedings in initiated bankruptcy cases lead to legal uncertainty, negatively affect and destroy the balance of interests established in relations between creditors and debtors and worsen their financial condition. The need to increase the level of awareness of interested parties about the existing instruments of the insolvency institute has been identified. The author proves the necessity to ensure the elaboration and improvement of legislative acts with mandatory consideration of the relevant recommendations

of international organisations and in accordance with the results of a professional and scientific systematic study of the current specialised legislation and practice of its application.

Keywords: insolvency, bankruptcy procedures, the Bankruptcy Code of Ukraine, moratorium, restoration of debtor's solvency, insolvency and discharge of debt, legislation.

Повномасштабне російське вторгнення в Україну і наслідки інтенсивного застосування зброї призвело до численних випадків смерті, поранень, каліцтв, масового переміщення населення, руйнування та пошкодження нерухомого і рухомого майна, отруєння земель, річок тощо, заподіяння шкоди фізичним та юридичним особам, суспільству, державі. Бізнес в Україні також сильно постраждав, його ведення значно ускладнилося, а в деяких випадках навіть припинено. Це, своєю чергою, призвело до численного системного невиконання зобов'язань, що триває, окрім того, ще із ефектом «ланцюгової реакції», коли невиконання зобов'язання боржником призводить до невиконання зобов'язання його кредитором. Подоланню поточної фінансової кризи та її наслідків, а також повоєнному економічному і соціальному відновленню в Україні сприяють застосуванню нині чинних інструментів економічної політики та забезпечують їх використання, зокрема, процедур банкрутства, а також належні дії з боку влади.

На період воєнного стану, введеного в Україні 24.02.2022 р. через повномасштабне воєнне вторгнення Російської Федерації, проектом Закону про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства щодо недопущення зловживань у сфері банкрутства на період воєнного стану реєстр. № 8231 від 28.11.2022 р. [1] пропонується заборонити використання інституту неплатоспроможності. Водночас слід зазначити цей інститут як дієвий інструмент забезпечення виконання боржниками своїх грошових зобов'язань перед кредиторами та недопущення настання неплатоспроможності кредиторів через неплатоспроможність боржників. Унаслідок встановлення заборони на відкриття проваджень у справах про банкрутство боржників-юридичних осіб за заявою кредитора та зупинення проваджень у справах про банкрутство, відкритих після 24.02.2022 р., кредитори будуть залишені поза системою захисту їхніх прав, передбаченою законодавством про неплатоспроможність. Боржники ж – у вже відкритих справах про банкрутство – будуть позбавлені можливості відновлювати свою неплатоспроможність, зокрема в процедурах санації. А у справах, які ще не відкриті, вони отримують право не виконувати зобов'язання, навіть у випадках наявності у них для цього можливостей і ресурсів.

Варто наголосити, що запровадження заборони на відкриття проваджень у справах про банкрутство і зупинення проваджень у справах про банкрутство, як це пропонується проєктом закону № 8231, зруйнують встановлений у відносинах кредиторів і боржників баланс інтересів і погіршать життєздатність бізнесу. Адже це матиме негативні наслідки для економіки України, сприятиме посиленню фінансової кризи, зростанню рівня безробіття та бідності.

До введення 21.10.2019 р. в дію Кодексу України з процедур банкрутства [2] порядок застосування процедур банкрутства щодо боржника було встановлено Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» в редакції, що діяла після 19.01.2013 р. Слід зазначити, що, відповідно до положень Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 22.12.2011 р. № 4212-VI в редакції, що діяла після 19.01.2013 р. [3], для порушення провадження у справі про банкрутство вимоги кредитора (кредиторів) до боржника мали сукупно становити не менше трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати, які не були задоволені боржником протягом трьох місяців і мали бути підтверджені судовим рішенням, що набрало законної сили, і постановою про відкриття виконавчого провадження. На це звернув увагу А.А. Бутирський, досліджуючи значення інституту банкрутства для економічних відносин, зазначивши, що чинний Закон про банкрутство побудований таким чином, що процедура банкрутства є продовженням виконавчого провадження [4, с. 25].

Отже, встановлені законодавцем умови, які мали бути виконані кредитором для порушення справи про банкрутство та, відповідно, фінансовий і майновий стан боржника на момент порушення справи про банкрутство, на практиці виключали доцільність відновлення платоспроможності боржника, як і наявність будь-якого інтересу до відновлення платоспроможності боржника з боку кредитора або інвестора. Відповідно, до боржника, як правило, застосовувалася лише процедура ліквідації банкрута, а ефективність її застосування для кредиторів щодо рівня задоволення їх вимог була вкрай низькою. А.А. Бутирський також зазначає, що практика застосування Закону про банкрутство свідчить про низьку ефективність реабілітаційних процедур, і, як наслідок, більшість справ про банкрутство закінчуються ліквідацією [4, с. 26].

Водночас в преамбулі Закону було зазначено, що він установлює умови та порядок відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом і застосування ліквідаційної процедури з метою повного або часткового задоволення вимог кредиторів [3]. Тобто Законом був визначений пріоритет у відновленні платоспроможності боржника перед його банкрутством і ліквідацією. Також слід констатувати, що Законом, окрім процедури

ліквідації банкрута, було передбачено інші судові процедури банкрутства, які могли бути застосовані до боржника, а саме: розпорядження майном, мирова угода, санація (відновлення платоспроможності) боржника. Поряд з цим, порушення провадження у справі про банкрутство сприймалося, і не безпідставно, як невідворотне і лише як застосування до боржника процедури ліквідації банкрута.

Утім підхід у застосуванні процедур банкрутства до боржника протягом останніх років було кардинально змінено. Наразі з 21.10.2019 р. умови та порядок відновлення платоспроможності боржника-юридичної особи, а також відновлення платоспроможності фізичної особи в Україні встановлені Кодексом України з процедур банкрутства [2]. Слід зазначити, що цим Кодексом значно спрощені умови для відкриття провадження у справі про банкрутство за заявою кредитора. За положеннями Кодексу, справа про банкрутство за заявою кредитора може бути порушена за наявності незадоволених боржником вимог кредитора будь-якого розміру, які б не свідчили про наявність спору про право, що підлягає вирішенню у порядку позовного провадження. Це надало широкі можливості для відкриття провадження у справі про банкрутство за заявою кредитора на ранній стадії неплатоспроможності боржника, у тому числі можливість відкрити провадження у справі як альтернативи відкриття виконавчого провадження. Таким чином збільшилися можливості щодо застосування до боржника процедури санації і рівень інтересу кредиторів щодо застосування процедур банкрутства об'єктивно підвищився.

Слід зазначити, що Кодексом України з процедур банкрутства (частина друга ст. 51. План санації боржника) встановлено невичерпний, відповідно, практично необмежений перелік заходів із оздоровлення фінансово-господарського становища боржника та відновлення його платоспроможності, що здійснюються під час провадження у справі про банкрутство та застосування процедур банкрутства щодо боржника.

Однак можна констатувати, що в деяких випадках поточна ефективність застосування процедур банкрутства дотепер оцінюється не інакше, як через результати застосування цих процедур і їх сприйняття, відповідно до положень Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 22.12.2011 р. № 4212-VI в редакції, що діяла після 19.01.2013 р., тобто і натеper судові процедури банкрутства сприймаються лише як процедура ліквідації.

Так, у період встановлення в Україні карантину внаслідок пандемії COVID-19 Законом України «Про внесення зміни до Кодексу України з процедур банкрутства щодо недопущення зловживань у сфері банкрутства на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби COVID-19» від 18.06.2020 р. № 728-IX з

17.10.2020 р. [5] було введено заборону (мораторій) на відкриття проваджень у справах про банкрутство боржників-юридичних осіб за заявою кредитора.

Проте ані на момент реєстрації проєкту закону, ані на момент прийняття цього закону та в подальшому будь-яких зловживань у сфері банкрутства через заходи, спрямовані на запобігання виникненню та поширенню коронавірусної хвороби, визначено не було. Вочевидь, зміни, які вносилися до Кодексу України з процедур банкрутства щодо заборони на відкриття проваджень у справах про банкрутство, самі потребували змін вже на момент їх прийняття.

Відповідно, встановлену заборону на відкриття провадження у справі про банкрутство було скасовано 06.01.2022 р. Законом України «Про внесення змін до розділу «Прикінцеві та перехідні положення» Кодексу України з процедур банкрутства» від 14.12.2021 р. № 1944-IX [6]. Цей Закон розглянутий і прийнятий Парламентом за ініціативи Президента України як суб'єкта права законодавчої ініціативи із визначенням цього проєкту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо врегулювання окремих питань процедур банкрутства на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби COVID-19» від 15.10.2020 р. № 4220 [7], як невідкладного. Втім слід зазначити, що скасування цієї заборони відбулося більше ніж через рік з моменту її введення. Тобто кредитори більше ніж рік знаходилися в стані правової невизначеності щодо задоволення своїх вимог.

Натепер, зокрема проєктом Закону реєстр. № 8231 від 28.11.2022 р. [1], знову пропонується ввести заборону (мораторій) на відкриття проваджень у справах про банкрутство боржників-юридичних осіб за заявою кредитора. Метою введення заборони визначено недопущення зловживань у сфері банкрутства на період воєнного стану. Проте в пояснювальній записці до проєкту закону не зазначено, які зловживання були виявлені або недопущення яких зловживань у сфері банкрутства на період воєнного стану має бути забезпечено. Отже, вбачається, що цей проєкт закону також потребує додаткової професійної оцінки та доопрацювання, як і потребує змін.

Здійснюючи аналіз змін щодо заборони відкриття проваджень у справах про банкрутство, доцільно звернутися до Рекомендацій для законодавчих органів з питань законодавства про неплатоспроможність Комісії ООН з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ) [8, с. 2, 75]. У них визначено, що ці рекомендації спрямовані на досягнення збалансованості між необхідністю вирішення фінансових труднощів боржником найбільш оперативним і ефективним способом та інтересами різних сторін, які безпосередньо стосуються цих фінансових труднощів, насамперед кредиторів та інших сторін, які мають певний інтерес щодо боржника, та положеннями публічного порядку, а також на забезпечення відкриття провадження у справі

про банкрутство на більш ранньому етапі неплатоспроможності з метою недопущення критичної конкуренції між кредиторами у боротьбі за активи боржника, що може призвести до порушення цілісності підприємства боржника на шкоду інтересам кредиторів.

Також доцільно згадати, що полегшення життєздатним компаніям, які мають фінансові труднощі, доступу до процедур відновлення платоспроможності на ранній стадії виникнення ознак неплатоспроможності, щоб запобігти їх банкрутству, визначено за мету Директиви (ЄС) 2019/1023 Європейського Парламенту та Ради від 20.06.2019 р. про засади превентивної реструктуризації, про погашення боргів та позбавлення прав, а також про заходи щодо підвищення ефективності процедур реструктуризації, банкрутства та погашення боргів [9].

Отже, можна дійти висновку, що введення заборони на відкриття проваджень у справах про банкрутство, її подальше скасування та направлення у менший за рік період пропозицій ввести її знову, не є належним нормативно-правовим регулюванням у сфері неплатоспроможності, що призводить до дестабілізації функціонування цієї сфери суспільних відносин. Про недопустимість вад, які призводять до дестабілізації, а також про належно функціонуючий інститут банкрутства як одного з найефективніших засобів подолання фінансової кризи як у межах цілої держави, так і в межах окремо взятого випадку, зазначав В.Б. Пчелін, досліджуючи сучасний стан нормативно-правової регламентації процедур банкрутства в Україні [10].

Також про те, що ефективні системи захисту прав кредиторів і боржників та врегулювання неплатоспроможності є важливим елементом стабільності фінансової системи, зазначається Світовим банком в оновленій у 2021 р. редакції Принципів ефективних процедур неплатоспроможності. Ба більше, процедури банкрутства, які є ефективними, надійними та прозорими, на думку експертів Світового банку, відіграють вирішальну роль під час кризи, дозволяючи країнам оперативного реагувати на фінансові труднощі системного масштабу та вирішувати їх [11].

Тому впровадження будь-яких змін в законодавстві, в тому числі щодо позбавлення боржників та кредиторів доступу до інституту неплатоспроможності, потребує обов'язкового професійного та наукового опрацювання, тим більше в умовах воєнного стану та фінансової кризи. З метою розв'язання окреслених проблем, покращення обізнаності зацікавлених сторін щодо процедур банкрутства та підвищення рівня фахових знань у сфері неплатоспроможності пропонується забезпечити процедуру внесення змін у законодавство у сфері неплатоспроможності лише після її професійної оцінки та наукового опрацювання.

Список літератури

1. Проєкт Закону про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства щодо недопущення зловживань у сфері банкрутства на період воєнного стану реєстр. № 8231 від 28.11.2022. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40884>
2. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19>
3. Про внесення змін до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»: Закон України від 22.12.2011 № 4212-VI. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4212-17>
4. Бутирський А.А. Значення інституту банкрутства для економічних відносин в Україні. *Перші наукові читання пам'яті академіка В.К. Мамутова*: матеріали Круглого столу (8 лютого 2019 р., м. Київ). Наук. ред. В.А. Устименко. НАН України. Ін-т економіко-правових досліджень, 2019. С. 23.
5. Про внесення зміни до Кодексу України з процедур банкрутства щодо недопущення зловживань у сфері банкрутства на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби COVID-19: Закон України від 18.06.2020 № 728-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-20#Text>
6. Про внесення змін до розділу «Прикінцеві та перехідні положення» Кодексу України з процедур банкрутства: Закон України від 14.12.2021 № 1944-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1944-20#Text>
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо врегулювання окремих питань процедур банкрутства на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби COVID-19: проєкт Закону від 15.10.2020 № 4220. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70179
8. Рекомендації для законодавчих органів з питань законодавства про неплатоспроможність Комісії ООН з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ). URL: <https://livingfo.com/iunsitral-uncitral/>
9. Директива (ЄС) 2019/1023 Європейського Парламенту та Ради від 20.06.2019 про засади превентивної реструктуризації, про погашення боргів та позбавлення прав, а також про заходи щодо підвищення ефективності процедур щодо реструктуризації, банкрутства та погашення боргів. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32019L1023>
10. Пчелін В.Б. Сучасний стан нормативно-правової регламентації процедур банкрутства в Україні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2020. № 2 (89). С. 178–188.
11. Принципи ефективної неплатоспроможності та режимів кредитора/боржника, видання 2021 року. Світовий банк, Вашингтон, округ Колумбія. *Світовий банк*. 2021. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/de2cc5c4-c1ec-55eb-ad20-d27e916d000f>

БЕЛОМЕСТНОВ Олександр / BELOMYESTNOV Oleksandr,

аспірант,

Донецький національний університет імені Василя Стуса,

м. Вінниця, Україна

ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ У ВІДНОСИНАХ ВЛАСНОСТІ: ПИТАННЯ ПРАКТИКИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Анотація. У статті проаналізовано питання дотримання конституційного принципу доступу до правосуддя у відносинах державної власності на підставі положень п. 3 розділу III «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про визнання таким, що втратив чинність, Закону України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації». З'ясовано неоднорідність судової практики та суперечливість судових висновків щодо вказаного питання. Запропоновано підхід до вирішення проблеми забезпечення реалізації права на доступ до правосуддя у відносинах державної власності крізь призму практики Європейського суду з прав людини. Зроблено висновок, що вказані законодавчі положення не впливають на здатність безперешкодного звернення до суду та не перешкоджають реалізації права на судовий захист у відносинах щодо об'єктів державної власності, які не підлягали приватизації.

Ключові слова: право на судовий захист, доступ до правосуддя, захист прав та інтересів суб'єктів господарювання, виконання судового рішення.

ON REALISATION OF THE RIGHT FOR ACCESS TO JUSTICE IN PROPERTY RELATIONS: ISSUES OF THE LAW ENFORCEMENT PRACTICE

Abstract. The paper analyses the issue of compliance with the constitutional principle of access to justice in the State property relations based on the clause 3, ch. III «Final and Transitional Provisions» of the Law of Ukraine «On Recognising Inactive of the Law of Ukraine «On the List of the State-Owned Entities that are not Subject to Privatisation». The heterogeneity of judicial practice and the inconsistency of judicial conclusions regarding the specified issue have been clarified. An approach to solving the problem of ensuring the realisation of the right for access to justice in the State property relations through the prism

of the European Court of Human Rights practice is proposed. It is concluded that the specified legal provisions do not affect the ability to apply to the court unhindered and do not prevent the exercise of the right for judicial protection in relation to State-owned entities that are not subject to privatisation.

Keywords: right for legal protection, access to justice, protection of rights and interests of economic entities, execution of a court decision.

Відносини власності, зокрема, державної власності, мають важливе значення для забезпечення стабільності економічної системи, захисту національних інтересів. 20.10.2019 р. набув чинності Закон України «Про визнання таким, що втратив чинність, Закону України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації» № 145-IX (далі – Закон № 145-IX) [1], який викликав певні правові дискусії в професійному середовищі. Згідно з п. 3 розділу III Прикінцевих та перехідних положень Закону № 145-IX, забороняється вчиняти виконавчі дії відповідно до Закону України «Про виконавче провадження» щодо об'єктів права державної власності, які на день набрання чинності цим Законом були включені до переліків, затверджених Законом України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації» (далі – Закон), протягом трьох років з дня набрання чинності цим Законом, крім стягнення грошових коштів і товарів, що були передані в заставу за кредитними договорами. Упродовж наступних місяців відбулися численні звернення до Верховного Суду за вирішенням питання про наявність порушень права доступу до правосуддя у положеннях п. 3 розділу III «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про визнання таким, що втратив чинність, Закону України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації». Верховний Суд дійшов висновку, що положення прийнятого Закону обмежує конституційне право особи на судовий захист і порушує конституційні гарантії щодо обов'язковості судового рішення, та звернувся до Конституційного суду (далі – КСУ) щодо перевірки відповідності Конституції України (конституційності) вказаних положень Закону [2]. Ухвалою колегії суддів КСУ відкрито конституційне провадження у справі. Справа розглядається Великою палатою КСУ з 17.12.2020 р. Наразі це конституційне провадження триває.

Звертаючись до аналізу вказаних питань, слід зазначити, що, розглядаючи право на виконання судового рішення як складової права на судовий захист, за змістом п. 43 рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі «Шмалько проти України» (заява № 60750/00), виконання рішення, ухваленого будь-яким судом, має розцінюватися як складова частина «судового розгляду» [3], відповідно, у змісті п. 3 розділу III «Прикінцеві та перехідні положення» Закону йдеться про фактичне відстрочення виконання,

водночас обов'язковість судового рішення під сумнів не ставиться. Звідси витікає питання про порушення конституційних гарантій щодо обов'язковості судового рішення положення п. 3 розділу III «Прикінцеві та перехідні положення» вказаного Закону.

Конституція України гарантує кожному судовий захист його прав. У процесуальному законодавстві можуть бути виокремлені гарантії адміністративного, кримінального, цивільного та господарського судочинства, проте відсутнє однорідне законодавче розуміння змістовного наповнення цього терміна. За словниковим тлумаченням – «гарантія», від французького *«garantie»*, означає порука, умова, яка що-небудь забезпечує [4, с. 29]. Загальноправове поняття гарантії часто доволі умовне, оскільки те, що в одному випадку виступає гарантією, в іншому випадку не є такою. Можна зазначити, що все те, що тією чи іншою мірою сприяє досягненню певних правових результатів або забезпечує певний стан, може бути розцінене як гарантія відповідної діяльності або стану. Процесуальні гарантії визначаються як установлені законом норми, які забезпечують здійснення завдань правосуддя наданням усім учасникам процесуальних прав та покладанням на державні органи обов'язків із забезпечення реалізації цих прав.

Обов'язковість судового рішення є конституційним принципом судочинства (п. 9 ч. 2 ст. 129 Конституції України), забезпечує дію принципу правової визначеності, а також реалізацію права на справедливий суд, закріпленого, зокрема, у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Законом від 02.06.2016 р. № 1401-VIII Конституція України була доповнена ст. 129-1. Її положення визначають, що суд ухвалює рішення іменем України; судові рішення є обов'язковим до виконання; держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку; контроль за виконанням судового рішення здійснює суд. Ці конституційні положення, відповідно, відображено у процесуальних кодексах та у Законі України «Про судоустрій і статус суддів». Внесені зміни визначили, що обов'язковість судового рішення поширюється не лише на територію України; відповідальність за виконання судового рішення покладено на державу, а контроль за цим процесом – на суд, що виніс відповідне рішення.

Питання про відстрочення виконавчих дій відповідно до Закону України «Про виконавче провадження» щодо об'єктів права державної власності, які на день набрання чинності цим Законом були включені до переліків, затверджених Законом України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації», протягом трьох років з дня набрання чинності цим Законом, на наш погляд, слід розглядати крізь призму доцільності, виправданості та забезпечення інтересів суспільства і держави.

Звертаючись до Рішення КСУ від 15.05.2019 р. № 2-р(II)/2019 [5], в якому він з посиланням на практику ЄСПЛ зазначив, що саме на державу покла-

дено позитивний обов'язок створити систему виконання судових рішень, яка була б ефективною як у теорії, так і на практиці, та гарантувала б їх виконання без неналежних затримок; ефективний доступ до суду включає право на те, щоб рішення суду було виконане без невиправданих затримок (п. 43 рішення у справі «Шмалько проти України», заява № 60750/00 [3]; п. 84 рішення у справі «Валерій Фуклев проти України», заява № 6318/03 [6]; п.п. 46, 51, 54 рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України», заява № 40450/04 [7]).

Судова практика свідчить про можливість призупинення виконання судових рішень і встановлення подовженого на цей період строку для їх виконання [8], зокрема з метою забезпечення життєво важливих суспільних інтересів [9]. Ураховуючи практику ЄСПЛ, можна зробити висновки, що під доступом до правосуддя, згідно з європейськими правовими нормами і стандартами, розуміється здатність особи безперешкодно отримати судовий захист як доступ до незалежного і безстороннього вирішення спорів за встановленою процедурою на засадах верховенства права. Право на доступ до суду, закріплене у ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, не є абсолютним, воно може бути піддане допустимим обмеженням, оскільки за своєю природою потребує державного регулювання. Якщо доступ до суду обмежено, внаслідок дії закону або фактично, суд повинен з'ясувати, чи не порушило встановлене обмеження саму суть цього права і, зокрема, чи мало обмеження законну мету, і чи існувало відповідне пропорційне співвідношення між застосованими засобами та поставленою метою. Оскільки право на доступ до суду за своєю природою потребує регулювання з боку держави, яке може змінюватися у часі та просторі відповідно до потреб і ресурсів суспільства та окремих осіб. Водночас обмеження права на доступ до суду буде несумісним із ч. 1 ст. 6 Конвенції, якщо воно не переслідує законну мету, та у разі відсутності розумного пропорційного співвідношення між застосованими засобами та метою, якої прагнуть досягти.

У підсумку, можна зробити висновок, що у п. 3 розділу III «Прикінцеві та перехідні положення» аналізованого вище Закону конституційні гарантії щодо обов'язковості судового рішення не порушуються, а має місце вказівка на відстрочення виконання судових рішень на строк у три роки. Це може бути кваліфіковано як певне обмеження, встановлене для виконання, зважаючи на необхідність державного регулювання відносин щодо об'єктів права державної власності, які мають значну суспільну цінність і пов'язані з питаннями національної безпеки. Таке обмеження уявляється допустимим, його можна порівняти з іншими обмеженнями, що існують як у матеріальному, так і у процесуальному законодавстві, воно не порушує

принципу обов'язковості виконання судового рішення (виконання відбувається через три роки).

Виходячи з наведених міркувань, вважаємо, що положення п. 3 розділу III «Прикінцеві та перехідні положення» Закону не впливає на здатність особи безперешкодно звернутися до суду. А отже, воно ніяк не перешкоджає доступу до правосуддя і конституційне право на доступ до правосуддя не обмежує, не перешкоджає реалізації права на судовий захист у відносинах щодо об'єктів державної власності, які не підлягають приватизації.

Список літератури

1. Про визнання таким, що втратив чинність, Закону України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації»: Закон України від 20.10.2019 № 145-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-20#Text>
2. Постанова Пленуму Верховного Суду «Про звернення до Конституційного Суду України з конституційним поданням щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 11 частини першої статті 34, пункту 10¹ розділу XIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України від 02.06.2016 № 1404-VIII «Про виконавче провадження», пунктів 5¹ та 5² розділу III «Перехідні та прикінцеві положення» Закону України від 23.02.2012 № 4442-VI «Про особливості утворення акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування» від 03.12.2021 № 12. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/503518___686683
3. Рішення у справі «Шмалько проти України» від 20.07.2004 р. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_226#Text
4. Словник української мови: в 11 т. АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. Ред. кол.: І.К. Білодід (гол.), А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк та ін. Київ: Наукова думка, 1971. Т.2: Г-Ж. 550 с.
5. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Хліпальської Віри Василівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 26 Закону України «Про виконавче провадження» (щодо забезпечення державою виконання судового рішення) від 15.05.2019 № 2-р(II)/2019. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-19#Text>
6. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Валерій Фуклев проти України», заява № 6318/03, від 16.01.2014. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_022#Text
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України», заява № 40450/04, від 15.10.2009. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479#Text
8. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про введення мораторію на примусову

реалізацію майна» від 11.06.2003 № 11-рп/2003. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-03#Text>

9. Рішення Конституційного Суду України у справі про стягнення заборгованості з підприємств паливно-енергетичного комплексу від 13.12.2012 № 18-рп/2012. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-12#Text>

1.3. ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ДОТРИМАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ «ЗЕЛЕНОЇ» ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ В ПРОЦЕСІ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ

ПЛАЗА Кармен,

*д-р юрид. наук, професор,
Університетський Інститут європейського
права та регіональної інтеграції,
Школа права Університету Комплутенсе,
м. Мадрид, Іспанія
orcid.org/0000-0002-7790-3043*

ПРАВО ЛЮДИНИ НА ЗДОРОВЕ, ЧИСТЕ І СТАЛЕ НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ТА ВПЛИВ ВІЙНИ НА ДОВКІЛЛЯ

Анотація. У тезах стисло висвітлюються зв'язок між правами людини та руйнуванням довкілля, пропонується короткий огляд розвитку нещодавно проголошеного Генеральною Асамблеєю ООН права людини на чисте, здорове та стале навколишнє середовище, а також ставиться питання про те, яким чином його можливо реалізувати у рамках сценарію поточної війни в Україні.

Ключові слова: сталий розвиток; право людини на здорове, чисте і стаłe навколишнє середовище; руйнування довкілля; економіка з нульовими викидами парникових газів; зміна клімату; верховенство екологічного права.

Воєнна агресія Росії проти України спричинила масові руйнування та катастрофічну гуманітарну кризу в серці Європи. Ця спровокована Росією війна знову жорстоко порушує права людини на нашому континенті. Крім того, вона підриває прогрес у просуванні сталого розвитку не лише в Україні та Європі, а й у всьому світі.

Як підкреслено у Звіті ООН про Цілі сталого розвитку за 2022 рік, війна в Україні загострює продовольчу, енергетичну, гуманітарну кризи та кризу біженців [1]. Крім того, вона має руйнівний вплив на довкілля і, отже, на

права людини, що залежать від захисту навколишнього середовища, як-от: право людини на життя та здоров'я.

У цій короткій статті стисло висвітлюються, по-перше, зв'язки між правами людини та руйнуванням довкілля і, по-друге, міститься короткий огляд розвитку права людини на чисте, здорове та стале навколишнє середовище, нещодавно проголошеного Генеральною Асамблеєю ООН, а також ставиться питання про те, яким чином це право можливо реалізувати у рамках сценарію цієї війни.

Очевидний зв'язок між війною і руйнуванням довкілля

Міжнародні організації, такі як Програма ООН з питань довкілля (ЮНЕП) та Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), засудили руйнування навколишнього середовища, завдані від початку вторгнення Російської Федерації в Україну: обстріли лісів, наземних і морських екосистем, промислових об'єктів, систем водопостачання, каналізації та інфраструктури поводження з відходами, забруднення повітря, води, землі, знищення природи. Згубні наслідки для довкілля, здоров'я та засобів до існування людей виходять за межі України і триватимуть ще довго після закінчення війни [2].

За межами України як потужна зброя використовується ядерна та викопна енергія: під серйозний ризик поставлена безпека важливих українських атомних електростанцій. Усі ми зберігаємо в пам'яті жахіття Чорнобиля. Крім того, перебої у постачанні газу та нафти підривають зусилля, спрямовані на перехід до економіки з нульовими викидами парникових газів і боротьбу зі зміною клімату на глобальному рівні, оскільки енергетична криза в Європі призвела до нових інвестицій у газ та нафту в різних частинах світу [3].

За такого сценарію зупинення російської воєнної агресії проти міжнародного правопорядку, масового знищення та, насамперед, величезних страждань українського народу є, безперечно, найнагальнішими та найважливішими цілями. Але також очевидно зрозумілим є те, що екологічна шкода, якої завдає Росія, не є лише побічним ефектом чи другорядними втратами війни. Шкода, завдана довкіллю, може підірвати права людини українського народу та інших європейців у середньо- та довгостроковій перспективі. Її згубний вплив на здоров'я буде проявлятися ще довго після завершення конфлікту, ще довго після того, як перестануть падати бомби.

Права людини та захист довкілля більш ніж тісно переплетені, вони злилися в нове право людини: право людини на чисте, здорове та стале навколишнє середовище, визнане Генеральною Асамблеєю ООН у липні 2022 року. Серйозна і стійка шкода, завдана навколишньому середовищу, може призвести також до масових порушень прав людини в середньо- та довгостроковій перспективі.

Стислий огляд зв'язку між довкіллям і правами людини

Як відомо, зв'язок між навколишнім середовищем і правами людини вперше був підкреслений півстоліття тому в Стокгольмській декларації, яка була прийнята на Конференції ООН з проблем середовища, оточуючого людину (1972 року) і заклала основи сучасного екологічного права. Згідно з першим принципом Декларації, «людина має основоположне право на свободу, рівність і адекватні умови життя в оточенні, яке забезпечує гідне та благополучне життя».

Стокгольмська декларація стала поштовхом до кількох фундаментальних змін у сфері верховенства екологічного права, які через два десятиліття були підкріплені принципами Декларації Ріо-де-Жанейро (1992 року):

i) по-перше, «екологізація» національних конституцій через включення до них положень про охорону навколишнього середовища (як державних зобов'язань або як прав). За оцінками ЮНЕП, починаючи з 1972 року екологічні положення були внесені до конституцій понад 150 держав [4]. В Україні стаття 50 Конституції 1996 року проголошує, що «кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля»;

ii) по-друге, «екологізація» першого покоління прав людини, захищених різними міжнародними документами, зокрема Міжнародним пактом про громадянські та політичні права або Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод. Суди та органи, відповідальні за захист цих прав, як-от: Комітет ООН з прав людини чи Європейський суд з прав людини, заявляли про порушення таких прав людини, як право на життя, право на здоров'я та фізичну недоторканність або право на приватне та сімейне життя в умовах серйозної та постійної екологічної агресії, яка підриває задоволення або здійснення таких прав [5].

Однак нагадаємо, що 16 березня 2022 року Комітет міністрів Ради Європи виключив Росію зі складу Ради Європи після 26 років її членства [6]. Тому, на жаль, на Російську Федерацію більше не поширюється юрисдикція Європейського суду з прав людини;

iii) по-третє, зміцнення прав людини на доступ до інформації, участь у прийнятті рішень та доступ до правосуддя як важливих процесуальних прав у сфері захисту навколишнього середовища відповідно до принципу 10 Декларації Ріо-де-Жанейро (1992 року). Ці права закріплені також у статті 50 та інших відповідних статтях Конституції України. У 1998 році принцип 10 Декларації викристалізувався у формі юридично зобов'язуючого міжнародного договору: Конвенції Європейської економічної комісії ООН про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція).

Конвенцію ратифікували ЄС і 46 країн Євразії, зокрема Україна. Й це перший екологічний юридично обов'язковий документ, що пов'язує захист навколишнього середовища з правами людини, вже закріпленими в Загальній декларації прав людини та в усіх міжнародних і регіональних договорах про захист основоположних прав людини: правом на отримання інформації, правом на участь у процесах прийняття державних рішень та правом на ефективний судовий захист. Орхуська конвенція розширює сферу дії цих прав: вона регулює їх як основні інструменти захисту навколишнього середовища в будь-якому демократичному суспільстві, а також поширює їх на екологічні неурядові організації з тим, щоб визнати та посилити життєво важливу роль, яку вони відіграють у збереженні нашої спільної природної спадщини [7];

iv) по-четверте, визнання зв'язку між основоположними правами людини та зміною клімату в преамбулі Паризької угоди 2015 року. Цей зв'язок було визнано також у низці важливих рішень, ухвалених вищими судами європейських країн, наприклад, у рішенні Верховного суду Нідерландів у справі *Держава Нідерландів проти Фонду Ургенда (State of the Netherlands v. Urgenda Foundation)* від 20 грудня 2019 року [8]; а нещодавно – у постанові Конституційного суду Німеччини у справі *Луїзи Нойбауер та ін. проти Німеччини (Neubauer et al. v. Germany)* від 24 березня 2021 року [9].

Право на чисте, здорове та стале довкілля як право людини: його вплив на повоєнне відновлення

Останньою значною подією кілька місяців тому стало проголошення Генеральною Асамблеєю ООН у Декларації від 28 липня 2022 року «[...] права на чисте, здорове та стале навколишнє середовище як права людини» [10]. Генеральна Асамблея підкреслила також, що «...право на чисте, здорове та стале навколишнє середовище пов'язане з іншими правами та чинним міжнародним правом» [11]. Крім того, декларується, що «підтримка права людини на чисте, здорове та стале навколишнє середовище вимагає повного виконання багатосторонніх екологічних угод відповідно до принципів міжнародного екологічного права». Резолюція була прийнята 161 голосом «за», водночас утримались 8 країн (включаючи Російську Федерацію), і представлена як історичний крок у сфері захисту довкілля.

Однак зазначене право визнається не в юридично зобов'язуючому документі, що передбачав би відповідні механізми моніторингу його виконання, а в інструменті «м'якого права», яким є названа вище Декларація. Як підкреслили деякі делегації, включно з російською, основними слабкими сторонами цього інструмента є те, що [12]:

(i) це рішення не бере до уваги звичайне формулювання міжнародного права в галузі прав людини;

(ii) відсутній міжнародний консенсус щодо правової основи права людини на чисте, здорове та стале довкілля;

(iii) визнання прав без належного розгляду та загального розуміння того, що саме становлять ці права, створює правову неоднозначність. Люди можуть не знати, чого вони можуть вимагати від держави, а держава не має чіткого розуміння стосовно змісту права, яке вона зобов'язана надати особі.

Якщо коротко, то, з огляду на форму та зміст цього міжнародного інструмента, виникає низка важливих сумнівів щодо наслідків та обсягу «права людини на здорове довкілля». Особливо актуальні питання пов'язані з тим, як міжнародні та національні судові органи мають тлумачити та застосовувати це право стосовно обов'язкових інструментів екологічного права – міжнародних екологічних договорів.

Створивши нові невизначеності, Декларація Генеральної Асамблеї ООН від 28 липня 2022 року пожвавила далеку від завершення дискусію про визнання права людини на здорове довкілля. І рішення про те, як реалізувати це право, буде й надалі прийматись у судових справах в кожному конкретному випадку.

Нещодавно, 7 грудня 2022 року, Генеральна Асамблея ООН схвалила ще один документ «м'якого права»: 27 правових принципів захисту довкілля у зв'язку зі збройними конфліктами. Слід нагадати, що Міжнародний кримінальний суд вже визнав руйнування навколишнього середовища воєнним злочином, але доктрина міжнародного права вважає існуючий правовий захист неефективним, оскільки він не враховує більшості дій, що вчиняються військовими [13].

Висновок. Підсумовуючи, зазначимо, що міжнародне співтовариство намагається боротись проти жорсткого та бруталного впливу війни на довкілля також і за допомогою інструментів «м'якого права». Безсумнівно, що вищезазначені прийняті рішення та керівні принципи є важливими кроками вперед. Але так само очевидно, що вони не захищають навколишнє середовище від масового знищення під час такого збройного конфлікту, як спровокований Росією проти України, а також від спричиненого руйнуванням навколишнього середовища порушення інших пов'язаних прав людини у середньо- та довгостроковій перспективі.

Однак проголошення права людини на чисте, здорове та стале навколишнє середовище, безумовно, сприятиме пріоритизації відновлення та захисту довкілля після закінчення війни в Україні та глобальному усвідомленню значення захисту довкілля як важливої вимоги захищати це право та інші, пов'язані з ним, права людини.

PLAZA Carmen,

Doctor of Law, Professor,

*University Institute of European Law and Regional
Integration, Law School of Complutense University,*

Madrid, Spain

orcid.org/0000-0002-7790-3043

HUMAN RIGHT TO A HEALTHY, CLEAN, AND SUSTAINABLE ENVIRONMENT AND THE ENVIRONMENTAL IMPACT OF WAR

Abstract. This paper briefly highlights the links between human rights and environmental destruction, gives a quick overview of the development of the human right to a clean, healthy, and sustainable environment, recently proclaimed by the UN General Assembly, and questions whether we can draw any consequences of these developments in the war in Ukraine scenario.

Keywords: sustainable development; human right to a healthy, clean, and sustainable environment; environmental destruction; climate change; environmental rule of law.

Russia's military aggression against Ukraine has triggered mass destruction and a catastrophic humanitarian crisis in the heart of Europe. The war provoked by Russia brutally breaches, once more, human rights in our continent. Furthermore, it erodes progress towards sustainable development not only in Ukraine and in the whole of Europe, but all around the world.

As the UN Sustainable Development Goals Report 2022 highlights, the war in Ukraine is exacerbating food, energy, humanitarian, and refugee crises [1]. Further, it has a devastating impact on the environment and, therefore, on human rights dependent on the protection of the environment, such as the human right to life and health.

This short paper will briefly highlight first the links between human rights and environmental destruction, second it will give a quick overview of the development of the human right to a clean, healthy, and sustainable environment, recently proclaimed by the UN General Assembly, and question whether we can draw any consequences of these developments in this war scenario.

The blatant link between war and environmental destruction

International organizations – such as UNEP and the OECD – have denounced the environmental destruction caused since the outset of the invasion of Ukraine by the Russian Federation: The shelling of forests, land and marine ecosystems, industrial facilities, water, sanitation, and waste management infrastructures, is polluting the air, water, and land, and destroying nature. Its harmful effects on the environment and on people's health and livelihoods go beyond Ukraine's borders and will last long after the war is over [2].

Beyond Ukraine's boundaries, energy – nuclear and fossil – is being used as a powerful weapon: the security of important Ukrainian nuclear plants has been put at severe risk. We all keep in our minds the horrors of Chernobyl. Moreover, the gas and oil supply disruptions affect the efforts to achieve a net-zero greenhouse gas emissions economy to fight globally against climate change, as the energy crisis in Europe has triggered new oil and gas investments in different parts of the world [3].

In this scenario, stopping Russian aggression against the international order, mass destruction, and first and foremost the immense suffering of the Ukrainian people are, no doubt whatsoever, the most urgent and important objectives to achieve. But it also goes without saying that the environmental damage that Russia is causing is not just a side-effect or a secondary casualty of war. This environmental harm has the potential of undermining the human rights of the Ukrainian people and of other Europeans in the mid and long term. Its damaging effects on their health will continue to appear long after the conflict is over, long after the bombs have stopped falling.

Human rights and environmental protection are more than closely intertwined, they have melted into a new human right: the human right to a clean, healthy, and sustainable environment, as proclaimed by the UN General Assembly last July. Severe and persistent damages to the environment may also result in medium and long-term mass breaches of human rights.

The connection between the environment and human rights at a glance

As well known, the connection between the environment and human rights was first highlighted half a century ago, by the Stockholm Declaration adopted at the 1972 United Nations Conference on the Human Environment, which laid the foundations of modern environmental law. According to its first Principle, «man has the fundamental right to freedom, equality and adequate conditions of life, in an environment of a quality that permits a life of dignity and well-being».

The Stockholm Declaration triggered several fundamental developments in the environmental rule of law that, two decades afterward, were significantly reinforced by the 1992 Principles of the Rio Declaration:

i. First, the «greening» of national constitutions with the introduction of environmental clauses in national constitutions (either as public obligations or as rights). Since 1972 UNEP estimates that environmental provisions have been introduced in the Constitutions of more than 150 States [4]. This is also the case in Ukraine, where art. 50 of the 1996 Constitution proclaims that «Everyone has the right to an environment that is safe for life and health».

ii) Second, the «greening» of first-generation human rights, as protected in different international instruments such as the International Covenant on Civil and Political Rights or the European Convention on Human Rights. The courts and bodies in charge of their protection – such as the UN Human Rights Committee or the European Court of Human Rights-, have declared the violation of human rights such as the right to live, the right to health and physical integrity, or the right to a private and family life, in the face of severe and persistent environmental aggressions that undermine their enjoyment or exercise [5]. It should be reminded, however, that on 16 March 2022, the Committee of Ministers of the Council of Europe expelled Russia as a member of the Council of Europe, after 26 years of membership [6]. Therefore, unfortunately, the European Court of Human Rights has no longer jurisdiction over Russia's Federation.

iii) Third, the strengthening of the rights of access to information, public participation, and access to justice as essential procedural rights for environmental protection following Principle 10 of the 1992 Rio Declaration. Rights that are also enshrined in art. 50.2 of the Ukrainian Constitution. Principle 10 Rio Declaration crystallized in 1998 in the form of a binding treaty: the UNECE Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making, and Access to Justice in Environmental Matters (the Aarhus Convention). It has been ratified by the EU and 46 Eurasian countries, as is the case of Ukraine, and it is the first environmental legally binding instrument to link the protection of the environment with human rights already enshrined in the Universal Declaration of Human Rights and every international and regional treaty for the protection of fundamental rights hereinafter: the right to receive information, the right to participate in public decision-making processes and the right to effective judicial protection. The Aarhus Convention expands the scope of these rights: it regulates them as essential instruments for the protection of the environment in any democratic society and it also extends them to environmental NGOs to acknowledge and strengthen the vital role that they play in the preservation of our common environmental heritage [7].

iv) Fourth, the acknowledgment of the link between fundamental rights and climate change in the Preamble of the 2015 Paris Agreement. This link has also been recognized in a series of important judgments handed down by the highest courts of European Countries, such as the judgment of the Dutch Supreme Court

in the case Urgenda, of 20 December 2019 [8]; and more recently the Order of the German Constitutional Court in the Neubauer case, of 24 March 2021 [9].

The right to a clean, healthy, and sustainable environment as a human right: its impact on the recovery from the war

A few months ago the last substantial development has been the proclamation by the UN General Assembly, in its Declaration of 28th July 2022 [10], of «[...] the right to a clean, healthy and sustainable environment as a human right». The General Assembly has also underlined that «... the right to a clean, healthy and sustainable environment is related to other rights and existing international law» [11]. Further, it declares that «the promotion of the human right to a clean, healthy and sustainable environment requires the full implementation of multilateral environmental agreements in accordance with the principles of international environmental law». The resolution, which was adopted by 161 votes in favour and 8 abstentions (including Russian Federation), has been presented as a historic step forward in environmental protection.

However, the recognition of this right is not made in a legally binding instrument –with the consequent mechanisms for monitoring compliance– but in an instrument of «soft law». The main weak points of this instrument underlined by some delegations – also including the Russian delegation– are the following [12]:

(i) The resolution does not take into account the usual formulation of international human rights law.

(ii) There is no international consensus on the legal basis of the human right to a clean, healthy and sustainable environment.

(iii) Recognising rights without due consideration and a common understanding of what those rights comprise creates ambiguity. Individuals may not know what they can claim from the state and, conversely, the state does not have a clear understanding of the right it is obliged to grant to the individual.

In short, some important doubts arise in relation to the effects and scope of the «human right to a healthy environment», due to the form and content of this instrument. Particularly relevant are the questions related to how this right should be interpreted and applied in relation to binding instruments of environmental law –as environmental international treaties– by international and national judicial bodies.

Far from closing the debate on the recognition of a human right to a healthy environment, the Declaration of the United Nations General Assembly has revived it, raising new uncertainties. And it will continue to be up to the courts, case by case, to decide how to implement it.

More recently, on last 7th of December, the UN General Assembly approved another soft law instrument: the 27 legal principles on the Protection of the environment in relation to armed conflicts. It should be recalled that the destruction of the environment is already recognized as a war crime by the International Criminal Court, but the doctrine considers that the existing legal protection is not effective, as it leaves out most military behaviour [13].

Conclusions. Summing up – the international community tries to fight against the hard and brutal impact of war on the environment also with soft law instruments. These resolutions and guiding legal principles are, undoubtedly, important steps ahead. But it is also equally evident that they do not shield the environment from mass destruction during an armed conflict such as the one provoked by Russia against Ukraine, and from the mid and long-term breaches of other linked human rights caused by environmental devastation.

However, the proclamation of a human right to a clean, healthy, and sustainable environment will certainly help to prioritize the restoration and protection of the environment after the war ends in Ukraine and to grow global awareness of the importance of environmental protection, as an essential requirement to protect this and other related human rights.

References / список літератури

1. UN Sustainable Development Goals Report 2022. URL: <https://www.un.org/development/desa/dspd/2022/07/sdgs-report/>
2. Environmental impacts of the war in Ukraine and prospects for a green reconstruction, July 2022. *OECD*. URL: <https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/environmental-impacts-of-the-war-in-ukraine-and-prospects-for-a-green-reconstruction-9e86d691/>; The Environmental Impact of the Conflict in Ukraine: A Preliminary Review, 14 October 2022. *UNEP*. URL: <https://www.unep.org/resources/report/environmental-impact-conflict-ukraine-preliminary-review>
3. Samandari H. et al. The net-zero transition in the wake of the war in Ukraine: a detour, a derailment, or a different path? *McKinsey Quarterly*, May 19, 2022.
4. Environmental Rule of Law, First Global Report, 2019. 2 p. *UNEP*. URL: <https://www.unep.org/resources/assessment/environmental-rule-law-first-global-report>
5. ECHR Case of Lopez Ostra v. Spain, of 9 December 1994. For an updated collection of the ECHR cases on human rights and environmental protection. *ECHR*. URL: https://echr.coe.int/documents/fs_environment_eng.pdf; As to the decisions of the UN Human Rights Committee, see in particular Portillo and others v. Paraguay, UNHRC 20 September 2019. URL: https://www.eshr-net.org/sites/default/files/caselaw/portillo_caceres_v_paraguay_-_english_g1927913.pdf
6. CoE, Resolution CM/Res(2022)2 on the cessation of the membership of the Russian Federation to the Council of Europe, under Article 8 of the Statute. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680a5d7d9

7. Lavrysen L. (2010). «The Aarhus Convention: Between Environmental Protection and Human Rights» en *Parcours des droits de l'homme*, Anthemis. P. 649–673.
8. Urgenda Foundation v de Staat der Nederlanden (App. No.1 9100135), Supreme Court of the Netherlands, judgment of 20 December 2019. URL: <http://climatecasechart.com/non-us-case/urgenda-foundation-v-kingdom-of-the-netherlands/>
9. Neubauer, et al. v Germany, BVerfG, Order of the First Senate of 24 March 2021 - 1 BvR 2656/18. URL: <http://climatecasechart.com/non-us-case/neubauer-et-al-v-germany/>
10. UN General Assembly, The human right to a clean, healthy and sustainable environment. A/76/L.75. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/N22/436/72/PDF/N2243672.pdf?OpenElement>
11. Resolution 48/13. The human right to a clean, healthy and sustainable environment, adopted by the Human Rights Council on 8 October 2021. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G21/289/50/PDF/G2128950.pdf?; OpenElement>. For the analysis of its bases and precedents see Y. AGUILA, «The Right to a Clean, Healthy and Sustainable Environment: State of Affairs», IUCN, News and Event, 29 October 2021. IUCN. URL: <https://www.iucn.org/>
12. With 161 Votes in Favour, 8 Abstentions, General Assembly Adopts Landmark Resolution Recognizing Clean, Healthy, Sustainable Environment as Human Right. Seventy-Sixth Session, 97th meeting (AM) GA/12437, 28 July 2022. URL: <https://press.un.org/en/2022/ga12437.doc.htm>.
13. Drumbl M.A. Waging war against the world: the need to move from war crimes to environmental crimes. *Fordham Int'l LJ* 22 (1998): 122; Daft S. Environmental Destruction is (already) a war crime, but is almost impossible to commit. *JusticeInfo. Net*. 4 December 2019. URL: <https://www.justiceinfo.net/en/43121-environmental-destruction-war-crime-impossible-to-commit.html>

КІРІН Роман / KIRIN Roman,

*д-р юрид. наук, доцент, провідний науковий співробітник
відділу економіко-правових проблем містознавства,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-0089-4086*

ВИДИ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЇХ ПОРУШЕНЬ В УМОВАХ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ

Анотація. Встановлено, що реалізація Національної стратегії у сфері прав людини, яка передбачає створення ефективного механізму відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення вимог законодавства про охорону довкілля, в умовах мілітарного впливу набуває ключового значення для встановлення зв'язку між наявними видами екологічних прав, можливими видами їх порушень та реальними постраждалими (потерпілими). З'ясовано, що еколого-безпекові (антропоохоронні), природо-ресурсні, природоохоронні, еколого-процесуальні галузеві та міжгалузеві права, які визначені на конституційному, міжнародному, законодавчому і підзаконному рівнях, якими наділені людина, громадянин, кожен (кожний), фізична особа, юридична особа, територіальна громада, Український народ, потенційно можуть бути порушені цивільними, адміністративними, кримінальними правопорушеннями, які визнано такими національним та/або міжнародним законодавством. Визначено, що родові екологічні права можуть бути диференційовані на більш конкретні, безпосередні підвиди, такі як – еколого-нормотворчі, еколого-експертні, еколого-приватні, еколого-господарські, еколого-громадські, еколого-судові, еколого-освітні, еколого-інформаційні та інші, визначені законами.

Ключові слова: екологічні права, довкілля, мілітарний вплив, гарантування, порушення, захист

TYPES OF ENVIRONMENTAL HUMAN RIGHTS AND THEIR VIOLATIONS IN CONDITIONS OF THE MILITARY IMPACT

Abstract. It has been established that the implementation of the National Strategy in the field of Human Rights, which provides for the creation of an effective

mechanism of compensation for the damage caused as a result of violations of the requirements of environmental protection legislation in conditions of the military impact is of a key importance for establishing the connection between the existing types of environmental human rights, possible types of their violations and real victims (victims). It is found out that the ecological-safety (anthropological), natural resource, nature protection, ecological-procedural sectoral and cross-sectoral rights, which are defined at the constitutional, international, legislative and sub-legislative levels, which are conferred on a person, a citizen, everyone, a natural person, a legal entity, a territorial community, the Ukrainian people can potentially be violated by civil, administrative, criminal environmental offenses recognised as such by the national and/or international law. It is determined that the ancestral environmental rights can be differentiated into more specific, immediate subspecies, such as ecological-normative, ecological-expert, ecological-private, ecological-economic, ecological-public, ecological-judicial, ecological-educational, ecological-informational and others, defined by laws.

Keywords: environmental rights, environment, military impact, guarantee, violation, protection.

Реформування екологічної політики та гарантування забезпечення екологічних прав громадян стали для України одними із зобов'язань, взятих згідно з Угодою про асоціацію з Європейським Союзом (далі – ЄС) [1]. Українці, так само як і громадяни ЄС, однаково відчують високий вплив екологічних факторів та екологічних проблем на якість життя у своїх країнах.

Як свідчить нещодавнє екологічне опитування, практично дев'ять із десяти українців вважають, що можуть особисто відігравати роль в охороні довкілля, а більшість опитуваних вважає, що повинна робити більше для охорони довкілля. Водночас більшість українців зазначають, що їхні екологічні права порушуються органами державної влади (далі – ОДВ) та органами місцевого самоврядування (далі – ОМС), які уповноважені законодавчими актами впливати на здійснення екологічної політики [2].

Виходячи з положень ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [3], екологічні права громадян України можна поділити на такі родові види:

- 1) еколога-безпекові (антропоохоронні): 1.1) право на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище (далі – НПС); 1.2) право на участь в обговоренні та внесення пропозицій до проєктів нормативно-правових актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан НПС, внесення пропозицій до ОДВ та ОМС, юридичних осіб, що беруть участь в прийнятті рішень з

цих питань; 1.3) право на участь у громадських обговореннях з питань впливу планованої діяльності на довкілля; 1.4) право на вільний доступ до інформації про стан НПС (екологічна інформація) та вільне отримання, використання, поширення та зберігання такої інформації, за винятком обмежень, встановлених законом;

2) природоресурсні: 2.1) право на участь в розробці та здійсненні заходів щодо раціонального і комплексного використання природних ресурсів; 2.2) право на здійснення загального та спеціального використання природних ресурсів;

3) природоохоронні: 3.1) право на участь у розробленні та здійсненні заходів щодо охорони НПС; 3.2) право на об'єднання в громадські природоохоронні формування;

4) еколого-процесуальні: 4.1) право на подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на НПС; 4.2) право на оскарження у судовому порядку рішень, дій або бездіяльності ОДВ, ОМС, їх посадових осіб щодо порушення екологічних прав громадян у порядку, передбаченому законом; 4.3) право на участь у процесі здійснення стратегічної екологічної оцінки; 4.4) право на одержання екологічної освіти;

5) інші екологічні права громадян, визначені законами України.

Слід зазначити, що представлена класифікація орієнтована на загальне уявлення про законодавче коло екологічних прав громадян. Адже, по-перше, деякі з них, очевидно, мають комплексний, міжгруповий характер. Останні, в розумінні В.І. Андрейцева [4, с. 34], є міжгалузевими, тобто такими, що реалізуються на міжгалузевому рівні. По-друге, кожна з поданих груп може бути диференційована на більш конкретні, безпосередні підвиди, такі як: еколого-нормотворчі, еколого-експертні, еколого-приватні, еколого-господарські, еколого-громадські, еколого-судові, еколого-освітні, еколого-інформаційні та інші, визначені законами. По-третє, необхідно також враховувати й групу еколого-конституційних та еколого-міжнародних прав людини та громадянина.

У своєму дослідженні В.Ю. Кобринський та А.І. Камінський пропонують класифікувати екологічні права громадян таким чином: 1) конституційні права, передбачені ст. 50 Конституції України; 2) природні права на екологічну безпеку та безпечне для життя і здоров'я НПС; 3) права, що мають екологічний характер, закріплені іншими законами; 4) екологічні права, закріплені в підзаконних нормативно-правових актах і договорах [5, с. 56]. Тобто в як основний критерій такої класифікації обрано юридичну силу нормативно-правового акту, в якому закріплені відповідні екологічні права

громадян. Абсолютно аналогічну позицію, класифікуючи екологічні права за юридичною сутністю, засвідчив й Е. Кондур [6, с. 196]. Водночас в обох публікаціях зазначені положення наведені без посилання на першоджерело, яким є матеріал підручника харківської наукової школи екологічного права, видання якого вийшло ще у 2001 р. [7, с. 59-60].

Дійсно, Конституція України [8] містить екологічні норми, які мають важливе значення для усвідомлення відповідної сфери прав людини і громадянина, для їх захисту та потенційних видів порушення. Це, зокрема: 1) право власності Українського народу – природні ресурси, які знаходяться в межах території України, її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, є його об'єктами (ст. 13); 2) право власності на землю – гарантується, набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону (ст. 14); 3) право на забезпечену державою екологічну безпеку, підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, збереження генофонду Українського народу (ст. 16); 4) право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50); 5) право вільного доступу до інформації про стан довкілля, а також право на її поширення (ст. 50); 6) гарантоване право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності ОДВ, ОМС, посадових і службових осіб (ст. 55); 7) право звертатися по захист своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (ст. 55); 8) гарантоване право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених Конституцією України, та у порядку, визначеному законом (ст. 55); 9) право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися по захист своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасницею яких є Україна (ст. 55); 10) право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (ст. 55).

У цьому аспекті окремого, більш детального, дослідження заслуговує питання про суб'єктний, рівний перед законом, склад екологічних правовідносин. Адже конституційні приписи дають підстави, в контексті обраної теми, виокремити в ньому таких учасників, ймовірних постраждалих, як: людина, громадянин, кожен (кожний), фізична особа, юридична особа, територіальна громада, Український народ. Усі вони наділені певними екологічними правами, які потенційно можуть бути піддані відповідним видам порушень, а також вони можуть захищатися специфічними інструментами їх захисту.

Становлення та розвиток регламентації екологічних прав громадян також є й одним із пріоритетів міжнародного та європейського права.

Зокрема, Конвенція Європейської економічної комісії ООН «Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля» (відома також як Орхуська конвенція) як основу екологічної демократії визначила три основних права громадськості з питань, що стосуються довкілля, а саме – на доступ до [9]: 1) екологічної інформації; 2) процесу прийняття екологічних рішень; 3) екологічного правосуддя.

Саме на забезпечення дотримання зобов'язань за Орхуською конвенцією Планом дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки [10] передбачено розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України: 1) законопроекту про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо доступу до екологічної інформації та участі громадськості в процесі прийняття рішень з питань, що стосуються довкілля; 2) проекту нормативно-правового акта про створення загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації.

Відповідно, реалізація Національної стратегії у сфері прав людини передбачає її здійснення, у тому числі, й за таким стратегічним напрямом як «Забезпечення екологічних прав», а серед завдань, спрямованих на досягнення цілі, визначено [11]:

- впровадити основні принципи охорони НПС, міжнародні норми та стандарти у сфері екологічної безпеки на усіх напрямках державної політики та у сферах діяльності людини;
- забезпечити вільний доступ до інформації про стан НПС та вільне отримання, використання, поширення і зберігання такої інформації;
- підвищити рівень поінформованості населення про екологічні права, механізми їх реалізації та захисту;
- удосконалити правові процедури оцінки впливу на довкілля та стратегічної екологічної оцінки, зокрема в частині забезпечення інформування громадськості та її участі в процесі прийняття рішень;
- створити загальнодержавну екологічну автоматизовану інформаційно-аналітичну систему забезпечення доступу до екологічної інформації;
- удосконалити відповідальність за порушення законодавства про охорону НПС;
- створити ефективний механізм відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення вимог законодавства про охорону НПС.

Останнє завдання, як уявляється, в умовах мілітарного впливу на довкілля набуває ключового значення для встановлення зв'язку між наявними видами екологічних прав, можливими видами їх порушень та реальними

постраждалими (потерпілими). Тож може йтися про еколого-безпекові (антропоохоронні), природоресурсні, природоохоронні, еколого-процесуальні галузеві та міжгалузеві права, що визначені на конституційному, міжнародному, законодавчому і підзаконному рівнях, якими наділені людина, громадянин, кожен (кожний), фізична особа, юридична особа, територіальна громада, Український народ та які можуть бути порушені цивільними, адміністративними, кримінальними екологічними правопорушеннями, визнаних як такі національним та/або міжнародним правом.

Встановлений Кабінетом Міністрів України Порядок визначення шкоди та збитків, у тому числі й екологічної, доручено використовувати для отримання результатів з метою здійснення захисту прав та інтересів України під час урегулювання спорів, розгляду в закордонних юрисдикційних органах справ та/або заяв, пов'язаних з відшкодуванням збитків, завданих внаслідок збройного конфлікту міжнародного характеру/збройної агресії інших держав на території України [12].

Зокрема, визначення шкоди та збитків здійснюється окремо за такими екологічними напрямками:

1) шкода, завдана земельним ресурсам, – напрям, що включає шкоду від пошкодження та знищення родючого шару ґрунту, та шкоду, зумовлену забрудненням і засміченням земельних ресурсів [13; 14];

2) втрати надр – напрям, що включає втрати надр, завдані самовільним їх користуванням [15];

3) збитки, завдані водним ресурсам, – напрям, що включає забруднення, засмічення, вичерпання та інші дії щодо водних ресурсів, які можуть погіршити умови водопостачання, завдати шкоди здоров'ю людей, спричинити зменшення рибних запасів та інших об'єктів водного промислу, погіршення умов існування диких тварин, зниження родючості ґрунтів та інші несприятливі явища внаслідок зміни фізичних і хімічних властивостей вод, зниження їх здатності до природного очищення, порушення гідрологічного і гідрогеологічного режиму вод [16; 17];

4) шкода, завдана атмосферному повітрю, – напрям, що включає шкоду, завдану викидами забруднюючих речовин в атмосферне повітря [18];

5) втрати лісового фонду – напрям, що включає втрати і пошкодження лісів і лісових ділянок та пов'язані із ними витрати [19];

6) збитки, завдані природно-заповідному фонду, – напрям, що включає збитки, завдані територіям та об'єктам природно-заповідного фонду, та пов'язані із ними витрати [20].

Спільним наказом Міністерства оборони України (далі – МОУ) та Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України затверджено

Порядок взаємодії з питань фіксування фактів заподіяння шкоди та визначення збитків, завданих НПС, на об'єктах системи МОУ внаслідок збройної агресії РФ [21].

Підсумовуючи зазначимо, що реалізація Національної стратегії у сфері прав людини, яка передбачає створення ефективного механізму відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення вимог законодавства про охорону довкілля, в умовах мілітарного впливу набуває ключового значення для встановлення зв'язку між наявними видами екологічних прав, можливими видами їх порушень та реальними постраждалими (потерпілими). У ході дослідження з'ясовано, що еколого-безпекові (антропоохоронні), природо-ресурсні, природоохоронні, еколого-процесуальні галузеві та міжгалузеві права, які визначені на конституційному, міжнародному, законодавчому і підзаконному рівнях, якими наділені людина, громадянин, кожен (кожний), фізична особа, юридична особа, територіальна громада, Український народ, потенційно можуть піддаватись цивільним, адміністративним, кримінальним екологічним правопорушенням, визнаним як такі національним та/або міжнародним правом. Також визначено, що родові екологічні права можуть бути диференційовані на більш конкретні, безпосередні підвиди, такі як: еколого-нормотворчі, еколого-експертні, еколого-приватні, еколого-господарські, еколого-громадські, еколого-судові, еколого-освітні, еколого-інформаційні та інші, визначені законами.

Список літератури

1. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014. (Угоду ратифіковано із заявою Законом України від 16.09.2014 № 1678-VII). *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Ст. 2125.
2. Кодола Б. Екологічна свідомість: екологічні права, дотримання яких варто вимагати. *Юридична газета*. 07.06.2019. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/ekologichne-pravo-turistichne-pravo/ekologichna-svidomost-ekologichni-prava-dotrimannya-yakih-varto-vimagati.html>
3. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>
4. Андрейцев В.І. Екологічне право: курс лекцій: навч. посібник для юрид. фак. вузів. К.: Вентурі, 1996. 208 с.
5. Кобринський В.Ю., Камінський А.І. Основні засади класифікації екологічних прав та обов'язків людини і громадянина. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 54–58.
6. Кондур Е. Класифікація екологічних прав і обов'язків громадян України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право*. 2012. Вип. 18. С. 195–197.

7. Екологічне право України: підручник для студентів юрид. вищ. навч. закладів. За ред. В.К. Попова та А.П. Гетьмана. Харків: Право, 2001. 480 с.
8. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
9. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція): Міжнародний документ Організації Об'єднаних Націй від 25.06.1998 (ратифіковано Законом України від 06.07.1999 № 832-XIV). *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text
10. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.06.2021 № 756-р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 58. Ст. 3617.
11. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24.03.2021 № 119/2021. *Офіційний вісник Президента України*. 2021. № 9. Ст. 368.
12. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>
13. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану: наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 04.04.2022 № 167. *Офіційний вісник України*. 2022. № 31. Ст. 1674.
14. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації: наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 18.05.2022 № 295. *Офіційний вісник України*. 2022. № 45. Ст. 2479.
15. Про затвердження Методики визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами: наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 15.09.2022 № 366. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1337-22#Text>
16. Про затвердження Методики визначення збитків, заподіяних внаслідок забруднення та/або засмічення вод, самовільного користування водними ресурсами: наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 21.07.2022 № 252. *Офіційний вісник України*. 2022. № 68. Ст. 4154.
17. Про затвердження Методики визначення збитків, заподіяних навколишньому природному середовищу в межах територіального моря, виключної морської (економічної) зони та внутрішніх морських вод України в Азовському та Чорному морях: наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 19.08.2022 № 309. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1253-22#Text>
18. Про затвердження Методики розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення

надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди: наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 13.04.2022 № 175. *Офіційний вісник України*. 2022. № 33. Ст. 1828.

19. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації: наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 05.10.2022 № 414. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1308-22#Text>
20. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації: наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 13.10.2022 № 424. *Офіційний вісник України*. 2022. № 92. Том 2. Ст. 5760.
21. Про затвердження Порядку взаємодії Міністерства оборони України з Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України з питань фіксування фактів заподіяння шкоди та визначення збитків, нанесених навколишньому природному середовищу, на об'єктах системи Міністерства оборони України внаслідок збройної агресії Російської Федерації: наказ Міністерства оборони України, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 01.12.2022 № 407/509. *Офіційний вісник України*. 2023. № 13. Ст. 823.

ЛИПНИЦЬКА Євгенія / LYPNYTSKA Yevheniia,

канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри

господарського та адміністративного права,

Донецького національного університету імені Василя Стуса

orcid.org/0000-0003-4608-1734

ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЕКОЛОГІЧНУ ІНФОРМАЦІЮ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Проведено аналіз стану законодавства у сфері забезпечення права громадян на доступ до екологічної інформації в умовах воєнного стану та процесу виконання Україною зобов'язань щодо імплементації законодавства ЄС. Виявлено окремі проблеми правового забезпечення доступу громадян до екологічної інформації, обґрунтовано напрями удосконалення законодавства.

Ключові слова: екологічна інформація, права громадян, доступ до інформації, Орхуська конвенція.

ON ENSURING THE RIGHT TO ENVIRONMENTAL INFORMATION: STATE OF PLAY AND PROSPECTS

Abstract. An analysis of the state of play of the legislation in the field of ensuring the realization of the right of citizens for access to environmental information under martial law and the process of Ukraine's fulfillment of obligations regarding the implementation of the EU legislation is presented in this paper. Some problems of the legal support of citizens' access to environmental information have been identified, directions of improvement of the legislation are substantiated.

Keywords: environmental information, citizens' rights, access to information, Aarhus Convention.

Право доступу до екологічної інформації є одним з основних екологічних прав кожного громадянина, що гарантується на конституційному рівні, та є ключовим для розвитку демократичного суспільства. Ефективне правове забезпечення реалізації такого права надає можливість особі здійснювати й інші екологічні права, зокрема, на безпечне довкілля, участь у прийнятті екологічно значущих рішень та інші.

Наявні екологічні проблеми, які були актуальні в Україні ще до повномасштабного вторгнення РФ, значно посилюються за рахунок активних бойових дій на великій частині території нашої країни, наслідками яких стали забруднення довкілля небезпечними для людини та інших живих організмів речовинами, знищення цілих екосистем. Під час війни громадяни ще в більшій мірі усвідомили значення достовірної та своєчасної інформації, в тому числі екологічної, яка часто може врятувати здоров'я та життя людей.

У зв'язку з введенням в Україні воєнного стану доступ до різних інформаційних ресурсів, які містили ту чи іншу екологічну інформацію (реєстрів, баз даних, інтерактивних карт, офіційних сайтів органів влади тощо) був значно обмежений, що негативно вплинуло на реалізацію права на екологічну інформацію. Також потребує аналізу стан законодавства, що забезпечує реалізацію цього права, та практика його застосування в аспекті виконання зобов'язань України щодо імплементації окремих положень законодавства та стандартів ЄС.

Забезпечення дотримання екологічних прав та обов'язків громадян, а також участі громадськості у прийнятті управлінських рішень у сфері охорони довкілля визначено одним із основних завдань державної екологічної політики відповідно до Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [1].

Згідно зі ст. 50 Конституції України, кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення [2]. На реалізацію цього права спрямовані положення Законів України «Про охорону навколишнього природного середовища» (далі – Закон України «Про охорону НПС») [3], «Про інформацію» [4], «Про доступ до публічної інформації» [5] та інші спеціальні екологічні закони та підзаконні акти.

Ключовим документом у забезпеченні вказаних прав стала Конвенція ООН про доступ до інформації, участь громадськості у прийнятті рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища 1998 р. (далі – Орхуська конвенція) [6]. Згідно зі ст. 3 Конвенції, кожна зі Сторін здійснює необхідні законодавчі, регулятивні та інші заходи, включаючи заходи щодо досягнення відповідності положень, які регламентують порядок виконання норм цієї Конвенції, стосовно інформації, участі громадськості та її доступу до правосуддя, а також відповідних заходів для забезпечення умов їх застосування. Отже, після ратифікації Верховною Радою України у 1999 р. Орхуської конвенції розпочався період удосконалення механізму реалізації вказаних прав шляхом імплементації відповідних положень у національне законодавство. Наразі можна стверджувати про відповідність законодавства України положенням Конвенції, про що свідчить:

- закріплення визначення поняття «інформація про стан навколишнього природного середовища», видів інформації, яка вважається екологічною, суб'єктів, що зобов'язані забезпечувати вільний доступ населення до інформації, а також способів екологічного інформаційного забезпечення (ст. 25, 25-1 Закону України «Про охорону НПС»);

- виокремлення в окремий вид інформації про стан довкілля (екологічної інформації) в Законі України «Про інформацію», встановлення, що така інформація не може бути віднесена до інформації з обмеженим доступом, крім інформації про місце розташування військових об'єктів (ст. 13);

- врегулювання відносин щодо порядку доступу до публічної інформації, в тому числі за запитом, спеціальним Законом України «Про доступ до публічної інформації».

Значущими положеннями Закону є: надання екологічній інформації статусу публічної; закріплення переліку розпорядників інформації, зобов'язаних оприлюднювати і надавати інформацію за запитом, прирівнювання до розпорядників інформації, зобов'язаних надавати інформацію за запитом, суб'єктів господарювання, що володіють інформацією про стан довкілля та іншою суспільно необхідною інформацією; закріплення вичерпного переліку підстав для відмови у задоволенні запиту на публічну інформацію.

Важливими для забезпечення права на екологічну інформацію є нормативно-правові акти, прийняті в рамках виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, де, відповідно до ст. 363 Глави 6 «Навколишнє середовище» Розділу V «Економічне та галузеве співробітництво», передбачено поступове наближення законодавства України до права та політики ЄС у сфері охорони навколишнього природного середовища.

На забезпечення виконання Україною міжнародних зобов'язань у рамках Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті [7] та Орхуської конвенції, а також імплементації у національне законодавство положень Директив 2003/4/ЄС та 2011/92/ЄС [8, 9] у 2017 р. прийнято Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» (далі – ОВД) [10]. В процесі процедури ОВД забезпечується своєчасне, адекватне та ефективне інформування громадськості шляхом здійснення суб'єктом господарювання повідомлення про плановану діяльність, оприлюднення на офіційному вебсайті в мережі «Інтернет» уповноваженого органу оголошення про початок громадського обговорення звіту з ОВД, інформації про висновок з ОВД та рішення про провадження планованої діяльності. Вільний доступ до інформації, пов'язаної з проведенням ОВД, забезпечується створенням Єдиного реєстру з ОВД, адміністрування якого здійснює Міндовкілля.

Також вбачаються прогресивними у питанні забезпечення права на доступ до екологічної інформації положення Закону України «Про стра-

тегічну екологічну оцінку», прийнятого на виконання Директиви 2001/42/ЄС Європейського Парламенту та Ради [11, 12]. Закон регулює процедуру проведення громадського обговорення та консультацій щодо документів державного планування, а також інформування громадськості щодо звіту зі стратегічної екологічної оцінки (далі – СЕО) та прийнятих на його основі рішень, врахування зауважень і пропозицій громадськості під час прийняття таких рішень. Позитивно вплине на дотримання органами державної влади та місцевого самоврядування законодавства про СЕО, в тому числі належне інформування громадськості, прийняття 03.11.2022 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо порядку здійснення стратегічної екологічної оцінки», яким встановлюється відповідальність за порушення в сфері СЕО, а також надаються повноваження контролю за виконанням вимог СЕО органам Державної екологічної інспекції [13].

Можна погодитись з Міндовкілля, що СЕО є одним з ключових інструментів забезпечення «зеленого» відновлення країни від наслідків війни з РФ [14].

Важливим як з точки зору євроінтеграції, так і в частині забезпечення доступу громадськості до достовірної та повної інформації про стан довкілля є прийняття 20.09.2022 р. Закону України «Про Національний реєстр викидів та перенесення забруднювачів» (далі – РВПЗ) [15]. Закон розроблено відповідно до Протоколу про РВПЗ до Орхуської конвенції, який ратифіковано Україною, Регламенту № 166/2006 Європейського парламенту та Ради від 18.01.2006 р. [16, 17]. Функціонування РВПЗ сприятиме більш ефективному моніторингу за викидами та перенесенням забруднювачів, встановленню пріоритетів щодо їх скорочення та ліквідації, прийняття управлінських рішень. Крім цього, громадськість отримає зручний доступ до екологічної інформації і зможе брати участь у формуванні державної екологічної політики у сфері реєстрації викидів. Цей Закон набере чинності з 08.10.2023 р., тому наразі говорити про його виконання завчасно. Сподіваємось, що до моменту набрання ним чинності Урядом буде прийнято необхідні для реалізації Закону підзаконні акти, а також будуть наявні всі умови для повноцінного функціонування Реєстру.

Попри значні успіхи щодо врегулювання відносин інформаційного забезпечення в екологічній сфері, доцільно вказати на окремі проблемні аспекти:

1. Чинне законодавство оперує різними поняттями для розуміння екологічної інформації, а саме, «інформація про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація)», «інформація про стан довкілля», «екологічна інформація». Така ситуація сприяє неоднозначному тлумаченню норм, що стосуються такої інформації, та, відповідно, створює проблеми у правозастосуванні і наданні інформації статусу екологічної. Вбачається доцільним використання терміна «екологічна інформація», який є більш

широким за термін «інформація про стан довкілля» і відповідатиме положенням Орхуської конвенції.

2. Розвиток інформаційних технологій позитивно вплинув на доступність екологічної інформації, разом з цим це зумовлює й злагоджену роботу уповноважених органів державної влади та місцевого самоврядування щодо інформування громадськості про найважливіші аспекти, пов'язані з екологічною безпекою та станом довкілля, особливо за умов воєнного часу. Аналіз офіційних інтернет-сторінок органів державної влади та органів місцевого самоврядування показав, що часто розміщена на них екологічна інформація не оновлюється, частково або повністю відсутня (напр., на сайті Полтавської міської ради, Держекоінспекції, Житомирської обласної ради тощо). Пропонується визначити зміст мінімальної екологічної інформації, яка повинна розміщуватись на сайтах місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування на рівні підзаконного нормативного акту.

3. Негативно впливає на реалізацію права на екологічну інформацію обмеженість роботи Реєстру ОВД. Наразі немає можливості ознайомитись зі звітами ОВД та іншими документами, які мають оприлюднюватись, що суперечить положенням Закону України «Про ОВД». Пропонується відновлення доступу до Реєстру.

4. Відсутність Реєстру CEO перешкоджає повноцінній реалізації законодавства про CEO щодо доступу до звіту CEO, поданих зауважень та пропозицій до звіту та іншої документації.

5. У цілому позитивно оцінюючи проєкт Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи моніторингу довкілля, інформації про стан довкілля (екологічної інформації) та інформаційного забезпечення управління у сфері довкілля» [18], ухвалений у другому читанні 20.03.2023 р. щодо конкретизації правового забезпечення права на доступ до екологічної інформації, слід вказати на такі недоліки:

- проєктом вносяться зміни до ст. 25-1 Закону «Про охорону НПС», проте ним не передбачається періодичність підготовки центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони НПС, і подання на розгляд Верховної Ради України Національної доповіді про стан довкілля в Україні, що призведе до погіршення своєчасного інформування суспільства;

- проєкт конкретизує види порушень, пов'язані із доступом до інформації, отриманої в результаті моніторингу довкілля у ст. 68 Закону України «Про охорону НПС», однак не пропонує внести відповідні зміни до законів, які регулюють відносини щодо застосування відповідальності за порушення цього права.

Список літератури

1. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 № 2697. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>
2. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 264. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>
4. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
5. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
6. Конвенція ООН про доступ до інформації, участь громадськості у прийнятті рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища від 25.06.1998. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text
7. Конвенція ООН про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті від 25.02.1991. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_272#Text
8. Директива Європейського Парламенту та Ради 2003/4/ЄС «Про доступ громадськості до інформації про навколишнє природне середовище» від 28.01.2003. *Ліга: Закон*. 2023. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/EU030129>
9. Директива Європейського Парламенту та Ради 2011/92/ЄС «Про оцінювання впливу деяких публічних і приватних проєктів на довкілля» від 13.12.2011. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_022-11#Text
10. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017 № 2059. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text>
11. Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України від 20.03.2018 № 2354. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19#Text>
12. Директива Європейського Парламенту та Ради 2001/42/ЄС від 27.06.2001 «Про оцінку впливу на стан навколишнього природного середовища окремих проєктів та програм». *Ліга: Закон*. 2022. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/EU010119>
13. Про внесення змін до деяких законів України щодо порядку здійснення стратегічної екологічної оцінки: Закон України 03.11.2022 № 2717. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2717-20#Text>
14. В Україні створюють Єдиний реєстр стратегічної екологічної оцінки та запровадять відповідальність за порушення CEO. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua>

gov.ua/news/v-ukrayini-stvoryat-yedinij-reyestr-strategichnoyi-ekologichnoyi-ocinki-ta-zaprovadyat-vidpovidalnist-za-porushennya-seo

15. Про Національний реєстр викидів та перенесення забруднювачів: Закон України від 20.09.2022 № 2614. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2614-20#Text>
16. Протокол ООН про РВПЗ до Орхуської конвенції від 21.05.2003. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_159#Text
17. Регламент Європейського парламенту та Ради № 166/2006 від 18.01.2006. URL: <https://cutt.ly/q4TT3MH>
18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи моніторингу довкілля, інформації про стан довкілля (екологічної інформації) та інформаційного забезпечення управління у сфері довкілля: проект Закону від 28.04.2022 реєстр. № 2911. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39521>

РЯБОКОНЬ Іван / RYABOKON Ivan,

*канд. екон. наук, доцент кафедри
соціоекономіки та управління персоналом,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-2005-6576*

ГАРАНТІЇ ДОТРИМАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТА ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ ТА ПОВОЄННОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Анотація. Розглянуто проблеми забезпечення соціально-економічних та екологічних прав людини. Аналізуються можливі напрями вирішення окресленої проблеми в умовах мілітарного впливу та повоєнної трансформації. Подано напрями та заходи щодо забезпечення гарантій дотримання соціально-економічних та екологічних прав людини.

Ключові слова: соціально-економічні права, екологічні права, мілітарний вплив, повоєнна трансформація, базові потреби.

GUARANTEES OF SOCIO-ECONOMIC AND ENVIRONMENTAL HUMAN RIGHTS OBSERVANCE IN CONDITIONS OF THE MILITARY IMPACT AND THE POST-WAR TRANSFORMATION

Abstract. The problems of ensuring socio-economic and environmental human rights are considered in this paper. Possible ways of solving the outlined problem in conditions of the military influence and the post-war transformation are analysed. Directions and measures to ensure the guarantees of socio-economic and environmental human rights observance are presented.

Keywords: socio-economic rights, environmental rights, military impact, post-war transformation, basic needs.

Військова агресія Росії проти України призвела до серйозних негативних наслідків, зокрема: значних людських втрат, ушкодження екологічних систем, руйнування металургійних і хімічних підприємств, гідротехніч-

них споруд, забруднення водою та ґрунту, пошкодження інфраструктури України тощо. Частина населення була вимушена покинути власні домівки. Внаслідок руйнувань значна кількість підприємств зупинила роботу. Цей процес також призвів до зростання рівня безробіття. За оцінками Міжнародної організації праці, було втрачено близько 4,8 млн робочих місць, що дорівнює 30% довоєнного рівня зайнятості в Україні [1].

Залежно від фактичного падіння рівня споживання громадян та різних сценаріїв реагування (жорстка економія, монетизація дефіциту тощо), рівень бідності може стрімко зрости, а деякі сценарії передбачають його зростання до 58%. Це призведе до радикальних змін у програмах соціальної допомоги [2]. Постійні атаки на цивільну інфраструктуру призупинили роботу спеціальних відділів обслуговування населення.

Актуальність теми забезпечення соціально-економічних та екологічних прав людини полягає в тому, що це є необхідною умовою гідного життя, і порушення зазначених прав може мати серйозні наслідки, включаючи загрозу життю і виведення населення за межу бідності в умовах мілітарного впливу.

Отже, зазначені умови чинять значний негативний вплив на забезпечення соціально-економічних прав людини, зокрема, на:

1. Фундаментальні права – право на життя та право на недоторканність особи.
2. Право на належний рівень життя (житло, одяг достатнє харчування тощо).
3. Право на соціальне забезпечення (пенсії, виплати на випадок безробіття, хвороби, інвалідності та інші соціальні виплати і пільги);
4. Право на працю, якість трудового життя (гідні умови праці, справедливую оплату праці, безпеку на роботі, відпочинок тощо).
5. Право на освіту та охорону здоров'я, включаючи доступ до якісної медичної допомоги та ліків.
6. Право на правову допомогу тощо.

Прогнозування витрат на соціальні програми є складним завданням через значну невпевненість щодо зміни доходів та вартості базових потреб в майбутньому. Витрати на програми, що залежать від матеріального стану одержувачів, можуть змінюватися залежно від змін доходів домогосподарств та їх динаміки щодо вартості базових потреб.

Законодавчо встановлений прожитковий мінімум не відображає фактичну вартість базових потреб та потребує перегляду на етапі реконструкції України з урахуванням потенційно значного впливу на потреби населення. Розрив між законодавчо встановленим прожитковим мінімумом і фактичною вартістю базових потреб був значним навіть до початку війни [2].

Протягом періоду повоєнного відновлення очікується, що тимчасові заходи, такі як загальні субсидії на енергоносії, будуть скасовані, тарифи та вартість інших базових потреб зростуть, і це буде відображено у новому прожитковому мінімумі. Однак неясно, наскільки цей мінімум відповідатиме фактичному прожитковому мінімуму. Повне врахування вартості базових потреб значно вплине на витрати, оскільки очікується, що понад 70% населення матимуть доходи нижчі за фактичний прожитковий мінімум [3]. Понад 80% пенсіонерів отримують виплати нижче фактичного прожиткового мінімуму [4].

Для вирішення вказаних проблем необхідно забезпечити належну нормативно-правову базу та імплементацію міжнародних договорів, що регулюють соціально-економічні та екологічні права людини. Для забезпечення екологічних прав особливу увагу необхідно приділяти організації комплексу заходів щодо своєчасного очищення забруднених територій, що є пріоритетом у профілактиці захворюваності та інвалідності.

Забезпечення соціально-економічних та екологічних прав людини в умовах мілітарного впливу та повоєнної трансформації може потребувати застосування різних інструментів. Заходи забезпечення гарантій дотримання соціально-економічних та екологічних прав людини в умовах мілітарного впливу та повоєнної трансформації можуть здійснюватися за такими напрямками:

1. Впровадження ефективної системи моніторингу та оцінки мілітарного впливу на довкілля з метою виявлення найбільш проблемних зон.

2. Розробка та реалізація програм національного масштабу, нормативно-правових актів щодо відновлення екосистем та біорізноманіття на територіях, що зазнали мілітарного впливу, забезпечення реалізації прав на здорове довкілля та відшкодування збитків.

3. Розробка та прийняття спеціальних законів та нормативно-правових актів, які забезпечать реалізацію прав людини на соціальне забезпечення, економічні гарантії.

4. Застосування механізмів залучення громадськості до процесу прийняття рішень щодо охорони довкілля та зменшення мілітарного впливу на нього, включаючи публічні обговорення, консультації та інші форми участі громадськості.

5. Співпраця з міжнародними організаціями: такими як ООН, Рада Європи, Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) тощо, які спеціалізуються на захисті прав людини і можуть надати експертну підтримку, поради та, за потреби, фінансову допомогу.

6. Розробка та запровадження спеціальної програми з відновлення природних екосистем та біорізноманіття на територіях, що зазнали мілітарного впливу.

7. Встановлення чітких норм і правил для підприємств та організацій щодо поводження з наслідками воєнних дій, відходами та іншими видами забруднення навколишнього середовища.

8. Проведення досліджень і розробка заходів щодо зменшення мілітарного впливу на здоров'я населення та реалізація цих заходів.

9. Зміцнення системи екологічної освіти і поводження з небезпечними речовинами та підвищення рівня свідомості населення щодо екологічних проблем і заходів реагування на них.

10. Вдосконалення механізму опрацювання та реагування на індивідуальні скарги щодо порушень прав людини.

11. Забезпечення психосоціальної допомоги і консультивання.

12. Заходи із сприяння поверненню незаконно переміщених (викрадених) з окупованих територій громадян України.

13. Забезпечення відповідного фінансування та моніторингу цільового використання коштів для реалізації вищевказаних заходів шляхом створення спеціального інституціонального механізму.

У короткостроковій перспективі, в період до закінчення воєнних дій, пріоритетні заходи мають узгоджуватися з потребами громадян в екстремій підтримці, яку надають спеціальні органи і служби.

Під час періоду відновлення необхідно розробити програми, які стимулюватимуть зайнятість та сприятимуть повоєнному відновленню. В Україні відновлення або створення нових робочих місць потребуватиме, зокрема, додаткових витрат на компенсацію роботодавцям та інші заходи. Щоб посилити гнучкість системи відновлення, необхідно застосовувати цифрові технології, зокрема, штучний інтелект, хмарні та онлайн-рішення.

Витрати на відновлення робочих місць можуть включати, зокрема, компенсацію роботодавцям за зайнятість вразливих соціальних груп, надання допомоги для переїзду, надання допомоги з метою стимулювання самозайнятості тощо.

Основні засади відновлення та відбудови полягають у ретельній оцінці технічних результатів та поетапному вкладенні інвестицій за попередньо визначеним пріоритетом. Крім того, необхідно створити сприятливе інституційне та нормативно-правове середовище щодо забезпечення правового захисту в умовах здійснення повоєнної трансформації.

Для забезпечення гарантій дотримання соціально-економічних та екологічних прав людини в умовах мілітарного впливу та повоєнної трансфор-

мації, необхідно проводити наукові дослідження, які дозволяють виявляти та розуміти сутність проблеми та подальші шляхи її розв'язання в мінливих умовах, розробити систему своєчасного реагування.

Крім того, необхідно проводити роботу з населенням, забезпечити своєчасне надання інформації щодо прав та обов'язків. Важливо проводити роботу з урядами та міжнародними правозахисними та громадськими організаціями для забезпечення координації дій між ними з метою забезпечення гарантій дотримання соціально-економічних та екологічних прав людини в умовах мілітарного впливу та повоєнної трансформації.

Отже, представлений в цій статті комплекс напрямів та заходів щодо забезпечення гарантій дотримання соціально-економічних та екологічних прав людини базується на існуючих методиках міжнародних правозахисних організацій, національних системах соціального захисту, природоохоронних організацій, що покладені в основу забезпечення гарантій дотримання соціально-економічних та екологічних прав в умовах мілітарного впливу та повоєнної трансформації. Мета подальших досліджень полягає у формуванні цілісної системи забезпечення гарантій дотримання соціально-економічних та екологічних прав людини в умовах мілітарного впливу та повоєнної трансформації, структуризації й вдосконаленні її компонентів.

Список літератури

1. Вплив кризи в Україні на сферу праці: попередні оцінки. Аналітична записка МОП. *Міжнародна організація праці*. 2022. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/documents/briefingnote/wcms_844295.pdf
2. Швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення України. Звіт Міністерства фінансів України. *Офіційний сайт Міністерства розвитку громад та територій України*. 2023. URL: https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2022/09/zvit-shvydka-oczinka-zavdanoyi-shkody-ta-potreb-na-vidnovlennya_ukr-1.pdf
3. Про Державний бюджет України на 2022 рік: Закон України від 02.12.2021 № 1928-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text>
4. Ненюченко Наталія: 82 відсотки українських пенсіонерів отримують пенсію нижче реального прожиткового мінімуму. *Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України*. 2023. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/18309.html>

АНІСИМОВА Ганна / ANISIMOVA Hanna,
*д-р юрид. наук, професор, доцент кафедри екологічного права,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна
orcid.org/0000-0003-0579-7007*

КЛІМАТИЧНА ШКОДА: НОВИЙ ВИКЛИК ДЛЯ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена науково-теоретичному аналізу довкіллевої та кліматичної складових національної безпеки в умовах повномасштабної воєнної агресії з боку РФ. Аргументовано, що наслідки мілітарного впливу пришвидшують глобальну кліматичну зміну та є небезпечними для майбутніх поколінь і всього світу. Доведено необхідність створення дієвих правових механізмів формування системи моніторингу, обліку викидів парникових газів і методології підрахунку мілітарної шкоди, заподіяної клімату.

Ключові слова: екологічна безпека, еколого-правова політика, екологічна шкода, кліматична шкода.

CLIMATE DAMAGE: A NEW CHALLENGE FOR UKRAINE

Abstract. The paper focuses on the scientific and theoretical analysis of environmental and climatic components of the national security in conditions of the full-scale military aggression of the Russian Federation. It is argued that the consequences of the military impact accelerate the global climate change and are dangerous for future generations and the entire world. The necessity to establish effective legal mechanisms for the formation of a system of monitoring and accounting for greenhouse gas emissions, as well as a methodology for calculating military damage caused to the climate has been proven.

Keywords: environmental safety, environmental legal policy, environmental damage, climate damage.

Минув рік із початку повномасштабного вторгнення російських агресорів до України. За цей час постраждали не лише населення України, промисловість, інфраструктура, а й навколишнє середовище. Більш того, шкода, заподіяна довкіллю, зростає з кожним днем ведення бойових дій, збільшуються обсяги викидів вуглецю та інших парникових газів в атмосферу. З огляду на це, остаточні наслідки для природних екосистем, ландшафтного й біологічного

різноманіття, екологічного благополуччя населення не лише України, а й всієї Європи важко спрогнозувати. Однак найбільше непокоїть те, що все це пришвидшує глобальну кліматичну зміну, що, звісно, позначиться на житті, здоров'ї як нинішнього, так і майбутніх поколінь.

Вбачається, що сучасний світовий порядок з позицій кліматичної та екологічної безпеки стає все більш небезпечним, а вторгнення Росії в Україну може докорінно його змінити в довгостроковій перспективі. Лише за сім місяців збройної агресії викиди парникових газів становлять щонайменше 100 млн т CO₂, що еквівалентно загальним викидам парникових газів за той самий період у такій країні, як Нідерланди [1]. Тому саме зараз перетворення Європи до 2050 р. на кліматично нейтральний континент вимагає постановки більш амбітних цілей. Підтвердженням цьому є промова президентки Європейської Комісії Урсули фон дер Ляєн, виголошена за результатами COP27. Зокрема, вона зазначила, що щорічна зустріч з питань виконання Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату не принесла очікуваних результатів ані в частині зобов'язань стосовно поступового скорочення викидів через використання викопних палив, ані зобов'язань щодо пом'якшення кліматичних змін [2].

Проте, і це, на наш погляд, заслуговує на окрему увагу, пропозиції нашої держави щодо створення Глобальної платформи для оцінки збитків клімату й довкіллю отримали загальну підтримку світової спільноти, як і намагання робочої групи Національної ради з відновлення сфокусувати розроблений проєкт Плану відновлення України на інтегрованій кліматичній політиці, запобіганні й адаптації до зміни клімату, екологічній безпеці та ін. [3] Свідченням цьому є той факт, що його (Плану) екобезпекова складова стає пріоритетною в сенсі відбудови чистого й захищеного середовища та забезпечення сталого розвитку в синхронізації із «Зеленою» угодою ЄС. Вбачається, що вказане в довгостроковій перспективі позначиться також і на забезпеченні продовольчої, енергетичної, біологічної безпеки тощо. До того ж українська держава не лише пропонує, а й намагається, незважаючи на те, що в умовах повномасштабної воєнної агресії це робити надзвичайно складно, виконувати власні євроінтеграційні зобов'язання, послідовно впроваджуючи кліматичну візію в усі стратегії державного розвитку й національні програми відповідно до вимог Паризької угоди. Як свідчать останні події, Україна усвідомлює: а) потребу в удосконаленні правового регулювання оцінки кліматичних ризиків (які внаслідок бойових дій постійно підвищуються) на території України для вибору оптимальних управлінських рішень, а отже, подальшого сприяння оптимізації їх ранжування у світовому безпековому просторі, й б) необхідність завчасного формування правових механізмів забезпечення не лише екологічної, а й кліматичної безпеки.

Задля досягнення цього, передусім доцільно встановити причини виникнення кліматичних й екологічних проблем, а також їх співвідношення,

якому притаманний корелятивний характер. Зауважимо, що у національному законодавстві довоєнного часу закріплено такі приписи: 1) однією із засад державної екологічної політики визначено збереження такого стану кліматичної системи, який унеможливить підвищення ризиків для здоров'я й благополуччя людей, а також збереження й відновлення природних екосистем; 2) зміну клімату віднесено до першопричин виникнення екологічних проблем і надзвичайних ситуацій в Україні; 3) запобігання їй та адаптацію до неї зафіксовано як завдання із забезпечення інтеграції екологічної політики у процес прийняття рішень щодо соціально-економічного розвитку України [4]. Наголосимо, що в умовах сьогодення акцент ставиться на шкоді, заподіяній природним ресурсам і комплексам, наслідками якої є прискорення зміни клімату. Своєю чергою, екологічні ризики підвищують загрозу виникнення кліматичних ризиків, а екологічна небезпека розглядається як першопричина кліматичної небезпеки.

Виходячи з наведеного, можемо констатувати, що зараз для України, як і для всього світу, стає нагальною проблема впливу воєнної агресії саме на довкілля, через що підвищується небезпека кліматичних змін. З огляду на це, виникає питання щодо оцінки впливу на клімат. Зауважимо, що в цій ситуації найбільш придатними виявляються методичні рекомендації із звітності, моніторингу викидів парникових газів на підставі звітів національних кадастрів антропогенних викидів й абсорбції парникових газів із включенням до них даних за кожен рік, які держави надають Секретаріату Рамкової Конвенції ООН про зміну клімату. Як правило, кожен національний кадастр містить конкретну/відповідну категорію щодо звітності, однак відомості стосовно воєнного сектору, як правило, неповні. Цьому є певні пояснення, особливо в умовах воєнного стану.

Як відомо, частку свого вуглецевого й енергетичного «внеску» військові вважають стратегічною інформацією, яку не можна оприлюднювати/ поширювати. Проте й залишати її поза увагою неможливо. У нашій країні, згідно з постановою Кабінету Міністрів від 21.04.2006 р. № 554 «Про затвердження Порядку функціонування національної системи оцінки антропогенних викидів та абсорбції парникових газів, які не регулюються Монреальським протоколом про речовини, що руйнують озоновий шар» [5], підготовка і подання національного кадастру антропогенних викидів та абсорбції парникових газів і національного повідомлення з питань зміни клімату відповідно до Кіотського протоколу здійснюється щорічно Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України (далі – Міндовкілля).

Не можна оминати й того факту, що в Паризькій кліматичній угоді щодо скорочення власних викидів парникових газів, незважаючи на закріплення відповідних принципів і правил, відсутні зобов'язання держав щодо скорочення мілітарних викидів, як і не визначено підстав звільнення від відповідальності

за їх невиконання. Отже, оприлюднення вказаних даних та відомостей про компенсацію розглядаються як добровільні дії. Тобто пріоритетним завданням для світової спільноти має стати створення підґрунтя для передбачення зобов'язання держав моніторити мілітарні викиди й підраховувати їх на підставі оновлених методологій/методик. Зрозуміло, це буде лише першими кроками щодо зобов'язання країни-агресорки компенсувати шкоду, заподіяну клімату через воєнні дії.

Заслужують схвалення напрацювання з обліку парникових газів, проведені науковцями, які пропонують відповідні методології, за якими враховуватимуться такі викиди від: переміщення біженців (міграційні процеси як наслідок збільшення викидів від пересуваних джерел), воєнної справи (підготовки та ведення бойових дій), повоєнних заходів (пов'язаних з веденням відновлювальних робіт, реконструкцією) тощо [6]. Й це лише початок робіт із визначення джерел викидів парникових газів під час бойових дій.

Безумовно, складним буде й процес створення дієвих правових механізмів формування методології підрахунку мілітарної шкоди, заподіяної клімату. Щоправда, певні дані вже є. Так, станом на 02.01.2023 р. фахівцями Міндопкілля й міжнародними експертами зроблено перші спроби підрахунків кліматичної шкоди, за їх результатами «внаслідок війни зафіксовано щонайменше 33 млн т викидів CO₂e. Із них від: (1) бойових дій – близько 8,9 млн т CO₂e; (2) пересування внутрішньо переміщених осіб – близько 1 млн т CO₂e; (3) пожеж – понад 23,4 млн т CO₂e. Потенційні непрямі викиди парникових газів через необхідність повоєнного відновлення й реконструкцію оцінюються десь у 48,7 млн т CO₂e» [7].

Невипадково, за аналізом Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), у 2023 році ризик кліматичної кризи визнано серед п'яти найбільших [8]. Не менш важливо і те, що на цьому наголошено й на Всесвітньому економічному форумі (World Economic Forum) в Давосі: «У п'ятірці основних ризиків – природні катастрофи, геоекономічна конфронтація, невдалі спроби пом'якшити зміну клімату й поляризацію суспільства. У довгостроковій перспективі (протягом десяти років) найбільша загроза виходитиме від провалу спроб пом'якшити зміну клімату» [9].

Підсумовуючи, маємо констатувати, що нашою державою зроблено певні кроки з усунення кліматичних загроз й забезпечення кліматичних прав людини. Проте Україні як країні-кандидатці на вступ до ЄС ще належить імплементувати велику кількість актів, сформувані оновлене бачення «зеленої» трансформації відповідно до сучасних реалій для подальшого відродження на засадах кліматичної нейтральності. Безперечно, агрессорка РФ має компенсувати заподіяну кліматичну шкоду, а мілітарні викиди слід каталогізувати й належним чином зафіксувати для подальшого притягнення РФ до відповідальності.

Список літератури

1. Climate damage caused by Russia's war in Ukraine. By Initiative on GHG accounting of war. URL: <https://climatefocus.com/publications/climate-damage-caused-by-russias-war-in-ukraine/>
2. Президентка Єврокомісії: кліматичний саміт не приніс очікуваних результатів. URL: <https://politic.karpat.in.ua/?p=63379&lang=uk>
3. Проєкт Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Екологічна безпека». URL: https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/62dea19b8b3d4e2f5b65c8ce_%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0_%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BA%D0%B0_%D1%83%D0%BA%D1%80.pdf
4. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2697-19/find?text=%EA%EB%B3%EC%E0%F2>
5. Про затвердження Порядку функціонування національної системи оцінки антропогенних викидів та абсорбції парникових газів, які не регулюються Монреальським протоколом про речовини, що руйнують озоновий шар: постановва Кабінету Міністрів України від 21.04.2006 № 554. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554-2006-%D0%BF#n9>
6. Climate damage caused by Russia's war in Ukraine. By Initiative on GHG accounting of war. URL: <https://climatefocus.com/wp-content/uploads/2022/11/ClimateDamageinUkraine.pdf>
7. Зміна клімату 2023: збільшення викидів внаслідок війни та прогнози. *Офіційний сайт Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України*. 2023. URL: <https://mepr.gov.ua/news/40943.html>
8. 5 main global risks for 2023. URL: <https://www.dailysabah.com/opinion/columns/5-main-global-risks-for-2023>
9. Економісти назвали головну загрозу для світу у 2023 році. 2023. URL: <https://glavcom.ua/world/world-economy/ekonomisti-nazvali-holovnu-zahrozu-dlja-svitu-u-2023-rotsi-901584.html>

КУПЧЕНЯ Лідія / KUPCHENIA Lidia,

*канд. юрид. наук, доцент кафедри підприємництва і права,
Полтавський державний аграрний університет,
м. Полтава, Україна
orcid.org/0000-0003-4504-8158*

РОМАНЧУК Іда / ROMANCHUK Ida,

*здобувач вищої освіти,
Полтавський державний аграрний університет,
м. Полтава, Україна
orcid.org/0009-0008-5055-6214*

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАНОВЛЕННЯ «ЗЕЛЕНОЇ» МОДЕЛІ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Анотація. Досліджено вплив воєнної агресії РФ на економіку України. Запропоновано ймовірні засоби підвищення ефективності економічного механізму нашої держави. Проаналізовано правове забезпечення повоєнного відновлення вітчизняної економіки з урахуванням тенденцій до інтеграції України у міжнародний економічний простір.

Ключові слова: правове забезпечення, воєнна агресія, повоєнна відбудова, «зелена» економіка, інтеграція, ЄС, СОТ.

LEGAL ENSURING OF ESTABLISHMENT OF A «GREEN» MODEL OF THE POST-WAR RECOVERY OF THE UKRAINE'S ECONOMY

Abstract. The impact of the military aggression of the Russian Federation on the economy of Ukraine is studied in this paper. Possible means to increase the efficiency of the economic mechanism of our State are proposed. The legal support for the post-war recovery of the national economy is analysed with regard to the tendencies of Ukraine's integration into the international economic space.

Keywords: legal support, military aggression, post-war reconstruction, «green» economy, integration, EU, WTO.

Теперішні умови воєнної агресії проти України з боку РФ як країни-терориста стали безпрецедентними, тому більшість національних сфер господарювання вимушені шукати нові механізми організації діяльності. Проте навіть поступова адаптація суб'єктів господарювання до вимог воєнного стану не забезпечила збереження бажаної динаміки у роботі. Саме тому нині органи влади та представники бізнесу своїм пріоритетом мають визначати формування концепції, стратегії і тактики повоєнного відновлення економіки.

У поточних умовах війни актуальним питанням є пошук шляхів відновлення української держави, економічних та інших форм взаємозв'язків. Завданням держави в цей період є визначення найважливіших напрямів державної політики та ефективних шляхів її реалізації, що давало б змогу забезпечувати фінансування Збройних Сил України та добробут населення, яке проживає на території України [1, с. 34].

У результаті повномасштабної війни РФ завдала Україні збитків і руйнувань на 600-750 млрд дол. США станом на початок 2023 р., що включає руйнування житлових будинків, інфраструктурних об'єктів, залізничної та промислової інфраструктури тощо [2]. Крім фінансових збитків, воєнні дії на території України призводять до втрат людського капіталу. Так, за даними ООН, станом на початок 2023 р. з України виїхало понад 7,9 млн людей, ще 5,9 млн є внутрішньо переміщеними особами. Загальна кількість біженців становить понад третину населення країни [3].

Ефективність економічного механізму може бути забезпечена за умови обрання адекватної стратегії формування та реалізації державної політики сталого розвитку «зеленої» економіки на основі вивчення та аналізу її особливостей. Також необхідно обрати відповідні важелі впливу, джерела та методи фінансового забезпечення. Все це потребує комплексного підходу до характеристики «зеленої» економіки та особливостей її розвитку [4, с. 77].

За результатами конференції, що відбулась у м. Лугано 2022 р., делегацією України був представлений План повоєнного відновлення (далі – План) нашої країни, який більшістю аналітиків ототожнюється із «Планом Маршалла». Він розрахований на 10 років і вимагає інвестицій у 750 млрд дол. Реалізацію Плану пропонується здійснювати у два етапи. Так, протягом першого етапу в 2023-2025 рр. планується реалізувати більшість проєктів. Другий етап передбачається реалізувати протягом 2025-2032 рр. План передбачає досягнення досить амбітної мети – Україна має увійти до топ-25 країн світу за індексами людського капіталу та економічної складності [1, с. 34].

Ю. Сагайдак і Т. Харченко наголошують, що «зелена» модель повоєнного відновлення економіки України має базуватись на створенні високотехнологічних виробництв, які будуть конкурентоздатними на внутрішньому та зовнішньому ринках. Головними підходами, що мають бути основою

«зеленої» моделі повоєнного відновлення економіки України, є: розбудова та модернізація ефективної логістики; розвиток ринку альтернативної енергетики, зменшення енергозалежності; вихід українських виробників на міжнародні ринки; модернізація та подальший розвиток військово-промислового комплексу України; зменшення сировинної орієнтації української економіки; перегляд державної політики підтримки виробників; забезпечення модернізації промисловості та розвитку на засадах сталого розвитку [1, с. 35]. Ці дослідники наголошують, що реалізація таких заходів можлива лише за умови донорської підтримки з боку міжнародних організацій.

У Комітеті Верховної Ради України з питань економічного розвитку зазначають, що розвиток переробної промисловості, експорт товарів з високим рівнем доданої вартості, а не сировинної продукції, а також зростання рівня локалізації завжди були серед пріоритетів законотворчої діяльності [1, с. 35]. У цьому контексті варто звернути увагу на думку М. Латиніна та Ю. Біловіцької, які вважають, що правовий механізм державної політики розвитку «зеленої» моделі економіки спрямований на нормативно-правове забезпечення її реалізації. Для ефективного застосування цього механізму потрібно реформувати законодавчо-нормативну базу, яка примушує дотримуватися правил державної політики сталого розвитку «зеленої» економіки; зробити незалежну соціальну експертизу законодавчих та інших нормативно-правових актів, які стосуються формування та реалізації державної політики «зеленої» економіки [4, с. 83].

Провідну роль під час становлення «зеленої» моделі повоєнного відновлення економіки України мають відігравати механізми економічного та адміністративного характеру, оскільки саме вони значною мірою впливають на розвиток екологічно-орієнтованих заходів, передбачених державними стратегіями формування позитивних структурних зрушень та «озеленення» національної економіки. М. Латинін та Ю. Біловіцька наголошують, що нині також слід налагоджувати взаємозв'язок між органами державної влади й громадянами, забезпечити інформаційний зв'язок із громадою, надати інформацію про можливість залучення громадян до реалізації політики сталого розвитку «зеленої» економіки, стимулювати та надавати звітність, дати можливість проявляти ініціативу, попри наявність значної кількості законодавчих, нормативно-правових актів, спрямованих на врегулювання самоврядної діяльності в Україні [4, с. 86].

Отже, повоєнне відновлення економіки України є першочерговим завданням на сучасному етапі розвитку нашої держави. Водночас слід зважати, що головним завданням такого відновлення є не просто досягнення довоєнних показників розвитку економіки, а повноцінна інтеграція до Європейського Союзу на принципах сталого розвитку та з урахуванням Європейського зеленого курсу. Провідна роль тут належить правозастосовній діяльності

Міністерства аграрної політики та продовольства України та Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України в частині адаптації вітчизняного законодавства до вимог ЄС і COT, а також виконання зобов'язань, взятих Україною в процесі інтеграції нашої держави у міжнародний економічний простір.

Список літератури

1. Сагайдак Ю.А., Харченко Т.Б. Формування «зеленої» моделі післявоєнного відновлення економіки України. *Вісник Сумського національного аграрного університету*. 2022. № 1 (91). С. 33–38.
2. Звіт про фінансову стабільність НБУ на грудень 2022 року. *Офіційний сайт Національного банку України*. 2022. URL: <https://bank.gov.ua/ua/stability/report>
3. Куницький О. ООН: РФ спричинила найбільшу хвилю біженців за 80 років. *Вісник «Уфокусі»*. 2023. URL: <https://www.dw.com/uk/oon-vijna-rf-spricinila-najbilsu-hvilu-bizenciv-z-casiv-drugoi-svitovoi/a-64319201>
4. Латинін М., Біловіцька Ю. Теоретичні підходи до функціонування механізмів державної політики сталого розвитку «зеленої» економіки в Україні. *Науковий вісник: Державне управління*. 2022. № 1 (11). С. 74–91.

ТРЕГУБ Олександр / TRENUB Oleksandr,

*канд. юрид. наук, науковий співробітник відділу
господарсько-правових досліджень проблем економічної безпеки,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова Національної академії наук України»,*

м. Київ, Україна

orcid.org/0000-0003-0660-5783

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО ЕКОЛОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Виявлено особливості державного екологічного контролю, пов'язані з введенням в Україні правового режиму воєнного стану. Конкретизовано недоліки правового регулювання, які можуть створювати перешкоди для ефективного здійснення відповідного контролю в умовах воєнного стану. Обґрунтовано пропозиції щодо врегулювання окремих аспектів здійснення державного екологічного контролю на рівні закону.

Ключові слова: державний екологічний контроль, воєнний стан, мораторій, планові заходи, позапланові заходи.

SPECIFIC FEATURES OF THE STATE ENVIRONMENTAL CONTROL UNDER MARTIAL LAW

Abstract. The present paper identifies specific features of the State environmental control related to the introduction of the legal regime of martial law in Ukraine. Special consideration is given to the shortcomings of the legal framework, which may create obstacles to the effective implementation of the control under martial law. Recommendations for the regulation of certain aspects of the State environmental control at the level of law are substantiated.

Keywords: State environmental control, martial law, moratorium, planned measures, unplanned measures.

На сьогоднішній день особливості здійснення державного екологічного контролю в Україні визначаються на рівні підзаконного нормативно-правового акта – постанови Кабінету Міністрів України від 13.03.2022 р. № 303 «Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану» (далі – Постанова про припинення контр-

олю). Ця Постанова зобов'язує органи державного контролю припинити проведення планових і позапланових заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду на період воєнного стану, введеного Указом Президента України від 24.02.2022 р. № 64 «Про введення воєнного стану в Україні». Із цього мораторію є певні винятки, зокрема пов'язані з виникненням небезпеки для об'єктів еколого-правової охорони.

Так, здійснення позапланових заходів державного контролю дозволяється на підставі рішень центральних органів виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики у відповідних сферах за наявності загрози, яка має негативний вплив на права, законні інтереси, життя та здоров'я людини, захист навколишнього природного середовища та забезпечення безпеки держави (Постанова про припинення контролю у редакції від 10.12.2022 р.) [1]. Отже, рішення щодо здійснення позапланових заходів державного екологічного контролю має ухвалювати Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України як основний центральний орган виконавчої влади, відповідальний за формування та реалізацію державної екологічної політики. Попередня редакція Постанови про припинення контролю надавала юридичну можливість здійснення позапланових заходів державного контролю, але лише на підставі рішення Кабінету Міністрів України. На практиці це призводило до блокування контрольних заходів через складність процедури скасування моніторингу та відсутності з боку держави реальних гарантій дотримання прав громадян у різних сферах. Покращенню ситуації сприяла активна позиція Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, рекомендації якого щодо відновлення позапланових заходів державного контролю були підтримані Урядом та втілені в чинній редакції Постанови про припинення контролю [2].

Науковці також одноставно висловлюються проти повного блокування роботи органів державного екологічного контролю під час воєнного стану, адже це призводить лише до збільшення кількості екологічних правопорушень [3, с. 107; 4, с. 179]. Як слушно зауважує У.В. Антонюк, у період воєнної агресії державний екологічний контроль має виконувати дві важливі функції, а саме: виявляти і засвідчувати факти воєнних злочинів проти довкілля з боку країни-агресора та фіксувати факти порушення вимог екологічного законодавства іншими суб'єктами на територіях поза зоною воєнних дій [5, с. 651].

Незважаючи на останні зміни, ініційовані Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Постанова про припинення контролю містить інші недоліки, які можуть створювати додаткові перешкоди для ефективного здійснення державного екологічного контролю.

Так, у цій Постанові йдеться про негативний вплив на захист навколишнього природного середовища [1], але не на саме це середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов і процесів. Поняття «захист» пов'язується

у юридичній літературі переважно з діяльністю, спрямованою на відновлення за допомогою спеціальних заходів або способів захисту порушених суб'єктивних прав [6, с. 10]. У Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» трапляються такі конструкції, як «захист життя і здоров'я населення від негативного впливу», «захист прав громадян України у галузі охорони навколишнього природного середовища», «захист лісів», «захист від шкідливої дії вод сільських населених пунктів та сільськогосподарських угідь» та ін. [7]. Юридичне розуміння захисту завжди зводиться до особливої форми діяльності, яка є не об'єктом, а невід'ємною складовою еколого-правової охорони. Забезпечення захисту довкілля, життя та здоров'я людини є метою державного екологічного контролю [8], з огляду на що, прояв негативного впливу на навколишнє природне середовище має наслідком застосування засобів і способів правового захисту.

Окремі уваги потребує п. 3 Постанови про припинення контролю, який передбачає можливість проведення не лише позапланових, але і планових заходів державного контролю за дотриманням суб'єктами господарювання, що провадять діяльність у сферах енергетики та комунальних послуг, законодавства у відповідних сферах за рішенням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (далі – Комісія). Відповідне рішення може бути прийняте Комісією за наявності загрози, що має значний негативний вплив на права, законні інтереси, життя та здоров'я людини, захист навколишнього природного середовища та забезпечення безпеки держави [1].

По-перше, важко знайти логічне пояснення тому, що планові заходи дозволяється відновлювати лише у сферах енергетики та комунальних послуг, тоді як господарська діяльність у інших сферах може створювати не менші екологічні загрози.

По-друге, викладене у відповідному пункті правило діє лише в разі ідентифікації загрози, що має значний негативний вплив на життя, здоров'я людини або навколишнє природне середовище. Водночас критерії віднесення негативного впливу до категорії «значного» законодавчо не встановлені, що, по суті, залишає це питання на суб'єктивний розсуд Комісії.

По-третє, постає питання про доречність надання Комісії виключних повноважень щодо відновлення планових та позапланових заходів державного екологічного контролю у підвідомчих сферах. Адже в усіх інших сферах рішення про здійснення заходів зазначеного контролю під час воєнного стану приймає Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України як профільний центральний орган виконавчої влади.

Окрім Постанови про припинення контролю, варто розглянути проекти регуляторних актів, які зачіпають досліджувану проблематику.

У квітні 2022 р. у відповідь на виклики, пов'язані з широкомасштабною російською агресією проти України, Державна регуляторна служба України розробила проєкт Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», покликаний визначити особливості цього контролю в умовах воєнного стану. Передбачені зміни стосуються екологічного контролю як різновиду державного контролю у сфері господарської діяльності. Зазначений проєкт Закону пропонує автоматичне встановлення мораторію на проведення планових і позапланових заходів державного контролю в разі оголошення правового режиму воєнного, надзвичайного стану, оголошення зони надзвичайної екологічної ситуації та протягом шести місяців після завершення їх дії. Мораторій на проведення позапланових заходів, однак, може бути скасований, якщо з'явиться загроза для безпеки населення або навколишнього середовища. Рішення про скасування приймається лише Кабінетом Міністрів України за поданням міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади, який формує політику у відповідній сфері, погодженим із Міністерством економіки України та Державною регуляторною службою України [9]. Занадто складна та централізована процедура унеможливує оперативне реагування на факти вчинення екологічних правопорушень та, як наслідок, не дозволяє своєчасно вживати заходів, спрямованих на захист навколишнього середовища, здоров'я людини, збереження природних територій та об'єктів. На цьому наголошує і Міжнародна благодійна організація «Екологія-Право-Людина» [10].

Ідея визначення особливостей державного екологічного контролю в умовах воєнного стану на рівні закону однозначно заслуговує схвалення та підтримки. Норми закону гарантують високий рівень системності, повноти та стабільності правового регулювання у цій сфері, чого не можуть забезпечити нормативно-правові акти підзаконного рівня. Натепер в Україні ще не існує спеціального закону про державний екологічний контроль, тому спочатку можна внести відповідні зміни до загального Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності». Для цього доцільно взяти за основу та доопрацювати проєкт Закону, розроблений Державною регуляторною службою України. Насамперед необхідно спростити процедуру скасування мораторію, а також розглянути можливість відновлення в окремих випадках планових заходів державного контролю.

Ще 15.07.2021 р. Верховна Рада України прийняла за основу проєкт Закону України від 19.02.2020 р. № 3091 «Про державний екологічний контроль», який має ключове значення для реформування системи органів і порядку здійснення державного екологічного контролю в Україні. У рамках підготовки цього проєкту Закону до другого читання, яка дещо загальмувалася через російську збройну агресію, пропонується відобразити особливості здійснення державного екологічного контролю, обумовлені правовим режимом воєнного стану.

Список літератури

1. Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2022 № 303. *Офіційний вісник України*. 2022. № 25. Ст. 1355.
2. Рекомендації Уповноваженого щодо необхідності відновлення проведення позапланових заходів державного нагляду (контролю) під час дії воєнного стану, підтримані Урядом. *Офіційний вебсайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини*. 21.12.2022. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/rekomendaciyi-upovnovazhenogo-shchodo-neobhidnosti-vidnovlennya-provedennya-pozaplanovih-zahodiv-derzhavnogo-naglyadu-kontrolyu-pid-chas-diyi-voyennogo-stanu-pidtrimani-uryadom
3. Анісімова Г.В. Забезпечення безпеки довкілля, життя та здоров'я громадян в умовах воєнного стану: еколого-правові аспекти. *Проблеми законності*. 2022. Вип. 157. С. 93–115. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.157.256787>
4. Поліщук І.В. Особливості правового регулювання державного нагляду (контролю) здійснення господарської діяльності в умовах воєнного стану. *Юридичний вісник*. 2022. № 2 (63). С. 175–182. <https://doi.org/10.18372/2307-9061.63.16726>
5. Антонюк У.В. Державний екологічний нагляд (контроль) в Україні в умовах воєнного стану. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної воєнної агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)*: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 651–654.
6. Зельдіна О.Р., Хрімлі О.Г. Судовий захист прав суб'єктів підприємництва: теоретичні та практичні аспекти: монографія. НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 176 с.
7. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 547.
8. Про державний екологічний контроль: проєкт Закону України від 19.02.2020 р. № 3091. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/1271>
9. Проєкт Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності». URL: https://www.drs.gov.ua/wp-content/uploads/2022/04/ilovepdf_merged.pdf
10. Державний контроль за станом довкілля під час війни. *Офіційний вебсайт Міжнародної благодійної організації «Екологія-Право-Людина»*. 26.04.2022. URL: <http://epl.org.ua/announces/derzhavnyj-kontrol-za-stanom-dovkillya-pid-chas-vijny/#sdfootnote2sym>

БОЙКО Ольга / BOIKO Olga,
*координаторка Комітету промислової екології
та сталого розвитку Європейської Бізнес Асоціації,
м. Київ, Україна
orcid.org/0009-0002-5940-3149*

ВПЛИВ РОСІЙСЬКОЇ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ ПРИРОДООХОРОННОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ: ЗДОБУТКИ ПЕРШОГО РОКУ ВІЙНИ ТА ОЧІКУВАННЯ БІЗНЕСУ

Анотація. У статті здійснюється огляд основних змін у природоохоронному законодавстві України у частині вимог до суб'єктів господарювання, прийнятих у період дії воєнного стану. Окрім цього, надається короткий аналіз законодавчих змін із точки зору їх практичного застосування та відповідності нормам права ЄС, а також пропонуються висновки та рекомендації для органів державної влади щодо вирішення окреслених проблем.

Ключові слова: євроінтеграція, дерегуляція, управління відходами, видобувна галузь, природоохоронні території, оцінка впливу на довкілля, екологічні перевірки, екологічний податок, воєнний стан.

IMPACT OF THE RUSSIAN MILITARY AGGRESSION ON THE ENVIRONMENTAL LEGISLATION TRANSFORMATION IN UKRAINE: ACHIEVEMENTS OF THE FIRST YEAR OF THE WAR AND EXPECTATIONS OF BUSINESS

Abstract. The article is aimed to reveal the main changes in the environmental legislation of Ukraine in terms of requirements for business entities, adopted during the martial law. Moreover, a brief analysis of the legislative changes is provided from the point of view of their practical application and compliance with the EU norms and standards. As well, conclusions and recommendations for State authorities to solve the identified problems are offered.

Keywords: European integration, deregulation, waste management, extractive industry, protected areas, environmental impact assessment, environmental inspection, environmental tax, martial law.

За попередніми оцінками Державної екологічної інспекції України, збитки довкіллю, спричинені повномасштабним воєнним вторгненням РФ в Україну, становлять майже 52 мільярди доларів, або понад 1,9 трильйонів гривень [1]. Зокрема, сума збитків через забруднення та засмічення земель складає понад 845 млрд грн, атмосферного повітря – 998 млрд грн, водних об'єктів – 56 млрд грн. Всього протягом першого року війни було зафіксовано щонайменше 2303 випадки шкоди навколишньому природному середовищу [2]. Це спричинено у тому числі і навмисним пошкодженням та руйнуванням промислових об'єктів. Близько 50% енергетичної інфраструктури України постраждали від російських обстрілів з початку повномасштабного вторгнення, а металургійна галузь у 2022 р. в середньому працювала на рівні 30% від довоєнного рівня, адже 40% металургійних потужностей було захоплено або знищено агресором [3; 4]. З понад 200 підприємств хімічної промисловості більшість зупинили своє виробництво, зокрема через близькість до територій ведення бойових дій, у той час як деякі з них були знищені та втрачені назавжди.

Однак, це не зупинило прагнення України гармонізувати своє природоохоронне законодавство з урахуванням вимог ЄС, що є невід'ємною умовою набуття нею членства в ЄС у майбутньому. В певному розумінні російська воєнна агресія, безумовно, як і набуття Україною статусу країни-кандидата на членство в ЄС, відновили євроінтеграційні процеси у сфері захисту довкілля. Їх прогрес поступово знижувався і в 2020-2021 рр. становив 25% та 11% відповідно, а за підсумками воєнного 2022 р. склав 16%, як зазначено у щорічному Звіті про виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [5].

Окрім того, досвід євроінтеграції України є унікальним, адже вона є першою країною, яка стала кандидатом в члени ЄС, перебуваючи у стані повномасштабної війни, і яка продовжує імплементувати стандарти та норми ЄС у національне законодавство, зокрема у частині захисту довкілля та протидії зміні клімату.

Відповідно до Додатків XXX та XXI до Глави 6 «Навколишнє природне середовище» Розділу V «Економічне і галузеве співробітництво» Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 (далі – Угода про асоціацію), Україна до 2024 р. зобов'язалася поступово наблизити своє законодавство до законодавства ЄС. Станом на початок 2022 р. прогрес виконання Угоди про асоціацію становив 61%. Утім 24.02.2022 р. РФ здійснила неспровоковану збройну агресію проти України, унаслідок чого зусилля України, зокрема у частині подальшого впровадження природоохоронних і кліматичних принципів ЄС, були тимчасово призупинені. Разом із тим, після отримання статусу країни-кандидата на членство в ЄС та подання заявки на членство в ЄС,

євроінтеграційні процеси відновились. У 2022 р. поглиблення наближення положень українського природоохоронного законодавства до вимог та норм права ЄС супроводжувалось дерегуляцією ведення господарської діяльності, яка стала відповіддю на виклики воєнного стану. Зазначене є метою дослідження, викладеного в цій статті.

У природоохоронній політиці України протягом першого року після початку повномасштабного російського вторгнення можна виокремити два основні напрями – дерегуляційний та євроінтеграційний.

З метою підтримки діяльності суб'єктів господарювання було здійснено такі заходи з дерегуляції ведення господарської діяльності, які стосуються у тому числі природоохоронної галузі:

- запроваджено мораторій на проведення планових заходів державного нагляду (контролю) [6];
- надано можливість отримання деяких дозвільних документів на основі подання декларацій з необхідністю здійснення усіх процедур після скасування воєнного стану [7];
- відтерміновано строки подання звітності, а також звільнено від відповідальності за несвоєчасне подання таких звітів [8];
- перенесено запровадження нових технологічних нормативів для металургії та скляної промисловості [9];
- звільнено від необхідності здійснення оцінки впливу на довкілля (далі – ОВД) діяльність із забезпечення оборони держави, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, наслідків воєнної агресії РФ проти України, зокрема відновлення пошкоджених та/або знищених об'єктів інфраструктури та таких об'єктів, що підтримують життєдіяльність населення, у тому числі газопостачання; постачання електричної енергії; транспортування та постачання теплової енергії; централізоване водопостачання; централізоване водовідведення тощо [10; 11].

Також законодавчо закріплено право не сплачувати екологічний податок підприємствами, що знаходяться в зонах ведення бойових дій або на територіях, що знаходяться в тимчасовій окупації [12]. Але фактично ця вимога не працює, адже, відповідно до роз'яснень Міністерства фінансів України, у зв'язку з відсутністю затвердженого Кабінетом Міністрів України переліку таких територій, відсутні підстави для надання податкової пільги підприємствам.

У контексті євроінтеграції, як зазначалось раніше, прогрес виконання Угоди за 2022 р. у напрямі «навколишнє природне середовище та цивільний захист» збільшився на 16% і сягнув 77%. Це один із найкращих показників прогресу після сфер інтелектуальної власності та енергетики. Водночас в Аналітичному звіті Європейської Комісії щодо спроможності України виконувати умови членства в ЄС в частині довкілля та зміни клімату рівень підготовленості України визначено як початковий, що є найнижчим з п'яти можливих [13].

Це зумовлено, зокрема, і тим, що нормативні документи права ЄС часто імплементуються не повністю, а також містять додаткові положення, які спотворюють первинну суть такого регулювання.

Наприклад, на виконання Угоди було прийнято Закон України «Про управління відходами» від 20.06.2022 № 2320-ІХ (далі – Закон № 2320-ІХ). Він має замінити застаріле законодавство від 1998 р. та запровадити в Україні європейську систему управління відходами, відповідно до Директиви Європейського Парламенту та Ради 2008/98/ЄС від 19.11.2008 р. про відходи та скасування деяких Директив (далі – Директива 2008/98/ЄС). Під регулювання документа потрапляють усі види відходів, у тому числі і видобувної промисловості, в той час як норми Директиви 2008/98/ЄС, вимоги якої й імплементує Закон № 2320-ІХ, не поширюються на відходи видобувної промисловості, і вона відсилає до Директиви Європейського Парламенту та Ради 2006/21/ЄС від 15.03.2006 р. про управління відходами видобувної промисловості та внесення змін до Директиви 2004/35/ЄС (далі – Директива 2006/21/ЄС). Також у прийнятій редакції Закону № 2320-ІХ не врахована специфіка зберігання промислових відходів, якою встановлюються загальні строки розміщення (зберігання) усіх типів відходів. Водночас галузь повторного використання саме промислових відходів як сировини в Україні тільки розвивається, що не гарантує можливість швидкого вирішення питання щодо їх подальшої утилізації. Крім цього, положеннями Директиви Ради 1999/31/ЄС від 26.04.1999 р. про захоронення відходів (далі – Директива 1999/31/ЄС) передбачається можливість звільнення певних класів полігонів інертних (безпечних) відходів від обов'язку забезпечувати післяексплуатаційний догляд протягом щонайменше 30 років. За попередньою інформацією, ці питання мають бути врегульовані на рівні секторального законодавства про відходи видобувної промисловості. Втім станом на кінець березня 2023 р. відповідний законопроект не був оприлюднений для громадського обговорення перед першим читанням, що створює ризики невирішення згаданих питань до моменту набуття ним чинності, що відбудеться 09.07.2023 р.

Прийнятий Закон України «Про Національний реєстр викидів та перенесення забруднювачів» від 20.09.2022 р. № 2614-ІХ (далі – Закон № 2614-ІХ) імплементує положення Протоколу про реєстри викидів і перенесення забруднювачів від 21.05.2003 р. (далі – Протокол), Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля від 25.06.1998 р. (далі – Орхуська конвенція), а також Регламенту Європейського Парламенту та Ради № 166/2006 від 18.01.2006 р. про створення Європейського реєстру викидів та перенесення забруднювачів та внесення змін до Директив 91/689/ЄС та 96/61/ЄС (далі – Регламент ЄС № 166/2006). Документ має покращити доступ до екологічної інформації про підприємства, зокрема, про щорічний

обсяг викидів, утворених відходів, результати екологічних перевірок тощо. Водночас Законом № 2614-ІХ запроваджується процедура попередньої оцінки якості даних, що містяться у звітах операторів, довідках про дифузні джерела на предмет їх повноти, узгодженості та достовірності, хоча ці вимоги відсутні як у Протоколі, так і в Регламенті ЄС № 166/2006. Більше того, у Законі № 2614-ІХ встановлена необхідність надання даних щодо викидів від дифузних джерел (транспортних засобів, рух яких супроводжується викидами). Ця пропозиція є передчасною, адже пересувні джерела на сьогоднішній день в Україні не обліковуються, а викиди від них фактично не регулюються тією мірою, що передбачена для стаціонарних джерел. Також ця пропозиція не враховує положення п. 7 ст. 7 Протоколу, якими передбачається вимога щодо внесення до Реєстру тільки тих даних, які фактично збираються органами державної влади та можуть бути практично внесені до Реєстру. Тому під час практичної реалізації цієї вимоги у операторів можуть виникнути питання щодо достовірності таких даних.

Окрім цього, у 2022 р. була проведена так звана «мала реформа» надрокористування, а саме прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства у сфері користування надрами» від 01.12.2022 р. № 2805-ІХ (далі – Закон № 2805-ІХ). Документ дозволяє імплементувати вимоги Директиви 2003/4/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 28.01.2003 р. щодо доступу населення до інформації про надрокористування та скасовує Директиву 90/313/ЄС (далі – Директива 2003/4/ЄС), Директиви Ради 1999/31/ЄС від 26.04.1999 р. щодо сміття надр та Регламенту 401/2009 Європейського Парламенту та Ради від 23.04.2009 р. щодо Європейського агентства природокористування та Європейської мережі інформації щодо природокористування та моніторингу. Законом № 2805-ІХ вносяться зміни, зокрема, до Кодексу про надра, розробленого ще у 1994 р.

За таких умов надрокористувачі зможуть в онлайн-режимі переоформлювати, вносити зміни та продовжувати дію спеціальних дозволів, а також продавати їх. До того ж бізнесу більше не потрібно отримувати дублюючі документи, як-от гірничий відвід та згоду органів місцевого самоврядування на надання в користування ділянок місцевих корисних копалин. Разом із тим, не зовсім вирішеним залишилось питання доступу до інформації про довкілля, визначене положеннями Директиви 2003/4/ЄС, зокрема в частині планування створення/розширення існуючих об'єктів природно-заповідного фонду (далі – ПЗФ) на територіях, на яких суб'єкти господарювання здійснюватимуть плановану діяльність на підставі спеціального дозволу на користування надрами. Станом на сьогодні підготовка проєктів створення об'єктів ПЗФ місцевого та загальнодержавного значення часто проходить без погодження з суб'єктами господарювання. Зокрема, це зумовлено тим, що чинним законодавством не встановлено визначення поняття «первинний

користувач природних ресурсів». Окрім того, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України продовжує погоджувати виставлення Державною службою геології та надр України на аукціони ділянок надр, які містять території, що готуються до заповідання. Як наслідок, робота компаній, які отримали земельні ділянки для користування у законний спосіб або які є власниками спеціальних дозволів на користування надрами та які здійснюють або планують здійснювати свою діяльність на законних підставах, фактично унеможливлується.

На підставі вищенаведеного можна зробити такі висновки та надати рекомендації для вирішення проблемних питань:

1. Кабінету Міністрів України законодавчо визначити перелік територій, на яких ведуться (велися) бойові дії, та територій, тимчасово окупованих збройними формуваннями РФ, для коректного нарахування екологічних податків на тих територіях, які найбільше страждають від війни.

2. Міністерству захисту довкілля та природних ресурсів України:

1) необхідно у найближчий час оприлюднити для громадського обговорення законопроект «Про відходи видобувної промисловості»;

2) розробити методику розрахунку викидів забруднюючих речовин у повітря від дифузних джерел;

3) виключити території, на яких планується створення об'єктів ПЗФ або територій особливого природоохоронного режиму, з переліків ділянок надр, спеціальні дозволи на користування якими виставляються на аукціон.

3. Верховній Раді України

4) внести зміни у законодавство та встановити, що власники спеціального дозволу на користування надрами прирівнюються до первинних користувачів природних ресурсів та, відповідно, також мають бути включені у процес погодження проєктів ПЗФ.

Список літератури

1. Оперативним штабом при Держекоінспекції було розраховано збитки завдані довкіллю внаслідок збройної агресії рф на загальну суму майже \$52 млрд. *Офіційний сайт Державної екологічної інспекції України*. 2023. URL: <https://www.dei.gov.ua/post/2573>
2. Державна екологічна інспекція з початку повномасштабної війни зафіксувала понад 2,3 тис. випадків шкоди довкіллю на суму близько 1,9 трлн гривень. *Укрінформ*. 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3666430-rosiani-zavdali-skodi-ukrainskomu-dovkillu-na-19-triljona.html>
3. У Києві підрхували постраждалі від російських обстрілів енергооб'єкти. Дефіциту електроенергії більше немає. 2023. URL: <https://daycom.com.ua/u->

kyievi-pidrahhuvaly-postrazhdali-vid-rosijskykh-obstriliv-enerhoob-iekty-defitsytu-elektroenerhii-bilshe-nemaie/

4. Як рік війни позначився на ГМК України: стан та ризики галузі. 2023. URL: <https://gmk.center/ua/posts/iak-rik-vijny-poznachyvsia-na-hmk-ukrainy-stan-ta-ryzyku-haluzi/>
5. Звіти про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/zvity-pro-vykonannia-uhody-pro-asotsiatsiiu>
6. Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2022 № 303. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-2022-%D0%BF#Text>
7. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 18.03.2022 № 314. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-%D0%BF#Text>
8. Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни: Закон України від 03.03.2022 № 2115-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2115-20#Text>
9. Про внесення зміни до пункту 123 плану заходів з виконання Державної програми стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на 2020-2022 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 25.11.2022 № 1341. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2022-%D0%BF#Text>
10. Про внесення зміни у додаток 1 до постанови Кабінету Міністрів України від 13.12.2017 № 1010: постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2022 № 1121. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1121-2022-%D0%BF#n2>
11. Про внесення змін до пункту 2 додатка 1 до постанови Кабінету Міністрів України від 13.12.2017 № 1010: постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2022 № 1463. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1463-2022-%D0%BF#n2>
12. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2120-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>
13. Аналітичний звіт до Повідомлення Комісії для Європейського Парламенту, Європейської Ради та Ради. Висновок Європейської Комісії щодо заявки України на членство в Європейському Союзі. Брюссель. 01.02.2023 SWD(2023) 30 final. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/imce/analychnyy_zvit_yek_ukrayinskoju.pdf

ЕРЕМЄЄВА Наталія / EREMEEVA Nataliia,

*канд. юрид. наук, завідувач відділу
господарсько-правових досліджень проблем економічної безпеки,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0001-8682-1384*

ГЕРАСИМЕНКО Наталія / HERASYMENKO Nataliia,

*канд. юрид. наук, старший науковий співробітник відділу
господарсько-правових досліджень проблем економічної безпеки,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-4420-4972*

ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАХИСТУ ВРАЗЛИВИХ СПОЖИВАЧІВ, ЗАПОБІГАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНІЙ БІДНОСТІ В КОНТЕКСТІ ЗАВДАНЬ «ЗЕЛЕНОЇ» ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ

Анотація. Досліджуються основні складові, умови ефективності, правові передумови впровадження системи засобів подолання вразливості споживачів та енергетичної бідності за законодавством ЄС. Надано оцінку гарантій захисту вразливих споживачів відповідно до українського законодавства. Запропоновано найбільш прийнятні заходи, з огляду на зростання вразливості споживачів і енергетичної бідності.

Ключові слова: вразливі споживачі, енергетична бідність, енергетичний омбудсман.

LEGAL MEANS OF THE VULNERABLE CONSUMERS’ PROTECTION, PREVENTING THE ENERGY POVERTY IN THE CONTEXT OF THE «GREEN» ENERGY TRANSFORMATION OF UKRAINE

Abstract. This study explores the EU system of means that tackle the consumer’s vulnerability and energy poverty, as well as its elements, conditions for efficiency, legal prerequisites for its implementation. It also assesses the adequacy of safeguards to protect vulnerable consumers by the Ukrainian

legislation. The study proposes the most appropriate measures with regard to the growing customers' vulnerability and energy poverty.

Keywords: vulnerable consumers, energy poverty, energy ombudsman.

Стала енергетика є основою відновлення та модернізації економіки нашої держави в повоєнний період. «Зелена» енергетична трансформація забезпечує підґрунтя для відмови України від імпорту російських паливно-енергетичних ресурсів із збереженням функціонуючих ринків, відновлення та модернізації національної економіки, зміцнення її економічних зв'язків з Європейським Союзом на основі долучення до Європейського зеленого курсу. Серед пріоритетів забезпечення енергетичної трансформації Європейська зелена угода (European Green Deal) [1] як стратегія зростання визначає здійснення переходу у справедливий та інклюзивний спосіб, захист найуразливіших верств населення, запобігання енергетичній бідності. Ухвалений Європейською Комісією План стрімкого зниження залежності від російського викопного палива і швидкого просування «зеленої» трансформації (REPowerEU) [2] передбачає прагматичне поєднання заходів з негайного реагування на енергетичну кризу із заходами, спрямованими на досягнення цілей декарбонізації, зокрема розширення програм ощадливого споживання; впровадження механізмів захисту вразливих споживачів від періодичних екстремальних коливань цін на енергоносії.

Законодавством ЄС енергетичні послуги визначаються як такі, що є фундаментальними для забезпечення добробуту населення, гарантують гідний рівень життя та здоров'я, дозволяють громадянам Союзу реалізувати свій потенціал, сприяють соціальній інтеграції [3; 4]. Разом із тим, за даними Євростату, близько 35 мільйонів громадян ЄС (приблизно 8% населення Євросоюзу) у 2020 р. не могли належним чином обігріти свій будинок [5]. Ситуація, за якої споживачі, зокрема домогосподарства, не мають доступу до основних енергетичних послуг, кваліфікується як енергетична бідність. Критеріями для визначення стану енергетичної бідності є низький дохід, високі витрати на енергію, низька енергоефективність, залежність від електрообладнання за станом здоров'я, вік або інші критерії, необхідність засобів зв'язку внаслідок проживання у віддалених районах [4; 6].

Заходи із запобігання енергетичній бідності, пом'якшення її наслідків у підсумку сприяють економічному зростанню, оскільки зумовлюють скорочення суспільних витрат на охорону здоров'я, зменшення забруднення повітря, підвищення енергоефективності, покращення комфорту та добробуту населення. Економіко-правовий механізм запобігання енергетичній бідності, передбачений законодавством ЄС, охоплює три основні складові: невідкладні; середньострокові й довгострокові заходи. Перша група має на

меті досягнення результату в найближчому часовому періоді, здійснюється персоналізовано (спрямована на захист тих категорій споживачів, що визнані вразливими – малозабезпечені домогосподарства, малі та середні підприємства); застосовується з вичерпного переліку підстав, на визначений строк. Середньострокові заходи націлені на підвищення стійкості енергетичних ринків; не маючи негайного впливу на поточну ситуацію, посилюють готовність учасників ринків до нестабільності та викликів енергетичного переходу, сприяють формуванню сприятливого інвестиційного середовища. Заходи довгострокового характеру орієнтовані на модернізацію енергетичної системи, прогрес у сфері енергоефективності, що у віддаленій перспективі сприятиме зниженню витрат споживачів на користування енергією.

Умовами ефективності заходів всіх трьох груп є їх цільова спрямованість, стимулюючий (заохочувальний) характер; крос-галузевий та інтегральний підхід у застосуванні. Ціль впровадження визначає види заходів і коло суб'єктів, на яких поширюється їх дія. Так, ціль пом'якшення впливу кризових явищ на найбільш вразливі верстви населення, малі підприємства та енергоємні галузі обумовлює такі заходи невідкладного характеру, як обмеження цін, тимчасові податкові пільги для вразливих споживачів енергії; надання ваучерів, субсидій, спеціальних соціальних виплат групам найбільшого ризику, застосування запобіжних заходів щодо відключення від енергетичної мережі, реструктуризація боргів за рахунками за споживання енергії, надання підтримки для підвищення енергоефективності [7]. Забезпечення у середньостроковій перспективі стійкості енергетичних ринків передбачає спрямування інвестицій на підтримку розвитку накопичувачів електроенергії як ключового інструменту гнучкості, інтеграції відновлюваних джерел енергії в енергосистему; підвищення стійкості критичної енергетичної інфраструктури з огляду на нові загрози. Стимулюючий (заохочувальний) характер заходів передбачає, що їх реалізація спрямована на мотивацію бажаної поведінки учасників енергоринків шляхом встановлення умов і критеріїв економічного стимулювання залежно від статусу суб'єкта (належність до певної категорії учасників енергоринку), цілей отримання стимулювання (енергозбереження, використання нових технологій виробництва, транспортування, накопичення та споживання енергії, використання відновлюваних та місцевих джерел енергії). Крос-галузевий підхід дозволяє під час впровадження зазначених заходів забезпечити необхідні функціональні зв'язки між законодавчими нормами різної галузевої приналежності. Так, законодавство ЄС [8; 9] передбачає можливість сполучати надання субсидій, спеціальних соціальних виплат із тимчасовими податковими пільгами: звільняти від оплати або застосовувати знижену ставку на електроенергію, природний газ, вугілля та тверде паливо, що використовується домогосподарствами, за допомогою диференційованої ставки або шляхом відшкодування всієї

або часткової суми податку, зокрема застосовувати знижені ставки ПДВ на енергетичні продукти в межах встановлених мінімумів. Інтегрований підхід означає, що система заходів із запобігання поглибленню енергетичної бідності має впроваджуватися на різних рівнях правового регулювання: наднаціональному (акти ЄС), національному (акти країн ЄС, що визначають основи національної енергетичної, соціальної, екологічної політики), регіональному та місцевому (програми соціально-економічного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць), а їх реалізація – ґрунтуватися на співпраці між усіма рівнями управління, організаціями громадянського суспільства та суб'єктами господарювання.

Правовими передумовами впровадження зазначеної системи заходів є визначення кожною державою-членом ЄС відповідно до національного контексту: 1) поняття та категорій вразливих споживачів; способів їх захисту; 2) критеріїв, показників для вимірювання, системи моніторингу даних щодо енергетичної бідності [10]; 3) ефективних незалежних позасудових механізмів вирішення спорів для всіх споживачів, швидких та ефективних процедур розгляду скарг. Слід зауважити, що обов'язок запровадити механізм захисту прав споживачів передбачений як директивами ЄС, що регулюють відносини на енергетичних ринках, так і директивами загального характеру [11; 12]. У процесі імплементації приписів цих актів держави вправі обрати найоптимальнішу модель з урахуванням національних особливостей та визначити компетентний незалежний орган (кілька органів, що координуються з єдиного центру), який забезпечує неупереджену, професійну, прозору, ефективну, недорогого процедуру розгляду скарг та позасудового врегулювання споживчих спорів; адвокацію прав споживачів у відносинах із будь-якими виконавцями послуг; консультування, просвітництво та навчання споживачів. Низка країн ЄС обрала модель запровадження посади енергетичного омбудсмена, з 2011 р. функціонує некомерційна Мережа національних енергетичних омбудсменів (National Energy Ombudsmen Network, NEON), яка є платформою для обміну досвідом у цій сфері.

В Україні система заходів із запобігання енергетичній бідності перебуває у стадії формування. Так, Закони України «Про ринок електричної енергії», «Про ринок природного газу», якими визначено поняття «вразливі споживачі» та загальний порядок захисту їх прав, передбачають, що класифікація вразливих споживачів, процедура їх обліку, спеціальні заходи захисту, обсяг та порядок надання адресної допомоги мають бути встановлені Кабінетом Міністрів України. Втім наразі постановою Уряду, яка б відображала комплексний підхід до проблеми, відсутня. Оновлене Положення про порядок призначення житлових субсидій не виконує всього спектру завдань, визначених в Законі. Неврегульованими залишаються питання стимулів заощадження енергії та моніторингу даних про масштаби енергетичної бідності. Законом України

«Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» (п. 5 розд. IV) передбачено запровадження інституту енергетичного омбудсмена. Водночас законодавство, що регламентує функціонування енергетичних ринків, встановлює можливість розгляду скарг побутових і малих непобутових споживачів на дії чи бездіяльність постачальників та операторів систем розподілу, вирішення спорів між ними енергетичним омбудсманом лише для ринку електричної енергії (п. 5 ст. 76 відповідного Закону). Закон України «Про ринок природного газу» таких положень не містить. Правовий статус, порядок та умови діяльності енергетичного омбудсмена законом не визначені.

З метою створення нормативно-правової основи для здійснення «зеленої» енергетичної трансформації України у справедливий та інклюзивний спосіб уявляється необхідним розробити та організувати згідно із Законом України «Про Регламент Верховної Ради України» розгляд урядового законопроекту «Про енергетичного омбудсмена».

З метою захисту найуразливіших верств населення, запобігання енергетичній бідності уявляється доцільним Кабінету Міністрів України:

– розробити та затвердити Порядок захисту вразливих споживачів, де визначити критерії віднесення споживачів енергетичних продуктів до категорії вразливих, порядок їх обліку; заходи з моніторингу та державного контролю за належністю до категорії вразливих споживачів; систему стимулів для споживачів із заощадження енергії; систему показників і заходів з моніторингу енергетичної бідності;

– розробити та затвердити Програму запобігання енергетичній бідності та сприяння зменшенню кількості вразливих споживачів на енергетичних ринках;

– розробити та подати на розгляд Верховної Ради України законопроект щодо запровадження незалежного механізму вирішення спорів та розгляду скарг побутових та малих непобутових споживачів на енергетичних ринках (проект Закону України «Про енергетичного омбудсмена»).

Список літератури

1. The European green deal: Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee, and the Committee of the Regions. Brussels, 11.12.2019. Com/2019/640 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52019DC0640>
2. REPowerEU: A plan to rapidly reduce dependence on Russian fossil fuels and fast forward the green transition. Press release. 18 May 2022. Brussels. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_3131

3. Directive (EU) 2019/944 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019 on common rules for the internal market for electricity and amending Directive 2012/27/EU (recast). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2019.158.01.0125.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2019%3A158%3ATOC
4. Directive 2009/73/EC of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 concerning common rules for the internal market in natural gas and repealing Directive 2003/55/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32009L0073>
5. Eurostat: 8% of EU population unable to keep home adequately warm. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20211105-1>
6. Commission Recommendation (EU) 2020/1563 of 14 October 2020 on energy poverty. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32020H1563&qid=1606124119302>
7. Tackling rising energy prices: a toolbox for action and support: Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. COM(2021) 660 final. Brussels, 13.10.2021. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=COM:2021:660:FIN&qid=1634215984101>
8. Council Directive 2003/96/EC of 27 October 2003 restructuring the Community framework for the taxation of energy products and electricity. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32003L0096>
9. Council Directive 2006/112/EC of 28 November 2006 on the common system of value added tax. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32006L0112>
10. Regulation (EU) 2018/1999 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 on the Governance of the Energy Union and Climate Action, amending Regulations (EC) No 663/2009 and (EC) No 715/2009 of the European Parliament and of the Council, Directives 94/22/EC, 98/70/EC, 2009/31/EC, 2009/73/EC, 2010/31/EU, 2012/27/EU and 2013/30/EU of the European Parliament and of the Council, Council Directives 2009/119/EC and (EU) 2015/652 and repealing Regulation (EU) No 525/2013 of the European Parliament and of the Council. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2018.328.01.0001.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2018%3A328%3ATOC
11. Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Directive on consumer ADR). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013L0011>
12. Regulation (EU) No 524/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on online dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Regulation on consumer ODR). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013R0524>

ТОКУНОВА Анастасія / TOKUNOVA Anastasiia,
*канд. юрид. наук, старший науковий співробітник відділу
господарсько-правових досліджень проблем економічної безпеки,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-5870-2473*

УРАХУВАННЯ ІНІЦІАТИВ СТОСОВНО НАЛЕЖНОЇ ОБАЧНОСТІ БІЗНЕСУ ЩОДО ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ДОВКІЛЛЯ ПІД ЧАС ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ «ЗЕЛЕНОЇ» ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ

Анотація. У роботі розглянуто роль належної обачності бізнесу у процесі активізації «зеленої» енергетичної трансформації в Україні. Досліджено ключові ініціативи в цій галузі. Сформульовано рекомендації для органів влади та суб'єктів господарювання стосовно впровадження кращих практик з цих питань.

Ключові слова: належна обачність, Європейський зелений курс, «зелена» енергетична трансформація

CONSIDERATION OF INITIATIVES ON HUMAN RIGHTS AND ENVIRONMENT DUE DILIGENCE OF BUSINESS IN FORMING OF THE NATIONAL POLICY ON «GREEN» ENERGY TRANSFORMATION OF UKRAINE

Abstract. The paper examines the role of business due diligence in the process of activating «green» energy transformation in Ukraine. Key initiatives in this field are studied. Recommendations for State authorities and business entities on implementation of best practices in this field are formulated.

Keywords: due diligence, European Green Deal, «green» energy transformation.

У січні 2023 р. відбулася зустріч Уряду України та Європейської Комісії щодо формування оновленого бачення «зеленого» порядку денного

України. За словами віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України Ольги Стефанішиної, «до 24 лютого було зроблено надзвичайно багато для старту «зеленої» трансформації України. Ми сформуваємо амбіційний національно визначений внесок України до Паризької кліматичної угоди зі скорочення шкідливих викидів. Це був продукт консенсусу між усіма гравцями. Одним із наших найбільших досягнень, вважаю, був високий рівень готовності бізнесу до впровадження Україною політик у межах Європейського зеленого курсу. Повномасштабна агресія Росії завдала руйнівного удару українській економіці. Сьогодні ми перебуваємо у зовсім іншій ситуації, зокрема, коли йдеться про досягнення кліматичних цілей» [1]. Дійсно, повномасштабне вторгнення РФ до України значно загальмувало всі процеси «зеленої» енергетичної трансформації, перемістивши фокус із розвитку на забезпечення базових питань виживання для значної кількості населення.

Проте вже зараз, поряд із питаннями протидії агресії підіймаються й питання повоєнного відновлення. Зокрема, на вже згаданій вище зустрічі Віцепрезидент Європейської Комісії з питань Європейського «зеленого» курсу (Green Deal) Франс Тіммерманс зазначив, що «ЄС приділятиме значну увагу в процесі відбудови [України] кліматичним та екологічним політикам і стандартам ЄС» [1].

Зі свого боку Ольга Стефанішина підкреслила, що важливо без зволікань розпочати спільну роботу над напрацюванням відповідного бачення та механізму «зеленого» відновлення, а також, що важливо, вона зазначила, що саме «бізнес залишається ключовим гравцем «зеленої» трансформації України» [1]. Таким чином, на найвищому рівні зазначається не лише, що «зелена» трансформація буде одним із пріоритетів найближчого майбутнього, а й що суб'єкти господарювання відіграватимуть особливу роль у цьому процесі.

З одного боку, включення бізнесу сприятиме залученню важливої групи стейкхолдерів, що не може не вплинути на прогрес впровадження цієї концепції. З іншого боку, традиційно основною метою бізнесу є максимізація прибутку [2, с. 16], що, ймовірно, може призвести до ситуації, коли саме ця мета стане первісною перед інтересами суспільства у питанні забезпечення «зеленого» переходу. Для запобігання цьому наявна низка визнаних у світі інструментів, одним із яких є вимога щодо так званої належної обачності бізнесу щодо прав людини.

Забезпечення належної обачності бізнесу щодо прав людини – важливий безперервний процес, який дозволяє бізнесові виявити свій вплив на права людини як позитивний, так і негативний. Концепція належної обачності має дуже довгу історію у міжнародному праві, починаючи з доктрини й арбітражної практики у сфері дипломатичного захисту, а потім

поширюючись на численні сфери – від екологічного та корпоративного права до сфери прав людини [3, с. 7].

Водночас, зважаючи на особливе значення збереження довкілля, протидії зміні клімату тощо, акцент останнім часом ставиться саме на питаннях довкілля.

Так, наприклад, 10-ма принципами Глобального договору ООН визнається цілий підрозділ стосовно довкілля. Водночас принцип 7 передбачає, що ділові кола повинні підтримувати підхід до екологічних питань, заснований на принципі обережності. Останній передбачає систематичне застосування оцінки ризику, управління ризиками та повідомлення про ризик. Коли існує обґрунтована підозра щодо заподіяння шкоди, особи, що приймають рішення, повинні застосовувати запобіжні заходи. Ключем до реалізації обережного підходу, з точки зору бізнесу, є ідея профілактики, а не відновлення. Інакше кажучи, більш рентабельно вживати негайних заходів для того, щоб екологічна шкода не виникала. Компанії можуть підтримувати цей принцип, повідомляючи про потенційні ризики для споживача та надаючи повну інформацію про ризики для громадськості. Також цей принцип передбачає отримання попереднього дозволу, перш ніж деякі продукти, які вважаються потенційно небезпечними, розміщуються на ринку. Принцип 8 встановлює необхідність того, щоб ділові кола запроваджували ініціативи, спрямовані на підвищення відповідальності за стан довкілля [4]. Зазначається, що у Декларації Ріо-де-Жанейро про довкілля (підсумковий документ, прийнятий Конференцією ООН з проблем охорони навколишнього середовища і розвитку, що відбулася у 1992 р. у Ріо-де-Жанейро (Бразилія)), що «підтвердивши Декларацію на Конференції ООН з проблем охорони навколишнього середовища, закріпив 27 найважливіших принципів охорони довкілля у контексті забезпечення сталого розвитку» [5; 6]), йдеться про те, що бізнес несе відповідальність за свою діяльність та за те, щоб вона не завдала шкоди довкіллю. Суспільство сподівається, що бізнес стане активним і чесним гравцем. Чисті та більш ефективні процеси означають підвищення продуктивності використання ресурсів. Екологічно відповідальні компанії також користуються податковими стимулами або програмами дозволів. Окрім того, працівники та споживачі все більше зацікавлені у відповідальних компаніях [4; 5]. Принцип 9 Глобального договору ООН встановлює, що ділові кола повинні сприяти розвитку і розповсюдженню екологічно безпечних технологій. Екологічно безпечні технології повинні захищати довкілля, сприяти зменшенню забруднення, більш безпечно та розумно використовувати ресурси, переробляти більше відходів та продуктів. Вони включають в себе різноманітні екологічно чисті технології виробництва й технології запобігання забрудненню, а також технології кінцевого трубопроводу та

моніторингу. До того ж, вони включають ноу-хау, процедури, товари, послуги та обладнання, а також організаційні та управлінські процедури. Застосування екологічно чистих/безпечних технологій в бізнесі допомагає компанії зменшити використання сировини, що призводить до підвищення ефективності. Також технологічна інновація створює нові можливості для бізнесу та сприяє підвищенню загальної конкурентоспроможності компанії [4].

Важливість підходу з належної обачності бізнесу щодо довкілля було реалізовано в низці ініціатив як на глобальному, так і на локальному рівнях. Прикладом першої є платформа «Турбота про клімат» («Caring for Climate»), що була започаткована Генеральним секретарем ООН Пан Гі Муном у липні 2007 р. Ініціативу було спільно організовано Глобальним договором ООН та Програмою ООН з навколишнього середовища (UNEP). Її мета – допомогти запобігти кризі зміни клімату, мобілізуючи критичну масу бізнес-лідерів для впровадження та рекомендацій рішень і політики щодо зміни клімату. Ініціатива допомагає компаніям просувати практичні рішення, ділитися досвідом, надавати інформацію для розвитку державної політики, а також формувати ставлення громадянського суспільства. Головні виконавчі директори, які підтримують заяву «Турбота про клімат», готові встановлювати цілі, розробляти стратегії та розширювати практики, а також публічно розкривати інформацію про викиди в рамках своїх зобов'язань щодо розкриття інформації в рамках Глобального договору, тобто Повідомлення про прогрес. Протягом кількох останніх років лідери серед підписантів ініціативи продемонстрували вагомий прогрес у реалізації комплексних довгострокових стратегій енергоефективності та інноваційних технологій з низьким вмістом вуглецю у своїх процесах, продуктах і послугах у межах всього ланцюжка створення вартості [7].

Як прикладу надзвичайно важливої для України регіональної ініціативи, можна назвати прийняття Європейською Комісією у лютому 2023 р. пропозиції щодо Директиви про належну обачність у сфері корпоративної сталості та про внесення змін до Директиви (ЄС) 2019/1937. Цю пропозицію спрямовано на сприяння сталій та відповідальній корпоративній поведінці в усіх глобальних ланцюжках створення вартості. Компанії відіграють ключову роль у розбудові сталого економіки та суспільства. Від них вимагатиметься виявляти несприятливий вплив своєї діяльності на права людини, зокрема стосовно використання дитячої праці та експлуатації працівників, а також на навколишнє середовище, наприклад, забруднення та втрата біорізноманіття, та, у разі необхідності, запобігати йому, припиняти чи пом'якшувати. Для бізнесу застосування цих нових правил принесе правову визначеність та забезпечить рівні умови гри. Для споживачів та інвесторів вони забезпечать більшу прозорість. Нові норми ЄС,

як планується, сприятимуть «зеленому» переходу та захисту прав людини в Європі та поза її межами. Зазначається, що низка держав-членів ЄС уже запровадили національні правові норми щодо належної обачності, а деякі компанії вжили заходів у цій сфері за власною ініціативою. Однак існує потреба у більш масштабному покращенні діяльності бізнесу із застосуванням належної обачності, чого важко досягти, покладаючись лише на добровільні дії компаній. Ця законодавча пропозиція ЄС встановлює обов'язок компаній з належної обачності в контексті корпоративної сталості для усунення їх негативних впливів на права людини та навколишнє середовище [8; 9].

Отже, останнім часом все більше уваги на всіх рівнях приділяється ініціативам із належної обачності суб'єктів господарювання, і все частіше такі ініціативи концентруються на питаннях довіллі та забезпечення «зеленої» енергетичної трансформації. Аналіз вищезазначених ініціатив (повний перелік положень, які було проаналізовано, не вбачається доцільним наводити через їх значний обсяг) дозволив сформулювати певні рекомендації щодо сприяння входженню України у відповідні процеси. Так, зокрема, на погляд експертів, доцільним є рекомендувати:

1) суб'єктам господарювання:

- включити питання належної обачності у власні політики;
- визначати фактичні або потенційні негативні наслідки для прав людини та навколишнього середовища;
- сприяти ознайомленню персоналу з вимогами щодо належної обачності суб'єкта господарювання та способами їх впровадження у щоденну роботу,
- запровадити та застосовувати процедуру розгляду скарг на порушення прав людини;

2) органам влади:

- включати положення щодо належної обачності суб'єктів господарювання у політики та законодавчі акти, які стосуються господарської діяльності;
- під час розробки політик та змін до законодавства щодо впровадження «зеленого» курсу орієнтуватися, в тому числі, на залучення бізнесу для сприяння імплементації запланованих заходів;
- співпрацювати з громадськими організаціями (в т.ч. професійними спілками, правозахисними організаціями тощо) з метою сприяння імплементації визначених положень.

Список літератури

1. Стефанішина Ольга: Спільно з ЄС сформуємо нове бачення «зеленої» трансформації України: Прес-реліз. *Урядовий портал*. 09.01.2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/olha-stefanishyna-spilno-z-ies-sformuiemo-nove-bachennia-zelenoi-transformatsii-ukrainy>
2. Болдирева К. Максимізація прибутку як пріоритетна мета сучасної корпорації. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 1 (13). С. 15–22.
3. Уварова О., Ясеновська. М. Корпоративна відповідальність поважати права людини в умовах внутрішнього переміщення: гендерний компонент: методичне керівництво. Харків, 2020. 44 с. URL: <https://rm.coe.int/pub-alter-gender-bisness/16809f2b00>
4. The Ten Principles of the UN Global Compact. *An official website of the UN Global Compact*. 2023. URL: <https://unglobalcompact.org/what-is-gc/mission/principles>
5. United Nations General Assembly. Rio Declaration on Environment and Development; United Nations: New York, NY, USA, 1992; Nr. A/CONF.151/26 (Vol. I). URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf.
6. Декларація Ріо-де-Жанейро про навколишнє середовище і розвиток 1992. Юридична енциклопедія: у 6 т. Ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.). К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1998. Т. 2: Д-Й. 744 с. URL: <https://cyelop.com.ua/content/view/1033/58/1/6/#17557>
7. Caring for Climate – The Business Leadership Platform. URL: https://d306pr3pise04h.cloudfront.net/docs/news_events%2F8.1%2Fcaring_for_climate.pdf.
8. Just and sustainable economy: Commission lays down rules for companies to respect human rights and environment in global value chains: Press Release, 23 February 2022. *An official website of the European Commission*. 2022. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_1145
9. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on Corporate Sustainability Due Diligence and amending Directive (EU) 2019/1937. *An official website of the European Union*. 2023. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022PC0071>

СЕМЕНЕНКО Євген / SEMENENKO Yevhen,

*д-р техн. наук, старший науковий співробітник, завідувач відділом,
Інститут геотехнічної механіки імені М.С. Полякова
Національної академії наук України, м. Дніпро, Україна
orcid.org/0000-0001-8707-3648*

МЕДВЕДЕВА Ольга / MEDVEDIEVA Olha,

*д-р техн. наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник,
Інститут геотехнічної механіки імені М.С. Полякова
Національної академії наук України, м. Дніпро, Україна
orcid.org/0000-0001-5575-713X*

ТЕПЛА Тетяна / TEPLA Tetiana,

*молодший науковий співробітник,
Інститут геотехнічної механіки імені М.С. Полякова
Національної академії наук України, м. Дніпро, Україна
orcid.org/0000-0001-9835-5448*

ГАЛЬЧЕНКО Заряна / HALCHENKO Zariana,

*аспірант, Інститут геотехнічної механіки імені М.С. Полякова
Національної академії наук України, м. Дніпро, Україна
orcid.org/0000-0002-5754-317X*

ПЕРЕШКОДИ НА ШЛЯХУ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ, ЯКІ ОБУМОВЛЕНІ «ЗЕЛЕНОЮ» ЕНЕРГЕТИЧНОЮ ТРАНСФОРМАЦІЄЮ

Анотація. На основі зіставлення положень «Водневої стратегії для кліматично нейтральної Європи» та повідомлень ООН про світове зростання дефіциту прісної води пропонується концепція генерації чистого водню, що виключає конкуренцію між підприємствами аграрного, промислового та енергетичного секторів за водні ресурси.

Ключові слова: відновлення економіки, чистий водень, водні ресурси.

OBSTACLES TO THE POST-WAR RECOVERY OF UKRAINE'S ECONOMY, CAUSED BY THE «GREEN» ENERGY TRANSFORMATION

Abstract. Based on a comparison of the provisions of the «Hydrogen Strategy for a Climate Neutral Europe» and the UN reports on the global increase in fresh water scarcity, the concept of pure hydrogen generation is proposed in this

paper, which excludes the competition for water resources between enterprises of the agricultural, industrial and energy sectors.

Keywords: economic recovery, pure hydrogen, water resources.

Рішення про перехід на водневу енергетику та повну відмову від природного газу було ухвалено Європейським Союзом 08.07.2020 р. у вигляді «Водневої стратегії для кліматично нейтральної Європи» [1]. Україна в цьому документі розглядається як одна з найперспективніших країн для розміщення потужностей відновлюваної енергетики, призначених для створення «Відновлюваного водню» або «Чистого водню». Отже, наша країна як майбутній член Європейського Союзу та як учасник реалізації «Водневої стратегії для кліматично нейтральної Європи» запроваджуватиме технології отримання водню різного типу. Цей тренд необхідно враховувати під час планування заходів щодо повоєнного відновлення національної економіки, оскільки генерація водню потребує відповідних природних ресурсів, які до цього часу в Україні використовувалися для інших цілей.

Воднева стратегія для кліматично нейтральної Європи передбачає в найближчому майбутньому повну відмову від технологій спалювання природного газу незалежно від його походження. Однак на перших етапах передбачає використання природного газу для отримання так званих «Водню на основі копалин», «Водню на основі копалин з уловлюванням вуглецю», а також «Низьковуглецевого водню». В подальшому передбачається використання тільки «Відновлюваного водню» або «Чистого водню», що генерується шляхом електролізу води з використанням енергії з джерел, що відновлюються. Цей метод не сприяє утворенню хімічних сполук, шкідливих для довкілля, проте споживає основний екологічний ресурс – воду. Цей ресурс, згідно з деякими прогнозами [2], у найближчому майбутньому має перейти до розряду життєво необхідних у зв'язку з тим, що прогнозується його дефіцит для частини населення планети, а також конфлікти між країнами за доступ до нього. Від дефіциту питної води страждає понад 40% населення світу. Проблема нестачі прісної питної води з кінця ХХ століття розглядається як глобальна проблема сучасності. За прогнозами, до 2040 р. глобальний попит на воду може збільшитись більш ніж на 50%, тоді як попит на енергетичні ресурси – більш ніж на 25%.

Справді, низка факторів вказує на дефіцит цього ресурсу, що наближається, в Європі та в Україні, зокрема:

- глобальне потепління та настання зони пустель і напівпустель;
- стрімке танення арктичних льодів та підвищення рівня світового океану;
- зростаюче споживання води населенням міст та промисловими підприємствами;

- стабільний попит на воду з боку аграрного виробництва.

Тепер до цих факторів додається стабільне споживання води для потреб водневої енергетики.

Основну частку експорту нашої країни складає продукція аграрного сектору та гірничодобувної промисловості, підприємства яких споживають значні обсяги води. З погляду сталого розвитку економіки, її відновлення у повоєнний період, а також з міркувань державної безпеки, необхідно запобігти можливій конкуренції підприємств цих галузей з підприємствами енергетичного сектору, які займатимуться генерацією «Відновлюваного водню» або «Чистого водню».

Це ставить на порядок денний низку питань:

- скільки води необхідно для виробництва потрібного обсягу «Відновлюваного водню» або «Чистого водню»;

- яку саме воду – морську, річкову, підземну тощо можна використовувати для цих цілей;

- які існують обмеження щодо якості води за її хімічним та органічним складом.

Природною та логічною пропозицією є використання для генерації «Відновлюваного водню» або «Чистого водню» водних ресурсів, непридатних для пиття, поливу аграрних земель, а також обмежено придатних для підприємств металургійної та гірничодобувної промисловості. Цей підхід є раціональним, адже дозволяє не тільки зберегти чисту воду, а й утилізувати забруднену та непридатну для споживання населенням. Це дозволяє, згідно з енергетичними та економічними питаннями, забезпечити вирішення екологічних проблем. Потрібно зауважити, що електроліз чистої води є дуже енергоємним процесом внаслідок високого опору води електричному струму. Найбільш оптимально цей процес протікає в електролітах – водних розчинах, де є вільні іони, що забезпечують низький опір електричному струму. Це є ще одним аргументом на користь наведеної пропозиції.

За таких умов потенційною сировиною для генерації «Відновлюваного водню» або «Чистого водню» в Україні можуть бути [3-5]:

- кислі шахтні води Кривого Рогу;
- дебіт водовідливів вугільних шахт;
- вода ставків шахтних вод вугільних шахт, що виведені з експлуатації;
- рідка фаза відходів збагачення залізних руд Кривбаса;
- рідка фаза відходів вуглезбагачення;
- рідка фаза відходів збагачення розсипів;
- солоняна вода верхніх водоносних горизонтів;
- морська вода;
- тепла вода, що отримується на електростанціях.

Однак потрібно на законодавчому рівні закріпити необхідність використовувати для генерації «Відновлюваного водню» або «Чистого водню» саме ці джерела водного ресурсу, тоді цього підходу будуть дотримуватися. У зв'язку з цим потрібна впевненість на державному рівні у можливості ефективної переробки вторинних ресурсів. Фактично наша держава повинна стимулювати розробку вітчизняних спеціальних технологій електролізу таких вод. Оскільки за кордоном, ані в Європейському Союзі, ані в США, ані в країнах Азії, водних ресурсів такого типу немає, і технології електролізу, що розробляються там, можуть бути незастосовні для українських умов.

Для реалізації такого підходу органам місцевого самоврядування, Міністерству енергетики України, Міністерству освіти і науки України, Міністерству розвитку громад, територій та інфраструктури України, Міністерству захисту довкілля та природних ресурсів України можуть бути надані такі рекомендації:

- організувати гранти та фінансування науково-дослідних робіт зі створення технологій електролізу забруднених водних ресурсів;
- створити реєстр забруднених водних ресурсів, які є потенційною сировиною для генерації відновлюваного водню;
- розробити законодавчу базу, яка регламентує використання забруднених водних ресурсів для генерації відновлюваного водню;
- оцінити екологічну безпеку генерації відновлюваного водню методом електролізу із забруднених водних ресурсів.

Список літератури

1. A hydrogen strategy for a climate-neutral Europe: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. – European Commission, Brussels, 08.07.2020, COM(2020) 301 final.
2. Доклад ООН о развитии водных ресурсов мира: ЮНЕСКО. 2015. 8 с.
3. Дзюба С.В. Развитие научных основ логистики в гидротехнических системах горничих підприємств: дис. ... д-ра техн. наук: 05.15.09. Дніпро: ІГТМ НАН України, 2021. 396 с.
4. Медведєва О.О. Развитие научных основ ресурсозберігаючих технологій гідромеханізованої розробки техногенних родовищ: дис. ... д-ра техн. наук: 05.15.09. Дніпро: ІГТМ НАН України, 2021. 406 с.
5. Вибір та обґрунтування біотехнологій та засобів гідромеханізації для покращення екологічного стану навколишнього середовища сховищ відходів вуглезбагачення: Звіт НДР (остаточний): ІГТМ НАН України. Кер. Киричко С.М.; викон.: Т.Д. Демченко. Дніпро, 2020. 107 с. № ГР 0119U102430. Інв. № 7775.

КРАВЧИК Сергій / KRAVCHYK Sergiy,

*аспірант кафедри цивільного, господарського права та процесу,
Академія адвокатури України,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-4940-2097*

«ЗЕЛЕНА» ЕНЕРГЕТИКА УКРАЇНИ У ВОЄННИЙ ТА ПОВОЄННИЙ ЧАС

Анотація. Війна негативно вплинула на всі аспекти життя в Україні, не стала винятком і енергетика. Проблеми, що існували в «зеленій генерації» до війни, з її початком значно загострилися. Як результат, стало очевидним, що існування і розвиток «зеленої енергетики» на тих засадах, які були побудовані до війни, не є можливим. Для подальшого існування і сталого розвитку такого виду енергетики, без шкоди іншим галузям традиційної енергетики, ефективному функціонуванню Єдиної енергетичної системи України, всі аспекти її розвитку і роботи, від технічних та економічних до географічних, потребують переосмислення.

Ключові слова: «зелена» енергетика, енергетика, енергетична незалежність, воєнний стан, регуляторні зміни, законодавство.

«GREEN» ENERGY OF UKRAINE DURING THE WAR AND THE POST-WAR TIME

Abstract. The war has a negative impact on all aspects of life in Ukraine, energy is no exception. The problems that existed in the «green generation» before the war significantly worsened after the war began. As a result, it became obvious that the existence and development of «green energy» on the foundations that have been built before the war is not possible any more. For the further existence and sustainable development of this type of energy, without harming other branches of traditional energy, the effective functioning of the Unified Energy System of Ukraine requires a rethinking of all aspects of its development and work, from technical and economic to geographical.

Keywords: «green» energy, energy, energy independence, martial law, regulatory changes, legislation.

«Зелена» енергетика в Україні є не тільки «модним трендом» розвитку світової енергетики, а й важливим елементом Єдиної енергетичної системи в Україні, належне функціонування якої є вагомою складовою енергетичної незалежності України. За інформацією сайту Центру Разумкова [1] у 2019 р. Україна увійшла у ТОП-10 країн світу за темпами розвитку відновлюваної енергетики, а у 2020 р. – у ТОП-5 європейських країн за темпами розвитку сонячної енергетики.

У тому ж 2019 р., у рейтингу Climatescope [2] від Bloomberg New Energy Finance (Bloomberg NEF), Україна посіла 8 місце (піднявшись з 63-го) серед 104 країн світу за інвестиційною привабливістю країни саме у питанні розвитку низьковуглецевих джерел енергії і будівництва «зеленої» економіки. У 2021 р., Україна була на 48 місці за загального інвестиційного потенціалу держави [3] серед 136 країн світу в рейтингу BloombergNEF.

У сфері енергетики з початком повномасштабної війни Верховною Радою України, Міненерго, НКРЕКП було запроваджено ряд регуляторних змін, покликаних стабілізувати галузь та вирішити критичні проблеми. Цей процес продовжується, тому потрібно розуміти напрями, в яких такі регуляторні зміни мають бути запроваджені для вирішення системних проблем ринку електричної енергії, як-то: наявність боргів; перехресне субсидювання між споживачами, для утримання стабільної вартості електричної енергії (e/e) для населення та між іншими учасниками ринку для збереження рівнів розвитку «зеленої» енергетики.

«Зелену» енергетику можна умовно поділити на дві категорії генеруючих електроустановок – генеруючі установки приватних домогосподарств, т.зв. просьюмери та промислові виробники електричної енергії з відновлювальних джерел (далі – ВДЕ), з потужністю понад 50 кВт.

За даними НКРЕКП, станом на 31.12.2021 р., встановлена потужність сектору відновлюваної енергетики України досягла 9 655,9 МВт, включно з сонячними установками для приватних домогосподарств (далі – дСЕС), або 8 450,8 МВт – без дСЕС. На кінець року сумарна встановлена потужність сектору сонячної енергетики країни склала 7 586,3 МВт (включно з дСЕС) [4].

З початком війни постачальники значно зменшили оплату електроенергії просьюмерам, при тому, що за результатами 2021 р. кількість просьюмерів зросла до 44,88 тис., загальна їх потужність перевищила 1,2 гВт, аналогічна ситуація виникла і з промисловими «зеленими» електростанціями. Аналогічна ситуація виникла і з ВДЕ – впали розрахунки ДП «Гарантований покупець» з виробниками за «зеленим» тарифом: з березня по червень 2022 р. на близько 20-25%, а у липні 2022 р. на 38,7%.

Криза у фінансуванні викликала необхідність «втручання» в ситуацію Регулятора. Так, у відношенні до просьюмерів, 26.04.2022 р. Регулятор,

Постановою № 396 «Про особливості визначення обсягу та проведення розрахунків за вироблену електричну енергію генеруючими установками приватних домогосподарств під час дії в Україні воєнного стану» [5] зобов'язав постачальників універсальних послуг (далі – ПУП) на час війни забезпечувати часткову оплату електроенергії домашніх генеруючих установок за «зеленим» тарифом з відстрочкою на два місяці та з урахуванням рівня оплати електроенергії споживачами.

НЕК «Укренерго», який компенсує ПУП різницю у тарифах для населення та «зеленим» тарифом установок приватних домогосподарств, повинен був щомісяця перераховувати їм кошти в обсягах податкових зобов'язань відповідного постачальника у розмірі не менше 19,5% вартості виробленої приватними домогосподарствами електроенергії понад власне споживання, що розраховується за встановленим зеленим тарифом.

Розрахунок за лютий 2022 р. ОСП мав зробити в повному обсязі до 10.05.2022 р. В обґрунтуванні до постанови було зазначено, що її розроблено для сталого функціонування ПУП як постачальників, на яких покладено спецзобов'язання з постачання електроенергії побутовим та малим не-побутовим споживачам та у зв'язку зі значним зменшенням надходження коштів за послуги з постачання та передачі електричної енергії на ринку.

У подальшому до Постанови № 396 були внесені зміни, а Постановою від 30.01.2023 р. № 153 [6] її було скасовано повністю та зобов'язано НЕК «Укренерго» та ПУП здійснити оплату електроенергії помісячно за 2022 рік у відповідних місяцях 2023 р., тобто відстрочено оплату таких платежів на рік. Фактично Постанова № 153 встановила хоч якісь зрозумілі дати оплати за вироблену електроенергію, що є позитивним кроком на шляху вирішення кризи платежів за вироблену просьюмерами електричну енергію.

Щодо врегулювання ситуації з ВДЕ, то питання погашення заборгованості перед виробниками з ВДЕ було тимчасово відкладене, відсоток виплат за поставлену електроенергію у 2022 р. був обмежений на термін дії воєнного стану до 15% від середньозваженого розміру «зеленого» тарифу за 2021 р. для виробників електроенергії з сонячного випромінювання; до 16% – для виробників електроенергії з енергії вітру; до 35% – для виробників, що здійснюють виробництво електричної енергії з гідроенергії; до 40% – для виробників, що здійснюють виробництво електричної енергії з біогазу; і до 60% – для виробників, що здійснюють виробництво електричної енергії з біомаси [7].

Вищевказані умови оплати були встановлені наказом Міненерго № 140 від 28.03.2022 р. [7], який також зобов'язав ДП «Гарантований покупець» спрямовувати 60% від залишку коштів на погашення заборгованості перед ДП «Енергоатом» та 40% – на погашення заборгованості перед НЕК «Укре-

нерго». Цікаво, що фактично ДП «Гарантований покупець» мав підвищені зобов'язання щодо оплати перед такими ж державними компаніями, що можна розцінити як форму державної підтримки з боку Мініенерго.

У принципі, війна тільки збільшила вже існуючі раніше проблеми, а саме: відсутність достатньої кількості коштів для розрахунку між учасниками ринку електричної енергії, як результат маємо постійне збільшення боргів на ринку електричної енергії, в т.ч. за вироблену «зелену» енергію, а в подальшому не виконання зобов'язань перед інвесторами в ВДЕ в Україні. Так, станом на травень 2022 р. за інформацією Міністра енергетики на ринку утворився величезний дефіцит коштів, який був ним оцінений приблизно в €250 млн, або понад 10 млрд грн [8].

Починаючи з 11.06.2017 р. – дати вступу в дію положень Закону України «Про ринок електричної енергії» [9] – проблема заборгованості на ринку електричної енергії тільки загострювалася, незважаючи на те, що не врегульованим залишається і питання на ринку електричної енергії, що функціонував до 01.07.2019 р. Адже ДП «Енергоринок» має кредиторську заборгованість перед учасниками ринку, в сумі близько 30 млрд грн.

Рекомендації щодо виправлення ситуації в повоєнний час – це зміна підходів щодо функціонування ринку електричної енергії, а головне – щодо економічного його регулювання, в т.ч. і в частині фінансування «зеленої» енергетики, шляхом внесення Верховною Радою України відповідних змін до Закону України «Про ринок електричної енергії», зміст яких наведено нижче, а також до Закону України «Про державний бюджет» в частині визначення джерел фінансування заходів, які мають бути реалізовані в процесі таких змін.

Так, нові підходи повинні в першу чергу усунути «нерівності» формально рівних учасників ринку електричної енергії, одночасно забезпечивши виконання зобов'язань, які брала на себе держава, вводячи спеціальні обов'язки для забезпечення збільшення частки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії.

Одночасно держава повинна гарантувати виконання вже взятих на себе зобов'язань. Такі зобов'язані повинні бути зафіксовані на певний момент і далі не продовжуватися. Фактично держава має виконати існуючі зобов'язання державного підприємства для виконання функцій гарантованого покупця електричної енергії – ДП «Гарантований покупець» перед «зеленою» генерацією. Реалізувати такі підходи можна шляхом вилучення зі ст. 62 Закону України «Про ринок електричної енергії» з переліку спеціальних обов'язків, що покладаються на учасників ринку електричної енергії для забезпечення загальносуспільних інтересів у процесі функціонування ринку електричної

енергії, обов'язку держави щодо забезпечення збільшення частки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії.

Логіка подальших змін повинна торкнутись і норм, що стосуються безпосередньо гарантованого покупця, а саме вилучення з положень статей 1, 6, 8, 11, 30¹, 58, 62, 65, 66, 70, 71, Розділу XVII Закону інформації про такого учасника ринку. Такі зміни мають призвести до врегулювання існуючої заборгованості ДП «Гарантований покупець» за рахунок державних коштів, механізмів взаєморозрахунків на ринку, списання, прощення боргів, тощо, на певну дату та унеможливити її виникнення в майбутньому, а в подальшому – і до повної ліквідації ДП «Гарантований покупець».

Як результат, «зелена» енергетика, окрім просьюмерів, має вийти на конкурентний ринок електричної енергії. Просьюмери мають залишити за собою право гарантованого продажу електричної енергії постачальникам універсальних послуг, але за ціною постачання їм електричної енергії таким постачальником, після введення системи адресних субсидій для соціально незахищених верств населення та скасування пільгових тарифів для всіх інших категорій населення і тільки в межах 50 кВт на одного споживача, на території держави.

Обмеження щодо потужності генеруючих електроустановок для просьюмерів вже реалізовано, шляхом внесення змін до Правил роздрібного ринку, Постанова НКРЕКП від 05.10.2022 р. № 1272, але такі зміни повинні бути закріплені в Законі та в обов'язковому порядку мати застереження щодо їх зворотної дії в часі, тобто розповсюджуватися на всі генеруючі електроустановки просьюмерів, незалежно від дати їх введення в експлуатацію.

Власники генеруючих електроустановок сумарною потужністю понад 50 кВт мають забезпечити її продаж на конкурентному ринку за спрощеною процедурою (без отримання ліцензії тощо), про що також має бути зазначено в Законі.

Ринок електричної енергії повинен діяти за економічними законами і тільки тоді він буде ефективним рушієм змін в державі.

Список літератури

1. Конеченков А. Сектор відновлюваної енергетики України до, під час та після війни. За ред. В. Омельченка. *Разумков Центр*. 11.11.2023. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/sektor-vidnovlyuvanoyi-energetyky-ukrayiny-do-pid-chas-ta-pislya-viyny>
2. Which emerging market is the most attractive for clean energy investment? URL: <https://2019.global-climatescope.org>
3. Climatescope by BloombergNEF. URL: <https://global-climatescope.org/downloads/climatescope-2021-report.pdf>

4. Матеріали до засідання 13.03.2023. *Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг*. 2023. URL: <https://www.nerc.gov.ua/materials>
5. Про особливості визначення обсягу та проведення розрахунків за вироблену електричну енергію генеруючими установками приватних домогосподарств під час дії в Україні воєнного стану: Постанова НКРЕКП від 26.04.2022 № 396. *Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг*. 2022. URL: <https://www.nerc.gov.ua/acts/pro-osoblivosti-viznachennya-obsyagu-ta-provedennya-rozrahunkiv-za-viroblenu-elektrichnu-energiyu-generuyuchimi-ustanovkami-privatnih-domogospodarstv-pid-chas-diyi-v-ukrayini-voyennogo-stanu>
6. Про визнання такою, що втратила чинність постанови НКРЕКП від 26.04.2022 № 396: Постанова НКРЕКП від 30.01.2023 № 153. *Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг*. 2023. URL: <https://www.nerc.gov.ua/acts/pro-viznannya-takoyu-shcho-vtratila-chinnist-postanovi-nkrekp-vid-26-kvitnya-2022-roku-396>
7. Про розрахунки на ринку електричної енергії: Наказ Міністерства енергетики України від 28.03.2022 № 140. *Українська енергетика*. 2022. URL: <https://ua-energy.org/uk/doccatalog>
8. На ринку електроенергії утворився дефіцит коштів на €250 мільйонів – Галущенко. *Ukrinform*. 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3483052-na-rinku-elektroenergii-utvorivsa-deficit-kostiv-na-250-miljoniv-galusenko.html>
9. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13.04.2017 № 2019-VIII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text>

ЖАРОВА Любов / ZHAROVA Lubov,

*д-р екон. наук, професор,
проректор з проєктів та міжнародних зв'язків,
Економіко-гуманітарний університет,
м. Бельсько-Бяла, Польща
orcid.org/0000-0002-3568-775X*

ВІДНОВЛЮВАНА ЕНЕРГІЯ ЯК ЗАСІБ ЗАХИСТУ НА ВІЙНІ

Анотація. Енергоресурсний шантаж, який з початком повномасштабного вторгнення Росії до України перетворився на частину політичного тиску у світі, змушує нас переглянути своє ставлення до розвитку енергетики та визначити нові пріоритети. Аналіз подій минулого року підтверджує, що спроби зруйнувати інфраструктуру триватимуть. Усе це разом спонукає до диверсифікації ризиків і розвитку альтернативних джерел енергії, відновлюваних.

Ключові слова: економічний розвиток, макроекономіка, енергетика, відновлювана енергетика.

RENEWABLE ENERGY AS A TOOL OF DEFENSE IN WAR

Abstract. Energy and resource blackmail, which since the beginning of the Russia's full-scale invasion to Ukraine has been turned into a part of political pressure in the world, forces us to rethink our attitude towards the energy development and define new priorities. Analysis of the events of the last year confirms that attempts to destroy the infrastructure will continue. All this together encourages the diversification of risks and the development of alternative energy sources, renewable ones.

Keywords: economic development, macroeconomics, energy, renewable energy.

Russia seeks power primarily based on other countries' resources and dependence on them. After the full-scale invasion of February 24, 2022 many of the world's economies felt their dependence on energy supplies and began to look for alternatives. According to the International Energy Agency (IEA) [1], the reduction in the supply of energy resources and the energy blackmail of Russia (Fig. 1) will be a factor in the faster transition to renewable energy. In an

October 27, 2022 release, this organisation predicted that the demand for fossil fuels would decline or remain stable under all scenarios, that IEA had calculated. It expected the adoption of renewable energy sources to accelerate.

Russia has cut its natural gas pipeline flows...

...to the European Union by around 80% since invading Ukraine.

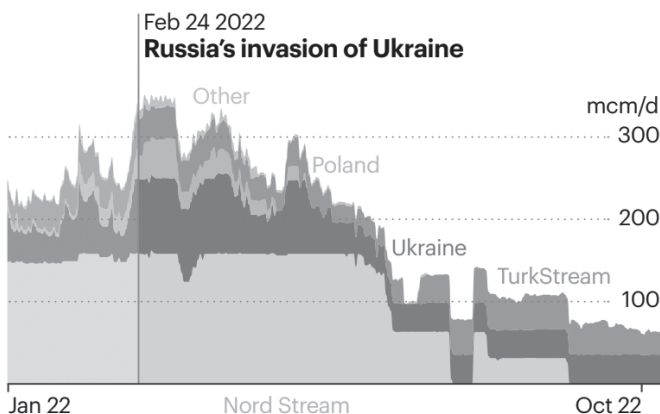

Fig. 1.

At the same time, Ukraine tried to fight despite active military actions, territories' occupation, and economic activity reduction. That also includes seeking alternatives to support the national economy and fill the State budget. That also means increasing export revenues – traditionally provided by metallurgy (including the destroyed Azovstal) and agro-industrial enterprises.

One of these alternatives was the supply of electricity to the EU, which, also due to the actions of the Russian Federation, needed diversification of sources of the energy supply. In the first two weeks of September 2022, Ukraine earned \$131 million from the export of electricity, while for the whole of August 2022 – \$73 million. If the trend continues, Ukraine can make about \$260 million from the export of electricity in September, which is more than last year. According to the forecasts of the head of the operator of the Ukrainian energy system, the State-owned company «Ukrenergo», after joining ENTSO-E, the export income is increasing every month, and electricity has already taken the second place in the trade balance after agricultural products [2]. Ukraine exports electricity to Poland and Moldova. According to the State Customs Service, Ukraine exported \$279 million worth of electricity in January-August 2022. It is almost 10% more

than for the whole of the last year - \$257 million. Ukraine received a third of this income from its exports to Poland, 21% to Slovakia, and 16% to Romania [3].

What is the most important is that, according to the forecasts of the Ministry of Economy of Ukraine, if, by the end of the year, the export capacity will increase to 2,000 MW, the prices will remain at the current level, then Ukraine will receive approximately \$600 million per month for exporting its electricity, or \$7.2 billion per year. For comparison: Ukraine currently receives \$1.2 billion per year for the transit of Russian gas. In the peak year of 2011, the transit brought in \$3.5 billion [4].

Therefore, Ukraine hoped for positive results from the ENTSO-E meeting on October 10, 2022 regarding the increase in the possibility of exporting the Ukrainian electricity [3]. The reaction of the Russian Federation was immediate. On October 10, 2022 the Russian Federation launched attacks on critical infrastructure facilities in Ukraine. All regions were to turn off the lights [5]. Then, in just one day, 30% of the Ukraine's energy infrastructure was damaged [6]. The ruining Russian attacks not only contributed to the energy crisis but also to a significant increase in economic losses (Fig. 2).

The Ukrainian energy infrastructure facilities have been in the Russian crosshairs since the beginning of the full-scale invasion, and since October 2022 (Fig. 3), the Russians have been on a course to destroy it completely. About 50% of the energy infrastructure has been damaged by shelling [7].

UKRAINIAN POWER STATIONS ARE VICTIMS OF RUSSIAN AGGRESSION

TOP LEAD

\$13.4 BLN

Total direct and indirect losses of the energy industry as of September 5, 2022 (not including strikes on Kharkiv region on September 11).

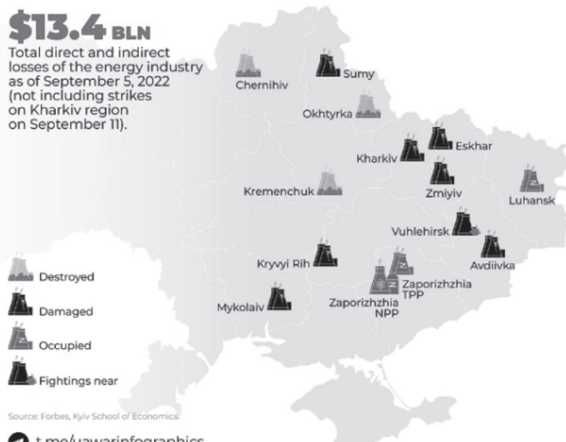

Fig. 2

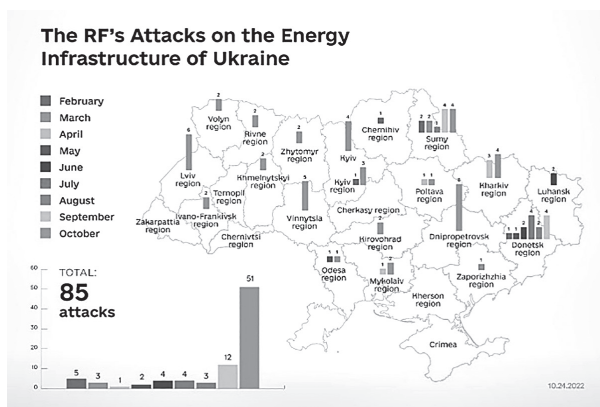

Fig. 3.

Therefore, the Russian Federation's massive missiles and drone attacks towards the critical Ukrainian critical energy infrastructure facilities aimed at two main goals [8]: to leave Ukrainian citizens without electricity, heat, and hot water supply during the 2022/2023 heating period; to stop electricity export and worsen the energy crisis in the European countries, i.e., the energy crisis that has been primarily caused by the deliberate disruption of the natural gas supply to the EU market by Russia

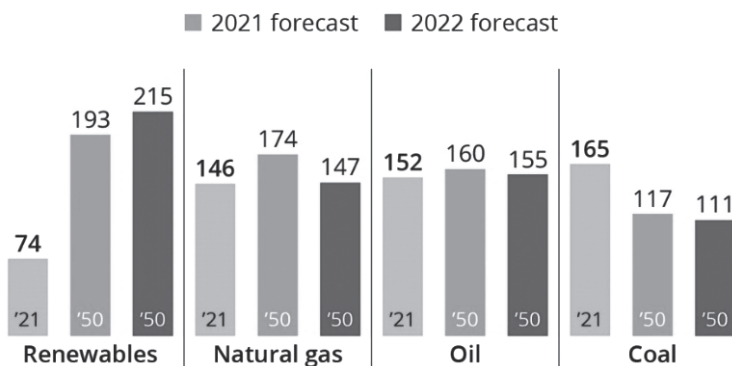
Ukraine was forced to stop exporting electricity due to the Russian missile attacks on energy facilities. According to the statement of the Minister of Energy of Ukraine, Russia continues to carry out the energy terror against Ukraine and also increases energy pressure on the European Union. The Ukrainian electricity, which our country exported after synchronisation with the EU and through separate lines to Moldova and Poland, helped Europe replace the Russian gas and supported the stability of the European energy system. For the EU countries, the destruction of the Ukraine's energy systems means a new search for energy supply alternatives while simultaneously supporting Ukraine. It will lead to a greening energy supply and energy consumption (fig. 4).

The European countries should reconsider their energy supply plans for future. As for Ukraine, the destruction of energy systems has several consequences at once.

The socio-psychological consequences – the aim here is to intimidate the population due to the impossibility of providing light, heat, and water; to initiate panic consequences and provoke another wave of emigration, particularly due to the threat of blackout and evacuation [10]. It was the evacuation of the population, which had already repelled the attack in the first days of the Russia's full-scale military invasion.

Ukraine Crisis Expected to Speed Up Shift to Renewables

World energy supply under the stated policies scenario in 2021 and 2050 (as forecast this and last year), in extrajoules

1 extrajoule=1 Quintillion (10^{18}) joules. Excludes oil/natural gas with carbon capture, oil for non-energy use, traditional biogas, nuclear energy

Source: International Energy Agency

statista

Fig. 4 [9].

The economic consequences – the large-scale destruction and increased direct and indirect losses from missile strikes. It increases the total cost and recovery time. The reduced economic development and recovery opportunities constitute new challenges for businesses, and remote work due to the power outages has also become a daily challenge. All this is happening against the background of the improved forecasts for Ukraine from the World Bank (the projected GDP reduction was changed from 45% to 30%).

Political experts point out that this is another Russia's attempt to force Ukraine to sit at the negotiating table on terms other than its own. Russia hopes that Ukrainians will despair and demand a truce from the authorities.

Summing up, it is important to underline that the rebuilding of the Ukraine's energy system will be essential to enabling broader reconstruction efforts and the return of economic activity. Two principles should guide the efforts to rebuild

the Ukraine's energy system: ensuring the energy security and independence and deepening the EU-Ukraine connections and economic relationship. To accomplish both, Ukraine should develop its potential renewable energy resources.

References / список літератури

1. World Energy Outlook. 2022. URL: <https://iea.blob.core.windows.net/assets/75cd37b8-e50a-4680-bfd7-0424e04a1968/WorldEnergyOutlook2022.pdf>
2. Кудрицький В. 2022. FB shorturl.at/denEX.
3. Прасад А. Експорт електроенергії. *FORBES*. 21.09.2022. URL: <https://forbes.ua/news/ukraina-zbilshue-eksport-elektroenergii-v-evropu-v-nichni-godini-21092022-8511>
4. Новини. *Офіційний сайт Міністерства економіки України*. 2022. URL: <https://www.me.gov.ua>
5. Новини. *Уніан*. 10.10.2022. URL: <https://www.unian.ua/economics/energetics/cherez-deficit-elektroenergiji-u-kiyevi-ta-oblasti-pochali-vidklyuchati-svitlo-grafik-novini-kiyeva-12008529.html>
6. Новини. *Уніан*. 12.10.2022. URL: <https://www.unian.ua/economics/energetics/rosiya-za-dva-dni-pidirvala-blizko-tretini-energetichnoji-infrastrukturi-ukrajini-podrobici-12008604.html>
7. Comments of German Galushchenko (04 March 2023) Ministry of Energy of Ukraine. URL: <https://www.kmu.gov.ua/en/news/poshkodzheni-50-enerhetychnoi-infrastruktury-ukrainy-rosiia-maie-vidpovisty-za-tse-herman-halushchenko>
8. Ukraine Reconnects Nuclear Plant to Stabilize System (October 13, 2022). Bloomberg. URL: https://www.bloomberg.com/news/videos/2022-10-13/ukraine-reconnects-nuclear-plant-to-stabilize-system-video?fbclid=IwAR2nxC4gyf_YBkiXuwq431FqHR87UzJA_1IOf9FwFAL26qQ5pkWbLsRiyTE
9. Statista. URL: <https://www.statista.com/chart/28456/energy-mix-in-europe/>
10. Ukraine updates: Klitschko warns Kyiv may face blackouts (November 11, 2022). Deutsche Welle. URL: <https://www.dw.com/en/ukraine-updates-klitschko-warns-kyiv-may-face-blackouts/a-63661568>

ОЛЮХА Віталій / OLIUKHA Vitalii,

*д-р юрид. наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу господарсько-правових досліджень проблем економічної безпеки,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова Національної академії наук України»,
м. Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-3339-1154*

ДЕКАРБОНІЗАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ МІСТ (ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Анотація. Внаслідок збройної агресії РФ населені пункти України зазнали значної руйнації. Їх повоєнне відновлення має враховувати сучасні практики та політику ЄС, зокрема і щодо проведення декарбонізації. Пропонується здійснювати відновлення населених пунктів на основі сукупності програм повоєнного відновлення території країни та її населених пунктів. Їх складовою має бути й відображення напрямів декарбонізації.

Ключові слова: господарсько-правові засоби, сталий розвиток, декарбонізація, плани повоєнного відновлення.

DECARBONISATION AS A COMPONENT OF THE POST-WAR RENEWAL OF CITIES (ECONOMIC AND LEGAL ASPECT)

Abstract. As a result of the armed aggression of the Russian Federation, the populated areas of Ukraine have suffered significant destruction. Their post-war recovery should take into account the EU modern practices and policies, including those related to decarbonisation. It is proposed to restore settlements on the basis of a set of programs for the post-war reconstruction of the country's territory and its settlements. Their component should also reflect the directions of decarbonisation.

Keywords: economic and legal instruments, sustainable development, decarbonisation, post-war recovery plans.

Російська агресія спричинила численні руйнування українських населених пунктів, цивільної інфраструктури та промислових об'єктів. «За

даними Київської школи економіки, близько 860 тис. родин втратили житло від початку повномасштабного вторгнення. Знищено або пошкоджено понад 40 млн м² житлового фонду, також постраждали десятки медустанов і навчально-виховних закладів, торгових центрів і нафтобаз, тисячі метрів автомобільних доріг і залізничного полотна» [1]. Однак агресор не зупиняє свої атаки на цивільні об'єкти, а тому очевидно, що кількість зруйнованого буде зростати. Проте вже зараз необхідно готуватись до повоєнного відновлення населених пунктів України, що визначає і необхідність з'ясування доцільних напрямів такої відбудови та їх правового забезпечення. Наведене і обумовлює актуальність цього дослідження.

Відновлення населених пунктів України має відбуватись таким чином, щоб забезпечувалась декарбонізація, що є одним із напрямів сталого розвитку. Варто зазначити, що до війни Президентом України були окреслені напрями сталого розвитку нашої країни [2]. Сталий розвиток території територіальної громади – соціально, економічно та екологічно збалансований розвиток території територіальної громади, спрямований на створення економічного потенціалу, повноцінного життєвого середовища для сучасних і майбутніх поколінь на основі раціонального використання ресурсів (природних, трудових, виробничих, науково-технічних, інтелектуальних тощо), технологічного переоснащення і реструктуризації підприємств, удосконалення соціальної, виробничої, транспортної, комунікаційно-інформаційної, інженерної, екологічної інфраструктури, поліпшення умов проживання, відпочинку та оздоровлення, збереження та збагачення біологічного різноманіття та культурної спадщини [3].

Отримання Україною статусу країни-кандидата на вступ до ЄС ще більше підвищує необхідність декарбонізації вітчизняної економіки в цілому і комунально-житлового сектору зокрема.

Європейською Радою було визначено за мету скорочення до 2020 р. викидів парникових газів на 20%, до 2030 р. – на 40% і до 2050 р. – на 80-95%. Фактично йдеться про створення в країнах ЄС за достатньо короткий період часу вуглецево-нейтрального простору. У грудні 2019 р. Єврокомісія презентувала Європейську зелену угоду (EU Green Deal (carbon border adjustment mechanism)), що стала правовою основою для вирішення цього завдання. Європейська зелена угода – це пакет політичних ініціатив, спрямованих на забезпечення кліматичного балансу. Нею передбачається перехід провідних галузей економіки (енергетика, транспорт, будівництво, сільськогосподарське виробництво) на ефективне споживання ресурсів та істотне скорочення викидів парникових газів.

18.05.2022 р. Єврокомісія прийняла Комюніке до Європейського Парламенту, Європейської Ради, Європейського Економічного та соціального комітету та Комітету регіонів «Допомога та відновлення України» [4]. Серед

чотирьох основних напрямів подолання наслідків війни визначено відновлення нашої країни, зокрема її інфраструктури, закладів охорони здоров'я, житла та шкіл, а також цифрової та енергетичної стійкості відповідно до останніх європейських політик і стандартів. Отже, відновлення населених пунктів України за цією програмою може відбутися тільки якщо воно буде проходити на основі останніх європейських тенденцій розвитку. Як уже було зазначено вище, актуальним напрямом європейської політики та стандартів є сталий розвиток і декарбонізація як одна з його складових. Тому під час відбудови населених пунктів необхідно виходити з цього напрямку.

Завдяки підтримці ЄС Україна отримує шанс відійти від радянської спадщини у сфері містобудування. У другій половині двадцятого сторіччя в СРСР зводились цілі мікрорайони однотипних енерговитратних житлових будинків, оскільки будівельні стандарти того часу не містили вимог щодо ергономічності. Натомість Директива 2010/31/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25.10.2012 р. «Про енергетичні характеристики будівель» містить такі вимоги та завдання. Зазначається, що «Держави-члени повинні досягнути такого сукупного заощадження енергії при кінцевому використанні, що принаймні еквівалентне: (b) новому заощадженню щороку з 01.01.2021 р. до 31.12.2030 р. на 0,8% від річного споживання кінцевої енергії, усередненого за останній трирічний період до 01.01.2019 р.» [5].

Основу для повоєнного відновлення території та населених пунктів України має закладати відповідна Державна програма, на основі якої мають бути скоординовані всі інші плани, програми та проєкти повоєнного відновлення населених пунктів. Внесеними змінами до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» визначено такі програмні документи – програма комплексного відновлення області та програма комплексного відновлення території територіальної громади (її частини), які мають визначати основні просторові, містобудівні та соціально-економічні пріоритети політики відновлення і включають комплекс заходів для забезпечення відновлення території відповідної області, території територіальної громади (її частини), яка постраждала внаслідок збройної агресії проти України або в якій сконцентровані соціально-економічні, інфраструктурні, екологічні чи інші кризові явища» [3].

Відповідно до Указу Президента України від 21.04.2022 р. № 266/2022 затверджено положення «Про Національну раду з відновлення України від наслідків війни» [6]. Згідно з цим нормативно-правовим актом, Національна рада з відновлення України є консультативно-дорадчим органом при Президентові України. Одним із основних завдань цього органу є розроблення плану заходів з повоєнного відновлення та розвитку України, який, зокрема, передбачатиме відновлення і розбудову транспортної,

медичної, соціальної, комунальної, виробничої інфраструктури та житла, інфраструктури енергетики, зв'язку.

Отже, в Україні будуть впроваджуватись різнорівневі програми щодо повоєнного відновлення. Вони є господарсько-правовим засобом прямого державного регулювання господарської діяльності. Можна вітати прийняття Плану відновлення України Національною радою з відновлення України. Але програмний документ загального характеру, після його розроблення, має затверджуватись на законодавчому рівні. Бачиться, що саме така правова основа відновлення має закладатись відповідною Державною програмою з повоєнного відновлення, затвердженою Верховною Радою України, а всі інші програмні документи з цього питання мають узгоджуватись з цим основним програмним документом. У науковій літературі справедливо наголошується на необхідності того, щоб Цілі сталого розвитку впливали на формування рішень на кожному рівні планів, програм та проєктів [7, с.15]. Декарбонізація, як складова сталого розвитку, також має знаходити своє відображення у відповідних програмних документах.

На основі проведеного дослідження можна сформулювати такі висновки: 1) європейський курс розвитку нашої країни обумовлює такий напрям повоєнного відновлення територій та населених пунктів України, що зазнали мілітарного впливу, як декарбонізація; 2) в Україні створена нормативно-правова основа для прийняття різнорівневих планів повоєнного відновлення – на рівні населеного пункту, на рівні області та на державному рівні; 3) основу для всіх програмних документів має закладати Державна програма повоєнного відновлення України, що буде ухвалюватись на законодавчому рівні; 4) складовою всіх програм повоєнного відновлення нашої країни має бути її сталий розвиток, а заходи щодо відбудови населених пунктів з урахуванням вимог декарбонізації житлового сектору та відповідних інфраструктурних об'єктів в обов'язковому порядку мають визначатись окремим розділом.

Список літератури

1. Шесталюк А. Повоєнне відновлення України. Стати кращими ніж були. *Українер*. 08.09.2022. URL: <https://ukrainer.net/povoienne-vidnovlennia-ukrainy/>
2. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>
3. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 № 3038-VI. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text>
4. Ukraine Relief and Reconstruction. Brussels, 18.5.2022 COM(2022) 233 Final. Communication from the Commission to the European Parliament, the European

Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. URL: https://commission.europa.eu/system/files/2022-05/ukraine-relief-reconstruction_en.pdf

5. Директива 2010/31/ЄС Європейського парламенту та Ради від 19.05.2010 «Про енергетичні характеристики будівель (нова редакція)». *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011-10#Text
6. Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни: Указ Президента України від 21.04.2022 № 266/2022. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225>
7. Джабраїлов Р.А., Малолітнева В.К., Гудіма Т.С. Перспективи модернізації господарського законодавства України в контексті концепції сталого розвитку. *Економіка та право*. 2018. № 2. С. 3–20. URL: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2018.02.003>

БРИЛЬ Ірина / BRYL Iryna,

*канд. екон. наук, старший науковий співробітник
відділу проблем економіки підприємств,*

*Інститут економіки промисловості Національної академії наук України,
м. Київ, Україна*

orcid.org/0000-0003-1526-0094

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ЕКОСИСТЕМ

Анотація. Останнім часом особливої актуальності набувають питання дослідження екосистеми, розвитку бізнес-екосистеми підприємства та ролі цифровізації в її становленні й розвитку.

Ключові слова: екосистема, розвиток, бізнес-екосистема, цифровізація.

RESEARCH OF THE ECOSYSTEMS' FORMATION AND DEVELOPMENT

Abstract. Recently, the issues of ecosystem research, development of a business-ecosystem, and the role of digitalisation in its formation and development have become particularly relevant.

Keywords: ecosystem, development, business-ecosystem, digitalisation.

Цифрові технології швидко поширюються, мають вплив на всі сфери людського життя та змінюються відповідно до змін бізнес-процесів компаній і загалом у навколишньому середовищі. Цифрові трансформації – це процесні зміни способів діяльності підприємства шляхом впровадження цифрових сервісів та технологій у розвиток суспільства. Одними з сучасних продуктів цифрових трансформацій можна вважати поширення екосистем, бізнес-екосистем.

«Екосистема» як термін був запроваджений англійським ботаніком Артуром Тенслі в 1935 р. Він вперше сформулював визначення поняття «екосистеми» як базової одиниці в екології, під якою розуміється «обмежений у часі та в просторі єдиний природний комплекс, утворений живими організмами та середовищем їхнього існування, в якому живі та відсталі компоненти пов'язані між собою обміном речовин та розподілом потоку енергії» [1]. В економіку термін «екосистема» ввів Дж. Мур; він визначив її «як систему взаємозв'язків усіх бізнесів та інших агентів ділового середовища» [2, с. 75-86].

Питанням виникнення, складу, особливостям розвитку екосистем приділяють увагу в своїх дослідженнях світові та вітчизняні вчені: в Україні – Ю.М. Бажал, С.А. Давимука, Л.І. Федулова та інші [3, с. 124-139; 4, с. 464]; у США – J. Moore (ввів поняття та розробив концепцію стратегічного планування бізнес-екосистем, що використовується компаніями розвитку високих технологій) [5], Дэн Айзенберг (концепція розвитку підприємницьких екосистем, засновник та керівник Manizales-Mas та інших екосистем Scale Up) [6].

В економічній науці та практиці вирізняють такі поняття як «соціально-економічна екосистема» [7], «інноваційна екосистема», «підприємницька екосистема» [8, с. 212-221], «цифрова екосистема» [8], або «екосистема цифрових платформ» [9].

Найяскравішими прикладами світових цифрових екосистем, що дозволяють за допомогою одного логіну та пароля входити у різні сервіси та переходити між ними без повторної перевірки облікових даних – є Apple ID, обліковий запис Google, обліковий запис Microsoft та інші [10]. Помітного останнім часом швидкого комерційного успіху цифрової екосистеми досягла Amazon. Компанія почала здавати потужності серверів у найм іншим підприємствам, що призвело до появи Amazon Web Services (AWS) та створення величезної екосистеми, яка у них зараз є. Компанія використовувала власну інфраструктуру AWS не лише для забезпечення інших компаній інфраструктурними послугами, але і як стартовий майданчик для всіх інших сервісів, таких як Amazon Prime Videos, Prime Music, Studio та інші. Це призвело до швидкого створення сервісів у всесвіті Amazon, а також до свого роду блокування для багатьох користувачів. Перевагами цих сервісів було те, що вони були основними користувачами та швидше отримували пакети, мали доступ до музики Amazon, могли дивитися серіали та фільми з основної бібліотеки. Пізніше Amazon залучила до участі у своїй екосистемі безліч сторонніх компаній. Так само, як і у випадку з електронною комерцією, компанія Amazon першою відкрила та дозволила навіть конкурентам використовувати інфраструктуру своїх послуг та інструментів, що принесло їм величезний успіх та комерційний прибуток. Сьогодні існує понад 40 дочірніх компаній Amazon, і в майбутньому очікується що їх буде ще більше [11].

Наведені приклади дають можливість стверджувати, що «цифрова екосистема» орієнтована на створення додаткової цінності для клієнтів шляхом оптимізації даних і робочих процесів, що надходять від різних внутрішніх відділів, інструментів, систем, і навіть від клієнтів, постачальників і зовнішніх партнерів. Вона повинна усувати перешкоди на шляху клієнта та давати можливість кожному учаснику екосистеми використовувати сучасні технології та системи для задоволення своїх індивідуальних потреб.

Також в економіці виділяють поняття «венчурна екосистема», «фінансова екосистема», «банківська екосистема» та інші.

Екосистему можна розглядати з різних точок зору:

екосистема як сукупність учасників – учасники, що взаємодіють з організацією та прямо чи опосередковано беруть участь у «ланцюжку цінностей» (вузи, агенти з продажу товарів та послуг, спільноти), а також клієнти;

екосистема як майданчик товарів та послуг (marketplace) – майданчик, де пропонуються різні інтегровані товари та послуги, що забезпечують максимально широкий спектр клієнтських потреб одного профілю;

екосистема як організація, що саморозвивається – організація, що використовує інноваційні підходи до управління та розглядає компанію як «живий організм».

А екосистема підприємства, на наш погляд, – це взаємодія усіх управлінських зовнішніх і внутрішніх процесів, що на ньому відбуваються: розвиток інтелектуального капіталу, підвищення кваліфікації, мотивація та стимулювання трудового колективу, його мікроклімат, партнерські відносини, розвиток ділових якостей, взаємодія колективу та керівництва з урахуванням досвіду дистанційної роботи, забезпечення доступу та практики (вміння) мережевої роботи співробітників підприємства з використанням цифрових платформ, підвищення рівня емоційного інтелекту (авторське визначення).

У рамках дослідження цього питання слід розглянути бізнес-екосистему, що включає:

- маркетплейси, які об'єднують велику кількість виробників товарів і послуг з потенційними клієнтами. Наприклад, в ритейлі: Amazon, eBay, Taobao; в готельному бізнесі: Airbnb, TripAdvisor, Open Table; в транспортних послугах: Uber, Lyft, Didi і для фрілансерів: Upwork, Croogster, Fiverr;

- ІТ-системи, які об'єднують компоненти і додатки від багатьох постачальників на загальній платформі: Microsoft Windows, Apple iOS, Android, SAP NetWeaver;

- пропозиції, які об'єднують компоненти від різних гравців ринку: відеоігри, електронні книги, системи розумного будинку, житлові рішення для сонячної енергії, самокеровані транспортні засоби, 3D-друк, ІОТ-рішення;

- пропозиції, що об'єднують послуги різних постачальників, наприклад, системи кредитних карт, розумні фермерські або гірничодобувні рішення.

Розділяють два основних типи бізнес-екосистем:

- екосистеми рішень – створюють або надають товари чи послуги, координуючи різних учасників ринку;

- екосистеми транзакцій – пов'язують незалежних виробників товарів або послуг з клієнтами через єдину платформу.

Найважливішими перевагами бізнес-екосистеми вважають: 1) доступ до широкого спектру можливостей, 2) швидке масштабування, 3) гнучкість і стійкість.

До недоліків слід віднести те, що екосистема складається в основному з незалежних економічних гравців, а це надає частковий, неповний контроль над усією системою з боку кожного учасника, навіть керівник має достатньо обмежений вплив на цю форму економічної формації.

Питання становлення та розвитку екосистем в країні, бізнес-екосистем набувають все більшої актуальності та потребують подальших досліджень.

Список літератури

1. Данилов-Данильян В., Рейф И. Траектория экологической мысли. На пути к современному пониманию биосферы. *Наука и жизнь*. 2010. № 3. URL: https://elementy.ru/nauchno-populyarnaya_biblioteka/431019/Traektoriya_ekologicheskoy_myсли_Na_puti_k_sovremennomu_ponimaniyu_biosfery
2. Moore J.F. Predators and Prey: A New Ecology of Competition. *Harvard Business Review*. May/June 1993. P. 75–86. URL: https://www.researchgate.net/publication/13172133_Predators_and_Prey_A_New_Ecology_of_Competition
3. Бажал Ю.М. Реалізація моделі «потрійної спіралі» в інноваційній екосистемі України. *Економіка і прогнозування*. 2017. № 3. С. 124–139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econprog_2017_3_11
4. Давимука С.А., Федулова Л.І. Регіональні інноваційні екосистеми: напрями розбудови в умовах європейської інтеграції: монографія. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». Львів, 2016. 464 с. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20160701.pdf>
5. Moore J.F. Shared Purpose: A Thousand Business Ecosystems, a Connected Community, and the Future. Createspace Independent Pub, 2013. 78 p. URL: <https://www.amazon.com/Shared-Purpose-ecosystems-connected-community/dp/149050239>
6. About Daniel Isenberg. Babson College. URL: <https://www.babson.edu/academics/executive-education/expanding-entrepreneurship/babson-entrepreneurship-ecosystem-platform/daniel-isenberg/>
7. Дорошенко С.В., Шеломенцев А.Г. Предпринимательская экосистема в современных социоэкономических исследованиях. *Журнал экономической теории*. 2017. № 4. С. 212–221. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=30684927>
8. Цифровая экосистема – новый шаг промышленности. *Коммуникационное агентство Neftegaz.RU*. 2023. URL: <https://neftgaz.ru/analysis/companies/510758-tsifrovaya-ekosistema-novyy-shag-promyshlennosti/>
9. Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою. *Український інститут майбутнього*. 2022. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html>
10. Приклади цифрових екосистем. 2023. URL: <https://rb.ru/opinion/what-is-digital-ecosystem/>
11. Что такое цифровая экосистема? 2023. URL: <https://morehandigital.info/ru/chto-takoye-tsifrovaya-ekosistyema-ponimaniye-naibolyeye-viguodnoy-biznyes-modyeli/>

ОСТАПЕНКО Наталія / OSTAPENKO Nataliya,
*канд. хім. наук, старший науковий співробітник,
Інститут геотехнічної механіки імені М.С. Полякова
Національної академії наук України,
м. Дніпро, Україна
orcid.org/0000-0001-5121-7160*

КРЮЧКОВА Світлана / KRYUCHKOVA Svitlana,
*провідний інженер,
Інститут геотехнічної механіки імені М.С. Полякова
Національної академії наук України,
м. Дніпро, Україна
orcid.org/0000-0002-0862-3363*

БОНДАРЕНКО Лариса / BONDARENKO Larysa,
*провідний інженер,
Інститут геотехнічної механіки імені М.С. Полякова
Національної академії наук України,
м. Дніпро, Україна
orcid.org/0000-0002-4202-2959*

КИРИЧЕНКО Вікторія / KYRYCHENKO Victoriya,
*провідний інженер,
Інститут геотехнічної механіки імені М.С. Полякова
Національної академії наук України,
м. Дніпро, Україна
orcid.org/0000-0002-6462-8206*

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНИХ НАПРЯМІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГЕОТЕХНІЧНИХ СИСТЕМ НА ТЕХНОГЕННО НАВАНТАЖЕНИХ ТЕРИТОРІЯХ В УМОВАХ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ

Анотація. Воєнні дії значно збільшують техногенне навантаження та призводять до механічного та токсичного забруднення ґрунтів і ландшафтів, знищення рослинності та тваринного світу, отруєння поверхневих і підземних вод, спричиняють надзвичайні ситуації на промислових підприємствах та об'єктах інфраструктури. Для аналізу та оцінки екологічних наслідків реалізації сценаріїв переходу геотехнічних систем у стійкий стан необхідно застосовувати принцип пріоритетності у виборі екологічних орієнтирів

для кожної системи окремо з урахуванням станів підсистем. Представлені дослідження покликані забезпечити керівників екологічних служб регіонів та підприємств ефективним методичним інструментом.

Ключові слова: техногенне навантаження, воєнний вплив, екологічність, управління, напрями, відновлення.

ON DETERMINATION OF THE ENVIRONMENTALLY SAFE DIRECTIONS OF FUNCTIONING OF GEOTECHNICAL SYSTEMS ON THE TECHNOLOGICALLY LOADED TERRITORIES IN CONDITIONS OF THE MILITARY IMPACT

Abstract. The current military actions are increasing significantly the man-made/technological load and are causing the mechanical and toxic pollution of soils and landscapes, destruction of vegetation and fauna, poisoning of surface and underground waters, emergencies at industrial enterprises and infrastructure facilities. In order to analyze and evaluate the environmental consequences of the implementation of scenarios of the transition of the geotechnical systems to a sustainable status, it is necessary to apply the principle of priority in the selection of environmental benchmarks for each geotechnical system separately, taking into account the status of subsystems. The presented study is aimed to provide managers of environmental services in regions and enterprises with an effective methodological tool.

Keywords: man-made/tehnological load, military impact, environmental friendliness, management, directions, restoration.

During its thirty years of independence, Ukraine has gone through many crisis situations. There was a sharp decline in the main sectors of the economy (especially in the energy, mining and metallurgical complex and engineering), the degradation of the defense-industrial complex, the COVID-19 pandemic with its unknown consequences, as well as significant instability in various spheres. In the social sphere, there is a high level of unemployment and a sharp drop in the standard of living of the population; in the political sphere – corruption and oligarchic manifestations, velvet revolutions and involvement in a long-term military confrontation; in the financial sphere – not one-time defaults and loss of control over strategic regions. However, everything has surpassed by the full-scale military invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine on February 24, 2022, which triggered an insidious protracted war. The people of Ukraine receive comprehensive assistance from many countries

of the world, as well as tangible support in the belief in the invincibility of their spiritual forces and military capabilities. However, it is necessary to think about the restoration of the State in the post-war period and the elimination of dangerous and catastrophic (including ecological) consequences caused by the military actions. It is also important to make efforts to strengthen the economic potential of Ukraine, its socio-political stability and ensure national and resource independence, taking into account the UN and pan-European principles of sustainable development, rational use of nature and technologies harmonized with environment. As a basis for such principles, it is undoubtedly necessary to choose seven principles from the Declaration approved at the Conference on the Reconstruction of Ukraine (Swiss, Lugarno, July, 2022), which has determined the beginning, criteria and methods of the reconstruction: 1. Partnership. 2. Focus on reforms. 3. Transparency and the rule of law. 4. Democratic participation. 5. Multi-stakeholder engagement. 6. Gender equality and inclusion. 7. Sustainability. Reforms should uphold the principle «build better than it was» [1]. When planning and conducting hostilities, concern for the environment comes last; this happens despite of the caused long-term negative consequences for nature and the population. This is what determines the relevance of research, the urgency of determining the ecologically safe directions of functioning of geotechnical systems in technologically loaded territories in conditions of the military impact and post-war reconstruction.

Modern technogenyc activity has such a large-scale impact on the ecological situation that not only the spatial and temporal, but also the quantitative and qualitative characteristics of natural processes have been changed. Numerous hazardous industries and communications represent high-risk areas, among which intensive mining causes the greatest dangers. This is, first of all, the violation and destruction of the fertile soils layer, the emergence of endogenous geological threats, the formation of large volumes of wastewater that have polluted the hydrosphere and soils with heavy metals, the toxicity of which causes the negative impact on all links of ecosystem chain «reservoir – soil – plant – animal – a human being». For example, the extraction of one ton of ore in the Kryvyi Rih iron ore basin is accompanied by a decrease in the area of land resources by 0,04 m², as well as an increase in the area of flooded territories by 0,05 m². At the same time, one m³ of mine waters (with mineralization of 20 kg/t) and 0,1 m³ of quarry waters (with mineralization of 0,7 kg/t) are discharged into open water bodies. In addition, also 2,5 kg of dust and 1,8 kg of poisonous gases are released into the atmosphere [2]. From a technological point of view, the water use has the greatest transforming properties due to the mobility of water and is characterized by a close interaction with land use resources and the atmosphere. This feature is the most noticeable in trans-boundaryzones: surface water – underground water (due to capillary percolation of soils); surface and

underground watercourses – soils; underground water – the upper layer of the lithosphere; terrestrial reservoirs – atmosphere; reservoirs – biotopes. Military actions have significantly increased the man-made load and are leading to mechanical and toxic pollution of soils and landscapes, destruction of vegetation and fauna, poisoning of surface and underground waters, causing emergencies at industrial enterprises and infrastructure facilities.

Today, the human community supports the direction on harmonizing the technogenesis and natural processes by implementing sustainable development, the principles of which have been initiated by the International Summits in Rio de Janeiro (1992) and Tokyo (2002). Disparity between the technologies of the III industrial generation, IV information generation, V generation of genetic engineering and the initiated VI generation (influence on human neuro-brain activity - symbiosis of technologies of IV and V generations, creation of nature-like technosphere based on the formation of convergent NBICS technologies) have been getting only stronger nowadays. These facts have been reflected globally not only on the ecological, but also on the economic and political state of play, and the consequences of which are being observed in the modern world. Considering the given facts, one of the main components of the rational nature management is the environmental friendliness. Management of a man-made development of regions should be based on such environmental friendliness, primarily in a certain geotechnical system for the extraction of raw materials and handling of industrial waste. The choice of ecologically oriented technologies requires a conceptual understanding of the essence of the processes of destabilization of their ecological component under the influence of anthropogenic factors, the determination of the causes of the emergence and development of such processes, mechanisms and patterns of their implementation, which characterize the degree of such destabilization [3]. During the conceptual formation of a strategy for the functioning of geotechnical systems harmonized with the environment in various aspects (for technological subsystems and subsystems of resource use), there is a need to develop several strategies for their effective achievement under conditions of the phased eco-targeting, which corresponds to the specified aspect goals of the system strategy as a whole. To analyze and evaluate the environmental consequences of the implementation of scenarios of the transition of geotechnical systems to a sustainable status, it is necessary to apply the principle of priority in the selection of environmental benchmarks for each system separately, taking into account the states of subsystems. Accordingly, the assessment of social consequences should be calculated per person of the population of a certain region, and the assessment of economic consequences – per unit of territory.

Conclusions and recommendations: the modern use of resources are impossible without understanding the current conditions of the country's

existence: 1) the technogenyc and ecological situation in general and in certain regions; 2) the status of the economy and the resources use, trends in development of the main branches of the country's budget; 3) the socio-political realities. At the same time, it is important to imagine the place and interrelationship of such concepts as the resources use strategies, technologies, innovations, efficiency, risk assessment, ecological-social-economic damages and dangers, stages of strategies of eco-targeting and achieving of ecological benchmarks. All these components are presented in a structured form (Figure 1).

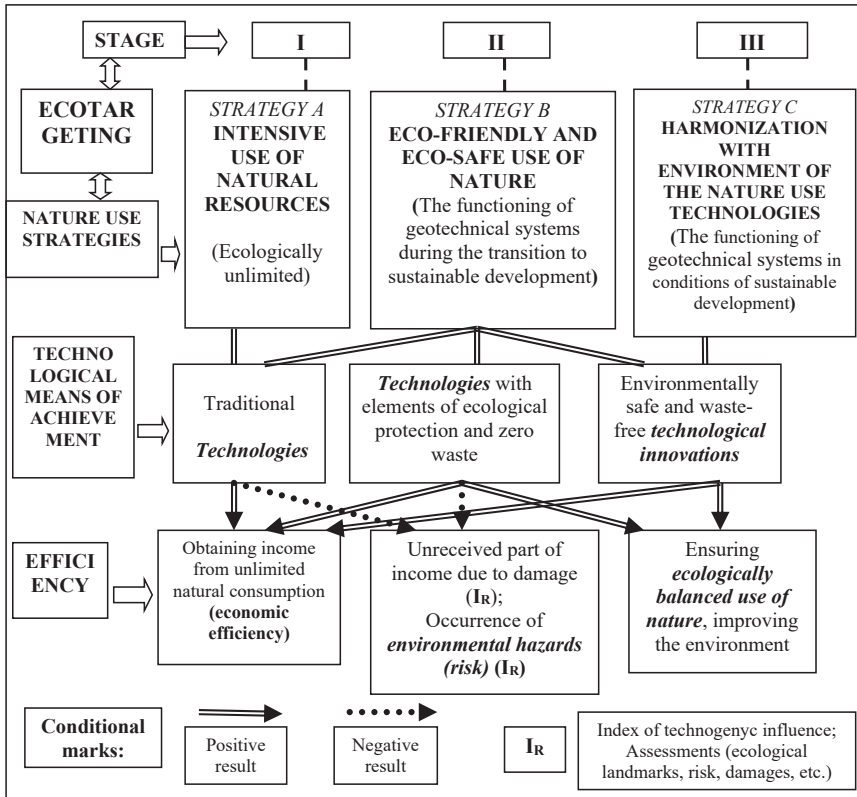

Figure 1. Generalised structure of the gradual achieving of the efficiency of strategies for harmonization with the environment of nature management technologies, taking into account the necessary assessments

In an enlarged form, the analysis of the functioning of certain geotechnical systems in the man-made/technologically loaded territories shall be developed in several successive planes: situational, resource-economic, technological-production, and the occurrence of environmental hazards (Table 1). The presented

study is aimed to provide managers of environmental services in regions and enterprises with an effective methodological tool. Within these indicative directions, the priorities of their functioning should be determined, certain assessments have to be considered taking into account the application of risks, possible modern management tools should be involved and new effective management methods are to be developed.

Table 1. Analysis of a certain geotechnical systems in the man-made/technologically loaded territories.

1.	Situational analysis	Features of operation: = during military operations; = in post-war/peace time; = in an emergency situation	= spatio-temporal characteristics; = determining the priority of functioning of geotechnical systems
2.	Resource and economic analysis	The degree of resource security; Main economic characteristics	= electricity, fuel, mineral raw materials; = product sales opportunities, employee security
3.	Technological and production analysis	Main technological characteristics; Application of the latest technologies, especially for the processing of waste production	= material costs, waste = efficiency, environmental friendliness
4.	Analysis of the threat of ecological danger	Scales of generation of harmful waste production; Negative consequences of functioning of the geotechnical systems	= location and volumes of accumulated waste, = negative impact on the environment and population

References / Список літератури

1. Ромашенко С.В. Лугано согласованы принципы восстановления Украины. *DW*. 05.07.2022. URL: <https://www.dw.com/ru/na-konftrencii-v-lugano-soglasovany-principy-vosstanovlnija-ukrainy/a-62366485>
2. Ostapenko N.S., Bondarenko L.V., Kirichenko V.A. Peculiarities of monitoring of mining regions. *Ecological problems of the environment and rational nature management in the context of sustainable development: materials of the I International Research and Practical Conference (PDAA)*. Poltava, 2019. P. 65–68.
3. The newest paradigm of extracting natural resources from the environment. Under the general editorship of the Corresponding member of NAS of Ukraine A.H. Shapara. Dnipro, the Institute for Nature Management Problems and Ecology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2018. 128 p.

БЕВЗ Олена / BEVZ Olena,

канд. юрид. наук,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

м. Київ, Україна

orcid.org/0000-0002-3445-3564

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДОЗВІЛЬНОЇ СИСТЕМИ У СФЕРІ ЕКОЛОГІЇ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАСАД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СМАРАГДОВОЇ МЕРЕЖІВ УКРАЇНИ

Анотація. У запропонованому науковому дослідженні аналізуються положення законопроектів, присвячених правовому регулюванню територій Смарагдової мережі в Україні, прийняття яких є необхідною умовою євроінтеграції України. Авторка звертає увагу на розбіжності положень законопроектів щодо документів дозвільного характеру, що стосуються оцінки впливу на території Смарагдової мережі та їх неузгодженість із положеннями Директиви Ради ЄС 92/43/ЄЕС від 21.05.1992 «Про збереження природних середовищ існування та видів природної фауни і флори» та в підсумку пропонує своє бачення вирішення проблеми.

Ключові слова: правове регулювання, дозвільна система, Смарагдова мережа, оцінка впливу на території Смарагдової мережі.

PROSPECTS FOR DEVELOPMENT OF THE PERMIT SYSTEM IN THE FIELD OF ECOLOGY IN THE CONTEXT OF FORMING THE CONCEPTUAL BASIS OF THE LEGAL REGULATION OF THE EMERALD NETWORK IN UKRAINE

Abstract. The proposed study analyses the provisions of the draft laws on the legal regulation of the Emerald Network sites in Ukraine in the context of fulfilling the European integration commitments. The author draws attention to the discrepancies in the provisions of the draft laws on permit documents, which relate to the assessment procedure for the proposed activities that are likely to have an adverse impact on the Emerald Network sites, and their contradiction with the provisions of the European Council Directive 92/43/EEC

of 21 May 1992 on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora. The author suggests her proposals concerning this matter.

Keywords: legal regulation, permit system, Emerald Network, impact assessment on the Emerald Network sites.

Питання членства України в ЄС і виконання зобов'язань для отримання такого членства вже не один рік на порядку денному. До того ж, євроінтеграційні процеси, які активно йдуть в Україні останні роки, ще прискорилися після повномасштабної агресії РФ в Україні. Так, 23.06.2022 р. Україна отримала статус країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу. І однією з умов набуття Україною повноцінного членства у ЄС є увідповіднення українського законодавства із законодавством ЄС, в тому числі у сфері довкілля. Отже, за нинішніх умов, коли Україна із зброєю в руках виборює свій європейський вибір ціною життя її громадян, проблема увідповіднення законодавства нашої держави зі стандартами Європейського Союзу, зокрема у сфері довкілля, стоїть надзвичайно гостро.

Цікаво, що оцінка виконання євроінтеграційних зобов'язань у довкіллевій сфері Україною різниться й істотно. Так, відповідно до даних, розміщених в урядовій онлайн-системі моніторингу реалізації Плану заходів виконання Угоди про асоціацію з ЄС «Пульс Угоди», прогрес виконання задач на 2022 р. у сфері захисту довкілля становив 67%, а за запевненнями Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України «за два роки спільною роботою з народними депутатами та за експертної підтримки європейських колег зможемо досягти 75%» [1].

Водночас у Аналітичному звіті щодо спроможності України виконувати умови членства в ЄС, який 02.02.2023 р. оприлюднила Європейська Комісія, було визнано, що в питаннях охорони довкілля та зміни клімату, які аналізуються в рамках Глави 27 Звіту, Україна знаходиться на початковому рівні підготовки.

Зокрема, «спостерігається часткове узгодження» [2] з директивами, що стосуються територій Смарагдової мережі, тобто мережі природоохоронних територій, що впроваджується у країнах-не членах ЄС, які ратифікували Бернську конвенцію про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі, і є аналогом мережі Natura 2000, яка, в свою чергу, є центральним елементом в охороні біорізноманіття на території країн-членів Європейського Союзу.

Наразі в Україні вже існує 377 «смарагдових» об'єктів, визнаних Бернським комітетом. За підрахунками науковців, через воєнну агресію РФ в Україні під загрозою знищення перебувають майже 200 територій Смарагдової мережі.

Це 2,9 млн га, які потребують охорони на загальноєвропейському рівні та важливі для рідкісних у Європі видів і природних середовищ існування [3].

Проте так само, на жаль, загрозу територіям Смарагдової мережі становить відсутність правового регулювання щодо такого цінного природоохоронного об'єкту в національному законодавстві України. При тому, що розроблення та подання на розгляд Кабінету Міністрів України проєктів нормативно-правових актів з метою імплементації положень Директиви Ради ЄС 92/43/ЄЕС від 21.05.1992 «Про збереження природних середовищ існування та видів природної фауни і флори» із строком виконання до грудня 2017 р. було передбачено ще Планом заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, на 2014-2017 роки, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.09.2014 р. № 847-р (п. 256).

За інформацією Міндовкілля, наразі на розгляді Верховної Ради України знаходиться 19 євроінтеграційних довкіллевих законопроєктів, чотири з них мають бути прийняті першочергово для виконання Угоди про асоціацію з ЄС, зокрема і про території Смарагдової мережі [4].

Необхідно звернути увагу на те, що формуванню правових засад функціонування Смарагдової мережі в Україні приділялася увага в науці екологічного права [5, 6, 7]. Досліджувалися і окремі аспекти особливостей правового регулювання оцінки впливу на об'єкти Смарагдової мережі із посиланням на положення відповідного проєкту Закону, який на той момент знаходився на розгляді у Верховній Раді України [8]. У запропонованому науковому дослідженні аналізуються положення законопроєктів, які наразі знаходяться на розгляді у Верховній Раді України, присвячені саме документам дозвільного характеру, що стосуються оцінки впливу на території Смарагдової мережі.

Відповідно до додатку до постанови Верховної Ради України від 07.02.2023 р. № 2911-IX, до порядку денного дев'ятої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання включено проєкт Закону України «Про території Смарагдової мережі» реєстр. № 4461д (повторне перше читання) (далі – доопрацьований проєкт) [9] та альтернативний проєкт Закону України «Про збереження природних середовищ існування та видів природної флори та фауни, що підлягають особливій охороні (про території Смарагдової мережі в Україні)» реєстр. № 4461-1 (далі – альтернативний проєкт) [10].

Варто підкреслити, що це вже не перші законопроєкти, присвячені Смарагдовій мережі й не перші спроби їх прийняття. 15.07.2021 р. Верховна Рада України не прийняла у першому читанні законопроєкт № 4461 «Про території Смарагдової мережі» від 04.12.2020 р., його було передано на повторне перше читання. Серед причин цього називають зауваження Європейської

Бізнес Асоціації та Національного агентства з питань запобігання корупції щодо корупціогенних факторів проєкту Закону «Про території Смарагдової мережі» [11]. Йдеться про необхідність отримання від органу виконавчої влади рішення про відсутність необхідності здійснення оцінки впливу на території Смарагдової мережі (ОВТСМ) або рішення про відсутність негативного впливу на території Смарагдової мережі як дозволу на здійснення господарської діяльності на території Смарагдової мережі [12].

Дійсно, значна частина статей законопроєктів, що стосуються територій Смарагдової мережі, присвячені саме процедурам оцінки впливу на території Смарагдової мережі і документам дозвільного характеру, пов'язаним із такою оцінкою, також пропонується внести відповідні зміни до низки законодавчих актів України.

Зокрема, доопрацьованим законопроєктом пропонується доповнити Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності, затверджений Законом України «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» від 19.05.2011 р., двома новими пунктами:

- рішення про необхідність здійснення оцінки впливу на території Смарагдової мережі (п. 156);
- висновок за оцінкою впливу на територію Смарагдової мережі (п. 157).

Альтернативним законопроєктом № 4461-1 пропонується до цих двох додати ще третій пункт: рішення про допустимість провадження планованої діяльності на території Смарагдової мережі (п. 158).

Для порівняння проєктом Закону № 4461 пропонувався серед документів дозвільного характеру лише висновок з оцінки впливу на територію Смарагдової мережі. Таким чином, на фоні заяв про необхідність дерегуляції в довкіллевій сфері передбачена законопроєктами кількість документів дозвільного характеру щодо оцінки впливу на території Смарагдової мережі може призвести до надмірної зарегульованості відповідних суспільних відносин та ускладнень у правозастосуванні, про що зазначається, зокрема у висновку Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України [9].

Крім того, в текстах законопроєктів можна зустріти й інші формулювання, відмінні від тих, що пропонується внести до Переліку документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності, зокрема: рішення уповноваженого центрального органу про відсутність необхідності проведення оцінки впливу на території Смарагдової мережі або висновку про оцінку впливу на територію Смарагдової мережі (ч. 2 ст. 10 доопрацьованого проєкту); рішення про здійснення оцінки впливу на території Смарагдової мережі, яким визначається ймовірність негативного впливу на території Смарагдової

мережі, а також необхідність чи відсутність необхідності проведення оцінки впливу на території Смарагдової мережі планованої діяльності, рішення про необхідність проведення оцінки впливу на території Смарагдової мережі, яким визначає необхідність проведення такої оцінки (ч. 3 ст. 12 доопрацьованого проєкту).

Стаття 11 альтернативного законопроєкту передбачає проведення попередньої оцінки щодо необхідності здійснення оцінки впливу на території Смарагдової мережі, за результатами якого уповноважений центральний орган приймає рішення про необхідність здійснення оцінки впливу на території Смарагдової мережі, яким визначає ймовірність негативного впливу на території Смарагдової мережі, чи про відсутність необхідності здійснення оцінки впливу на території Смарагдової мережі. У ст. 15 законопроєкту, на відміну від запропонованих доповнень до Переліку документів дозвільного характеру, уточнюється формулювання про прийняття рішення про допустимість провадження планованої діяльності, яка здійснюється саме з мотивів суспільної необхідності.

До того ж, ані один, ані інший законопроєкт не містять визначень документів дозвільного характеру, якими пропонується доповнити законодавство, що могло б внести ясність до цього питання. Натомість така кількість документів дозвільного характеру і нечіткість формулювань щодо цих документів у разі прийняття одного чи іншого законопроєкту призведе до ускладнень правозастосування. Або, враховуючи попередні спроби прийняти відповідні законопроєкти, законопроєкти, які наразі знаходяться на розгляді Верховної Ради України, знову не будуть прийняті.

Крім того необхідно зазначити, що в ст. 11 доопрацьованого законопроєкту «Сфера застосування оцінки впливу на територію Смарагдової мережі» наводиться перелік видів діяльності в межах територій, включених до Національного реєстру територій Смарагдової мережі, які можуть мати негативний вплив на ці території і підлягають оцінці впливу. Проте, виходячи із змісту ст. 12 доопрацьованого законопроєкту реєстр. № 4461 «Визначення необхідності проведення оцінки впливу на території Смарагдової мережі планованої діяльності», можна зробити висновок, що законопроєктом передбачена презумпція відсутності необхідності проведення оцінки впливу на території Смарагдової мережі. Відповідно до ч. 3 ст. 12 рішення про необхідність проведення оцінки впливу на території Смарагдової мережі приймається у разі, якщо результати розгляду повідомлення про провадження діяльності, яка може мати негативний вплив на території Смарагдової мережі, зауважень і пропозицій громадськості, не дозволяють дійти висновку про відсутність негативного впливу планованої діяльності на території Смарагдової мережі. Критерії визначення ймовірності негативного впливу планованої діяльності на території Смарагдової мережі затверджу-

ються Кабінетом Міністрів України (якщо порівнювати із процедурою оцінки впливу на довкілля, то відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23.05.2017 здійснення оцінки впливу на довкілля є обов'язковим у процесі прийняття рішень про провадження планованої діяльності, визначеної ч. 2 і 3 цієї статті. Така планована діяльність підлягає оцінці впливу на довкілля до прийняття рішення про провадження планованої діяльності).

Видається, що такі положення законопроекту не відповідають положенням Директиви Ради ЄС 92/43/ЄЕС від 21.05.1992 р. «Про збереження природних середовищ існування та видів природної фауни і флори», відповідно до ч. 3 ст. 6 якої будь-який план або проект, який безпосередньо не пов'язаний з управлінням об'єктом (територією) або не є необхідним у контексті такого управління, але може мати значний вплив на процес управління, сам по собі або в поєднанні з іншими планами або проектами, має бути відповідним чином оцінений на предмет наслідків його впровадження для об'єкта (території) з урахуванням завдань щодо його охорони [13].

На підставі викладеного вище, пропонується:

- впорядкувати систему документів дозвільного характеру, передбачених доопрацьованим і альтернативним проектами, що стосуються територій Смарагдової мережі;

- передбачити що таким дозвільним документом є висновок про оцінку впливу на території Смарагдової мережі, яка є обов'язковою щодо видів діяльності, які можуть мати негативний вплив на ці території, перелік яких міститься в законопроекті.

Список літератури

1. Стрілець Руслан: за два роки для України цілком реально досягти 75% виконання євроінтеграційних зобов'язань у довкіллевій сфері. 2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ruslan-strilets-za-dva-roky-dlia-ukrainy-tsilkom-realno-dosiahty-75-vykonannia-ievrointehratsiinykh-zoboviazan-u-dovkillievii-sferi>
2. Commission Analytical report on Ukraine's alignment with the EU acquis. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/commission-analytical-report-ukraines-alignment-eu-acquis_en
3. Через дії окупантів під загрозою знищення перебувають майже 200 територій Смарагдової мережі. *Офіційний сайт Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України*. 2023. URL: <https://mepr.gov.ua/chez-diyi-okupantiv-pid-zagrozoju-znyshhennya-perebuvayut-majzhe-200-terytorij-smaragdovoyi-merezhi/>
4. У Міндовкілля розповіли про підготовку євроінтеграційних законопроектів – 19 вже на розгляді Верховної Ради. *Офіційний сайт Кабінету Міністрів України*. 2023.

URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/novyyny/u-mindovkillya-rozpovily-pro-pidgotovku-vevointegraciyuh-zakonoprojektiv-19-vzhe-na>

5. Бевз О. Правові засади формування Смарагдової мережі за законодавством України в умовах євроінтеграції. *Правові проблеми державно-приватного партнерства в умовах євроінтеграції: збірник матеріалів Міжнародного конгресу, присвяченого 20-річчю Національного університету «Одеська юридична академія»* (м. Одеса, 2-4 червня 2017 р.). Одеса: Юридична література, 2017. С. 87–90.
6. Bevz O. Legal Regulation of the Emerald Network: National and Global Aspects. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*. 2018. Vol. 5 (2). P. 91–98.
7. Ващишин М.Я. Правове забезпечення формування Смарагдової мережі в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 3. С. 115–118.
8. Tretiak T. The Legal Issues of Appropriate Assessment Procedure for the Proposed Activities, Installations, Plans and Programmes for the Types of Activities that Have or are Likely to Have an Adverse Impact on the Emerald Sites. *Przeegląd Prawa Administracyjnego*. 2018. № 1. P. 27–40.
9. Проєкт Закону України «Про території Смарагдової мережі». *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70592
10. Проєкт Закну України «Про збереження природних оселищ та видів природної флори та фауни, що підлягають особливій охороні (про території Смарагдової мережі в Україні)». *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72597
11. Верховна Рада провалила законопроект «Про Смарагдову мережу». URL: <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/verhovna-rada-povalila-zakonoproiekt-pro-smaragdovu-merezhu/>
12. Ідея про Смарагдову мережу: захист довкілля чи нові корупційні ризики? *Офіційний сайт Європейської Бізнес Асоціації*. 2022. URL: <https://eba.com.ua/ideya-pro-smaragdovu-merezhu-zahyst-dovkillya-chy-novi-koruptsijni-ryzyky/>
13. Оселищна концепція збереження біорізноманіття: базові документи Європейського Союзу. Ред. О.О. Кагало, Б.Г. Проць. Львів: ЗУКЦ, 2012. 278 с.

МІРОНОВ Олег / MIRONOV Oleg,

канд. хім. наук, науковий співробітник

відділу хімії гетероциклічних сполук,

Інститут фізико-органічної хімії і вуглехімії

ім. Л.М. Литвиненка Національної академії наук України,

м. Київ, Україна

КАЧАЛОВА Наталія / KACHALOVA Nataliya,

канд. фіз.-мат. наук, старший дослідник,

старший науковий співробітник відділу когерентної і квантової оптики,

Інститут фізики Національної академії наук України,

м. Київ, Україна

orcid.org/0000-0002-9956-5380

ДЗЮБА Оксана / DZYUBA Oksana,

канд. біолог. наук, старший науковий співробітник відділу

алелопатії Національного Ботанічного саду імені М.М. Гришка

Національної академії наук України,

м. Київ, Україна

ЕКОНОМІЧНІ, НАУКОВІ ТА ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПЕРЕРОБКИ УКРАЇНСЬКОГО БУРШТИНУ

Анотація. Дослідження у сфері переробки корисних копалин, зокрема бурштину, створюють умови для відходу від практики торгівлі сирцем, відкривають соціальні перспективи для місцевих підприємців та інноваційних компаній і сприяють виробництву національної брендової продукції. Враховуючи, що більш ніж 70% бурштину не має ювелірної цінності, створена в Інституті фізико-органічної хімії і вуглехімії ім. Л.М. Литвиненка НАН України технологія отримання комплексу біологічно-активних сполук сприяє розвитку безвідходної технології переробки бурштину на цінні продукти та в подальшому їх використанню в медицині, косметології, рослинництві.

Ключові слова: бурштин, інноваційні продукти, економічна доцільність, екологія видобутку.

ECONOMIC, SCIENTIFIC AND ECOLOGICAL ASPECTS OF PROCESSING THE UKRAINIAN AMBER

Abstract. Research in the field of mineral processing, in particular amber, creates conditions for moving away from the practice of trading raw materials, opens up social prospects for local entrepreneurs and innovative companies,

and promotes the production of national branded products. Given that more than 70% of the Ukrainian amber has no jewellery value, the technology of obtaining a complex of biologically active compounds, created at the L.M. Lytvynenko Institute of Physical-Organic Chemistry and Coal Chemistry of NAS of Ukraine, contributes to the development of waste-free technology of amber processing into valuable products and their subsequent use in medicine, cosmetology, and plant breeding.

Keywords: amber, innovative products, economic feasibility, mining ecology.

Бурштин є напівдорогоцінним камінням з вартістю окремих ювелірних зразків від 3-5 тис. дол. США за 1 кг. З іншого боку, бурштин-сукцинит є природною викопною смолою з унікальними біологічними, фізико-хімічними властивостями та складом. Завдяки своїй ювелірній цінності та властивостям бурштин користується неодмінним попитом.

За даними Державної комісії України по запасах корисних копалин, Україна займає 2 місце в Європі за покладами бурштину-сукциниту, які зосереджені в Балтійсько-Дніпровському бурштиновому поясі [1], в межах якого виділяють два бурштиноносні басейни – Прип'ятський та Дніпровський. Польща, яка теж видобуває бурштин в значній кількості, є господаркою найбільших у світі виставок бурштину «Amberif» та «Ambermart», де збираються, як фахівці з Польської академії наук, так і бізнесмени зі всього світу. На виставці «Amberif» працює «Лабораторія бурштину», де методом ІЧ-спектроскопії (на спектрометрі моделі «Nicolet» виробництва «ThermoFisher Scientific» з програмним забезпеченням OMNIC, яке використовують для роботи з бібліотекою даних) можливо визначати країну походження мінералу та відрізнати справжній бурштин від підробок та плавленого бурштину. У Калінінграді (Російська Федерація) працює Інститут бурштину, який підпорядковується місцевій промисловості та займається переробкою бурштину. Ним розроблено та впроваджено технології вилучення бурштинової кислоти, мастил та бурштинової каніфолі для виробництва покривних лаків по дереву; вироблено бурштинову пудру з розміром часток 200-500 мкм, яка пропонується для подальшого виробництва косметичних засобів. Також, у Калінінграді працює компанія «Янтарная косметическая мануфактура», яка продає низку косметичних засобів із вмістом бурштинової пудри. У Латвії традиційно видобувають та переробляють бурштин для ювелірної промисловості. Косметична компанія «Дзінтарс» виробляє бурштинову косметику. В інноваційному центрі Ризького технічного університету ведуться дослідження властивостей бурштину. Так, наприклад, там запатентовано поліамідну нитку з напиленням бурштину, яку використовують в трикотажній промисловості. Також, в Латвії виробляється горілка «Gold Amber» із вмістом бурштинової

кислоти, яка високо цінується у світі. В Японії компанія «Yatano» продає низку косметичних засобів із вмістом меленої бурштинової пудри.

В Україні ТОВ «ЗАХІД-Алко-Групп» виробляється «Настоянка Бурштинівка Українська» із шматочками справжнього бурштину та вмістом бурштинової кислоти, також на ринку присутня горілка «Янтарная Украинская (Бурштинівка українська)» виробництва Житомирського ЛВЗ. У лабораторії Державного гемологічного центру України створено робочу бібліотеку інфрачервоних спектрів бурштину та термообробленого бурштину. Також спектри бурштину досліджували в Інституті геохімії, мінералогії та рудоутворення ім. М.Н. Семененка НАН України. В Україні бурштин та ювелірні вироби з нього виробництва ТОВ «Центр «Сонячне ремесло» та інших приватних компаній експонуються на загальних ювелірних виставках. До останнього часу в Україні переробка бурштину велася лише в ювелірному та декоративно-прикладному напрямках. Народні депутати України мають намір створити в Україні, а саме у Рівному, біржу бурштину, таку, яка діє в Польщі та приносить їй мільйони євро прибутку. З України за рік на польську бурштинову біржу потрапляє 28 т бурштину. Лише три тони офіційно вивозить ДП «Бурштин Україна». Українські компанії, які мають державні ліцензії на видобуток бурштину, щорічно видобувають близько 4 т цього мінералу, але це лише невеликий відсоток від реальних об'ємів видобування. Водночас Україна є лідером нелегального видобутку та експорту бурштину-сирцю, що є прямим посяганням на фінансові інтереси держави. На незаконних промислах, які держава не контролює, об'єми незаконного видобутку бурштину сягають від 120-300 т на рік. Ситуація, що до цього часу склалась в Україні, створила передумови необхідності розробки Національної стратегії видобутку та переробки бурштину. Комітет Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування (поточного скликання) створив робочу групу із законодавчого врегулювання питань щодо видобутку бурштину, яка стала ініціатором прийняття нового Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про видобуток бурштину та інших корисних копалин» від 19.12.2019 [2]. Одне з головних завдань – завдяки Закону унеможливити нелегальний видобуток та експорт бурштину з України. Також, цим Законом передбачено збереження природно-заповідного фонду, забезпечення екології видобутку і переробки бурштину. На наступному етапі планується створити внутрішній ринок обробки бурштину.

До складу робочої групи Верховної Ради України, на етапі створення проєкту чинного закону, долучився канд. хім. наук, наук. співробітник відділу хімії гетероциклічних сполук Інституту фізико-органічної хімії і вуглекислоти імені Л.М. Литвиненка НАН України (ІнФОВ НАН України) Міронов Олег Леонідович – науковий керівник низки наукових-практичних проєктів НАН України,

пов'язаних зі створенням інноваційних та конкурентоспроможних продуктів із бурштину Українських родовищ. У 2019 р. на запит цієї ж робочої групи співробітниками ІнФОВ НАН України було розроблено Концепцію інноваційних наукових та науково-технічних досліджень, спрямованих на створення технологій переробки українського бурштину-сирцю.

Більш ніж 70% покладів українського бурштину – це невеликі фрагменти «крихта», «насиння», «мінус», а також відходи переробки ювелірної промисловості, що є недорогою сировиною, що створює передумови для більш глибокої переробки на цінні продукти. Такий підхід дасть змогу частково переорієнтувати видобувні підприємства, старателів і місцеві громади з малоефективної торгівлі бурштином-сирцем для ювелірної галузі на торгівлю сирцем задля переробки, сприятиме створенню нових робочих місць та суттєво поліпшити стан екології в регіонах видобутку.

Провідною організацією в Україні у справі розробки технологій переробки бурштину-сукциніту є ІнФОВ НАН України, який має більш як 40-річний досвід проведення фундаментальних та прикладних досліджень корисних копалин органічного походження – бурого та кам'яного вугілля, біомінералів різного походження. Починаючи з 2015 р. в ІнФОВ НАН України було виконано низку науково-технічних (інноваційних) проєктів НАН України спрямованих на вивчення складу і структури українського бурштину-сукциніту, біологічної активності та отримання новітніх продуктів [3; 4; 5; 6; 7; 8; 9] у співпраці з Національним ботанічним садом імені М.М. Гришка НАН України, Інститутом фізики НАН України, Інститутом біоорганічної хімії та нафтохімії ім. В.П. Кухаря НАН України, Інститутом біоколоїдної хімії ім. Ф.Д. Овчаренка НАН України, Інститутом технологій та дизайну МОН України, Національної фармацевтичної Академії МОЗ України. За участю та за підтримки вітчизняних ДП «Укрбурштин», ТОВ «Центр «Сонячне ремесло», ТОВ «Младна», ТОВ «Смартмед» на базі новітніх продуктів бурштину було створено експериментальні партії лікувальної косметики, парфуми та активатори росту рослин та ін. Зазначимо, що всі створені зразки продукції мають захисні, протизапальні та регенеруючі властивості. Технології захищено Патентами України та відзначено численними дипломами виставок.

Спробуємо проаналізувати економічну рентабельність створення одного з інноваційних продуктів бурштину. Бурштин, який не має ювелірної цінності та відходи, що залишаються після обробки цінної сировини, можна купувати у місцевих громад та ювелірних компаній за ціною від 10-20 дол. США за 1 кг.

Бурштин має різноманітну та дуже сильну біологічну активність, тому, зазвичай, вміст розмеленого бурштину в косметичних рецептурах та біодобавках не перевищує 1-2%. На цей же час, в ІнФОВ НАН України запатентовано спосіб низькотемпературного вироблення ефірно-олійного екстракту

з бурштину [10] за умови повного збереження всіх природних властивостей біомінералу, що дозволяє отримувати екстракт бурштину, вміст якого в рецептурах може досягати лише 0,01-0,001%. З 10 кг первинної бурштинової сировини приблизний вихід екстракту – 0,5-1,0 кг. Ціна екстракту може досягати 700-1500 дол. США за 1 кг, що прямим чином вказує на високу рентабельність цього виробництва та дозволяє створювати на його основі кінцевий національний продукт. Об'сяг ринку екстракту з бурштину в Україні, на першому етапі, може скласти кілька десятків кг. Також потенційним ринком для екстракту українського бурштину є Європа, Америка, Японія, Франція та Азія. У цих країнах реалізація може скласти кілька сотень кг. Отже, потенційний прибуток для України може перевищити в майбутньому кілька мільйонів дол. США. За нашими підрахунками, первинні затрати на переробку бурштину-сирцю на екстракт не перевищать 100 дол. США за 1 кг кінцевого продукту. За таких умов прибуток при продажі НКФ-екстракту може перевищити 100-200%.

Нині науковці ІнФОВ НАН України у співпраці з науковцями різних відділень установ НАН України, МОН України та МОЗ України, продовжують дослідження щодо застосування продуктів технологій переробки бурштину-сирцю у таких сферах:

- декоративна та лікувальна косметика [9]: наповнювачі, скраби, одоранти, активатори обміну, ювенільні компоненти, УФ-фільтри;
- фізіо- і ароматерапія: екстракти [8] та ефірні масла [10], тканинні регулятори, сорбенти;
- сільське господарство: активатори росту [3], фітогормони, мікродобрива для рекультивації пошкоджених земель, штучні щільні живильні середовища для рослинництва [4, 5, 7];
- тваринництво: добавки до кормів, активатори репродукції й фітогормони;
- будівництво та дизайн: нові оздоблювальні та декоративні матеріали;
- фармацевтика та медицина: антисептики, нейропротектори, протизапальні та регенеруючі агенти, радіаційно зшиті гідрогелі;
- геологічні науки: біологічна розвідка копалин – смол, ідентифікація бурштину-сирцю за походженням (родовищем);
- новітні технології: наноемульсії, нанопорошки та нанороботи.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що, завдяки роботі науковців різних спеціальностей, досягнуто певного перелому у розв'язанні задачі перетворення України з країни-добувача бурштину-сирцю на країну, яка здатна створювати інноваційні конкурентоздатні продукти з викопних смол.

Список літератури

1. Мацуї В.М. От живицы – смолы хвойных до янтаря-сукцинита. *Весник Нац. научно-природ. музея*. 2010. № 8. С. 135–142.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про видобуток бурштину та інших корисних копалин: Закон України від 19.12.2019 № 402-ІХ. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/402-20#Text>
3. Керносенко Л.О., Сірик Л.О., Любінська А.В. Гідрогелевий субстрат з включенням біологічно-активних сполук бурштину для мікроклонального розмноження рослин. *Фізико-органічна хімія, фармакологія та фармацевтична технологія біологічно активних речовин: зб. наук. праць*. 2021. С. 7–19.
4. Levchuk N.Y., Liubinska A.V., Skrypchenko N.V., Dziuba O.I., Kachalova N.M., Mironov O.L. Biological activity of aqueous solution of amber. *Biotechnology acta*. 2017. № 10 (6). P. 53–60.
5. Kernosenko L., Samchenko K., Goncharuk O. et al. Polyacrylamide Hydrogels With Amber for Plants Micropropagation, 18 October 2022, PREPRINT (Version 1). *Research Square*. <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-2085035/v1> URL: <https://assets.researchsquare.com/files/rs-2085035/v1/b1108fca-6750-4904-a58c-94d7863d789a.pdf?c=168252908>
6. Mironov O.L., Kachalova N.M., Dzyuba O.I. et al. Research of biological activity of Ukrainian amber. In: Popov A. (ed). *Physico-organic chemistry, pharmacology and pharmaceutical technology of biologically active substances*: coll. science. work. Kyiv, KNUUD, 2018. P. 100–120.
7. Спосіб одержання штучного щільного живильного середовища для рослинництва: пат. 151754 Україна: A01G 31/00; A01G 24/00; C05G 1/00. № u202201031; заявл. 28.03.2022; опубл. 07.09.2022, Бюл. № 36. *Спеціальна інформаційна система УКРНОІВІ*. 2022. URL: <https://sis.ukrpatent.org/uk/search/detail/1704733>
8. Спосіб одержання наноемульсії масло у воді: пат. № 147331 Україна: A61K35/10 A61K9/107. № u202008207), заявл. 21.12.2020, опубл. 28.04.2021, Бюл. № 17. *Спеціальна інформаційна система УКРНОІВІ*. 2021. URL: <https://iprop-ua.com/inv/klex0viq/>
9. Засіб для догляду за волоссям: пат. 135535 Україна: МПК A61K8/30 A61K8/36 A61K8/92 A61K8/97 A61Q5/00 A61Q17/00 A61P31/00. № u201812602, заявл. 18.12.2018; опубл. 10.07.2019, Бюл. № 13. URL: <https://iprop-ua.com/inv/8l8c5g02/>
10. Спосіб вироблення ефірно-олійного екстракту з бурштину: пат. 117346 Україна: МПК C11B 1/10, 9/00, 9/02/. № u201613504, заявл. 28.12.2016; опубл. 26.06.2017, Бюл. № 12. URL: <https://iprop-ua.com/inv/615ndybw/>

ЮХНО Альона / ІУКННО Alona,

канд. екон. наук, доцент,

Харківський національний автомобільно-дорожній університет,

м. Харків, Україна

orcid.org/0000-0003-1906-8286

ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ УКРАЇНИ

Анотація. Метою дослідження є теоретико-методологічне обґрунтування економіко-екологічного управління земельними ресурсами у структурі зональних підходів до формування та розвитку сільськогосподарських підприємств і розробка практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності використання земель аграрними товаровиробниками.

Ключові слова: управління земельними ресурсами, економічне управління, екологічне управління, сільськогосподарське підприємство.

ECONOMIC AND ENVIRONMENTAL MANAGEMENT OF THE UKRAINE'S LAND RESOURCES

Abstract. The purpose of the study is the theoretical and methodological substantiation of the economic and ecological management of the Ukraine's land resources in the structure of zonal approaches to the formation and development of agricultural enterprises and the development of practical recommendations for increasing the efficiency of the land use by agricultural commodity producers.

Keywords: land management, economic management, environmental management, agricultural enterprises.

Розвиток земельних відносин в Україні обумовив зміни в управлінні земельними ресурсами. Одержання Україною статусу країни з ринковою економікою, набуття статусу країни-кандидата на вступ до ЄС зобов'язують українських аграрних товаровиробників забезпечити дієву конкуренцію, виробництво екологічно чистої продукції, орієнтацію на світовий ринок та обумовлюють необхідність удосконалення економіко-екологічного управління земельними ресурсами, проведення державних заходів щодо раціонального й ефективного використання земель у структурі сільськогосподарських підприємств.

Наукові здобутки як вітчизняних, так і зарубіжних учених, є значними. Але залишаються недостатньо вивченими шляхи вдосконалення економіко-екологічного управління земельними ресурсами сільськогосподарських підприємств, які б ураховували механізм використання земельних ресурсів як основного засобу виробництва за збалансованим співвідношенням угідь, особливостями розвитку земельних відносин в умовах ринку, зональними умовами національної економіки, сприяли формуванню екологобезпечного землекористування, підвищенню ефективності використання земель сільгосп підприємств. Це і обумовило вибір теми дослідження, його мету й основні завдання.

Управління земельними ресурсами як державна система взаємопов'язаних правових, техніко-економічних, організаційно-господарських, технологічних заходів спрямоване на регулювання земельних відносин в умовах ринку, організацію раціональної, ефективної й екологічно стабільної територіальної одиниці на відповідних рівнях. Об'єктом управління є земельноресурсний потенціал сільгосп підприємства з його зональними особливостями, суб'єктом – працівники апарату управління підприємств, організацій, установ [1].

Ураховуючи пріоритетність використання земель сільгосп призначення, аграрний напрям розвитку України, зонування земель як альтернативний захід у системі управління земельними ресурсами, формуємо такий вид зонування як аграрне (рис. 1).

Доведено, що аграрне зонування поєднує природно-сільськогосподарські, природно-економічні, екологічні та соціально-економічні елементи, які впливають на діяльність сільськогосподарських підприємств, формують напрями управління їх розвитком. Передбачено виділення аграрних зон у межах адміністративних областей [2].

Економіко-екологічне управління земельними ресурсами сільгосп підприємств, здійснюване за державного та ринкового підходів, передбачає планування, розробку, реалізацію екологічних цілей і програм, економічних заходів для їх застосування у сільському господарстві з метою забезпечення населення продовольством та одержання сировини для інших галузей з одночасним збереженням природних ресурсів.

На території Сумської та Харківської областей визначено аграрні зони за даними співвідношення земельних угідь, коефіцієнта ерозійної небезпеки, змиву ґрунту за рік, забрудненості територій промисловими відходами, відносної однорідності ґрунтово-кліматичних умов території, що позначається на ефективності використання земельних ресурсів у сільгосп виробництві, балу бонітету сільськогосподарських угідь, розвитку зональних типів сільськогосподарського виробництва, спеціалізації сільгосп підприємств.

Рис. 1. Компонентна структура аграрного зонування земель і його вплив на управління розвитком сільськогосподарських підприємств [3].

Розроблено структурно-логічну модель економіко-екологічного управління земельними ресурсами, розраховано оптимальне та фактичне співвідношення земельних угідь аграрних зон, запропоновано шляхи економіко-екологічної оптимізації використання земель сільськогосподарськими підприємствами, визначено ринкову вартість орних земель.

Структурно-логічна модель економіко-екологічного зонального управління земельними ресурсами сільськогосподарських підприємств поєднує державне та ринкове управління (рис. 2).

Відповідно до моделі розраховано фактичне й оптимальне (з урахуванням площ угідь, які підлягають трансформації) співвідношення земельних угідь аграрних зон Сумської та Харківської областей. Для I аграрної зони Сумської області оптимальне співвідношення між ріллею, природними кормовими угіддями та лісами становить 1 : 0,67 : 0,94; для II зони – 1 : 0,39 : 0,14; для III зони – 1 : 0,46 : 0,44; для IV зони – 1 : 0,29 : 0,15; для I аграрної зони Харківської області – 1 : 0,22 : 0,21; для II зони – 1 : 0,28 : 0,30; для III зони – 1 : 0,20 : 0,08 [3].

Рис. 2. Структурно-логічна модель економіко-екологічного управління земельними ресурсами сільськогосподарських підприємств [1, 3]

На нашу думку, економіко-екологічне управління земельними ресурсами сільськогосподарських підприємств слід розглядати як діяльність у сільськогосподарському виробництві, яка спрямована на забезпечення населення продовольством та інших галузей національної економіки сировиною за оптимального рівня капіталовкладень у ресурси й їх максимальної віддачі за умови дотримання екологічних цілей та програм щодо забезпечення норм і вимог раціонального використання земель сільгоспдприємств з метою одержання екологічно чистої рослинницької та тваринницької продукції за одночасного збереження природних ресурсів. Розроблена структурно-логічна модель економіко-екологічного управління дозволяє запровадити у сільськогосподарських підприємствах економічне управління земельними ресурсами за державним напрямом через механізм регулювання виробництва сільськогосподарської продукції, екологічне управління – через механізм державного контролю за виробництвом сільгоспдприємствами екологічно чистої продукції. За ринковим напрямом економічне управління земельними ресурсами здійснюватиметься через збільшення виробництва валової продукції рослинництва та тваринництва, екологічне управління – через механізм заохочення сільгоспдприємств у виробництві екологічно чистої продукції.

Підтверджено, що об'єктом економіко-екологічного управління є земельноресурсний потенціал сільгосп підприємства. Сільськогосподарське підприємство – це самостійний господарюючий статутний суб'єкт, сформований відповідно до зональних ознак території, який має права юридичної особи й основними видами діяльності якого є: вирощування та переробка виробленої якісної, у т.ч. екологічно чистої, сільськогосподарської продукції з високим рівнем товарності на ринку; науково-дослідна діяльність; торгівельна й інші види господарської діяльності в аграрному секторі економіки.

Доведено, що аграрне зонування – це галузеве зонування земель в аграрному секторі економіки, яке здійснюється за такими класифікаційними ознаками, як співвідношення земельних угідь, коефіцієнт ерозійної небезпеки, змив ґрунту, наявність забруднених територій, відносна однорідність ґрунтово-кліматичних умов, що справляють відбиток на ефективність використання наявних земельних ресурсів, зональні типи сільськогосподарського виробництва, спеціалізація сільгосп підприємств. Аграрна зона включає в себе однорідні земельні масиви з відповідним виробничим потенціалом і рівнем еколого-антропогенного навантаження та дозволяє органам державного управління визначатися з потенційними можливостями виробничої діяльності аграрних підприємств. У межах Сумської області було виділено чотири аграрні зони, Харківської – три. Залежно від належності землекористування до аграрної зони сільськогосподарське підприємство одержує інформацію про районовані культури, найбільш придатні для вирощування на його території, види сівозмін, технологічні заходи з використання й охорони земель, обмеження на вирощування окремих культур. Такі економічні показники розвитку підприємства, як спеціалізація, концентрація й інтеграція виробництва, за вмілого застосування сприятимуть підвищенню ефективності використання земельних ресурсів.

Список літератури

1. Iukhno A. Priority directions of improvement of economic and ecological management of land resources of agricultural enterprises taking into account agricultural zoning indicators. *Information technology and innovation for society development: collective monograph*. Eds. Ostenda A., Nestorenko T. Publishing House of University of Technology. Katowice, Poland, 2021. P. 537–560.
2. Юхно А.С., Опара В.М., Бузіна І.М. Удосконалення положень еколого-економічного управління земельними ресурсами за зональним аспектом. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Геологія. Географія. Екологія»*. 2022. № 56. С. 277–295.
3. Юхно А.С. Проведення аграрного зонування земель при управлінні земельними ресурсами сільськогосподарських підприємств. *Вісник Одеського національного університету. Економіка*. 2021. Т. 26. Вип. 2 (87). С. 53–59.

ДОЛГЕРТ Віталій / DOLHERT Vitalii,

аспірант,

*Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»,*

м. Київ, Україна

orcid.org/0009-0001-3792-6320

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДНОВЛЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ УГІДЬ ПІСЛЯ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ

Анотація. У роботі порушується проблематика відновлення сільсько-господарських угідь України, що зазнали впливу факторів мілітарного характеру внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Пропонуються найбільш доцільні господарсько-правові засоби: державна цільова програма, податкові пільги, залучення додаткових коштів, держзамовлення у відповідних сферах.

Ключові слова: господарсько-правові засоби державного впливу, прямі методи державного регулювання, непрямі методи державного регулювання, відновлення сільськогосподарських угідь, державна цільова програма, податкова пільга.

LEGAL ENSURING OF RESTORATION OF AGRICULTURAL LANDS AFTER THE MILITARY IMPACT

Abstract. The work deals with the issue of restoration of agricultural lands of Ukraine that have been affected by factors of the military nature as a result of the armed aggression of the Russian Federation. The most expedient economic and legal means are offered: the State targeted programme, tax benefits, attraction of additional funds, State contracts in the relevant fields.

Keywords: economic and legal means of the State influence, direct methods of the State regulation, indirect methods of the State regulation, restoration of agricultural lands, State targeted programme, tax relief.

Україна є одним із найбільших виробників сільськогосподарської продукції у світі та, навіть незважаючи на війну, їй вдалося зберегти свої позиції

в п'ятірці світових агроекспортерів [1]. Такі досягнення українського агропромислового сектору є важливими як для самої України, оскільки доходи від експорту агропродукції є суттєвою складовою бюджету країни, так і для всього світу в розрізі важливості забезпечення продовольчої безпеки.

Втім підтримувати довоєнні обсяги виробництва агропродукції стає дедалі складніше з огляду на те, що сільськогосподарські угіддя України зазнали та продовжують зазнавати значного впливу факторів мілітарного характеру – замінувань, засмічень боєприпасами та уламками техніки тощо. Р.С. Кірін зазначає, що воєнними діями, вбивствами людей, тварин, руйнацією інфраструктури та екологічно небезпечних підприємств, знищенням, пошкодженням, забрудненням та/чи засміченням природних ресурсів порушено екологічну рівновагу, що призвело до небезпечних змін стану довкілля, спричинило шкоду здоров'ю та порушило безпеку життєдіяльності для великої кількості населення на значній території нашої країни [2, с. 347].

Тому перед Україною постали серйозні виклики щодо подолання факторів мілітарного характеру та відновлення своїх територій, зокрема її сільськогосподарських угідь. Однак правові засоби, що могли б сприяти покращенню, інтенсифікації та поглибленню процесу відновлення територій України, наразі є недостатньо дослідженими. Тому тема цієї роботи є актуальною з наукових та практичних міркувань.

Важливою передумовою відновлення звільнених територій України є їх розмінування. В умовах обмеженості державних ресурсів, спираючись на досвід розмінування територій іноземних держав, таких як Хорватія, Косово та Албанія, можна зробити висновок, що найбільш ефективним є гуманітарне розмінування. Цей вид розмінування закріплений в нашому законодавстві Законом України «Про протимінну діяльність», що був прийнятий 06.12.2018 р.

Гуманітарне розмінування передбачає залучення операторів протимінної діяльності, до яких можуть відноситися уповноважені підрозділи центральних органів виконавчої влади, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, у тому числі міжнародні та іноземні, що залучаються до проведення заходів у сфері протимінної діяльності [3]. Такий підхід дає можливість здійснювати розмінування територій, в тому числі сільськогосподарських угідь, сертифікованим юридичним особам приватного права, що знімає навантаження з держави та спрощує процедуру розмінувань внаслідок зменшення кількості бюрократичних процедур.

Однак цей вид розмінувань все ж має низку недоліків. Першим недоліком є складність та тривалість процедури сертифікації. Так, за інформацією, що міститься у відкритому доступі, наразі сертифікація може тривати від 6 до 12 місяців. Другим недоліком є вартість гуманітарного розмінування.

За оцінками громадської організації «Асоціація саперів України», вартість розмінування одного квадратного метра території становить від 3-х до 4-х доларів США [4]. Така вартість розмінування робить його практично недоступним для малого та середнього бізнесу без додаткового залучення донорської допомоги.

Вбачається, що для якомога більш ефективного процесу розмінування та подальшого відновлення українських територій нашій країні потрібно перейняти позитивний міжнародний досвід, а також застосовувати перспективні господарсько-правові засоби державного впливу.

Я.В. Петруненко поділяє методи державного регулювання господарської діяльності на «прямі» (тобто ті методи, що є обов'язковими для застосування і за характером впливу безпосередніми владними регуляторами примушують суб'єктів господарювання діяти певним визначеним чином) та «непрямі» (тобто ті регулятори економічного середовища, які не забезпечені державним примусом, за характером впливу стимулюють ефективне господарювання та додають економічної вигоди діяльності, яка є бажаною для суспільства і держави) [5, с. 204].

В.Г. Олюха вказує, що програмно-цільовий державний вплив, за правильного впровадження, на практиці дозволяє концентрувати доволі обмежені державні ресурси на пріоритетних напрямках розвитку, здійснювати комплексний підхід до розв'язання проблем не тільки капітального будівництва але й інших галузей економіки, а отже здійснювати оптимізаційний вплив на їх розвиток [6, с. 217]. Вказаний підхід можна застосувати також у процесі здійснення розмінування, відновлення та розвитку сільськогосподарських угідь.

Вбачається, що перспективним «прямим» господарсько-правовим методом, що міг би сприяти ефективному відновленню територій, є створення Кабінетом Міністрів України відповідної державної цільової програми.

Така програма повинна транслювати комплексний підхід до вирішення проблеми та може в собі комбінувати поряд із «прямими» ще й «непрямі» господарсько-правові засоби державного впливу. До основних «непрямих» засобів, що можуть бути використані, можна віднести такі:

1. Податкова пільга – звільнення операторів протимінної діяльності від сплати податків, платежів і зборів, що пов'язані з протимінною діяльністю. Такий підхід покликаний знизити вартість розмінування та є елементом заохочення операторів протимінної діяльності.

2. Спрощення бюрократичних процедур – мінімізація бюрократичної складової в процесі сертифікації операторів протимінної діяльності. На цьому етапі Україна не може дозволити собі сертифікувати оператора протимінної діяльності впродовж півроку і більше. Однак важливо визначити

ряд дійсно важливих критеріїв для сертифікації операторів, відкинувши непотрібні формальності.

3. Залучення додаткових коштів – розробка комплексного підходу до формування та цільового використання донорської допомоги суб'єктам господарювання, території яких підлягають розмінуванню.

У розрізі проблематики відшкодування екологічної шкоди Р.С. Кірін зазначає, що як інструменти відшкодування потенційно можуть розглядатися репарації та інші види міжнародної компенсації, а саме – контрибуція та гуманітарна реституція [2, с. 353].

Компенсації, отримані вказаними способами, крім відшкодування екологічної шкоди, можуть бути застосовані в тому числі й для покриття витрат на протимінну діяльність та відновлення сільськогосподарських угідь.

До «прямих» господарсько-правових засобів державного впливу в рамках державної цільової програми доцільно віднести держзамовлення щодо розробки та виготовлення засобів механічного розмінування. Досвід розмінування Хорватії показує, що важливою складовою процесу розмінування є використання засобів механічного розмінування. Такий підхід дозволяє прискорити процес розмінування та зменшує ризики безпосередньо для саперів. Тому вже на цьому етапі українському військово-промислому комплексу потрібно займатися розробкою та виготовленням засобів механічного розмінування.

Отже, доцільними господарсько-правовими засобами державного впливу, які можна використовувати для ефективного відновлення сільськогосподарських угідь є створення державної цільової програми, введення податкових пільг, залучення додаткових коштів, держзамовлення у відповідних сферах.

Список літератури

1. Навіть в умовах війни Україна входить у ТОП-5 світових агроекспортерів, – Микола Сольський. *Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України*. 2023. URL: <https://minagro.gov.ua/news/navit-v-umovah-vijni-ukrayina-vhodit-u-top-5-svitovih-agroeksporteriv-mikola-solskij>
2. Кірін Р.С. Проблеми правового забезпечення оцінки мілітарного впливу на довкілля: теорія, методологія та практика. *Multidisciplinary academic notes. Theory, methodology and practice: The XVII International Scientific and Practical Conference (May 03 – 06, 2022, Tokyo, Japan)*. Pp. 347–357. URL: <https://isg-konf.com/multidisciplinary-academic-notes-theory-methodology-and-practice/DOI-10.46299/ISG.2022.1.17>.

3. Про протимінну діяльність в Україні: Закон України від 06.12.2018 № 2642-VIII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2642-19#Text>
4. Десятки років та мільярди доларів. Коли розмінують українські поля та міста? 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/03/7/697737/>
5. Петруненко Я.В. Методологія державного регулювання господарської діяльності. *Inovácia právne veda v procese európskej integrácie: Medzinárodná vedecko-praktická konferencia 10–11 marca 2017*. Sládkovičovo, Slovenská republika: Vysoká škola Danubius, Fakulta práva Janka Jesenského, 2017. P. 201–204.
6. Олюха В.Г. Оптимізація капітального будівництва: господарсько-правові проблеми: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 302 с.

НЕВАР Оксана / NEVAR Oksana,

аспірант,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

м. Луцьк, Україна

orcid.org/0000-0002-7949-890X

СТАЛИЙ РОЗВИТОК ДЕРЕВООБРОБНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ «ЗЕЛЕНОЇ» ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Анотація. У тезах викладено основні положення концепцій сталого розвитку та «зеленої» трансформації економіки. Обґрунтовано необхідність та визначено напрями адаптації деревообробної промисловості України до вимог сталого розвитку в контексті «зеленої» енергетичної трансформації, реалізація яких можлива у повоєнний період.

Ключові слова: сталий розвиток, «зелена» енергетична трансформація, деревообробна промисловість, ресурсозбереження, модернізація.

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE UKRAINE'S WOOD- PROCESSING INDUSTRY IN THE CONTEXT OF THE «GREEN» ENERGY TRANSFORMATION

Abstract. The paper outlines the main provisions of the concepts on sustainable development and the «green» transformation of economy. The need for adaptation of the wood-processing industry of Ukraine to the requirements of sustainable development in the context of the «green» energy transformation, the realisation of which is possible in the post-war period, is justified and the directions of these activities are determined.

Keywords: sustainable development, «green» energy transformation, wood-processing industry, resource conservation, modernisation.

Сталий розвиток і «зелена» трансформація економіки – це концепції, в основу яких покладена ідея, що економічний розвиток повинен здійснюватися з урахуванням прав людини, збереження довкілля та максимального використання відновлювальних ресурсів. Головна мета цих концепцій полягає в ефективному використанні ресурсів, зменшенні кількості відходів

і забруднення довкілля для дотримання прав людини, а також у розвитку відновлювальної енергетики та новітніх технологій з мінімальним негативним впливом на навколишнє середовище.

Розвиток деревообробної промисловості в Україні може стати важливим складовим елементом «зеленої» енергетичної трансформації, оскільки виробництво деревини та деревопродукції може бути енергоефективним й стійким до змін клімату.

Деревообробна промисловість є традиційною галуззю вітчизняної економіки та основним постачальником виробів із деревини на внутрішньому ринку. Значення деревообробної промисловості в економіці України визначається тим, що в сучасних умовах практично немає такої сфери господарства, де деревина і продукція її переробки не відігравали б істотної ролі. Однак, незважаючи на високий ресурсний потенціал, підприємства галузі працюють в умовах сировинного дефіциту на внутрішньому ринку. Завдана війною шкода деревообробній промисловості вимагає розроблення рекомендацій та визначення напрямів повоєнного розвитку, які б дозволили не лише відновити галузь, але й вивести її на новий рівень функціонування. Важливим тут є дотримання принципів сталого розвитку та «зеленої» енергетичної трансформації економіки нашої країни у повоєнній відбудові.

«Зелена» трансформація економіки передбачає перехід до «зеленої» енергетики, тобто від використання вугільного та інших невідновлюваних джерел енергії до використання відновлюваних джерел, таких як сонячна, вітрова, гідроенергія та біомаса. Такий перехід дозволяє зменшити викиди парникових газів і сприяє збереженню природних ресурсів. Одним із ключових аспектів «зеленої» трансформації є стимулювання інновацій та розвитку нових технологій, які б забезпечували підвищення ефективності виробництва та зменшення відходів [1]. Для цього держава може надавати підтримку інноваційним підприємствам, проводити дослідження та розробки нових технологій, а також створювати сприятливі умови для їх впровадження.

Водночас сталий розвиток полягає у тому, щоб забезпечити потреби сьогодення, не завдаючи шкоди можливостям майбутніх поколінь. Це означає, що економічний розвиток має бути реалізований таким чином, щоб не виснажувати природні ресурси та не порушувати екологічну рівновагу. Сталий розвиток також передбачає соціальну відповідальність бізнесу та Уряду, а також забезпечення справедливості та рівності. У рамках сталого розвитку та «зеленої» трансформації економіки також важливо враховувати соціальні та екологічні наслідки [2].

Одним із можливих напрямів розвитку деревообробної промисловості України є використання відходів виробництва для виробництва біопалива

та інших продуктів, що допоможе зменшити залежність від імпортованих викопних палив і знизити викиди шкідливих речовин у повітря. Наприклад, із відходів деревообробки можна виробляти біопаливо, що зменшить залежність від імпортованого нафтового газу та покращить стан навколишнього середовища.

Важливим напрямом модернізації підприємств деревообробної промисловості є їх екологізація. Екологічна модернізація виробництва передбачає зміну його техніко-технологічної основи шляхом переходу на ресурсозберігаючі та маловідходні технології [3, с. 18]. Застосування сучасних технологій деревообробки та лісокультурного вирощування може підвищити продуктивність лісів, зменшити ризик виникнення лісових пожеж та збільшити виробництво деревини при збереженні природних ресурсів.

Також розвиток деревообробної промисловості в Україні забезпечить створення нових робочих місць та збільшення експортного потенціалу країни. Зокрема, в Україні наявні значні можливості для експорту деревопродукції, зокрема паперу, картону, фанери, меблів та інших товарів із деревини.

Зараз, як ніколи гостро, для України постає питання участі та здійсненні заходів щодо енергозбереження, переходу на альтернативні види ресурсів. У більшості країн світу інвестиції в енергозбережувальні заходи є досить популярними та здійснюються як державою, так і приватним сектором. Такий перехід дозволяє зменшити викиди парникових газів та сприяє збереженню природних ресурсів. Окрім того, використання відновлюваних джерел енергії забезпечує економічну стабільність та розвиток багатьох галузей господарства. Серед основних методів та інструментів зарубіжної практики енергозбереження переважають примусові заходи – законодавчо закріплені норми й ініціативи, впроваджені органами державної влади [4, с. 115].

Процес інвестування у енергозбереження може здійснюватись із залученням коштів як від внутрішніх, так і від зовнішніх суб'єктів підприємництва, які здійснюватимуть вкладення коштів в енергозбереження з метою отримання прибутку або ж досягнення соціального ефекту [5, с. 12]. Впровадження інноваційних технологій та практик, таких як енергоефективність та використання енергії зі вторинних джерел в контексті «зеленої» енергетичної трансформації сприятиме зниженню енерговитрат і підвищенню конкурентоспроможності підприємств деревообробного сектору.

Отже, розвиток деревообробної промисловості в Україні за умов «зеленої» енергетичної трансформації може мати багато позитивних наслідків для економіки та довкілля країни. Проте для досягнення цих результатів потрібно враховувати низку факторів.

Сталий розвиток та «зелена» енергетична трансформація – це дві взаємопов'язані концепції, які спрямовані на збереження природних ресурсів та зменшення негативного впливу людської діяльності на довкілля. Розвиваючи деревообробну промисловість, необхідно враховувати соціальні та екологічні наслідки, адже збільшення виробництва деревини може призвести до зменшення кількості лісів і несприятливо вплинути на біорізноманіття. Тому важливо забезпечувати екологічну безпеку та збереження лісових ресурсів. До того ж, необхідно враховувати соціальні наслідки, зокрема вплив на зайнятість та життєвий рівень місцевого населення. Наприклад, збільшення виробництва деревини може створювати нові робочі місця, але водночас важливо дотримуватись міжнародно визнаних соціальних норм і стандартів у сфері праці.

Загалом розвиток деревообробної промисловості в Україні за умов «зеленої» енергетичної трансформації може бути важливим кроком у забезпеченні сталого розвитку нашої країни у повоєнний період. Однак для досягнення цих цілей необхідно, зокрема, вдосконалювати технології та виробництво біопалива, покращувати лісгосподарську діяльність, розвивати експортний потенціал й обов'язково всебічно оцінювати соціальні та екологічні наслідки виробників деревообробної промисловості.

Список літератури

1. Павліха Н., Цимбалюк І., Хомюк Н., Войчук М., Савчук А., Коломечюк В., Цимбалюк С. Безпека сталого розвитку регіонів та територіальних громад України на засадах інклюзивного зростання. Луцьк: Вежа-Друк, 2022. 514 с.
2. Цимбалюк І.О. Інклюзивний розвиток регіону в умовах фінансової децентралізації: теорія, методологія, практика: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. 340 с.
3. Бужимська К.О., Ткачук Г.Ю. Оцінка процесів модернізації на підприємствах деревообробної промисловості. *Економіка, управління та адміністрування*. 2020. № 1 (91). С. 15–20.
4. Цимбалюк І.О., Лущик В.Д. Досвід зарубіжних країн щодо стимулювання енергозберігаючих заходів та можливість його використання в Україні. *Актуальні питання економічних наук*: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 13-14 березня 2015 року). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 114–117.
5. Цимбалюк І.О., Лущик В.Д. Необхідність та перспективи залучення інвестицій у енергозбереження в Україні. *Areas of scientific thought – 2014/2015: Materials of the XI International scientific and practical conference* (December 30, 2014 – January 7, 2015), Vol. 2. Economic science. Sheffield. Science and education LTD. P. 12–14.

ХОМИН Володимир / ХНОМЫН Volodymyr,

аспірант,

*Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»,*

м. Київ, Україна

orcid.org/0000 0001 8567 8475

ЕНЕРГЕТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ (1990-1993 РР.)

Анотація. Ранній пострадянський період правового регулювання енергетичних відносин характеризувався тим, що наявне законодавство було спрямоване на: розробку проєктів законів про атомну енергетику, про використання атомної енергії, Концепції використання ядерної енергії, радіаційно небезпечних технологій та речовин, Концепції розвитку паливно-енергетичного комплексу, Державної програми енергетичного забезпечення народного господарства на перспективу до 2010 р.; приєднання до Конвенції МАГАТЕ про фізичний захист ядерного матеріалу; припинення дії мораторію на будівництво нових АЕС на території України та стимулювання розвитку атомної енергетики; об'єднання державних електроенергетичних підприємств. Подібний стан був обумовлений переважно двома об'єктивними причинами: необхідністю компенсації частки виробленої електроенергії атомними станціями, втраченої внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також кращими енергетичними, економічними та екологічними показниками ядерної генерації.

Ключові слова: енергетична трансформація, енергетика, енергетичне законодавство, ядерна енергія, пострадянський період, атомні електростанції.

ENERGY TRANSFORMATION OF INDEPENDENT UKRAINE: HISTORICAL AND LEGAL ASPECT (1990-1993)

Abstract. The early post-Soviet period of legal regulation of the energy relations in Ukraine was characterised by the fact that the legislation was aimed at: development of draft laws on nuclear energy, on the use of nuclear energy, the Concept of the use of nuclear energy, radiation-hazardous technologies and substances, the Concept of the development of the fuel and energy complex, the State program of the energy provision of the national economy for the

perspective of 2010; accession to the IAEA Convention on Physical Protection of Nuclear Material; termination of the moratorium on construction of new nuclear power plants on the territory of Ukraine and stimulation of development of the nuclear energy; association of the State electric power enterprises. This situation is explained mainly by two objective reasons – the need to compensate for the share of electricity produced by the nuclear plants lost as a result of the Chernobyl disaster, as well as better energy, economic and environmental indicators of the nuclear generation.

Keywords: energy transformation, energy, energy legislation, nuclear energy, post-Soviet period, nuclear power plants.

Розпад Радянського Союзу в 1991 р. спричинив значну політичну й економічну нестабільність, яка відобразилася на енергетичному секторі України, зменшивши загальне постачання первинної енергії на більш ніж 45% за десять років [1]. Період кризогенного реформування в економіці позначився і на енергетичному секторі: у 1990-х р. скоротилися виробництво, споживання та постачання електроенергії. За спадом і стагнацією в галузь зайшли масштабні корупційні схеми та непрозора приватизація. Реструктуризація електроенергетичної галузі – одна з наймасштабніших і технічно складних реформ із часу проголошення Україною своєї незалежності [2].

Перед прийняттям Постанови «Про проголошення незалежності України» від 24.08.1991 р. № 1427-XII Верховна Рада Української РСР своєю іншою постановою підтримала висновки Комісії з питань розвитку базових галузей народного господарства з вирішення проблем енергетики в Українській РСР та доручила Кабінету Міністрів Української РСР та Академії наук УРСР протягом третього кварталу 1991 р. визначити напрями розвитку енергетики України і довести їх до відома Верховної Ради [3]. Варто зазначити, що саме у 1991 р. Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН) прийняла першу світову кліматичну угоду щодо збереження довкілля – Рамкову конвенцію про зміну клімату [4], ратифіковану Законом України від 29.10.1996 р. № 435/96-ВР. Згодом, у 1997 р. було прийнято й Кіотський протокол, згідно з яким розвинуті країни зобов'язані в період до 2012 р. зменшити кількість викидів парникових газів до безпечного для планети рівня у порівнянні з 1990 р.

Дійсно, реалії, які склалися після проголошення політичної і економічної незалежності України, змусили переглянути основні проблеми і напрями розвитку енергетики. Порушення господарських зв'язків із державами ближнього зарубіжжя, значний спад в економіці, зростаючі темпи інфляції, жорсткий дефіцит палива призвели до зниження щорічного виробництва електроенергії з 296 млрд кВт-год. у 1990 р. до 182 млрд кВт-год. у 1996 р. На той час частка електроенергії, виробленої атомними електростанціями

(далі – АЕС), складала 23,7% [5]. Власними паливними ресурсами, переважно вугіллям, теплоенергетика України була забезпечена лише на 30%. Закупівля органічного та ядерного палива за кордоном зумовила зростання вартості електроенергії. Наслідками поглиблення економічної кризи стали погіршення платіжного балансу, зростання зовнішньої заборгованості, загострення проблеми неплатежів. Крім того, зношеність становила: 1) устаткування ТЕС близько 60%; 2) теплових мереж – 50%; 3) електричних мереж – 40 %. Тож з метою створення сприятливих умов для переходу економіки до ринкових відносин Кабінет Міністрів України (далі – КМУ) зобов'язав терміново внести на розгляд Верховної Ради України пакет проєктів законодавчих актів, що стосуються економічної реформи [6].

Однак перед тим, як продовжувати історико-правовий аналіз розвитку вітчизняного енергетичного законодавства, варто зауважити про певну особливість його класифікації. Зокрема, Класифікатор галузей законодавства України поділяє блоки нормативно-правових актів (далі – НПА) за такою ланкою: 120.000.000 «Промисловість» – 120.100.000 «Окремі галузі промисловості» – 120.110.190 «Енергетика». В той же час, блок 090.160.000 «Використання ядерної енергії, радіаційно небезпечних технологій та речовин» віднесений до частини 090.000.000 «Господарське законодавство. Підприємства і підприємницька діяльність» [7].

Якщо ж звернутися до розподілу документів, згідно з юридичною класифікацією, яка використовується у штатній off-line системі Верховної Ради України для пошуку НПА – інформаційно-пошукової системи «Законодавство» [8], то і тут наявні два, відносно відокремлені, блоки, а саме: 160 «Законодавство про діяльність галузей промисловості» та 210 «Законодавство про використання ядерної енергії та радіаційний захист». Водночас промислове законодавство є більш деталізованим порівняно з Класифікатором Міністерства юстиції України. Так, у блоці 160 10 «Окремі галузі промисловості» складова 160 10 10 «Електроенергетика» містить такі підгрупи: 1) Електростанції, енергогосподарства; 2) Об'єкти атомної енергетики; 3) Енергонагляд, атомнагляд; 4) Альтернативна енергетика. В окремий же блок виділено 160 60 «Законодавство про енергозбереження». В той же час, у блоці законодавства про використання ядерної енергії виділена складова ядерного законодавства.

Проте, якщо проаналізувати зміст останнього та законодавства про об'єкти атомної енергетики, можна зробити висновок про їх максимальну схожість. Тобто, беручи до уваги існуючі наразі об'єкти та діяльність з генерування електроенергії (процесу перетворення різних видів енергії в електричну), можна стверджувати, що сучасне електроенергетичне законодавство України має такі складові: 1) законодавство про теплову електроенергетику (теплове (паливне) енергетичне законодавство); 2) ядерне

(атомне) енергетичне законодавство; 3) законодавство про гідроенергетику (гідроенергетичне законодавство); 4) законодавство про альтернативну (ВДЕ) електроенергетику (законодавство про відновлювану енергетику). Останнє, своєю чергою, має перспективи поділу на такі складові законодавства: 1) вітроенергетичне; 2) сонячно-енергетичне (геліоенергетичне, фотоенергетичне) (про сонячну тепло- та електроенергетику); 3) геотермальне енергетичне; 4) водневе енергетичне; 5) біоенергетичне; 6) відновлювальне гідроенергетичне (про припливну і хвильову енергетику).

Якщо ж спиратися безпосередньо на види енергетичних ресурсів (джерел енергії – матеріальних об'єктів, в яких зосереджена енергія, придатна для практичного використання людиною), то саме за ними пропонується визначати структуру енергоресурсного законодавства. Тобто йдеться про такі види первинних і вторинних енергоресурсів як механічні, теплові, електричні, атомні (ядерні), гідравлічні, пневматичні, хімічні, сонячні, космічні, геофізичні тощо. З наведеного стає очевидним різний рівень правової врегульованості відповідних відносин – від достатнього (електроенергетичне, ядерне, теплове) і поверхового (хімічне, сонячне) до практично відсутнього (космічне, геофізичне). Більше того, щодо окремих видів відносин слід розглядати можливість, необхідність та доцільність їх правового регулювання.

Також слід ураховувати наявність внутрішньої диференціації НПА у парламентській класифікації, яка не відображається у загальній зовнішній схемі. Так, Постанова українського Парламенту [9] класифікована як НПА електроенергетичного законодавства з приналежністю до блоку законодавства про промисловість, паливно-енергетичний комплекс, взагалі відсутнього в чинній системі законодавства. Втім зазначену Постанову слід розглядати як таку, що поклала відлік формуванню енергетичного законодавства незалежної України, адже нею було внесено подання Кабінету Міністрів України «Про деякі заходи щодо забезпечення народного господарства України електроенергією» на розгляд Верховної Ради України разом із Енергетичною програмою України [9].

Цікаво, що урядовою постановою, у зв'язку з переходом Запорізької, Південно-Української, Рівненської, Хмельницької та Чорнобильської АЕС у власність України, було врегульовано відносини щодо правового забезпечення управління та безпеки експлуатації АЕС України, одержання ними статусу експлуатуючих організацій та дозволу на постійну експлуатацію [10]. Тобто вже цими актами було закладено внутрішнє структурування енергетичного законодавства.

Водночас є очевидним, що у ранній пострадянський період акцент було зроблено на його ядерній (атомній) складовій. Подібний розвиток законодавства був обумовлений двома об'єктивними причинами. По-перше, на тлі Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй

та урядів країн світу про подання допомоги у вирішенні чорнобильської проблеми, потребував правового врегулювання процес виведенням з експлуатації Чорнобильської АЕС [11; 12]. По-друге, на той час майже 40% основного обладнання ТЕС відпрацювало свій ресурс, тому першочерговим завданням для теплоенергетики була достатньо дорога реконструкція діючих ТЕС. Натомість, до переваг ядерної енергетики відносяться [13]: а) велика теплотворна здатність ядерного палива (у 2 млн разів більша, ніж нафти, і в 3 млн разів більша, ніж вугілля); б) кращі економічні показники; в) менше забруднення довкілля; г) відсутність потреби у використанні кисню, якого на енергетичні потреби спалюється в 5 раз більше, ніж його споживають усі живі істоти; д) значний обсяг запасів ядерного пального (якщо їх повністю використати), який приблизно в 20 разів перевищує запаси органічного палива всіх видів. Динаміка частки виробленої електроенергії АЕС України у загальному обсязі отриманої енергії за роками становила в той час: 1990 р. – 24,5%; 1991 р. – 27,1%; 1992 р. – 28,4%; 1993 р. – 32,9%; 1994 р. – 34,2%.

Тому природно, що Парламент доручив Кабінету Міністрів України і Академії наук України разом із комісіями Верховної Ради України підготувати і подати в червні 1992 р. на розгляд п'ятої сесії проєкт Закону України про атомну енергетику [14]. Хоча дещо пізніше Президент України доручив тому ж Кабінету Міністрів України підготувати проєкт закону про використання атомної енергії і подати його на розгляд Парламенту у грудні 1992 р. [15].

Вже у 1993 р. Парламент, розглядаючи деякі питання аварійності на АЕС України і законодавчого вирішення проблем використання ядерної енергії, радіаційно небезпечних технологій та речовин, погодився з висновками своїх комісій стосовно незадовільного стану безпеки використання атомної енергії в Україні та рекомендував Кабінету Міністрів України, серед іншого, прискорити ратифікацію Угоди про застосування гарантій МАГАТЕ до всієї ядерної діяльності республіки, а також створити групу з фахівців для розробки Концепції використання ядерної енергії, радіаційно небезпечних технологій та речовин, поклавши в її основу Концептуальні положення державного регулювання безпеки та управління розвитком ядерної галузі в Україні. Проєкт Концепції мав бути поданим на розгляд Верховної Ради України у березні 1993 р. [16].

Втім, хронологічно реформа енергетичної трансформації у 1993 р. відбувалася дещо в іншій послідовності. Зокрема, у квітні Кабінетом Міністрів України, з метою забезпечення безперервного та надійного енергопостачання народного господарства і населення, встановлено, що об'єднання державних електроенергетичних підприємств, які входять до сфери управління Міністерства енергетики і електрифікації України і в єдиному технологічному процесі здійснюють виробництво, передачу й реалізацію теплової та

електричної енергії, утворюються, реорганізуються і ліквідуються вказаним Міністерством за погодженням з Антимонопольним комітетом України [17].

У травні 1993 р. Україна приєдналася до Конвенції МАГАТЕ про фізичний захист ядерного матеріалу 1980 р. [18; 19].

З метою прискорення розробки Концепції розвитку паливно-енергетичного комплексу і Державної програми енергетичного забезпечення народного господарства на перспективу до 2010 р. Кабінет Міністрів України утворив комісію, яка б мала подати проєкти цих документів відповідно до 1 вересня та до 25.12.1993 р. [20]. Крім того, в серпні цього року до Парламенту було подано проєкт закону про використання ядерної енергії та радіаційний захист [21], який у цій редакції так і не було прийнято. За таких умов Верховна Рада України, погодившись із висновками комісії про недоцільність розробки та прийняття окремої програми виходу з кризи вугільної промисловості, знову доручила Уряду прискорити розробку проєкту вказаної вище Концепції і забезпечити її подання до 01.10.1993 р. [22]. До того ж парламент припинив дію мораторію на будівництво нових АЕС на території України [23], введеного ще у 1990 р. [24].

Зрештою зазначу й наявність стимулюючих норм у ядерному енергетичному законодавстві обраного періоду, відповідно до яких з метою закріплення висококваліфікованих кадрів і забезпечення надійної експлуатації АЕС було вирішено звільнити у жовтні-грудні 1993 р. АЕС від внесення до бюджету сум перевищення фактичного фонду споживання над розрахунковою його величиною та штрафів за це перевищення [25].

Список літератури

1. IEA Statistics. 2019. URL: <https://www.iea.org/statistics/>
2. Україна: електроенергетика. 2022. URL: <https://vue.gov.ua/>
3. Про висновки Комісії Верховної Ради Української РСР з питань розвитку базових галузей народного господарства по вирішенню проблем енергетики в Українській РСР: Постанова Президії Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки від 11.06.1991 № 1173-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 30. Ст. 388.
4. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату: Міжнародний документ Організації Об'єднаних Націй від 09.05.1992. *Офіційний вісник України*. 2012. № 83. Ст. 3381.
5. Павловський Р.Р. Електроенергетика. *Енциклопедія сучасної України*. 2009. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=17739
6. Про забезпечення народного господарства і населення Республіки паливом і електроенергією в осінньо-зимовий період 1991/92 року: Постанова Верховної

- Ради України від 18.09.1991 № 1566а-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 47. Ст. 652.
7. Про затвердження Класифікатора галузей законодавства України: наказ Міністерства юстиції України від 02.06.2004 № 43/5. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v43_5323-04#Text
 8. Юридична класифікація. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/klas#10>
 9. Про подання Кабінету Міністрів України «Про деякі заходи щодо забезпечення народного господарства України електроенергією»: Постанова Президії Верховної Ради України від 09.03.1992 № 2184-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 328.
 10. Про експлуатацію атомних електростанцій України: постанова Кабінету Міністрів України від 25.10.1991 № 283. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/283-91-%D0%BF#Text>
 11. Про невідкладні заходи у зв'язку з виведенням з експлуатації Чорнобильської АЕС: Постанова Верховної Ради України від 29.10.1991 № 1726-ХІ. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1726-12#Text>
 12. Про заходи у зв'язку з виведенням Чорнобильської АЕС з експлуатації: постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.1992 № 152. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/152-92-%D0%BF#Text>
 13. Вишневський І.М. Атомна енергетика. Енциклопедія Сучасної України. Редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін. НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. *Енциклопедія сучасної України*. 2001. URL: <https://esu.com.ua/article-44608>
 14. Про розробку проекту Закону України про атомну енергетику: Постанова Президії Верховної Ради України від 11.05.1992 № 2317-ХІІ. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2317-12#Text>
 15. Про невідкладні заходи щодо надійної та безпечної роботи атомної енергетики: розпорядження Президента України від 07.10.1992 № 158/92-рп. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/158/92-%D1%80%D0%BF#Text>
 16. Про деякі питання аварійності на АЕС України і законодавче вирішення проблем використання ядерної енергії, радіаційно небезпечних технологій та речовин: Постанова Президії Верховної Ради України від 12.02.1993 № 3015-ХІІ. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3015-12#Text>
 17. Про об'єднання державних електроенергетичних підприємств: Декрет Кабінету Міністрів України від 29.04.1993 № 41-93. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 26. Ст. 279.
 18. Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок: Міжнародний документ Міжнародного агентства з атомної енергії від 26.10.1979. *Офіційний вісник України*. 2005. № 29. Ст. 1762.

19. Про участь України у Конвенції про фізичний захист ядерного матеріалу 1980 року: Постанова Верховної Ради України від 05.05.1993 № 3182-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 24. Ст. 262.
20. Про утворення комісії з метою прискорення розробки концепції розвитку паливно-енергетичного комплексу і Державної програми енергетичного забезпечення народного господарства на перспективу до 2010 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.08.1993 № 585-р. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-93-%D1%80#Text>
21. Проект Закону про використання ядерної енергії та радіаційний захист № 12172/01 від 20.08.1993. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=23971
22. Про прискорення розробки Концепції розвитку паливно-енергетичного комплексу України: Постанова Президії Верховної Ради України від 16.09.1993 № 3453-XII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3453-12#Text>
23. Про деякі заходи забезпечення народного господарства електроенергією: Постанова Верховної Ради України від 21.10.1993 № 3538-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 44. Ст. 422.
24. Про мораторій на будівництво нових атомних електростанцій на території Української РСР: Постанова Президії Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки від 02.08.1990 № 134-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 34. Ст. 498.
25. Про звільнення атомних електростанцій від сплати штрафів: розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.11.1993 № 927-р. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/927-93-%D1%80#Text>

Наукове видання

**РОЗВИТОК УКРАЇНИ В УМОВАХ МІЛІТАРНОГО ВПЛИВУ:
СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ, ЕКОНОМІЧНІ
ТА ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ**

Матеріали

*Міжнародної науково-практичної конференції
(Київ, 28 березня 2023 р.)
у 2-х томах*

За загальною редакцією В.А. Устименка,
директора Державної установи «Інститут економіко-правових
досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України»,
члена-кореспондента НАН України, члена-кореспондента НАПрН України,
доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України

Редактори – упорядники:

Градобоєва Є.С.

Ілларіонов О.Ю.

Санченко А.Є.

Комп'ютерна верстка: Вадим Петрунін

Підписано до друку 08.11.2023. Формат 60х90 1/16

Папір офсетний. Друк офсетний.

Обл.-вид. арк. 14,5 Тираж 30 прим. Зам. 295.

Видавництво ТОВ «Компанія ВАІТЕ»

01042, м. Київ, вул. Саперне поле, 26, к. 27.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
серія ДК № 2570 від 27.07.2006 р.

